

Právněhistorické studie

Legal History Studies **55/1**

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

Redakční rada

Předseda: prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Šéfredaktorka: JUDr. Petra Skřejpková, Ph.D.

Výkonná redaktorka: JUDr. Petra Skřejpková, Ph.D.

Členové: JUDr. Lukáš Blažek, Ph.D., prof. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, Ph.D., LL.M.,

prof. Dr. Ivan Halász, Ph.D., Dr hab. Maciej Jońca, prof. US, doc. JUDr. Vladimír Kindl, ks.

prof. dr hab. Franciszek Longchamps de Bérier, dr. h. c., doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.,

doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc., Prof. Dr. Thomas Olechowski, prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc.,

doc. JUDr. Jiří Šouša, Ph.D., prof. JUDr. PhDr. Michal Tomášek, DrSc., prof. JUDr. Ladislav

Vojáček, CSc.

Čestný člen: prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., dr. h. c.

<https://www.karolinum.cz/journals/pravnehistoricke-studie>

Foto na obálce: Japonský ministr zahraničních věcí Mamoru Šigemicu podepisuje japonskou kapitulační listinu na palubě USS Missouri za přihlížení amerického generála Richarda K. Sutherlanda, 2. září 1945. (Wikimedia Commons, *Mamoru Shigemitsu signs the Instrument of Surrender, officially ending the Second World War*, 9. 2. 2025, commons.wikimedia.org).

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

Praha 2025

www.karolinum.cz, journals@karolinum.cz

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

© Univerzita Karlova, 2025

ISSN 0079-4929 (Print)

ISSN 2464-689X (Online)

Obsah

Editorial.....	7–8

Články

<i>Jan Šejdl</i> The Principle of <i>praedia vicina esse debent</i> in the Sources of Roman Law	9–21
<i>Milan Šimandl</i> Počátky právní regulace rostlinolékařské péče o dřeviny v Českých zemích	23–46
<i>David Kolumber</i> Vznik a další vývoj Okresního soudu ve Zlíně	47–72
<i>Marju Luts-Sootak – Triinu Rennu – Karin Visnapuu</i> Equal (Re-)Distribution of Land as Promotor of Social Justice and Political Loyalty in the Republic of Estonia After WW I	73–88
<i>Alexandra Letková</i> Ideologická minulosť a súčasnosť bratislavského Slavína	89–111
<i>Jan Beránek</i> Britské vojenské procesy v pacifické oblasti po II. světové válce	113–132
<i>Bartosz Kamil Truszkowski</i> Parental Power Versus Parental Responsibility. Polish and East-Central European Case in Historical Perspective	133–156

Recenze, zprávy

KADLEC, P. Moravský advokát a politik Fritz Plachky (1836–1928). Mezi slávou a zatracením, rakušanstvím a němečtvím (<i>R. Manik</i>)	157–159
DOSTALÍK, P. Majetková ochrana ženy po smrti manžela v římském právu (<i>A. Brtková</i>)	160–161
ROUSSEAU, J. J. Návrh korsické ústavy (<i>R. Seltenreich</i>)	162–164
Zpráva z mezinárodní konference „60 let od přijetí československého občanského zákoníku 1964 v historickoprávní perspektivě“ (<i>J. Beránek, P. Skřejpková</i>)	165–168
Zpráva z druhého ročníku mezinárodní konference „International Legal History Meeting of PhD Students“ (<i>M. Dobeš</i>)	169–171
Za docentem Ladislavem Soukupem (<i>K. Malý</i>)	172–173

Contents

Editorial.....	7–8

Articles

<i>Jan Šejdl</i> The Principle of <i>praedia vicina esse debent</i> in the Sources of Roman Law	9–21
<i>Milan Šimandl</i> The Beginnings of the Legal Regulation of Phytopathological Care in the Czech Lands.....	23–46
<i>David Kolumber</i> The Establishment and Subsequent Development of the District Court in Zlín	47–72
<i>Marju Luts-Sootak – Triinu Rennu – Karin Visnapuu</i> Equal (Re-)Distribution of Land as Promotor of Social Justice and Political Loyalty in the Republic of Estonia After WW I	73–88
<i>Alexandra Letková</i> The Ideological Past and Present of Bratislava’s Slavín	89–111
<i>Jan Beránek</i> British Military Trials in the Pacific After World War II	113–132
<i>Bartosz Kamil Truskowski</i> Parental Power Versus Parental Responsibility. Polish and East-Central European Case in Historical Perspective	133–156

Reviews, reports

KADLEC, P. Moravský advokát a politik Fritz Plachky (1836–1928). Mezi slávou a ztracením, rakušanstvím a němečtstvím (<i>R. Manik</i>)	157–159
DOSTALÍK, P. Majetková ochrana ženy po smrti manžela v římském právu (<i>A. Brtková</i>)	160–161
ROUSSEAU, J. J. Návrh korsické ústavy (<i>R. Seltenreich</i>)	162–164
Report from the International Conference “60 Years Since the Adoption of the Czechoslovak Civil Code 1964 in Historical and Legal Perspective” (<i>J. Beránek, P. Skřejpková</i>)	165–168
Report from the Second International Conference “International Legal History Meeting of PhD Students” (<i>M. Dobeš</i>)	169–171
In memoriam Ladislav Soukup (<i>K. Malý</i>)	172–173

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

první číslo dalšího ročníku našeho časopisu nemá jednotné téma, ale obsahuje různorodé studie reflektující významné aspekty minulosti i současnosti. Doufáme, že v současné době, kdy je kritická interpretace minulosti stále důležitější pro pochopení aktuálních problémů, takto přispějeme k diskuzi o některých zásadních tématech. Soubor studií, které tvoří obsah tohoto čísla, nabízí široké spektrum témat, od římského práva, přes poválečné vojenské procesy, až po rodinné právo ve středoevropském kontextu. Každý článek přináší unikátní pohled do dané problematiky.

První článek Jana Šejdla (*The Principle of *praedia vicina esse debent* in the Sources of Roman Law*) se věnuje principu „*praedia vicina esse debent*“ v římském právu a analyzuje jeho význam v historických pramenech. Autor se zamýšlí nad tím, že zásada jako taková směřuje spíše ke kritériu obecnějšího požadavku na služebnosti, tedy že její využití musí být vždy užitečné pro panující pozemek (*utilitas fundi*). Milan Šimandl ve svém příspěvku (*Počátky právní regulace rostlinolékařské péče o dřeviny v Českých zemích*) podrobně zkoumá první legislativní opatření v oblasti rostlinolékařské péče o dřeviny v českých zemích. Popisuje vznik a vývoj prvních právních norem od konce 18. století do roku 1924, kdy byla přijata zásadní norma, upravující tuto problematiku na území ČR. David Kolumber pak přibližuje ve svém příspěvku vznik a další vývoj Okresního soudu ve Zlíně, čímž přispívá k porozumění složitosti spojených s modernizací soudnictví a klíčovou roli občanské angažovanosti a národních osobností v tomto procesu. Mezinárodní perspektivu přinášejí estonské autorky Marju Luts-Sootak, Triinu Rennu a Karin Visnapuu, se ve svém příspěvku (*Equal /Re-/Distribution of Land as Promotor of Social Justice and Political Loyalty in the Republic of Estonia after WW I*). Věnují se pozemkové reformě a přerozdělování půdy po první světové válce jako prostředku sociální spravedlnosti a nástroje politické loajality v Estonsku. Alexandra Letková ve svém textu (*Ideologická minulost a současnost bratislavského Slavína*) analyzuje především dobové dokumenty a představuje tak historicko-uměleckou a ideologickou (propagandistickou) stránku památky. Následně autorka pracuje s památníkem z hlediska historické paměti, zapominání a ohýbání dějin. V kontrastu s tím autorka identifikuje nejvýznamnější nedostatky památníku. Jan Beránek ve svém článku (*Britské vojenské procesy v pacifické oblasti po II. světové válce*) analyzuje britskou poválečnou procesní politiku, která byla uplatňována vůči osobám podezřelým z trestných činů podle mezinárodního práva v oblasti Tichomoří po druhé světové válce a přináší pohled na poválečnou spravedlnost v tomto regionu. Bartosz Kamil Truszkowski pak přináší ve svém příspěvku (*Parental Power Versus Parental Responsibility. Polish and East-Central European Case in Historical Perspective*) srovnávací historicko-právní analýzu rodičovské moci a odpovědnosti ve východní a střední Evropě.

Doufáme, že Vás tento pestrý výběr studií osloví a přispěje k hlubšímu pochopení zkoumaných témat. Kromě těchto odborných studií vám přinášíme také zprávy z vědeckého života.

Přejeme hezké čtení.

Petra Skřejpková

doi: 10.14712/2464689X.2025.1

The Principle of *praedia vicina esse debent* in the Sources of Roman Law

Jan Šejdl

Charles University, Faculty of Law
E-mail: sejdlj@prf.cuni.cz

Abstract:

The text focuses on the principle of *praedia vicina esse debent* in Roman law. It examines on what basis it appeared, how the sources of Roman law reflect the need for land contiguity in the case of servitudes, and what is meant by contiguity, i.e. whether it is direct, immediate contiguity or whether the proximity of the land is sufficient. The text also shows that the general principle in question does not inherently have a uniform interpretation and must always be viewed in the light of individual servitudes and the possibility of exercising them. Finally, the text indicates that the principle as such tends rather towards the criterion of a more general requirement for servitudes, namely that they must always be useful to the dominant tract of land (*utilitas fundi*).

Keywords: ius romanum; regulae iuris; servitudes; vicinitas

DOI: 10.14712/2464689X.2025.2

Funding: The paper was written with the support of the Grant Agency of the Czech Republic as one output of the project n. 23-07791S “Rituals and Symbols in Roman Law”.

There are several principles that are traditionally understood¹ to apply to the formation, existence and possible termination of servitudes. In their essence, it is these principles which intertwine the heterogeneous group of various rights thus creating the whole

¹ Where we speak about principles in Roman law we see them from our contemporary perspective and define them with contemporary terms, although the situation in the past was not identical. A deeper analysis of the role, nature and objectives of legal principles as were understood directly by ancient jurists is a separate topic, which is rather extensive but only poorly treated. That is why “principle” in this paper is to be understood as is in contemporary jurisprudence, i.e. as essentially general and typical of the institution at

category of servitudes. On the other hand, some principles, although designated as the principles of servitudes, are much wider in their application – for example the principle of *nulli res sua servit*, whose substance covers the whole category of *iuris in re aliena*. In contrast, some principles apply to only a part of servitudes, such as servitudes relating to land (predial servitudes). It is the latter category of principles that traditionally includes the principle *praedia vicina esse debent*.

The substance of the principle of *praedia vicina esse debent* need not appear as essentially problematic. However, as it frequently happens, a deeper look would give rise to several questions regarding its origin, its authenticity from the perspective of Roman law, and finally its actual meaning. This is why it is desirable to handle those questions in detail and to attempt to provide answers within Roman law, or, alternatively, only indicate answers since the temporal remoteness between the modern day and the period of Justinian law, although quite long, is rather extensive and chances to explore the issues are significantly more limited.

This principle is treated in handbooks of Roman law, whether in those oriented generally² or those dealing directly with servitudes under Roman law,³ namely as the principle significant for the whole group. Considering the usual meaning of this principle it is necessary to define the application thereof. Since the principle has usually been explained as the requirement that tracts of land must be neighbouring,⁴ its application is essentially non-existent in the area of personal servitudes where it is impossible to take two tracts of land into account but rather only one. However, such conclusion cannot be found in the sources of Roman law⁵, because the category of personal servitudes itself, if it was purposefully created at all, does not require the existence of two tracts of land (unless the right to enjoy covers two tracts at a time, which is legally a totally different situation though).

It may be asked whether, by analogy, a requirement of a certain proximity in the case of personal servitudes between the beneficiary and the land charged with the servitude would be applicable under Roman law. As one of the fundamental purposes of personal servitudes is to provide support to the beneficiary and their needs, such requirement may appear to be justified. Considering obviously one of the most frequent types of personal servitudes, namely the right of enjoyment, we can assume that, in order to exercise the right to use and enjoy a certain tract of land, that land must be in a distance reachable by the beneficiary. Since the sources of Roman law quite unquestionably agree that the exercise of the right of

---

issue, and often not excluding the opposite. For more see, for example, ITALIA, V. Milano: Giuffrè, 2018, p. 24, and primarily pp. 41–44.

² For example, HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského* [A History and System of Private Roman Law]. Praha: Otto, 1910, p. 427; VÁŽNÝ, J. *Vlastnictví a práva věcná* [Ownership and Right In Rem]. Brno: Československý akademický spolek Právník, 1937, p. 109; ARANGIO-RUIZ, V. *Istituzioni di diritto romano*. Napoli: Jovene, 1989, p. 235; BONFANTE, P. *Corso di diritto romano*, 3. Milano: Giuffrè, 1972, p. 36.

³ For example, SOLAZZI, S. *Requisiti e modi di costituzione delle servitù prediali*. Napoli: Jovene, 1947, p. 29; BIONDI, B. *Le servitù prediali nel diritto romano*. Milano: Giuffrè, 1954, p. 179; GROSSO, G. *Le servitù prediali nel diritto romano*. Torino: Giappichelli, 1969, p. 109.

⁴ For example, HEYROVSKÝ, *op. cit.*, p. 427; VÁŽNÝ, *op. cit.*, p. 109; SOLAZZI, *op. cit.*, p. 29; BIONDI, *op. cit.*, p. 179; GROSSO, G. *Le servitù*, p. 110.

⁵ The original texts of Justinian's Digests taken from *Corpus iuris civilis*. Editio sexta decima. Berolini: Weidmann, 1954. Translated by the author of this paper.

enjoyment can be leased,⁶ the function of support can be easily attached to the rental paid for the lease and can be provided to the beneficiary over a certain distance. Therefore, as Roman law allows for such possibility, the requirement of certain local proximity between the servient land and the holder of the right of enjoyment in its essence disappears. It should be taken into account that not only a tract of land can be an object of the right of enjoyment; it is possible to hold the right of enjoyment of movable property,⁷ and as early as in the classic era it was possible to hold the right of enjoyment of intangible things, such as a debt.⁸ In such situation, the application of the principle of *praedia vicina esse debent* is absolutely impossible. Thus, it appears to be obvious that the principle applies only to servitudes relating to land. The fact that the principle is often mentioned as generally applicable to all types of servitudes is obviously based on that many legal systems under the influence of classical Roman law understand, until today, the concept of servitude solely as predial servitudes, i.e. those charging the land.⁹

⁶ There are several fragments admitting such possibility. For example, Dig. 7.1.27.1 (Ulp. lib. 18 ad sab.): *Si dominus solitus fuit tabernis ad merces suas uti vel ad negotiationem, utique permittetur fructuario locare eas et ad alias merces, et illud solum observandum, ne vel abutatur usufructuarius vel contumeliose iniurioseve utatur usu fructu.* (If the owner used the premises for his own goods or for trading the holder of the enjoyment right is certainly allowed to lease the premises for other goods; the only thing to be monitored is that the holder does not abuse the enjoyment right or does not use it unlawfully or in an offensive manner.) Or more generally Dig. 7.1.12.2.

This conclusion is confirmed for example by GROSSO, G. *Usufrutto e figure affini nel diritto romano*. Torino: Giappicchelli, 1958, p. 146.

⁷ See for example fragment Dig. 7.1.15.5 (Ulp. lib. 18 ad sab.): *Proinde etsi scaenicae vestis usus fructus legetur vel aulaei vel alterius apparatus, alibi quam in scaena non utetur, sed an et locare possit, videndum est: et puto locaturum, et licet testator commodare, non locare fuerit solitus, tamen ipsum fructuarium locaturum tam scaenicam quam funebrem vestem.* (If the right of enjoyment regarding a theatrical costume, curtain or other decoration has been bequeathed these cannot be used on premises other than the theatre. However, it should be clarified whether these things may be leased. And I believe that it is possible; although the decedent was only lending them, not leasing, the holder of the enjoyment right can offer costumes or funeral garments for lease.) This confirms that the exercise of the right of enjoyment can be subject to lease even in the case of movable property.

⁸ This is admitted in quite a general manner in Dig. 7.5.1 (Ulp. lib. 18 ad sab.): *Senatus censuit, ut omnium rerum, quas in cuiusque patrimonio esse constaret, usus fructus legari possit: quo senatus consulto inductum videtur, ut earum rerum, quae usu tolluntur vel minuuntur, possit usus fructus legari.* (The Senate stipulated that all property in the ownership of someone can be subject to the right of enjoyment via legacy or bequest. What is instituted by this Senate resolution is that things which cease to exist or get reduced as a result of their use can be subject to the right of enjoyment.) Regarding the debt itself see Dig. 7.5.3 (Ulp. lib. 18 ad sab.): *Post quod omnium rerum usus fructus legari poterit. an et nominum? nerva negavit: sed est verius, quod cassius et proculus existimant, posse legari. idem tamen nerva ipsi quoque debitori posse usum fructum legari scribit et remittendas ei usuras.* (Thus, all things can be subject to usufruct via bequest or legacy. Does that also apply to a debt? Nerva denies it but what is evident is that the debt may be bequeathed as claimed by Cassius and Proculus. However, Nerva himself asserts that the right of enjoyment /of a debt/ can be bequeathed for the benefit of the debtor so that the interest on the debt can be waived.) See the whole title of Dig. 7.5. *De usu fructu earum rerum, quae usu consumuntur vel minuuntur.* (On the use and enjoyment of such things that are consumed or reduced as a result of using them.) See for more details GROSSO, *Usufrutto*, p. 421.

⁹ For example, the French Code civil (Art. 637 *Une servitude est une charge imposée sur un héritage pour l'usage et l'utilité d'un héritage appartenant à un autre propriétaire.*), but also Codice civile in Art 1027 provides for predial servitudes but personal servitudes are absent. (Art. 1027 *La servitù prediale consiste nel peso imposto sopra un fondo per l'utilità di un altro fondo appartenente a diverso proprietario* [1072].

The basic source upon which the existence, formulation and functioning of the principle relies, is a fragment of Ulpian, where he states that “neither the right to draw water, nor to herd cattle, to dig chalk, nor to burn lime, can be had on such land of another but on the neighbouring land”.¹⁰ This fragment deserves more attention than just stating that its text is the basis for the principle of *praedia vicina esse debent*. First, we should take note of a relatively large number of quoted Roman lawyers who expressed their opinions regarding this issue, although most of them can be designated as representatives of the Proculian School. Second, it should be noted that this source gives rise not only to the principle that servitude must apply to the neighbouring tracts, but also to the very significant principle, which restricts the exercise of servitude, namely the principle of an objective need of the dominant estate, i.e. the servitude may be executed only to the extent of the need of the dominant estate (and of that which arises on it). Finally, it is necessary to take into account individual types of servitude upon whose casuistic example the principle was formulated. Neratius, mediated via Ulpian, mentioned the principle only with respect to the right of drawing water, herding cattle, digging chalk and burning lime. However, when speaking about predial servitudes (servitudes relating to property) the most frequent group mentioned is that covering the right of way, trail, footpath and watermain.¹¹ One may argue, as will be explained below, that the application of the principle of *praedia vicina esse debent* would be different in the case of the rights of way, trail, footpath and watermain respectively on the one hand, which could be designated as line items in the modern language, compared to servitudes presented in the fragment by Ulpian and Neratius on the other hand, where it can be *prima facie* easier to waive the condition of an immediate proximity between tracts.

The line between the two groups of servitude is emphasized in other parts of Justinian Digests, such as directly in the introductory title assigned to predial servitudes.¹² Ulpian enumerates individual types of land servitudes in the countryside and the rights of way, trail, footpath and watermain are considered as purely rural.¹³ Ulpian, in the following

¹⁰ Dig. 8.3.5.1 (Ulp. lib. 17 ad ed.): *Neratius libris ex plautio ait nec haustum nec appulsum pecoris nec cretae eximendae calcisque coquendae ius posse in alieno esse, nisi fundum vicinum habeat: et hoc proculum et atilicinum existimasse ait. sed ipse dicit, ut maxime calcis coquendae et cretae eximendae servitus constitui possit, non ultra posse, quam quatenus ad eum ipsum fundum opus sit*: (Neratius, in his work on Plautius, says that the right of drawing water for cattle or of driving cattle to water, or of digging chalk or of burning lime, on the ground of another, cannot exist unless the party has adjoining land; and he states that Proculus and Atilicinus hold the same opinion. But he also says that, although there is no question that a servitude for burning lime and digging chalk can be established, still this cannot be done for a greater amount than required by the dominant estate.)

¹¹ For example, Dig. 8.1.5pr. (Gai. lib. 7 ad ed. provinc.): *Via iter actus ductus aquae isdem fere modis constituitur, quibus et usum fructum constitui diximus*. (The rights of way, trail, footpath and watermain are constituted in the same way as applies to usufruct.); Dig. 8.3.26 (Paul. lib. 47 ad ed.): *Si via iter actus aquae ductus legetur simpliciter per fundum, facultas est heredi, per quam partem fundi velit, constituere servitutem, si modo nulla captio legatario in servitute fit*. (If the rights of way, trail, footpath or watermain were bequeathed simply to lead through the tract, the heir can constitute the servitude to specify which part of the tract it should be so that the legatee cannot be exposed to any mistake.)

¹² Dig. 8.3 *De servitutibus praediorum rusticorum*. (On rural predial servitudes.)

¹³ Dig. 8.3.1pr. (Ulp. lib. 2 inst.): *Servitutes rusticorum praediorum sunt haec: iter actus via aquae ductus. iter est ius eundi ambulandi homini, non etiam iumentum agendi. actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum: itaque qui iter habet, actum non habet, qui actum habet, et iter habet etiam sine iumento. via est ius eundi et agendi et ambulandi: nam et iter et actum in se via continet. aquae ductus est ius aquam*

paragraph of the fragment, adds the right of drawing water, driving cattle to water, pasture, burning lime and digging sand.¹⁴ It can be argued that such division need not be authentic as is not the division of fragments into paragraphs or sections.¹⁵ However, the division exists not only due to formally cutting the text into paragraphs, but it is determined by the text itself and its exact formulation. It can be noted that while the rights of way, trail, footpath and watermain “are” (“*sunt*”) servitudes, the rights of drawing water, driving cattle to water, pasture, burning lime and digging sand are only included in the category of rural servitudes, or more precisely, if considering the Latin term (“*computanda sunt*”), are deemed to be rural servitudes. Therefore, the formulation of the text itself gives rise to certain differences between the two groups of servitudes, and it is necessary to examine their difference in the application or nature of the principle of *praedia vicina esse debent*.

The above-mentioned fragment undoubtedly forming the principle of *praedia vicina esse debent*, can be posed in opposition to another fragment where the same Ulpian introduces an opposite opinion because he simply states that “considering servitudes, it is quite irrelevant whether the buildings are neighbouring or not”.¹⁶ Not only is it *prima facie* evident that Ulpian’s two fragments are contradictory to each other, it is also identifiable at first sight that Ulpian’s latter fragment, i.e. that denying the principle of *praedia vicina esse debent*, had been subject to many essential interferences by compilers.¹⁷ However, such interferences had always been directed, as was the case of the whole Justinian compilation, at removing old formal juridical acts, e.g. transfer (*mancipatio*) and *in iure cessio*, which were replaced by simple delivery (*traditio*). As a result, Ulpian, at the place of delivery, wrote rather about *mancipatio*, but the significance of the principle of *praedia vicina esse debent* would not be disturbed anyway.

---

ducendi per fundum alienum. (Rural predial servitudes are the following: rights of footpath, trail, way, watermain. Footpath is the right of an individual to walk but not to drive cattle. Trail is the right to drive cattle and to lead a cart. Thus, he who has the footpath does not have the trail, and who has the trail has also a footpath even without cattle. The way is the right to walk, drive, lead and ride, as the way includes the trail and footpath. The watermain is the right to run water across the land of another.)

¹⁴ Dig. 8.3.1.1 (Ulp. lib. 2 inst.): *In rusticis computanda sunt aquae haustus, pecoris ad aquam adpulsus, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fodiendae*. (Rights of drawing water, driving cattle to water, pasture, burning lime and digging sand are counted as rural servitudes.)

¹⁵ Both names are used to designate parts arising from division of classical fragments. As the word “section” can be linked with contemporary legislative techniques and division of statutes we will use only the term “paragraph” to avoid potential confusion.

¹⁶ Dig. 8.4.6pr. (Ulp. lib. 28 ad sab.): *Si quis duas aedes habeat et alteras tradat, potest legem traditioni dicere, ut vel istae quae non traduntur servae sint his quae traduntur, vel contra ut traditae retentis aedibus serviant: parvique refert, vicinae sint ambae aedes an non. idem erit et in praediis rusticis: nam et si quis duos fundos habeat, alium alii potest servum facere tradendo. duas autem aedes simul tradendo non potest efficere alteras alteris servas, quia neque acquirere alienis aedibus servitutem neque imponere potest*. (If someone has two buildings and transmits one of them he may set the rule that either the building kept would be servient to that transmitted, or, the other way round, the transmitted building would be servient to the building kept. It is irrelevant whether the two buildings are neighbouring or not. The same would apply to rural tracts; if someone has two tracts these can be transmitted as one being servient to the other. However, two buildings being transmitted at a time cannot be determined as one being servient to the other since servitude cannot be acquired for a building of another, nor can such building be charged with a servitude.)

¹⁷ As confirmed by LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum quae in Iustiniani Digestis inesse dicuntur*. Weimar: Böhlau, 1929, p. 107.

Other parts of the text may also, to a certain extent, raise some doubts and one could hesitate whether those are authentic. Particularly, the formulation “*vicinae sint ambae aedes*” manifests a quite inelegant statement, which would probably not be expected from a classical Roman lawyer. If it is stated that “both buildings are neighbouring” then one would ask “adjacent to what?” Either one building neighbours the other, but to make both neighbour there should be a third element the two buildings would neighbour. Should the word “both” (“*ambae*”) be omitted, the text would make much better sense.¹⁸ One can reasonably assume that interventions by compilers in that fragment had been more extensive than is generally presumed, i.e. what happened was not just simple replacement of classical forms of acquisition by those introduced by Justinian.

Despite that fragment giving rise to doubts and requiring more analysis in the future, it appears quite certain that the proximity, neighbourhood or maybe interrelationship between tracts are relevant, as suggested and confirmed by other fragments. However, it is important how such proximity is defined or formulated and what formulations can be found in fragments dealing with that topic.

In many cases, we can find in fragments dealing with servitudes that the text speaks about “neighbour” and not about “neighbouring estate”.¹⁹ These fragments write about servitudes for the benefit of the “neighbour” and not the “neighbouring tract”. However, one cannot deduce from such formulations the existence of servitude in the irregular form;²⁰ rather we can assume that it is a result of certain simplification of the text because if a person is a neighbour of someone that feature evokes that the neighbour has a tract in near proximity. Justinian’s Digests contain several fragments that explicitly mention “*fundus vicinus*”²¹ in relation to servitudes. It seems quite probable in both cases that these are

¹⁸ See SOLAZZI, *op. cit.*, p. 35; BIONDI, *op. cit.*, p. 181.

¹⁹ For example, Dig. 8.4.15 (Paul. lib. 1 epit. alf. Dig.): *Qui per certum locum iter aut actum alicui cessisset, eum pluribus per eundem locum vel iter vel actum cedere posse verum est: quemadmodum si quis vicino suas aedes servas fecisset, nihilo minus aliis quot vellet multis eas aedes servas facere potest.* (If someone made a footpath or trail for another through a particular place it is true that he can make a footpath or trail to that place for more persons. In the same way, if someone makes his buildings servient for his neighbour; even in that case he can make his buildings servient for so many persons as he wishes.) Similarly, Dig. 8.4.16 (Gaius lib. 2 rer. cott.): *Potest etiam in testamento heredem suum quis damnare, ne altius aedes suas tollat, ne luminibus aedium vicinarum officiat, vel ut patiat eum tignum in parietem immittere, vel stillicidia adversus eum habere, vel ut patiat vicinum per fundum suum vel heredis ire agere aquamve ex eo ducere.* (He may in his testament bind his heir not to erect buildings higher, not to obstruct the lighting of the neighbour’s building, or to tolerate the insertion of the neighbour’s beam into the wall, or having gutters to it, or to suffer the right of the neighbour to walk, drive cattle or draw water through his or his heir’s land.)

²⁰ For more details on irregular servitudes see GROSSO, *Usufrutto*, pp. 124–126; BIONDI, *op. cit.*, p. 133 et al.; BONFANTE, *op. cit.*, pp. 129–137; or more regarding pandects law see SERAFINI, F. *Delle così dette servitù irregolari*. Bologna: Fava e Garagnani, 1877, pp. 5–16.

²¹ Dig. 8.5.2.1 (Ulp. lib. 17 ad ed.): *Haec autem in rem actio confessoria nulli alii quam domino fundi competit: servitutum enim nemo vindicare potest quam is qui dominium in fundo vicino habet, cui servitutum dicit debere.* (Such real action regarding the servitude must be in favour of the owner because servitude can be vindicated only by a person having the ownership of the neighbouring tract charged with the servitude.); and Dig. 19.1.6.5 (Pomp. lib. 9 ad sab.): *Si tibi iter vendidero, ita demum auctorem me laudare poteris, si tuus fuerit fundus, cui adquirere servitutem volueris: iniquum est enim me teneri, si propter hoc adquirere servitutem non poteris, quia dominus vicini fundi non fueris.* (If I sold the footpath to you, you can designate me as the transferor provided you owned the tract for which you wish to acquire the servitude. It

again interferences by compilers who inserted “neighbourhood” to copied/compiled texts as the text is equally comprehensible and clear without that insertion.²² This is also the case where, due to the mentioned rule, the whole sentence was inserted.²³ We can then assume that Justinian’s lawyers intended to strengthen that *prima facie* understandable principle in the text of original codes and to emphasize it for common users.

Finally, regarding some fragments it is possible to consider that today’s wording, which explicitly refers to neighbours, was originally slightly different and rather than mentioning neighbours, it was more about defining the servitude so that it could only serve for the benefit of the land. As a result, S. Solazzi²⁴, instead of the preserved formulation in which only servitude which *nihil vicinorum interest*,²⁵ proposes servitude which *praediorum nihil interest*.²⁶

The above-mentioned forms of relativisation and *prima facie* denial of the principle of *praedia vicina esse debent* were not intended, and do not intend to deny the requirements hidden behind the principle. They rather suggest that the origin of the principle and the scope of its application are not as they seem at first sight, even upon direct study of the Roman law sources.

It is worth noting the relatively high variability of the concept of neighbour or neighbouring (*vicinus*). Even today, sometimes the term “neighbour” means an immediately

appears inappropriate to be obligated if the servitude cannot be acquired due to the fact you were not the owner of the tract.)

²² See SOLAZZI, S. *op. cit.*, pp. 30 and 31.

²³ Dig. 34.1.14.3 (Ulp. lib. 2 fideic.): *Quidam libertis suis ut alimenta, ita aquam quoque per fideicommissum reliquerat: consulebar de fideicommisso. cum in ea regione africae vel forte aegypti res agi proponeretur, ubi aqua venalis est, dicebam igitur esse emolumentum fideicommissi, sive quis habens cisternas id reliquerit sive non, ut sit in fideicommisso, quanto quis aquam sibi esset comparaturus. nec videri inutile esse fideicommissum quasi servitute praedii non possessori vicinae possessionis relicta: nam et haustus aquae ut pecoris ad aquam adpulsus est servitus personae, tamen ei, qui vicinus non est, inutiliter relinquitur: in eadem causa erunt gestandi vel in tuo uvas premendi vel areae tuae ad frumenta ceteraque legumina exprimenda utendi. haec enim aqua personae relinquitur.* (Someone left to his freed slaves both sustenance and water via fideicommissum. I was asked about such fideicommissum. It was established on the border of Africa, maybe in Egypt where water is regularly for sale; so I said that this is an advantage of fideicommissum whether or not the person establishing it possesses water tanks as there is sufficient value in fideicommissum to acquire the water. However, such fideicommissum appears to be useless if provided to a person other than the possessor of the neighbouring land. The same applies to drawing water or driving cattle to water, which are personal servitudes but again would be useless if established for a person other than the neighbour. And the same appears to apply when your land is used for walking through, pressing wine grapes, threshing the grain or legumes. It is similar with leaving water to a person.)

²⁴ SOLAZZI, *op. cit.*, p. 30.

²⁵ Dig. 8.1.15pr. (Pomp. lib. 33 ad sab.): *Quotiens nec hominum nec praediorum servitutes sunt, quia nihil vicinorum interest, non valet, veluti ne per fundum tuum eas aut ibi consistas: et ideo si mihi concedas ius tibi non esse fundo tuo uti frui, nihil agitur: aliter atque si concedas mihi ius tibi non esse in fundo tuo aquam quaerere minuendae aquae meae gratia.* (Where the servitude applies neither to persons nor land because it brings no benefit to neighbours such servitude is invalid; for example, if you would neither walk across your tract nor stay there, or if you confirm to me that you would not use your tract, all that is invalid. A different situation is when you confirm the right not to search for water on your land with the aim of not reducing my water resources.)

²⁶ The change in formulation is a bit larger. Even the first part of the fragment does not appear to be authentic and S. Solazzi proposes the first sentence to read as follows: *Quotiens praediorum nihil interest non valet, veluti ne per fundum tuum eas aut ibi consistas.* (If it brings no benefit to the land it is invalid; for example, for you not to walk across your land or stay there.)

adjacent place or person, while sometimes the term “neighbour” can mean almost half a municipality. Similarly, it is necessary to distinguish meanings within the sources and try to establish certain criteria of what is meant by “neighbour”.

The first approach to such term may be evoked in Digests by the clause “*proximus vicinus*”, meaning the closest neighbour. This two-word term can be found in several fragments clearly pointing at such neighbour who is the closest to the event or place at issue.²⁷ However, the second quoted fragment indicates that immediate neighbourhood is not an essential requirement of servitudes. On the contrary, there are fragments obviously relying on quite a large distance.²⁸ Paulus, in the case of the right of pasture or driving cattle to water, admits the right to erect a shelter to be protected in bad weather. Such situation evokes an explanation that it would not be easy and quick to return to the dominant land to hide out. Logically, one can assume that it existed because the dominant estate was not located within reachable proximity. Should we accept that the term *proximus vicinus* means the immediately adjacent neighbour one can assume that the terms *vicinus* or *vicinitas* respectively do not include that immediate proximity; as a result, the servitude can be charged to such neighbouring land which is not immediately adjacent.

To a certain extent, this fragment²⁹ resembles the question debated above. Paulus, on the one hand, clearly asserts that those rights differ from usufruct. However, this does not mean that those servitudes can be unambiguously designated as predial. On the other hand, there are several fragments indicating that personal characteristics and entitlements make, or can make, these legal relations different from classical predial servitudes.³⁰ Pomponius’s quoted fragment admits that the right of pasture was established in such a way

²⁷ Dig. 8.6.14.1 (Iav. lib. 10 ex cass.): *Cum via publica vel fluminis impetu vel ruina amissa est, vicinus proximus viam praestare debet.* (Where a public way disappeared as a result of floods or landslide the closest neighbour must tolerate another way.), and Dig. 39.1.8pr. (Paul. lib. 48 ad ed.): *Non solum proximo vicino, sed etiam superiori opus facienti nuntiare opus novum potero: nam et servitudes quaedam intervenientibus mediis locis vel publicis vel privatis esse possunt.* (The prohibition to erect a new building can apply not only against the closest neighbour but also against a construction to be higher since there may exist servitudes across the obstructing middle tract whether public or private.)

²⁸ Dig. 8.3.6.1 (Paul. lib. 15 ad plaut.): *Item longe recedit ab usu fructu ius calcis coquendae et lapidis excimendi et harenae fodiendae aedificandi eius gratia quod in fundo est, item silvae caeduae, ut pedamenta in vineas non desint. quid ergo si praediorum meliorem causam haec faciant? non est dubitandum, quin servitutis sit: et hoc et Maecianus probat in tantum, ut et talem servitutem constitui posse putet, ut tugurium mihi habere liceret in tuo, scilicet si habeam pascui servitutem aut pecoris appellendi, ut si hiemps ingruerit, habeam quo me recipiam.* (Similarly, usufruct is significantly different from the right to burn lime, break stone and quarry sand intended for erecting what is on the land. Also to cut timber in order to provide shoring in vineyards. So what served the improvement of those tracts? Undoubtedly via servitudes. This is confirmed by Maecianus asserting that such a servitude can be established that I could have a shelter on your land to use it when enjoying the servitude of pasture or driving cattle, and to have a possibility to hide if winter comes.)

²⁹ Dig. 8.3.6.1.

³⁰ Dig. 7.1.32 (Pomp. lib. 33 ad sab.): *Si quis unas aedes, quas solas habet, vel fundum tradit, excipere potest id, quod personae, non praedii est, veluti usum et usum fructum. sed et si excipiat, ut pascere sibi vel inhabitare liceat, valet exceptio, cum ex multis saltibus pastione fructus perciperetur. et habitationis exceptione, sive temporali sive usque ad mortem eius qui excepit, usus videtur exceptus.* (If someone delivers his own building or land to another it is possible to reserve what belongs to the person, not to land as the right to use and usufruct. But if he reserves the right of pasture or living, such reservation is valid and that was the reason why fruits had been collected from vegetation. And the reservation of living whether for a particular period or for life of the person having made reservation, appears to be the reserved use.)

that it brings benefit to only a particular person although the right of pasture has been traditionally considered as a typical predial servitude.³¹ Nor is it contrary to logic that such an assumption could similarly have a specific person as beneficiary in the other servitudes mentioned in Paulus's fragment. One can deduce that the fact that Paulus's fragment subliminally admits a larger distance between the place of pasture or water source can show that the regime of such servitude was established in a way similar to the right of enjoyment, i.e., within the regime of the principle of *praedia vicina esse debent*, as described above in relation to personal servitudes, which means, in other words, independent of the principle. A potential objection that he directly speaks about the benefit of tracts (*praediorum meliorem causam*), can be refuted as this sentence is rather inconsistent within the whole structure of the text; as a result it is considered as an intervention in Justinian's compilations introducing the concept of personal servitudes and the following texts got adapted to it. However, we should return to this fragment within the context of effectiveness of servitude.

Should the principle apply only to predial servitudes other questions can be asked such as whether it would apply to both rural and municipal servitude, and in what form the principle would be used and what consequences it would lead to.

The first fragment that may be used to answer those questions with respect to rural servitudes stands, to a certain extent, in opposition to Paulus's quoted fragment allowing for a rather remote servitude. Paulus denies that a rural servitude can exist if it does not apply to an immediately adjacent tract.³² It is well-known what servitudes are usually included in the category of rural servitudes according to the sources; however, Paulus appears in his statement quite radical, in particular when considering the fact that this fragment is regarded as authentic without identifiable interferences by the compilers. The conflict between Paulus's two fragments can be explained that in the first case Paulus means situations that could be called "irregular servitudes" in the language of modern Roman law. However, it is much harder to explain other fragments also conflicting with Paulus rigidly enforcing the principle of *praedia vicina esse debent* in the meaning of immediate neighbourhood; such conflict, as indicated above, cannot be removed or healed.

Paulus in other fragments deals with a possible construction of servitudes charged across certain places; despite his prohibition mentioned above, Paulus allows for drawing water which is a classical predial servitude, even across public space. However, he essentially denies that a watermain can be built across such land unless with the leave of the Emperor.³³ Such relativisation of his prohibition can be seen in another fragment even contained in the same source where Paulus strictly claims that a rural servitude cannot

³¹ See above-quoted Dig. 8.3.1.1 (Ulp. lib. 2 inst.): *In rusticis computanda sunt aquae haustus, pecoris ad aquam adpulsus, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fodiendae*. (Rural servitudes include drawing water, driving cattle to water, the right of pasture, burning lime, digging sand.)

³² Dig. 8.3.7.1 (Paul. lib. 21 ad ed.): *In rusticis autem praediis impedit servitutem medium praedium, quod non servit*. (Rural servitudes are obstructed by a middle tract which does not serve.)

³³ Dig. 8.1.14.2 (Paul. lib. 15 ad sab.): *Publico loco interveniente vel via publica haustus servitus imponi potest, aquae ductus non potest: a principe autem peti solet, ut per viam publicam aquam ducere sine incommodo publico liceat. sacri et religiosi loci interventus etiam itineris servitutem impedit, cum servitus per ea loca nulli deberi potest*. (Public area or a public way can be charged with a right of drawing water, but not the right of watermain. The Emperor is frequently pleaded to allow the leading of water across a public way without causing inconvenience to the public. It is not possible to impose the right of footpath

be established between tracts that are not immediately neighbouring. On the other hand, he admits in this fragment that it is possible to have the right of trail or footpath leading across an intermediate public way.³⁴ As a result it appears to be impossible to draw a line between servitudes subject to this principle and those to which the principle is inapplicable; the same applies to two paragraphs of one fragment where Paulus introduces rural servitudes,³⁵ since individual servitudes are mentioned differently, as it appears crucial to determine whether the intermediate land is detrimental to the existence of the servitude or not. On the other hand, in another part of the fragment Paulus denies a possibility to have some municipal servitudes established across a public way. Nor is the assertion correct that the principle of immediate neighbourhood applies to municipal servitudes; in one fragment these are among servitudes that can be exercised across public space, in another municipal servitudes on both sides, such as the insertion of a beam, are excluded, but erecting a higher construction is not.

Paulus complements the whole mosaic with another stone: he strictly and unambiguously asserts that no servitudes can be established between tracts that cannot be seen by one another.³⁶ It should be noted that the fragment does not concern land (servient and dominant) but only buildings. Such assertion can lead to the conclusion that Paulus could mean that the principle applied to municipal servitudes which traditionally could have been established between built-up tracts; however, as suggested in the quoted Roman law sources – it should be read as “established between buildings”. We should return to Ulpian’s fragment already quoted, which deals explicitly with buildings and expressly states that “it matters little whether the buildings are adjacent”³⁷ in order to consider whether

---

across sacred and consecrated places as such places cannot serve as servitude to anyone.) This fragment is considered as authentic with the exception of the last sentence. See LEVY, RABEL, *op. cit.*, 104.

³⁴ Dig. 8.2.1pr. (Paul. lib. 21 ad ed.): *Si intercedat solum publicum vel via publica, neque itineris actusve neque altius tollendi servitudes impedit: sed immittendi protegendi prohibendi, item fluminum et stillicidiorum servitutum impedit, quia caelum, quod supra id solum intercedit, liberum esse debet.* (If the intermediate tract is public space or public way this is not in conflict with the right of footpath or trail nor the right to erect a higher construction. However, the insertion of a beam, a roof overhang, the establishment of a niche, or the servitude of eaves and gutters hinders this, as the space over that intermediate tract must remain clear and unobstructed.)

³⁵ Dig. 8.3.1pr. (Ulp. lib. 2 inst.): *Servitudes rusticorum praediorum sunt hae: iter actus via aquae ductus. iter est ius eundi ambulandi homini, non etiam iumentum agendi. actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum: itaque qui iter habet, actum non habet, qui actum habet, et iter habet etiam sine iumento. via est ius eundi et agendi et ambulandi: nam et iter et actum in se via continet. aquae ductus est ius aquam ducendi per fundum alienum.* (Predial rural servitudes are as follows: the rights of footpath, trail, way, watermain. Footpath is the right of an individual to walk but not to drive cattle. Trail is the right to drive cattle and to lead a cart. Thus, he who has the footpath does not have the trail, and who has the trail has also a footpath even without cattle. The way is the right to walk, drive, lead and ride, as the way includes the trail and footpath. The watermain is the right to run water across the land of another.) Dig. 8.3.1.1 (Ulp. lib. 2 inst.): *In rusticis computanda sunt aquae haustus, pecoris ad aquam adpulsus, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fodiendae.* (Rights of drawing water, driving cattle to water, pasture, burning lime and digging sand are counted as rural servitudes.)

³⁶ Dig. 8.2.38 (Paul. lib. 2 quaest.): *Si aedes meae a tuis aedibus tantum distent, ut prospici non possint, aut medius mons earum conspectum auferat, servitus imponi non potest.* (If my building is so remote from your building that one cannot be seen from the other, or where a hill obstructs the view between them a servitude cannot be established.)

³⁷ Dig. 8.4.6pr. (Ulp. lib. 28 ad sab.): *Si quis duas aedes habeat et alteras tradat, potest legem traditionis dicere, ut vel istae quae non traduntur servae sint his quae traduntur, vel contra ut traditae retentis aedibus*

a particular servitude can or cannot exist. Therefore, one should ask whether the distinction between “neighbourhood” and a certain larger space should be made “useful proximity” hopefully in line with Paulus’s “visibility”.

The concept of “useful proximity” suggests one underlying aspect of the principle of *praedia vicina esse debent*, namely that when considering the extent to which the dominant and servient tracts must be close to each other an essential criterion always appears to be “usefulness”. That fact is indicated in the above-quoted fragment of Pomponius who interlinks the principle of *praedia vicina esse debent* and the criterion of usefulness of a servitude.³⁸ Pomponius states that such servitude is not valid (*non valet*) which brings to its neighbours no benefit. Regarding the nature of the principle of usefulness of a servitude³⁹ we can assume that, in the case of predial servitudes, only such servient and dominant tracts can be considered useful if they are located in a certain proximity to one another. If they are not then, as Pomponius says, they bring no benefit compared to the basic legal situation. It may appear in Pomponius’s fragment that the term “neighbours” was inserted in the text later, although without that term the text makes even more sense. Should we accept such thesis we can assume that the principle of *praedia vicina esse debent* is essentially only a criterion or an indicator directed to the consideration of another principle, namely the principle of usefulness of a servitude.

Such perspective can be used regarding one of the above-mentioned fragments showing various approaches to the principle of *praedia vicina esse debent* in the area of municipal servitudes.⁴⁰ Paulus describes in that fragment when and how an intermediate tract creates, or does not create an obstacle to executing a servitude. And Paulus does so in the case of

---

serviant: parvique refert, vicinae sint ambae aedes an non. idem erit et in praediis rusticis: nam et si quis duos fundos habeat, alium alii potest servum facere tradendo. duas autem aedes simul tradendo non potest efficere alteras alteris servas, quia neque adquirere alienis aedibus servitutem neque imponere potest. (If someone has two buildings and transmits one of them he may, in the course of transmission, stipulate that either the one not transmitted will be servient to that transmitted, or the other way round. It does not matter whether the buildings are neighbouring. The same will apply to rural tracts; if someone has two tracts he may transmit both with one stipulated as a servient tract to the other. However, two buildings transmitted at a time may not be designated as one being servient to the other because a servitude may not be acquired for the building of another nor may such building be subject to a servitude.)

³⁸ Dig. 8.1.15pr. (Pomp. lib. 33 ad sab.): *Quotiens nec hominum nec praediorum servitutes sunt, quia nihil vicinorum interest, non valet, veluti ne per fundum tuum eas aut ibi consistas: et ideo si mihi concedas ius tibi non esse fundo tuo uti frui, nihil agitur: aliter atque si concedas mihi ius tibi non esse in fundo tuo aquam quaerere minuendae aquae meae gratia.* (If a servitude applies neither to people nor tracts as it brings no benefit to the neighbours, such servitude is invalid; for example, it is invalid if you claim that you would not walk across your tract or stay there, or if you confirm that you would not enjoy your tract. On the other hand, a different situation is if you confirm that you would not seek water on your tract in order not to reduce my resources.)

³⁹ Simply said, a servitude must bring an objective and permanent benefit to the dominant tract. See, for example, GROSSO, *Le servitù*, p. 97 et al.; SOLAZZI, *op. cit.*, p. 21 et al.; BIONDI, *op. cit.*, p. 174 et al.

⁴⁰ Dig. 8.2.1pr. (Paul. lib. 21 ad ed.): *Si intercedat solum publicum vel via publica, neque itineris actusve neque altius tollendi servitutes impedit: sed immittendi protegendique prohibendi, item fluminum et stillicidiorum servitutem impedit, quia caelum, quod supra id solum intercedit, liberum esse debet.* (If the intermediate tract is public space or public way this is not in conflict with the right of footpath or trail nor the right to erect a higher construction. However, the insertion of a beam, a roof overhang, the establishment of a niche, or the servitude of eaves and gutters hinders this, as the space over that intermediate tract must remain clear and unobstructed.)

predial servitudes.⁴¹ The two fragments indicate how Paulus as a lawyer is very flexible in his thoughts, but it should be added that he uses rather casuistic or sophistic methods to solve the question whether a public tract is or is not an impediment. If the public tract of land is designated for public use, e.g., walking, and then if the servitude, in order to function, requires walking across the intermediate tract, then the servitude is possible. However, if something is at issue which cannot be provided by the intermediate public tract, in such case that tract constitutes an obstacle. However, Paulus's answers would definitely be different if the intermediate tract of land was a private tract as then it would not be possible to meet the objectives of the servitude, as is suggested in the last sentence of Paulus's second fragment,⁴² denying a possibility of creating a footpath across a sacred or consecrated tract. The same thought can be visible here – those places cannot ensure that a servitude be executed and used by the owner of the dominant land, so, as a result, such servitude would be designated as useless.

It is quite possible that even in his radical statement in the fragment regarding rural servitudes, that if there is an intermediate tract not serving the dominant tract then such tract constitutes an obstacle,⁴³ Paulus tries to articulate the above-indicated thought that a private tract does not serve if not charged by a servitude; on the other hand, a public tract can serve in a specific manner without being charged by a servitude. In such case and in compliance with that rigid prohibition, Paulus considers the whole situation as regular since the servitude can exist, function and be useful. Also in the basic fragment from which the principle of *praedia vicina esse debent* was derived, the text hinges on the purpose of a servitude, namely to fulfil an objective need of the dominant tract.⁴⁴

Finally, we can return to Paulus's fragment where he admitted a possibility to erect a shelter on the servient land.⁴⁵ It is possible to see this situation from the perspective of

⁴¹ Dig. 8.1.14.2 (Paul. lib. 15 ad sab.): *Publico loco interveniente vel via publica haustus servitus imponi potest, aquae ductus non potest: a principe autem peti solet, ut per viam publicam aquam ducere sine incommodo publico liceat. sacri et religiosi loci interventus etiam itineris servitutem impedit, cum servitus per ea loca nulli deberi potest.* (Public area or a public way can be charged with a right of drawing water, but not the right of watermain. The Emperor is frequently pleaded to allow the leading of water across a public way without causing inconvenience to the public. Over sacred and consecrated places it is also not possible to lead a footpath servitude, so these places cannot be charged by anyone with a servitude.)

⁴² Dig. 8.1.14.2.

⁴³ Dig. 8.3.7.1 (Paul. lib. 21 ad ed.): *In rusticis autem praediis impedit servitutem medium praedium, quod non servit.* (An intermediate tract which does not serve, obstructs the establishment of a servitude on rural tracts.)

⁴⁴ Dig. 8.3.5.1 (Ulp. lib. 17 ad ed.): *Neratius libris ex plautio ait nec haustum nec appulsum pecoris nec cretae eximendae calcisque coquendae ius posse in alieno esse, nisi fundum vicinum habeat: et hoc proculum et atilicinum existimasse ait. sed ipse dicit, ut maxime calcis coquendae et cretae eximendae servitus constitui possit, non ultra posse, quam quatenus ad eum ipsum fundum opus sit:* (Neratius, in his work on Plautius, says that the right of drawing water for cattle or of driving cattle to water, or of digging chalk or of burning lime, on the ground of another, cannot exist unless the party has adjoining land; and he states that Proculus and Atilicinus hold the same opinion. But he also says that, although there is no question that a servitude for burning lime and digging chalk can be established, still this cannot be done for a greater amount than required by the dominant estate).

⁴⁵ Dig. 8.3.6.1 (Paul. lib. 15 ad plaut.): *Item longe recedit ab usu fructu ius calcis coquendae et lapidis eximendi et harenae fodiendae aedificandi eius gratia quod in fundo est, item silvae caeduae, ut pedamenta in vineas non desint. quid ergo si praediorum meliorem causam haec faciant? non est dubitandum, quin servitutis sit: et hoc et maecianus probat in tantum, ut et talem servitutem constitui posse putet, ut tugurium*

usefulness of a servitude, and to ask whether, due to a longer stay on the tract resulting in the creation of the shelter, the servitude can at a longer proximity of tracts become useful for the dominant land and thus meet the proposed basic requirement for servitudes.

At the end of this brief look through the sources at the proposed principle of *praedia vicina esse debent*, a few observations can be made. What is evident at first sight is an extremely casuistic or sophisticated approach, when Roman lawyers make statements regarding every single type of servitude or obstacle between the dominant and servient tract individually. Although that approach is typical of Roman jurisprudence here the approach is even more fragmented. On the other hand, later interventions in the texts show attempts to cover casuistic conclusions by more general rules, which might have led to the construction of the principle of *praedia vicina esse debent*; that happened possibly unintentionally and definitely not expressly. The Roman law sources suggest that those general maxims did not play such a role to exclude the casuistic jurisprudence formed earlier. Finally, we can say that, despite emphasising the need of proximity of the dominant and servient tracts respectively, such need is part of another principle constituted of several partial principles, namely the principle of *utilitas fundi*, i.e., the usefulness of the tract. The predial servitude where the dominant and servient tracts are remote to such an extent that they have no real link, has no purpose and should not exist as it is in its essence useless and obstructing the owner of the servient tract due to failure to meet his objective needs.

---

mihi habere liceret in tuo, scilicet si habeam pascui servitutem aut pecoris appellendi, ut si hiemps ingruerit, habeam quo me recipiam. (Similarly, usufruct is significantly different from the right to burn lime, break stone and quarry sand intended for erecting what is on the land. Also to cut timber in order to provide shoring in vineyards. So what served the improvement of those tracts? Undoubtedly via servitudes. This is confirmed by Maecianus asserting that such a servitude can be established that I could have a shelter on your land to use it when enjoying the servitude of pasture or driving cattle, and to have a possibility to hide if winter comes.)

Počátky právní regulace rostlinolékařské péče o dřeviny v Českých zemích

Milan Šimandl

Advokát v Praze

Kontaktní e-mail: milan.simandl@gmail.com

The Beginnings of the Legal Regulation of Phytopathological Care in the Czech Lands

Abstract:

The article focuses on the beginnings of legal regulation of woody plant pathology. It describes the origin and development of the first legal norms from the end of the 18th century to 1924. Early norm-making arose from professional articles issued by economic societies. The subject of the first phytopathologic regulations was primarily the fight against harmful insects, especially bark beetles, black arches, cockchafer and phylloxera. Phytopathologic legal norms have often been amended, cancelled and replaced by new ones, precisely given scientific and technical progress. In 1924, Act No. 165 on the Protection of Plant Production was issued, which abolished some older regulations and introduced a basic general framework for phytopathology.

Keywords: phytopathology; protection of woody plants; Czech lands; legal history; economical societies; environmental law

Klíčová slova: rostlinolékařská péče; ochrana dřevin; české země; právní historie; hospodářské společnosti; právo životního prostředí

DOI: 10.14712/2464689X.2025.3

Úvod

Dřeviny, stejně jako ostatní rostliny, mohou být ohroženy různými nemocemi, organismy a přírodním působením. Může se tak stát i bez přičinění člověka, který se naopak pomocí různých nástrojů snaží tato ohrožení odvracet činností nazývanou rostlinolékařská péče. Podobně jako jiná odvětví lidské činnosti, je i rostlinolékařství regulováno právními

normami. Cílem následujícího příspěvku je popsat genezi nejstarších předpisů z této oblasti vydaných v Českých zemích do začátku 20. století. Zaměřuji se však výhradně na rostlinolékařské předpisy týkající se dřevin.

Pojem rostlinolékařství se poprvé v českém, resp. československém právním řádu objevil v nařízení vlády republiky Československé č. 148/1921 Sb. z. a n., o ochraně proti zavlečení rakoviny bramborů a jejím potírání. Profesor Václav Kůdela definoval rostlinolékařství jako „teoreticko-praktický vědní obor, jehož předmětem zkoumání jsou choroby, poškození a poranění rostlin, živočišní škůdci rostlin a plevelů“.¹ Autoři knihy *Rostlinolékařství v kostce*² považují rostlinolékařskou péči za „široce zaměřený obor, který rozvíjí nejen preventivní i kurativní metody ochrany rostlin proti původcům chorob, škůdcům a plevelům, ale a to především, sleduje jejich šíření a výskyt, včetně jejich vlivu na výnos a kvalitu rostlinných produktů a v neposlední řadě rovněž i na zdravotní stav člověka a chovaná hospodářská zvířata, na ekonomiku hospodaření a na prvky životního prostředí“. Zákon č. 147/1996 Sb., o rostlinolékařské péči a změnách některých souvisejících zákonů, účinný do 31. května 2004 definoval v § 2 odst. 1 rostlinolékařskou péči jako „soubor právních, technických, organizačních a odborných opatření za účelem uchování zdraví rostlin a ochrany rostlinných produktů“. Aktuálně platný a účinný zákon č. 326/2004 Sb., o rostlinolékařské péči a o změně některých souvisejících zákonů, zahrnul do rostlinolékařské péče široký okruh činností uvedených v § 1, aniž by na rozdíl od předchozího přinesl jednoduchou definici rostlinolékařské péče. Jak je patrné z výše uvedeného, existuje více možných definic.

Vývoj rostlinolékařské péče stál dosud stranou zájmu právníků i právních historiků. Obecnými dějinami rostlinolékařství se zabýval např. dr. Jan Nedělník,³ rostlinolékařskými normami pak profesor Kůdela,⁴ který definoval ve vývoji rostlinolékařského práva tyto etapy:

1. Etapa ojedinělých právních norem (do roku 1924).
2. Etapa komplexních norem tvořících součást zákonů o rostlinné výrobě (1925–1995).
3. Etapa komplexních samostatných rostlinolékařských zákonů (1996–2004).
4. Etapa implementace rostlinolékařského práva a souvisejících předpisů EU (od roku 2004).⁵

Ve svém následujícím článku se zaměřuji na první z výše uvedených vývojových období, které ukončuje vydání prvního obecného zákona upravujícího rostlinolékařství.

¹ KŮDELA, V. *Péče o zdraví kulturních rostlin v průběhu staletí: historie rostlinolékařství v českých zemích do roku 2019*. Praha: Česká společnost rostlinolékařská, 2020, s. 11.

² ŘEHÁK, V. a kol. *Rostlinolékařství v kostce*. Praha: Česká společnost rostlinolékařská, 2023, s. 6.

³ NEDĚLNÍK, J. *Vědní obor rostlinolékařství v toku času*. In: *Rostlinolékař*, 2016, roč. 27, č. 5, s. 33–34.

⁴ KŮDELA, V. *Péče o zdraví kulturních rostlin*, 265 s.; tentýž. *Rostlinolékařské právní normy v českých zemích a jejich historický vývoj. (Studijní zpráva)*. Praha: Ústav zemědělských a potravinářských informací, 1997, 82 s.; tentýž. *Analýza rostlinolékařských právních norem vydaných v českých zemích v letech 1771–1997*. In: *Ochrana rostlin*, 1997, roč. 33, s. 221–233; tentýž. *Nástin dějin institucionalizace rostlinolékařství v českých zemích 1899–1999*. Praha: Výzkumný ústav rostlinné výroby, 2000, 72 s.

⁵ KŮDELA, V. *Péče o zdraví kulturních rostlin*, s. 154–155.

Počátky rostlinolékařství

Lidská snaha o ochranu zdraví rostlin, zlepšení jejich vlastností, včetně zvýšení produkce se táhne napříč celou historií již od doby, kdy lidstvo začalo rostliny hospodářsky využívat a cíleně pěstovat. Na základě pozorování přírody lidé získávali postupně znalosti a schopnosti k pěstování užitkových rostlin.

Zmínky o určitých náznamech rostlinolékařských snah nacházíme již ve starověké Mezopotámii. Kolem roku 2500 př. n. l. používali Sumerové k hubení hmyzu sirnaté přípravky. Z doby okolo roku 1700 př. n. l. pochází pravděpodobně první zemědělská příručka – na hliněné destičce je zaznamenán text, jak pěstovat ječmen a chránit jej před myšmi a ptactvem.⁶ Podobné texty pochází i z Egypta, Palestiny a Indie. Důležitou složkou tehdejší rostlinolékařské péče byly náboženské rituály. Například v Indii v 5. století př. n. l. se při ochraně plodin před chorobami a škůdci užívaly veršované modlitby, zpěvy a mantry.⁷

Části věnované chorobám rostlin nalezneme ve spisech řeckého filosofa Theofrasta (asi 372–287 př. n. l.), který ve svém spise *Historia plantarum* popsal na základě pozorování některé škodlivé jevy na rostlinách, včetně rzí, hnilob a červivosti plodů.⁸

Ve starověkém Římě vzniklo několik textů zabývajících se zemědělstvím, hospodářstvím a s tím spojenou ochranou rostlin proti škodlivým vlivům. Mezi ně patří i Vergliovy *Zpěvy rolnické*, Columellův spis *De Re Rustica* nebo encyklopedie *Naturalis historia* od Plinia staršího, všechny sepsané v 1. století n. l. Z poloviny 4. století n. l. pochází druhý spis nazvaný *De Re Rustica* od spisovatele Palladia. Zahrnuje 14 knih o rolnictví a sadařství. O chorobách rostlin psal rovněž teolog Basil Veliký žijící ve stejné době.

S pádem římské říše došlo k všeobecnému úpadku, významné práce dotýkající se chorob rostlin máme až z období vrcholného středověku. Na tomto místě je třeba zmínit spisy abatyše Hildegardy z Bingenu (1098–1176), spis *Ruralium Commodorum* od Petra Crescentia (cca 1230–1320) považovaný za vrcholné agronomické dílo evropského středověku.

Z nejstarších období českého státu nenacházíme žádné podrobné zmínky o zemědělství a hospodářství, natožpak odborné spisy. Legendy spojují zakládání vinic s osobou sv. Václava, další kusé zmínky o vinicích, štěpnicích a sadech máme již z počátků státu, a to v souvislosti s kláštery. Zakládací listina břevnovského kláštera hovoří o vinici k roku 993, o rok později byla založena ovocná zahrada ostrovního kláštera u Davle.⁹ O rostlinolékařské péči se však z nejstarších pramenů nedozvídáme ničeho.

V době Karla IV. se do českých zemí dostaly teoretické spisy o zemědělství a ovocnářství Palladia a Crescentia.¹⁰ Rozkvět ovocnictví přerušily husitské války. Jakoubek ze Stříbra a táborští kněží hlásali, aby lidé nejedli žádné ovoce a ničili stromy.¹¹ Tento z dnešního pohledu nesmyslný názor pramenil z tehdejšího chiliasmu, očekávání brzkého příchodu božího království plného nebeské blaženosti.

V 16. století došlo k hojnějšímu zakládání zahrad a sadů, bylo vydáno několik teoretických i praktických spisů o štěpařství. Příkladem původní české literatury může být

⁶ Tamtéž, s. 17.

⁷ Tamtéž, s. 18.

⁸ Tamtéž, s. 21.

⁹ NĚMEC, B. *Dějiny ovocnictví*. Praha: Československá akademie věd, 1955, s. 102.

¹⁰ Tamtéž, s. 109.

¹¹ Tamtéž, s. 110.

Knížka o štěpování od Jošta z Rožmberka, která mj. podávala doporučení, jak bojovat proti červům na ovocných stromech a pod kůrou – kůra se měla odstranit a dřevo natřít práškem z aloe smíchaným s olejem, popřípadě směsí holubího trusu, konopných plev a hlíny.¹²

S příchodem novověku došlo ke změnám v hospodaření velkostatků. Šlechta vydávala k zajištění efektivního hospodaření na svých panstvích různé instrukce a řády obsahující rámcová pravidla hospodaření.

Za zmínku stojí rovněž spis Křištofa Fischera *Knihy hospodářské*, jehož kapitola IX. pojednávala o nemocích stromů dobově označovaných za vodnatelnost, malomocenství nebo padoucí nemoc, popisovala i nebezpečí ze strany housenek, mravenců či chroustů.¹³ Rukopis z roku 1667 označovaný jako *Oeconomus* zase radil sbírat v lednu ze stromů housenky, neboť „ony stromový listy, když slunce nahoru vstupuje, obžirají, květ i list suší, takže rozplemenice se, těžce se zase vyplemeniti mohou“.¹⁴

Až do 18. století vycházela rostlinolékařská péče výhradně ze zkušeností pěstitelů, z odborných textů a příruček či hospodářských instrukcí. Potřeba zvýšit a zefektivnit nejen zemědělskou výrobu vedla k zakládání hospodářských společností, z nichž měl vycházet vědecký a technický pokrok. Tak byly založeny v roce 1769 Společnost pro orbu a svobodná umění v Království českém (od roku 1787 přejmenována na c. k. Vlastensko-hospodářskou společnost v Království českém), v roce 1770 Moravská hospodářská společnost a Slezská Ackerbaugesellschaft (roku 1811 sloučeny do Moravsko-slezské hospodářské společnosti). Mezi činnosti hospodářských společností patřilo sledování a podpora zemědělského pokroku, propagace nového systému a metod, podávání návrhů na zlepšení hospodaření, podávání odborných dobrozdání a vydávání naučné literatury. Od roku 1780 se Vlastensko-hospodářská společnost začala zabývat bojem proti chorobám rostlin, škůdcům a plevelům.¹⁵ Za nástupnické organizace hospodářských společností lze považovat zemědělské rady, veřejnoprávní instituce zřízené v Čechách roku 1873, na Moravě roku 1898 a ve Slezsku roku 1919.¹⁶

Nejstarší rostlinolékařské právní předpisy byly v českých zemích vydány ve druhé polovině 18. století. Upravovaly pouze dílčí otázky, nikoli rostlinolékařskou problematiku obecně a komplexně. Každý předpis z rostlinolékařského oboru se dotýkal pouze jednoho fenoménu, např. ochrany proti mandelince bramborové, hubení hrabošů, likvidace kokotice jetelové. Vývoj nejstarších rostlinolékařských předpisů zajišťujících ochranu dřevinám je popsán v několika následujících podkapitolách.

Nejstarší právní úprava hubení housenek, chroustů a ochrany ptactva

Housenky požírající listy rostlin jsou považovány za škůdce od nepaměti a boj proti nim se táhne napříč historií. Chrousti požírají listy stromů a jejich larvy (ponravý) poškozují kořeny mladších dřevin.

¹² Z ROŽMBERKA, J. *Knížka o Sštěpování a sprawování Sštěpnic*. Praha: Buryan Walda, 1598, s. 20–21.

¹³ FISCHER, K. *Knihy Hospodářské: Oko Páně Aneb Dobře Spořádané Hospodářstwj Polnj*. Praha: Univerzita Karlo-Ferdinandova, 1706, s. 122–126.

¹⁴ KALOUSEK, J. (ed.). *Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXIII, Řády selské a instrukce hospodářské 1627–1698*. Praha: Domestikální fond království Českého, 1906, s. 413.

¹⁵ KÚDELA. *Péče o zdraví kulturních rostlin*, s. 62–63.

¹⁶ Tamtéž, s. 101.

Jedním z nejstarších dostupných právních předpisů upravujících tuto oblast je velice stručné nařízení Marie Terezie z 2. ledna 1756 říkající, že hnízda červů na stromech a housenky mají být odstraněny a zničeny.¹⁷ Nařízení nestanovilo žádné další podrobnosti, ani způsob, kdy a jak se má tak učinit.

Dvorským dekretem z 16. ledna 1786 pro Čechy bylo nařízeno v boji proti škodlivým housenkám provádění posypů tabákovým výluhem a popelem z bukového dřeva.¹⁸ Dalším dvorským dekretem ze 17. března 1787 pro Horní a Dolní Rakousy, Čechy, Moravu, Halič a Sedmihradsko byl vydán předpis, jak se chovat při ořezu ovocných stromů a hubení housenek. V Českém království byl tento předpis intimován cirkulárním guberniálním nařízením ze dne 29. března 1787.¹⁹ Obsahoval tyto čtyři body:

- 1) Sbírání housenek se má provádět především v pozdním podzimu a na začátku jara.
- 2) Na podzim se musí z každého stromu dřevěným nožem odstranit veškerý mech, poněvadž housenky kladou svá vajíčka nejen na list, ale i do mechu na stromech.²⁰
- 3) Strom a jeho větve je třeba posypávat popelem, který usmrcuje housenčí plod a ničí vajíčka.
- 4) Sbírání housenek ze stromů se má dělat na jednom místě ve stejnou dobu, kterou určí hospodářský úřad s vědomím místního rychtáře.

Nařízením českého gubernia z 31. října 1799 (č. 75/1799 Sb. z. pol.) bylo vyhlášeny pokyny c. k. Vlastensko-hospodářské společnosti týkající se prostředků boje proti housenkám a chroustům. Podle těchto pokynů měla být např. pole či jejich části postižené housenkami oddělena od ostatních nezasažených polí hlubokými příkopy naplněnými vodou nebo pískem, aby se omezilo rozšíření škodlivého hmyzu.²¹

K hubení obtížného hmyzu přispívali i hmyzožraví živočichové, zejména ptáci. Proto byly postupem času vydány předpisy na ochranu ptactva, zejména pěvců. Mezi jedno z prvních patřilo nařízení českého gubernia č. 7.208 z 10. března 1804, podle nějž nebyl pro zemědělství prospěšný odstřel a odchyt pěvců na jaře před obdobím jejich rozmnožování nebo během něj a rovněž vybírání jejich hnízd.²²

Nařízením českého gubernia ze dne 11. srpna 1810 bylo krajským úřadům rozesláno pojednání o hubení housenek škodicích na ovocných stromech, vydané c. k. Vlasteneckou hospodářskou společností, s příkazem, aby bylo rozdáváno zdarma poddaným, kteří se tak

¹⁷ KROPATSCHEK, J. *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, als eine Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Josephs des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung, Dritter Band.* Wien: Johann Georg Moesle, 1786, s. 269.

¹⁸ KROPATSCHEK, J. *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Sistematischen Verbindung erthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1786. Eilfter Band.* Wien: Johann Georg Moesle, 1788, s. 241–242.

¹⁹ *Národní archiv Praha*, fond Cirkuláře a vyhlášky I, inv. č. 794, kart. 558.

²⁰ Tento bod svědčí o zatím nepřilíhí rozvinutém stavu dobových entomologických znalostí, neboť vajíčka kladou dospělí jedinci, nikoli housenky.

²¹ ANONYM. *Sr. k. k. Majestät Franz des zweyten politische Gesetze und Verordnungen für die oesterreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer. Vierzehnter Band.* Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1800, s. 189–191.

²² ROTH, J. *Vollständiger Auszug aller im königreiche Böhme kundgemachten Verordnungen und Gesetze. Zweiter Fortsetzungsband.* Prag: Caspar Widmann, 1805, s. 32.

měli seznámit s významem hubení housenek. V tomto pojednání byla věnována pozornost rovněž ochraně ptactva živícího se hmyzem a bylo doporučeno tyto ptáky nelovit.

Stílení a chytání pěvců však zůstalo nadále rozšířeno, a proto české gubernium vydalo 30. října 1819 nařízení č. 43.947 (č. 138/1819 Sb. z. prov.), kterým pod hrozbou trestu zakázalo odstřel a odchyt pěvců na jaře a v době jejich rozmnožování, jakož i vybírání jejich hnízd.²³ Ani toto nařízení však nevedlo ke kýženému výsledku. O osm let později, konkrétně 8. září 1827, vydalo české gubernium nařízení č. 40.860 (č. 254/1827 Sb. z. prov.), které zopakovalo předchozí zákazy a rozšířilo je o možnost zabavení všech zastřelených a ulovených ptáků, které by byly nabízeny k prodeji na trhu či kdekoli jinde v období března a dubna. V případě opakování měl být přestupce pokutován.²⁴

Škody způsobené housenkami na ovocných stromech opětovně otevřely otázku ochrany užitečných ptáků o deset let později. České gubernium vydalo dne 15. června 1837 další nařízení č. 25.235 (č. 158/1837 Sb. z. prov.), kterým uložilo krajským úřadům, aby připomněly obyvatelům nutnost dodržování zákazů odstřelu a odchytu ptáků dle dosavadních předpisů. Nařízení rovněž stanovilo, že kdo takový zákaz poruší, může být potrestán nejen pokutou, ale i vězením. Zákaz odstřelu a odchytu ptáků platil v období mezi 1. březnem a koncem srpna a vztahoval se na ptačí druhy uvedené v seznamu, který byl přílohou tohoto nařízení. Tento seznam sestavila c. k. Vlastenecká hospodářská společnost a není bez zajímavosti, že mezi druhy ptáků je uveden i netopýr.²⁵

V březnu 1839 bylo do Prahy přivezeno značné množství ptactva určeného k prodeji, což svědčilo o masovém ignorování dosavadních nařízení. Proto byl tehdy vydán pokyn zabavovat ptactvo již při kontrole v městských branách. V roce 1846 se ozývaly stále častější stížnosti na škody způsobené hmyzem, zvláště housenkami a kůrovcem, přičemž zákazy hubení hmyzožravých ptáků se míjel účinkem. Proto české gubernium přikročilo dne 21. ledna 1847 po dohodě s c. k. Vlastenecko-hospodářskou společností k vydání dalšího nařízení č. 80.457, které bylo výrazně obsáhlejší než všechna předchozí. Zopakovalo, že všechny druhy ptáků uvedené v příloze nařízení z roku 1837 nesmí být chytány od 1. února do 1. září a jejich vejce vybírána z hnízd. Nařízení určilo čtyři okruhy osob, pokládaných za porušovatele tohoto nařízení:

- a) Ty, které praktikovaly odchyt ptáků pro sebe nebo pro jiného, přičemž v případě pochybností se mělo za to, že každý pokus o odchyt ptáků byl povolen nebo alespoň vědomě tolerován majitelem honitby.
- b) Ty, které odchyt ptáků ve svých revírech tolerovaly či povolovaly, ať už za úplatu, nebo bezúplatně.
- c) Ty, které prodávaly zabité ptáky v období, kdy je to zakázáno.
- d) Ty, které vybíraly ptačí hnízda.

Porušovatelé mohli být potrestáni zabavením loveckého náčiní, uloveného ptactva či výtěžku z již uskutečněných prodejů, dále pokutou 1 až 5 zlatých, případně trestem vězení

²³ ANONYM. *Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen für das Jahr 1819. Erster Band.* Prag: k. k. Hofbuchdruckerei, 1820, s. 275.

²⁴ ANONYM. *Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen für das Jahr 1827. Neunter Band.* Prag: Schönfeldschen Buchdruckerei, 1828, s. 426–427.

²⁵ ANONYM. *Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen für das Jahr 1837. Neunzehnter Band.* Prag: Gottlieb Haase Söhne, 1838, s. 276–280.

od 12 hodin do tří dnů. Zabavené náčiní či výnos z pokuty byl příjmem chudinského fondu obce, na jejímž území byl delikt spáchán. Vzhledem ke skutečnosti, že vybírání vajec z ptačích hnízd a lovení ptáků bylo oblíbenou kratochvílí mládeže, apelovalo nařízení na učitele a katechety, aby poučovali žáky o škodlivosti takového počínání.²⁶

Počátkem 50. let 19. století došlo v Čechách opět ke značným škodám na ovoci způsobenými housenkami. Proto vydal český místodržitel Karl baron Mecséry dne 15. srpna 1851 nařízení č. 6560, publikované v zemském zákoníku pod č. 217/1851 čes. z. z., o snížení škod způsobených housenkami. Toho mělo být dosaženo důslednou ochranou vyjmenovaných ptačích druhů,²⁷ které měly největší podíl na hubení housenek a hmyzu. Do té doby platný zákaz chytat, střílet a prodávat vyjmenované ptačí druhy v období od 1. února do konce srpna byl rozšířen na celý rok. Příslušné orgány měly dohlížet, zda nedochází k porušování tohoto zákazu. Toto místodržitelské nařízení se – jak již bylo dle výše popsaného vývoje zvykem – příliš nedodržovalo, neboť 28. prosince 1857 vydalo české místodržitelství další nařízení publikované pod č. 67/1857 čes. z. z., kterým byl výše uvedený zákaz připomenut a okresním úřadům uloženo, aby předmětné nařízení přiměřeným způsobem opětovně uvedly ve známost a za pomoci četnictva i dozorových orgánů na trzích dohlédli na jeho dodržování.

Vedle výše uvedených předpisů na ochranu ptactva byl vydán pro všechny země Habsburské monarchie vyjma Benátek, Milána a Dalmácie dekret dvorské kanceláře z 24. května 1833 (č. 89/1833 Sb. z. pol.), který nabádal k obecné povinnosti hubit housenky za účelem minimalizace škod na ovocných stromech a zahradním ovoci. Hospodářské společnosti v jednotlivých provinciích měly využívat všechny dostupné prostředky, aby přesvědčily zemědělce o nezbytnosti tohoto opatření a vydávaly k tomu patřičné pokyny. V této snaze měly být nápomocny též krajské úřady.²⁸

Významný zlom v příslušné právní úpravě přinesl rok 1870, kdy byly v českých zemích přijaty zemské zákony týkající se „ochrany vzdělávání země proti záhubě housenkami, chrousty a jiným škodlivým hmyzem působené“ (zákony č. 38/1870 čes. z. z., č. 37/1870 mor. z. z. a č. 33/1870 slez. z. z.). Tyto zákony byly až na drobné odchylky skoro stejného obsahu a zrušily všechny předchozí předpisy v dané oblasti, čímž se právní úprava významně zpřehlednila. Zákony uložily každému vlastníku, poživateli nebo nájemci pozemku povinnost do konce března (dle moravského a slezského zákona mohl starosta lhůtu prodloužit do konce dubna) odstranit ze svých stromů, keřů, plotů, ohrad, zahrad polí či luk všechny zapředené housenky, kukly a vajíčka hmyzu a zničit je. Rovněž housenky, ponravy a kukly ostatního škodlivého hmyzu, které se objevily v průběhu roku, měly být zničeny ve lhůtě určené starostou obce. V takových případech měl starosta včas nařídit

²⁶ ANONYM. *Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen für das Jahr 1847. Neunundzwanzigster Band*. Prag: Gottlieb Haase Söhne, 1848, s. 29–37.

²⁷ Jednalo se dobovým označením o 1) sýkory: chocholka, blatnička, úpolník, koňadra, modruška, picava čili mlynářík, sýkora vousatá, remiz, 2) pěnkavy: pěnkavy a jikavec, 3) datloviti: datel černý, strakapoud větší, strakapoud prostřední, strakapoud menší, žluva čili datel zelený, 4) pěnice: pěnice, hadopěnice, pěnice zahradní, červenka, udička, bělořitka, modráček, čermáček, černohlávek, slavík, šoupálek a zlatohlávek.

²⁸ ANONYM. *Politische-Gesetze und Verordnungen für sämtliche Provinzen des Oesterreichischen Kaiserstaates, mit Ausnahme von Ungarn und Siebenbürgen. Ein und Sechzigster Band*. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1835, s. 157.

příslušná opatření k odvrácení nebezpečí, a pokud by nebylo v silách obce takové nebezpečí odvrátit, měl tuto skutečnost oznámit okresnímu výboru.

Vlastníci, poživatelé a nájemci pozemků měli po celé období výskytu chroustů tyto denně, zejména brzy ráno, setřásat ze stromů a ničit je. Stejně mělo být nakládáno i s vyoranými ponravami. Aby byly povinné osoby motivovány ke sběru chroustů a ponrav, měly za každou měřici chroustů a ponrav odevzdanou obci obdržet odměnu, jejíž výši každoročně stanovil místodržitel po dohodě se zemským výborem.²⁹ Tato odměna byla vyplácena z obecních prostředků, přičemž polovina této odměny byla následně obci vrácena ze zemské pokladny.

Na dodržování takových povinností měl dohlížet obecní starosta. Pokud by někdo nedbal svých zákonných povinností, nejenže mohla být opatření provedena na jeho náklady, ale mohla mu být starostou a dvěma radními uložena pokuta od 1 do 10 zl., v případě opakování až 20 zl. Pokud by viník neměl peníze na zaplacení pokuty, mohla být pokuta nahrazena trestem vězení od 12 hodiny do 4 dnů. Proti trestnímu nálezu se mohl pachatel odvolat ve čtrnáctidenní lhůtě k okresnímu politickému úřadu.

Okresní výbory měly dohlížet, zda obce dodržují ustanovení tohoto zákona, a pokud zjistily nedostatky, zjednaly nápravu na náklady příslušné obce. Nevykonával-li starosta své povinnosti dle tohoto zákona, mohl mu okresní politický úřad uložit pořádkovou pokutu 10 až 20 zl.

Zákon stanovil povinnosti adresátů poměrně srozumitelně, nelze si však nevšimnout jeho nedostatků. Zlikvidování všech housenek, kukel a vajíček, zejména v době, kdy neexistovaly skoro žádné chemické prostředky, bylo úkolem zcela nemožným. Totéž platí i o každodenním setřásání chroustů ze stromů a jejich sběru, které se z dnešního pohledu může zdát až poněkud komické. Navíc nelze opomenout, že taková činnost byla i časově náročná. Soudobá praxe ji však považovala za účinnou. Například František Maške ve svém proslovu na hospodářské valné hromadě v roce 1866 uvedl, že „poslední konečně prostředek, kterýmžto by se přemnožování ponrav a chroustů dosti vydatná postavila hráz, pozůstává v pilném schytání a sbírání brouků v čase veselého jich poletování povětřím a toť v měsíci květnu. Nejlépe se to zdaří, když časně z rána v plném spánku pohřížené bzučáky překvapíme stromem zatřepem a na prostřenou plachtu aneb holou zemi padající nezvané hosti sesbíráme.“³⁰ O. H. v roce 1897 považoval sběr a likvidaci chroustů a ponrav za jediný osvědčený prostředek k minimalizaci jejich počtu. Zároveň však poukazoval na jeho nedostatečné provádění, a to zejména sbírání ponrav při orbě.³¹ Prováděcí vyhlášky k zákonu č. 38/1870 čes. z. z. byly vydány českým místodržitelem pod č. 38/1872 čes. z. z., později pod č. 138/1903 čes. z. z. a stanovily povinnost vedení

²⁹ Místodržitel vydával každý rok vyhlášku, která určila výši této odměny. Např. v Čechách byla první z těchto vyhlášek vydána 13. února 1871 pod č. 14/1871 čes. z. z. a stanovila odměnu pro rok 1871 ve výši 32 krejcarů za měřici (= 128 žejdlíků sháněné míry) nebo 40 krejcarů za vědro (= 40 dolnorakouských mázů po 4 žejdlících). S přechodem na nově míry byla od roku 1876 odměna počítána podle litrů odevzdaných chroustů a ponrav (vyhláška č. 29/1876 čes. z. z. stanovila odměnu ve výši 2,5 krejcarů za jeden litr). Na Moravě byla odměna stanovena jinak, podle první vyhlášky místodržitele č. 5/1871 mor. z. z. činila odměna za odevzdanou měřici ponrav 8 zl. a chroustů 1 zl. 50 kr.

³⁰ MAŠKE, F. *Přednáška, jakoužto měl pan František Maške, ředitel statku Světlova při valné hromadě hospodářské v Uh. Brodě dne 2. června 1866, v nížto se o chroustech čili babkách a housenkách důkladně pojednává*. Brno: Hospodářská jednota, 1866, s. 6.

³¹ O. H. *Feuilleton. Ze života chrousta*. In: *Pražské hospodářské noviny*, 1897, roč. 20. č. 10, s. 75.

protokolů o odměnách za odevzdané chrousty a ponravy a o uložených pokutách, včetně vzorů těchto protokolů. V roce 1906 byla vydána místodržitelskou vyhláškou č. 85.257 (30/1906 čes. z. z.) instrukce k vyplacení a účtování odměn za sebrané chrousty a ponravy.

Na zákony nařizující likvidaci housenek a chroustů navazovaly i zemské zákony o ochraně užitečných zvířat (zákony č. 39/1870 čes. z. z., č. 36/1870 mor. z. z. a č. 34/1870 slez. z. z.). Tyto zákony obsahovaly tři přílohy. V příloze A české verze zákona byly uvedeny druhy škodlivých ptáků, jejichž vejce a hnízda mohla být ničena. Jednalo se např. o jestřáby, sokoly, výry či vrány. Naopak zvířata uvedená v příloze B bylo zakázáno jakkoli chytat a usmrcovat, neboť jejich hlavní potravou byly myši a hmyz. Do této skupiny patřili vedle velkého množství ptačích druhů též čtyři savci – netopýr, jezek, jezevec a krtek. Posledně zmíněný mohl být likvidován v zahradách či na hrázích. Třetí skupina jmenovaná v příloze C zahrnovala ptačí druhy živící se hmyzem částečně, a proto je bylo možné chytat a usmrcovat je omezeně, a to v období mezi 15. zářím a 31. lednem. K tomu bylo dále zapotřebí písemné svolení držitele pozemku, jemuž náleželo právo myslivosti, potvrzené starostou obce. Zařazení konkrétních druhů do skupin v přílohách A, B a C se mezi jednotlivými zeměmi mírně lišilo.

Právní úprava přestupků proti zákazům dle tohoto zákona, stejně jako výše pokut a procesní náležitosti kopírovala úpravu zákonů o hubení housenek a chroustů. Výjimky z ochrany poskytované tímto zákonem existovaly pro vědecké účely. Podle § 13 měli učitelé na obecných školách poučovat mládež o ochraně užitečných druhů ptáků. Zákon rovněž obsahoval obecnou derogační klauzuli dřívějších předpisů.

Přijetí zemských zákonů o ochraně některých druhů zvířat bylo bezesporu důležitým krokem v historii ochrany přírody. Nelze samozřejmě opominout, že zákony vycházely z tehdejšího stupně vědeckého poznání a zařazení některých druhů do skupin podle jejich užitečnosti nemusí odpovídat dnešnímu pojetí.

Zákony o ochraně užitečných zvířat z roku 1870 byly ve Slezsku roku 1909 a na Moravě roku 1913 nahrazeny novými (č. 41/1909 slez. z. z. a č. 14/1913 mor. z. z.), které byly oproti svým předchůdcům podrobnější a obsahovaly pouze dvě přílohy. V příloze A byly uvedeny druhy užitečných ptáků, které bylo zakázáno chytat a usmrcovat. Naopak škodlivé druhy ptáků uvedené v příloze B bylo možné chytat a usmrcovat v souladu s předpisy o myslivosti v průběhu celého roku. Ostatní ptáky, neuvedené ani v jedné z příloh, byl zákaz usmrcovat a chytat od 1. února do 15. září. Chytat tyto druhy ptáků mohl pouze ten, kdo obdržel od politického úřadu první instance „chytací lístek“ (čížbářský list). Zákon dále obsahoval práva a povinnosti čížbářů a výčet zakázaných způsobů lovu. Přestupky podle tohoto zákona mohly být potrestány pokutou až do 20 K., v případě opakování přestupku až do 50 K. V případě nezaplacení mohla být pokuta přeměněna v trest vězení, a to za každých 10 K. jeden den vězení.

V těchto zákonech zůstal opomenut havran polní, a proto byl v roce 1917 na Moravě a ve Slezsku opětovně zařazen mezi škodlivé druhy (vyhlášky č. 97/1917 mor. z. z. a č. 47/1917 slez. z. z.).

„Zelené stromové všecko pohubili a jako kobylinky obežrali“

Ohrožení lesních porostů škodlivým hmyzem je aktuálním problémem, s nímž se potýkají lesníci napříč celou Českou republikou. Tzv. „kůrovcová kalamita“ zničila v posledních letech značné množství především smrkových lesů. Obdobné kalamity známe i z minulosti

a jejich původcem bylo zpravidla přemnožení škodlivého hmyzu. Za nejznámější hmyz působící škody na lesních porostech lze považovat lýkožrouta smrkového a bekyni mnišku. Lýkožrout smrkový (lat. *Ips typographus* nebo *Bostrichus octodentatus*) je brouk z čeledi nosatcovitých, který napadá staré, stresované nebo zlomené smrky. Jeho larvy se soustřeďují pod kůrou, kde vytváří chodbičky. Pokud se přemnoží, napadá i stromy zcela zdravé, nebo jen mírně oslabené.³² Lýkožrout smrkový je lidově označován jako kůrovec. V širším smyslu jsou za kůrovce označovány i ostatní brouci, jejichž larvy žijí pod kůrou stromů. Bekyně mniška (lat. *Lymantria monacha* nebo *Liparis monacha*) je motýl z čeledi bekynovitých, který se vyvíjí převážně na smrcích, ale i na dalších lesních stromech. Samičky kladou vajíčka v malých snůškách do prasklin kůry či pod odchlupující se borku. Housenky se líhnou následující jaro a poté lezou do korun stromů, kde ožírají pupeny či rašící jehlice. Při přemnožení bekyně mnišky může dojít k plošným holožírům a rozsáhlému poškození lesních porostů.³³

Najít v českých dějinách první zmínku o napadení lesních dřevin škodlivým hmyzem je úkolem značně nesnadným. Kronikář Petr Žitavský v Zbraslavské kronice uvádí k roku 1307 velké sucho v Čechách a na Moravě, které zahubilo ovocné i lesní stromy a zapříčinilo krutý hlad.³⁴ Stav tehdejšího vědění neumožňoval hledat spojitost mezi usycháním stromů a jejich napadení hmyzem, lze se domnívat, že na usychání zejména lesních stromů mohl mít škodlivý hmyz určitý podíl. Suché a teplé počasí vytváří pro množení dřevokazného hmyzu ideální podmínky. Marek Bydžovský z Florentina zase k 5. srpnu 1594 zmiňuje mezi Litoměřicemi a Úštěkem velké houfy bílých motýlů, kteří kdekoli sedli, „bud’ na trávu, nebo zelené stromoví, všecko pohubili a jako kobylky obežrali“.³⁵

Častější zprávy o výskytu lesních škůdců máme až z 18. a 19. století, což má několik příčin:

- 1) Vysoká spotřeba dřeva vedla počátkem 18. století ke snahám o šetření dřevem a racionalizaci jeho využívání, což v českých zemích vyvrcholilo vydáním lesních řádů v letech 1754 a 1756.
- 2) S ideou osvícenství se rozvíjely vědní obory, mj. i přírodní vědy. Vědci se nespokojili s teologickým zdůvodňováním přírodních jevů, ale začínali hledat jejich racionální vysvětlení.
- 3) Snaha zefektivnit hospodářství vedla hospodářské pracovníky, aby si více všímali širšího spektra faktorů ovlivňujících jejich hospodaření.

Dle zprávy schwarzenberského hejtmana z roku 1731 začaly na vimperském panství schnout lesy, což bylo připisováno minerální skladbě půdy nebo vichřicí z roku 1726, které poškodily kořeny stromů.³⁶ Je nasnadě hledat spojitost napadení stromů poškozených

³² ÚKZÚZ. Lýkožrout smrkový. In: *Rostlinolékařský portál* [online]. 14. 12. 2022 [cit. 2023-01-19]. Dostupné na: [https://eagri.cz/public/app/srs_pub/fytoportal/public/?key=%22c18ccd9cbe2ba381e37b810d0c88bc0a%22&rlp\[so\]skudci\[detail\]:c18ccd9cbe2ba381e37b810d0c4c3cd7](https://eagri.cz/public/app/srs_pub/fytoportal/public/?key=%22c18ccd9cbe2ba381e37b810d0c88bc0a%22&rlp[so]skudci[detail]:c18ccd9cbe2ba381e37b810d0c4c3cd7)

³³ ÚKZÚZ. Bekyně mniška. In: *Rostlinolékařský portál* [online]. 14. 12. 2022 [cit. 2023-01-19]. Dostupné na: [https://eagri.cz/public/app/srs_pub/fytoportal/public/?key=%22c18ccd9cbe2ba381e37b810d0ca00dc6%22&rlp\[so\]skudci\[detail\]:c18ccd9cbe2ba381e37b810d0ca00dc6\[popis](https://eagri.cz/public/app/srs_pub/fytoportal/public/?key=%22c18ccd9cbe2ba381e37b810d0ca00dc6%22&rlp[so]skudci[detail]:c18ccd9cbe2ba381e37b810d0ca00dc6[popis)

³⁴ ŽITAVSKÝ, P. *Kronika zbraslavská*. Praha: Nadání Františka Palackého, 1905, s. 193.

³⁵ BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA, M. *Svět za tří českých králů*. Praha: Svoboda, 1987, s. 227.

³⁶ NOŽIČKA, J. *Přehled vývoje našich lesů*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství, 1957, s. 133.

vichřící nějakým škodlivým hmyzem. Doklad o výskytu lesních škůdců zvaných povšechně červi máme z roku 1741 z mikulovských lesů.³⁷

Jak již je uvedeno výše, byly v letech 1754 a 1756 vydány v českých zemích lesní řády, na svou dobu moderní právní předpisy upravující základní právní rámec lesního hospodářství na bezmála dalších 100 let.³⁸ Jedním z nedostatků těchto předpisů však byla skutečnost, že prakticky neupravovaly pěstování lesa, ani blíže nespecifikovaly péči o jeho zdraví. Výjimkou byl pouze článek nazvaný O uschnutí a zkáze kmenů: „Tuto gest takowá Lesů Skáza / genž od Powětřj / a ginssých přirozených Přjhad pocházj / proti kteréžto až posawad žádný ubezpečlivý Prostředek wynalezen býti nemohl / aby se ale přece také w tom negaké Zaopatřenj stalo / tak magj Držitelowé Lesů tých suché Kmeny / pokudž pohromadě negsa / wahledatj / a dokud neshnigau na Sáhy neb ginssý Potřebu obratiti / kdeby ale celá Mjsta neb Okrssky schnauti počinali / tu netoliko v brzka Sečj / nýbrž y Wzdělánjm welkého Přjkopu mezy tím suchým a zdrawým Dřjwj spomoženo bud’ / tak aby takowá Sškodliwost skrze Spolčenj Kořenů dálegi se newztahowala / a náslesowně / gako se častěgi stává / celý Les nakažen nebyl.“³⁹ Z citovaného ustanovení je patrné, že stav tehdejšího poznání ještě neumožňoval odhalit příčinu usychání lesních stromů. Šíření „škodlivosti skrze spolčení kořenů“ mohlo být způsobeno výskytem houby václavky smrkové. Jedná se o nejvíce rozšířenou parazitickou houbou, vyskytující se hojně v našich lesích, parcích i stromořadích. Napadá oslabené dřeviny přes kořeny pomocí rhizomorf. Při postupu infekce do kosterních kořenů začíná václavka mohutněji vytvářet plodnice a přežívá i po odumření hostitelské dřeviny. Největší problémy způsobuje ve smrkových monokulturách.⁴⁰

V návaznosti na lesní řády byla patentem z 16. února 1756 vydána zkušební instrukce pro lesní personál. Měla formu otázek a odpovědí, ale ani tato instrukce neobsahovala rostlinolékařskou materii.⁴¹

Velice stručným předpisem bylo již v předchozí kapitole zmíněné nařízení Marie Terezie z 2. ledna 1756 nabádající k hubení housenek a ničení „hnízd červů“ na stromech. Lze však pochybovat, že by toto nařízení pamatovalo i na larvy žijící pod kůrou stromů.

Teprve na počátku 80. let 18. století bylo zjištěno, že příčinou usychání stromů od vrcholu je červ žijící mezi kůrou a dřevem. Popis tohoto červa přineslo nařízení pražského gubernia ve věcech kamerálních z roku 1784: „červ jest bílý, podobný polnímu červu, aneb nějaké housence, má hnědovou hlavu a pod břichem jest jako shora jmenovaní červi zbarven a největší jest asi palec (2,7 cm) dlouhý a jako brk silný.“⁴² Pravděpodobně se

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Podrobněji k obsahu těchto lesních řádů a okolnostech jejich přijetí viz ŠIMANDL, M. Řády lesní (1754–1756). In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin. X. svazek R–Říš*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. v koedici Ostrava: KEY Publishing s.r.o., 2017, s. 740–744.

³⁹ Císařský královský patent lesů a dříví, ustanovení v Království českém se týkající z 5. dubna 1754.

⁴⁰ ÚKZÚZ. Václavka smrková. In: *Rostlinolékařský portál* [online]. 14. 12. 2022 [cit. 2023-01-19]. Dostupné na: [https://eagri.cz/public/app/srs_pub/fytoportal/public/?key=%22c18ccd9cbe2ba381e37b810d0c88bc0a%22#rlp\[so\]choroby\[detail:c18ccd9cbe2ba381e37b810d0c88bc0a\]popis](https://eagri.cz/public/app/srs_pub/fytoportal/public/?key=%22c18ccd9cbe2ba381e37b810d0c88bc0a%22#rlp[so]choroby[detail:c18ccd9cbe2ba381e37b810d0c88bc0a]popis)

⁴¹ Podrobněji o této instrukci viz MÍŠEK, H. *Ze starých časů*. In: *Lesnická práce*, 1923, roč. 2, č. 1, s. 31–37.

⁴² NECHLEBA, A. *Regesta (sbírka pramenů) k dějinám výskytu škodlivého hmyzu lesního v Čechách ve starších dobách až do r. 1839*. In: *Lesnická práce*, 1929, roč. 8, č. 8, s. 322. Úplné znění v němčině viz SYRUCZEK, E. *Kurzer Abriß der allgemeinen Forstbotanik zur Belehrung für angehende Forstmänner*

jednalo o larvy lýkožroutů a tesaříků; za polní červy byly označovány ponravy. Uvedené nařízení popisovalo způsob, jakým červi napadají stromy – usazují se mezi kůrou a dřevem, kde se rozlézají a dělají chodbičky. Napadený strom se pak nehodí na nic jiného než na palivo. Nařízení přinášelo i stručnou radu, jak proti těmto škůdcům bojovat. Tehdejší lesníci si s jejich výskytem ještě neuměli poradit, neboť nařízení uvádělo, že tito červi nejdou usmrtit a není proti nim jiný prostředek než včasné odstraňování a spalování žlutnoucích stromů, aby se červu znemožnilo proměnit se v motýla, který by pak „zlo přenášel do jiných krajín“.⁴³

Dne 13. března 1786 bylo vydáno nařízení pro Čechy ve věcech kamerálních, které vzhledem ke značnému výskytu černého červa v báňských lesích v Čechách uložilo všem lesním úředníkům, aby se vyjádřili, jakým způsobem by se dalo tomuto škodlivému červu čelit a zamezit jeho dalšímu šíření.⁴⁴

V roce 1793 vyšla v Praze pravděpodobně první česká lesnická kniha⁴⁵ nazvaná „Zkušené naučení k velmi potřebnému již za našich časův osetí lesův, ku kterémuž ještě jiná, velmi užitečná naučení o povinnostech myslivce, lesův dle zkušeností dokonale hledícího, přidána jsou“ od černokosteleckého lesmistra Václava Eliáše Lenharta. Autor se v tomto spisku psaném tehdy oblíbenou formou otázek a odpovědí dotkl i lesních škůdců. Například původ výskytů kůrovce odůvodňoval tak, že „když strom porušení běře, tedy štáva v něm zkyše a v tom kvasu červ se vylihne a vzroste“.⁴⁶ Nepřinášel však žádné rady, jak proti kůrovci bojovat. V následujících letech bylo sepsáno několik dalších lesnických publikací, povětšinou v němčině.⁴⁷

Roku 1794 přiměly mnozí se kůrovcové kalamity hospodářskou společnost v Praze k vydání poučení o příčinách usychání lesů a prostředcích k hubení škodlivého hmyzu.⁴⁸ Toto vyjádření se promítlo do guberniálních nařízení pro Čechy ze dne 8. května 1794, ze dne 7. srpna 1795 a ze dne 8. září 1797.⁴⁹ Poslední zmíněné přineslo informaci, že podle zkušeností každý hmyz klade vajíčka tam, kde jeho larvy naleznou potravu. Touto potravou je míza usychajících a zahnívajících stromů a trouchnivějící dřevo. Původ

---

und Ökonomen: nebst einem Anhang über sämtliche in den k.k. österreichischen deutschen Staaten und Galizien noch in Wirksamkeit bestehenden Forstgesetze und Verordnungen. Prag: K. Gerzabek, 1846, s. 436–7.

⁴³ NECHLEBA, *Regesta (sbírka pramenů)*, s. 321–322.

⁴⁴ NECHLEBA, *Regesta (sbírka pramenů)*, s. 322. Originální znění viz Národní archiv Praha, fond České Gubernium II. – Camerale, inv. č. 1354, sign. 71/2, kart. 558.

⁴⁵ Za první česky vydanou lesnickou knihu ji považuje NOŽIČKA, *Přehled vývoje našich lesů*, s. 214.

⁴⁶ LENHART, V. E. – ROČEK, I. – STEINOVÁ, Š. (eds.) *Zkušené naučení k osetí lesův = Gegründete Versuche von der Holzsaat.* Praha: Lesnická fakulta České zemědělské univerzity v Praze, 2017, s. 99.

⁴⁷ Např. MATZ, F. J. *Klassisches Lehrbuch von der Forstwissenschaft*, 1796 (rukopis); KÖNIG, J. *Grundliche Anleitung zu mehrerer Verbesserung für Forstwissenschaft für die des Königreichs Böhmen sammentliche Forstbedienten*, 1799; DUŠEK, F. *Prwnj základy uměnj polesného pro začatnjky w hospodárstvj lesnjm*, 1800.

⁴⁸ NOŽIČKA, *Přehled vývoje našich lesů*, s. 312.

⁴⁹ První dvě z uvedených nařízení se mi v dostupných zdrojích nepodařilo dohledat. Vzhledem ke skutečnosti, že literatura (konkrétně KAŠPAR, J. D. *Lesnj auřadnj neb polesný a rewjrnjk w lesnjm a w honném hospodárstvj, pak w skládánj počtů dle zákona wycvičený, aneb, Kniha spomocná, w které negen lesnj auřadnjci k gegich wycvičenj potřebných umělostj dosáhnaui mohau.* Brno: F. Gastl, 1843, s. 68) uvádí všechna tato nařízení zároveň, je možné, že se jednalo o jedno nařízení, které bylo opakovaně republikováno. V literatuře je dostupné znění pouze posledního z citovaných nařízení (viz NECHLEBA, *Regesta (sbírka pramenů)*, s. 322–323; SYRUCZEK, *Kurzer Abriß der allgemeinen Forstbotanik*, s. 477–478).

rozmnožování „červů a stromových vší“ byl shledán v hnilobě dřeva podmíněné mrazem. Nařízení doporučovalo proti usychání lesů v suchých letech úzké a proti polednímu vedru a severním větrům chráněné seče.

Roku 1797 přepracoval dr. František Třebický v rámci hospodářské společnosti v Praze předchozí poučení, který byl následujícího roku vydán pod názvem *Fyzikálně hospodářské seznámení k rozsáhlému usychání jehličnatých lesů* (dále jen *Fyzikálně hospodářské seznámení*).⁵⁰ Spis byl intimován krajským úřadům nařízením českého gubernia z 3. března 1798. Kůrovcová kalamita ve slapských lesích a na Plzeňsku přiměla české gubernium tento předpis republikovat nařízením z 20. září a 3. listopadu 1808 č. 37.893. Obsahem *Fyzikálně hospodářského seznámení* byl popis housenek bekyně mnišky, jejího životního cyklu a způsobu, jakým škodí lesům. Přinášelo rovněž rady, jak proti bekyni bojovat a to tzv. ohňováním – po soumraku měly být u lesa zapáleny ohně, do kterých by noční motýli nalétávaly. Aby byl účinek ještě umocněn, měli lesní pracovníci setřásat z větví blízkých stromů sedící motýli, aby se „splášili a k ohni litali“. Housenky měly být sbírány a likvidovány. *Fyzikálně hospodářské seznámení* dále popisovalo kůrovce a uvádělo prostředky, jak proti nim bojovat. Dřevo nemělo být ponecháváno dlouho v lese, a to jak pokácené, tak vyvrácené přírodními vlivy. Pokud již bylo dřevo od kůrovce navrtané, bylo třeba z něj sloupat kůru. Oloupaná kůra měla být spalena nebo zakopána hluboko do vlhké země.

Obdobný předpis pro boj s kůrovcem vydal vydán i na Moravě a ve Slezsku. Jednalo se o guberniální cirkulář z 18. dubna 1808. Rovněž tento předpis obsahoval podrobný popis smrkohubiče⁵¹ i způsobu, jakým poškozuje lesní stromy. Cirkulář dále ukládal důslednou likvidaci pařezů, aby se z nich nemohli rozšiřovat lesní škůdci.

Vedle uvedených předpisů byl na základě vyjádření hospodářské společnosti v Praze vydán předpis o hubení spáčilky sosní.⁵² Stalo se tak nařízením českého gubernia ze dne 14. března 1801. Spáčilka sosní byla popsána jako malý noční motýl hnědé barvy snázející vajíčka na výhony mladých borovic, které ještě nemají pevnou kůru. Vylíhnuté housenky pak měly poškozovat výhony. Pro jejich likvidaci se doporučovaly použít lepování smolnými koulemi popř. napadené stromky vysekat a spálit.

Nebezpečným škůdcem byl též motýl bourovec borový (lat. *Dendrolimus pini* L.), jehož první výraznější výskyt na českém území pochází z let 1808 a 1809, velkého rozšíření dosáhl roku 1821 na Poběžovicu.⁵³ V reakci na výskyt bourovce vydalo dne 10. října 1821 pražské gubernium nařízení č. 49.432, kterým odkazovalo na předchozí nařízení č. 37.893 z 3. listopadu 1808 a dále jej doplnilo o nově nabyté zkušenosti. Napadené porosty měly být izolovány od ostatních příkopy hlubokými 1–1,5 stopy. Housenky napadané do těchto příkopů měly být rozšlapány, motýli pochytáni. Nařízení ukládalo kácení a pálení napadených stromů. Velkostatkáři dostali za úkol zasílat motýli bourovce v plochých krabičkách guberniu k určení jejich druhu.⁵⁴

⁵⁰ TŘEBICKÝ, F. X. *Physikalisch-oekonomische Bemerkungen über die so sehr sich verbreitende Trockniss der Nadelwaldungen*. Prag: k. k. ökonomisch-patriotischen Gesellschaft im Königreich Böhmen, 1798, 45 s.

⁵¹ Dnes označovaný jako lýkohub sosnový (lat. *Tomicus piniperda*).

⁵² Pravděpodobně se jedná o obaleče borového (lat. *Blastethia turionella*).

⁵³ NOŽIČKA, *Přehled vývoje našich lesů*, s. 313.

⁵⁴ NECHLEBA, *Regesta (sbírka pramenů)*, s. 325; SYRUCZEK, *Kurzer Abriß der allgemeinen Forstbotanik*, s. 563–565.

V témže období došlo k velkému rozšíření bekyně mnišky, zejména v letech 1815 a 1817. Lesnický spisovatel Ing. Jaroslav Růžička spatřoval příčiny této kalamity v několika po sobě jdoucích suchých letech.⁵⁵ České gubernium reagovalo dne 21. srpna 1822 vydáním nařízení č. 37.514, které jako nejlepší opatření proti množení bekyně mnišky doporučovalo rozdělování nočních ohňů, které by přivábily motýly, dále sbírání vajíček a oškrabávání a pálení mechu ze stromů. Nařízení opět připomínalo povinnost zasílat ukázky motýlů ke zkoumání.⁵⁶

Ve 30. letech 19. století došlo v českých zemích k dalšímu přemnožení kůrovce – roku 1831 na brtnickém panství, v letech 1834–1836 na Netolicku a v severovýchodních Čechách, na Moravě na panstvích novojičínském, valašskomeziříčském, oderském, fulneckém, ve Slezsku na Krnovsku a později na Bruntálsku.⁵⁷ Pražské gubernium doporučilo svým nařízením ze dne 21. července 1835, č. 34.872 všem panstvím a magistrátům, aby se seznámily s obsahem již zmíněného Fyzikálně hospodářského seznámení. Nařízení dále přineslo tato doporučení:

- 1) Bezodkladně pokácet všechny nemocné stromy a oloupat z nich kůru, a pokud jsou již brouci vyvinutí, kůru na místě spálit.
- 2) Poražené dřevo vyvézt z lesa nejpozději do poloviny května, nebo alespoň odkornit.
- 3) Urychleně zpracovávat polomy, vykopávat či alespoň odkornit pařezy, neboť v nich brouci přezimují.
- 4) V okolí hnízdišť brouků porazit 4–6 týdnů před dobou rojení brouků zdravé stromy, nechat je ležet, aby v nich brouci zahnízdili, poté je vyvézt z lesa, oloupat kůru a tuto spálit.

Nařízení dále připomenulo povinnost vykopávat příkopy mezi zdravým a odumřelým lesem podle lesního řádu z roku 1754, byť tato praxe neměla na šíření kůrovce vliv.⁵⁸

Nařízením z 8. září 1837 rozšířilo české gubernium povinnost vlastníků lesů k hlášení výskytu a zasílání ukázek na veškerý škodlivý lesní hmyz.⁵⁹ Vzorky hmyzu byly guberniem předávány vlastenecko-hospodářské společnosti, zejména profesoru J. S. Preslovi, ke zkoumání a navržení prostředků k zamezení jejich šíření.

S ohledem na další výskyt bourovce borového roku 1837 vydalo dne 24. dubna 1838 české gubernium nařízení č. 17.557, které doplnilo původní nařízení z roku 1821. Vedle již zmíněného budování příkopů mezi porosty měl být housenky zjara setřásány ze stromů a měl být chráněn užitečný hmyz, hlavně lumci parazitující právě na larvách dřevokazného hmyzu. Nařízení podávalo návod, jak zřídít plemeniště lumků, kteří napadají housenky bourovce.⁶⁰

V následujícím roce, konkrétně 15. září 1839 vydalo české gubernium nařízení č. 49.295, kterým znovu poskytlo přehled tehdy známých prostředků proti housenkám

⁵⁵ RŮŽIČKA, J. *Proč byla r. 1815 a 1817 v Čechách přemnožena mniška?* In: Lesnická práce, 1933, roč. 13, č. 7–8, s. 395–396.

⁵⁶ NECHLEBA, *Regesta (sbírka pramenů)*, s. 325–326; SYRUCZEK, *Kurzer Abriss der allgemeinen Forstbotanik*, s. 566–567.

⁵⁷ NOŽIČKA, *Přehled vývoje našich lesů*, s. 313.

⁵⁸ NECHLEBA, *Regesta (sbírka pramenů)*, s. 323–324.

⁵⁹ Tamtéž, s. 326.

⁶⁰ Tamtéž; SYRUCZEK, *Kurzer Abriss der allgemeinen Forstbotanik*, s. 637–641.

bourovce a bekyně mnišky. Nařízení doporučovalo i odbornou německou literaturu. Oproti Fyzikálně hospodářskému seznámení doporučovalo vhánění prasat do lesů, aby žraly housenky. Mělo se však jednat o vepře hubené a zvyklé na lesní pastvu. Zmiňovalo též návrh statkáře Petriho z Theresienfeldu u Vídeňského Nového Města na lesní chov zdivočelých slepic, které by vyzobávaly housenky. K tomuto nápadu se gubernium stavělo rezervovaně s poukazem, že v rozsáhlejších lesích by byl takových chov slepic v praxi nemožný.⁶¹

V průběhu první poloviny 19. století se rozvíjela i lesnická literatura. Pro téma našeho pojednání jsou důležité dva dobové spisy, a sice Kašparův *Lesnj auřadnj aneb Kniha spomocná*⁶² z roku 1843, psaný oblíbenou formou otázek a odpovědí obsahující i odkazy na právní předpisy, a Syruczkův *Kurzer Abriß der allgemeinen Forstbotanik*⁶³ vydaný roku 1846, jehož přílohou jsou dobové právní předpisy týkající se lesnictví. Kašparův spis nám zároveň podává seznam tehdy známých hmyzích škůdců s jejich dobovými označeními v češtině, němčině i latině:⁶⁴

1. Bekyně, rákosnice neboli jeptiška (lat. *Phalaena bombix monacha*, něm. die Nonne, nebo der Flechtenspinner).
2. Borovnice (lat. *Phalaena bombix pini*, něm. der Kieferspinner).
3. Borovnička (lat. *Phalaena noctua piniperda*, něm. die Kieferneule).
4. Předilka (lat. *Phalaena bombix pityocampa*, něm. der kleine Fichtenspinner).
5. Poutnička (lat. *Phalaena bombix processionea*, něm. die Eichen-Prozessions-Raupe).
6. Píďalka hatičná neboli bílá haťka (lat. *Phalaena geometra fasciaria*, něm. der Kienbaumspanner).
7. Napínáček (lat. *Phalaena geometra piniaria*, něm. der Postillons nebo Föhrenspanner).
8. Sosnauška špendliční (lat. *Phalaena tineae pinitella*, něm. die Fichtenmotte).
9. Toulavec neboli bloumák (lat. *Sphinx pinastri*, něm. der Tannenschwärmer nebo Fichtenabendvogel).
10. Spáčilka sosní (lat. *Phalaena tortrix resinaria*, něm. der Kiensprossenwickler).
11. Korous, krtílek, knihtiskař neboli malý kůrovec (lat. *Bostrichus typographus*, něm. der kleine Borkenkäfer nebo de Buchdrucker).
12. Smrkohubič, velký kůrovec neboli lejkožrout (lat. *Bostrichus piniperda* nebo *Bostrichus ligniperda*, něm. der grosse Borkenkäfer).
13. Koroveček neboli jedlový kůrovec (lat. *Bostrichus micrographus*, něm. der Tannen-Borkenkäfer).

Již od konce 18. století probíhaly přípravy revize zemských lesních řádů. Napoleonské války tyto snahy přerušily a v období několika následujících dekád k reformě lesního

⁶¹ NECHLEBA, *Regesta (sbírka pramenů)*, s. 327–328; SYRUCZEK, *Kurzer Abriß der allgemeinen Forstbotanik*, s. 647–657.

⁶² KAŠPAR, J. D. *Lesnj auřadnj neb polesný a rewjrnj w lesnjm a w honném hospodárstwj, pak w skládánj počtů dle zákona wycwičený, aneb, Kniha spomocná, w které negen lesnj auřadnjci k gegich wycwičenj potřebných umělostj dosáhnaut mohau*. Brno: F. Gastl, 1843, 326 s.

⁶³ SYRUCZEK, E. *Kurzer Abriß der allgemeinen Forstbotanik*. Prag: K. Geržabek, 1846, 681 s.

⁶⁴ KAŠPAR, J. D. *Lesnj auřadnj neb polesný*, s. 77–78.

práva nedošlo. V roce 1849 byla tato otázka jedním z témat projednávaných na prvním zemědělském kongresu ve Vídni.⁶⁵

Dne 3. prosince 1852 byl vydán lesní zákon; obsahoval uvozovací *patent* č. 250/1852 ř. z., sedm tematických částí a přílohy. Lesní zákon nabyl účinnosti 1. ledna 1853 a platil v neuherských částech monarchie bez Lombardie a Benátska. Zrušil veškeré dosavadní předpisy a unifikoval právní úpravu. Na rozdíl od předchozích lesních řádů v českých zemích již obsahoval základní právní rámec pro boj se škodlivým hmyzem, konkrétně ve 3. části týkající se též lesních požárů.

Podle § 50 lesního zákona mělo být přihlíženo k tomu, aby lesy nebyly poškozovány hmyzem. Pokud vlastníci lesů nebo lesní zřízení zjistili poškození a neměli dostatečné prostředky k jejich odvrácení, popř. existovala-li obava, že by se hmyz mohl rozšířit i na sousední lesy, měli povinnost tuto hrozbu oznámit politickému úřadu. V případě nesplnění oznamovací povinnosti jim hrozilo uložení pokuty 5 až 50 zl. konvenční měny. Politický úřad měl podle § 51 lesního zákona vztít znalce, aby zjistil, jestli je třeba proti hmyzu použít nějaké prostředky, popř. jaké. Všichni vlastníci lesů ohrožených hmyzem byli povinni konat vše k odvrácení škod a měli respektovat nařízení politických úřadů. Vymáhat úřední pokyny bylo možné donucovacími prostředky. Judikatura dovodila (nález z 12. ledna 1904, č. 389), že politický úřad je oprávněn k zamezení zahnízdění a rozmnožení lýkožroutů přikázat vlastníku lesa zpracování vyvrácených kmenů během stanovené lhůty a v případě nesplnění tohoto příkazu může politický úřad toto zpracování dát provést na nebezpečí a náklad vlastníka lesa.⁶⁶

Opominutí uvedených povinností, nenaplnilo-li skutkovou podstatu některého trestného činu dle trestního zákoníku, bylo projednáváno jako přestupek dle lesního zákona. Za takový přestupek mohl být pachatel potrestán stejně jako za lesní pych, tedy důtkou, trestem vězení od jednoho do 14 dnů nebo pokutou ve výši 5 až 50 zl. konvenční měny. Řízení o těchto přestupcích vedly politické úřady, proti jejich prvostupňovému rozhodnutí bylo možné podat rekurs. Promlčecí doba u těchto přestupků byla stanovena nařízením ministerstva vnitř. č. 84/1855 ř. z. na šest měsíců od okamžiku spáchání.

V 70. letech 19. století vypukla na Šumavě jedna z do té doby největších kůrovcových kalamit. Jejím příčinou byla zejména velká vichřice na podzim 1870, která dle dobových zpráv během jediné noci porazila statisíce stromů. Dřevo se nestihlo zpracovat a odvést a napadl jej kůrvec, který se během dvou až tří let rozšířil i na dosud zdravé stromy.⁶⁷ Kalamita trvala několik let, roku 1877 již doktor Fleischer pozoroval její útlum.⁶⁸

Na základě § 23, 50 a 51 lesního zákona vydala slezská zemská vláda *nařízení č. 18/1910 slez. z. z., týkající se ochranných opatření, aby se poškozování lesů hmyzem zamezilo*. Toto nařízení stanovilo, že dřevo poražené v zimě a uložené v lese nebo v jeho blízkosti má být do 15. května oloupáno od kůry, v nížinách se tak mohlo stát až do 1. května následujícího roku. Dřevo pokácené v létě mělo být v případě uložení v lese oloupáno

⁶⁵ MAŠÍNOVÁ, M. Právo lesní (do roku 1938). SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds). *Encyklopedie českých – právních dějin. VI. svazek Právní-Právo po*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2016, s. 609.

⁶⁶ HORNÁ, F. – DAŇHA, J. – MINISTR, J. *Komentář lesních zákonů a nařízení platných na celém území Československé republiky*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1937, s. 98.

⁶⁷ F. B. *Z okoli Boubína*. In: Světozor, 1874, roč. 8, č. 8, s. 93.

⁶⁸ FLEISCHER, A. *Kůrvec v Šumavě*. In: Vesmír, 1877, roč. 6, č. 3, s. 33.

do 14 dnů od porážení. Tato pravidla se netýkala odpadního dříví, pokud bylo v uvedených lhůtách zpracováno. Zmíněné příkazy se vztahovaly vedle vlastníků lesů též na ty, kteří koupili stromy tzv. „na stojato“ a sami si je poráželi. Porušení ustanovení tohoto nařízení, pokud nenaplnilo skutkovou podstatu některého z trestných činů dle trestního zákona nebo přestupku dle lesního zákona, mohlo být pokutováno podle ministerského nařízení č. 198/1857 ř. z., o obecné výměře trestu. Pro Čechy a Moravu nebyla vydána obdoba slezského nařízení č. 18/1910 slez. z. z.

Právní normy regulující výskyt mšičky révokazu

Značné množství právních předpisů z rostlinolékařské oblasti vydaných před vznikem Československé republiky se týkalo mšičky révokazu (lat. *Viteus vitifolii*, dříve též *Phylloxera vastatrix*), v dobových předpisech označované též jako veška révová či révnice. Vyskytuje se na révě, jako kořenová mšice na kořenech nebo jako listová mšice na nadzemních částech rostlin. Napadení kořenů révy vinné mšičkou révokazem vede k poruchám příjmu živin, k chřadnutí rostlin a postupnému odumírání keřů.⁶⁹

V letech 1858–1862 postihla vinařské oblasti Francie pohroma v podobě mšičky révokazu. Za 15 let zde révokaz zničil 600 000 ha vinohradů. Evropské státy se snažily šíření tohoto škůdce zabránit zákazem dovozu vinné révy.⁷⁰

Předpisy za účelem zamezení rozšíření mšičky révokazu v Rakousku-Uhersku byly vydávány zpravidla na říšské úrovni. Nařízení ministerstva orby, vnitra, financí a obchodu č. 153/1873 ř. z. zakázalo dovážet vinnou révu s kořeny přes hranice zemí zastoupených na říšské radě (Předlitavsko). Dovoz byl dovolen v případě révy bez kořenů.

O dva roky později byl přijat zákon č. 61/1875 ř. z., o tom, jaká opatření se mají učiniti proti rozšiřování révnice (*Phylloxera vastatrix*). Podle § 1 tohoto zákona měli všichni vlastníci vinic povinnost oznámit prostřednictvím obecního starosty okresnímu politickému úřadu skutečnost, že na své vinici objevili mšičku révokaz. Okresní politický úřad v takovém případě nařídil znalecký průzkum předmětné vinice. Do té doby mohl starosta obce zakázat z předmětné vinice vyvážet révu či cokoli jiného, co by mohlo rozšířit škůdce. Bylo-li napadení vinice révokazem potvrzeno, učinil okresní úřad potřebná opatření. V opačném případě byla opatření starosty zrušena. Škodu způsobenou zákazem vývozu révy nesl vlastník pozemku, přičemž za škodu a výlohy spojené s nařízenými opatřeními mohl žádat náhradu. Zákon dále stanovil podrobnější pravidla pro poskytování těchto náhrad a procesní postupy orgánů. Ministr orby měl dbát, aby se mezi vinaři rozšířilo povědomí o mšičce révokazu a o prostředcích a povinnostech v boji proti ní. Zákon přinesl ve svém § 17 i sankce. Kdo porušil nařízení daná tímto zákonem, mohl být potrestán pokutou do 100 zl., resp. do 300 zl. V případě nedobytnosti peněžité pokuty byl viník potrestán trestem vězení, a to v poměru jeden den vězení za každých 5 zl. pokuty. Profesor Kůdela považuje ustanovení obsažená v tomto zákonu za počátky vnitřní (vnitrostátní) fytokarantény a znalecké zkoumání za počáteční projevy formování specializovaného rostlinolékařského dozoru.⁷¹

⁶⁹ ÚKZÚZ. Mšička révokaz. In: *Rostlinolékařský portál* [online]. 24. 2. 2022 [cit. 2022-02-27]. Dostupné na: https://eagri.cz/public/app/srs_pub/fytoportal/public/?key=%22c18ccd9cbe2ba381e37b810d0c9c479a%22#rplsojskudci|detail:c18ccd9cbe2ba381e37b810d0c9c479a|popis

⁷⁰ KÚDELA, *Rostlinolékařské právní normy v českých zemích a jejich historický vývoj*, s. 17.

⁷¹ Tamtéž, s. 24, 41.

Vzhledem k výskytu mšičky révokazu v horních Vlaších (severní Itálii) byl nařízením ministerstva orby, vnitra, financí a obchodu č. 125/1879 ř. z. rozšířen zákaz dovážet z cizích zemí révu s kořeny i na řezanou révu, révové dřevo a části kmenů. Předchozí nařízení č. 153/1873 ř. z. bylo zrušeno.

Nebezpečí mšičky révokazu se stalo natolik závažným, že vedlo Rakousko-Uhersko, Německo, Francii, Itálii, Španělsko, Portugalsko a Švýcarsko dne 17. září 1878 k uzavření mezinárodní úmluvy, publikované v říšském zákoníku pod č. 19/1880 ř. z. Úmluva obsahovala preambuli a sedm článků a navazovala na závěry přijaté na mezinárodním kongresu v Laussane konaném ve dnech 6. až 18. srpna 1877. Signatářské státy se v dohodě zavázaly, že doplní své vnitrostátní předpisy o pravidla vyhledávání mšice révové, regulaci dovozu révy a plodů i jejich balení. Omezení se netýkalo hroznů bez listů. Mezinárodní přeprava révy a révového dřeva mohla být prováděna pouze přes určené celnice, kde bylo zboží kontrolováno. Pokud bylo na celnici zadrženo révové zboží, které nebylo zabaleno podle pravidel, mělo být vráceno zpět. Zboží napadené mšičkou révovou mělo být na místě i s obalem spáleno a vozidlo jej vezoucí pečlivě dezinfikováno. Státy se rovněž v dohodě zavázaly k vzájemnému informování o přijetí příslušné legislativy či opatření, o výskytu mšičky révokazu na svém území či o výměně odborných informací. Dle profesora Kůdely se jednalo o první mezinárodní dohodu o fytokaranténě.⁷²

V reakci na výskyt mšičky révokazu v Uhrách byl výnosem ministra orby č. 29/1880 ř. z. zakázán dovoz révy a jejích částí z Uherska do Předlitavska. Porušení tohoto zákazu bylo trestáno pokutou podle § 17 zákona č. 61/1875 ř. z.

Dne 3. listopadu 1881 došlo k revizi původní mezinárodní úmluvy uzavřením Mezinárodní konvence o mšici révové, publikované v říšském zákoníku pod č. 105/1882 ř. z. Novou konvenci podepsali zástupci Rakouska-Uherska, Německa, Francie, Portugalska a Švýcarska, postupem času k této smlouvě přistoupily další státy.⁷³ Konvence měla 13 článků a závěrečný protokol obsahující vysvětlivky a poznámky. V čl. 1 uváděla cíle vnitrostátního zákonodárství v dané oblasti, oproti předchozí úmluvě zde byl více zdůrazněn dozor nad vinicemi. Konvence dále podrobněji rozváděla principy předchozí úpravy. Z mezinárodní přepravy zcela vyloučila vytrhané keře vinné révy a suché dřevo, ledaže by si opačný režim smluvily sousední státy pro své pohraniční okresy. Smluvní státy se v konvenci zavázaly, že se nebudou k třetím zemím chovat příznivěji než k jiným smluvním stranám.

Na základě nové konvence o mšici révové a zákona č. 61/1875 ř. z. vydala ministerstva orby, vnitra, obchodu a financí ve shodě s uherskou vládou nařízení č. 107/1882 ř. z., které zavádělo do rakouského právního řádu některá pravidla stanovená konvencí, která v něm zatím scházela. Jednalo se například o možnost vrátit zpět do místa odeslání zásilku nevyhovující podmínkám dovozu, popř. tuto zásilku se souhlasem oprávněné osoby spálit. Nařízení rovněž stanovilo, že pro zásilky révy ze zemí, které nepřistoupily k mezinárodní konvenci, budou vydána zvláštní nařízení. V případě Itálie již v té době platilo nařízení č. 110/1881 ř. z. zakazující dovoz hroznů, matolin, kompostu, kůlů apod.

⁷² Tamtéž, s. 10.

⁷³ Např. Belgie, Lucembursko, Nizozemí, Srbsko, Itálie, Španělsko, Rumunsko a v roce 1926 i Československo (vyhláška ministra zahraničních věcí č. 66/1927 Sb. z. a n.).

Záhy po vydání nařízení č. 107/1882 ř. z. vydal ministr orby nařízení, kterým zakázal v Předlitavsku obchod s révami s kořeny. Přestupky proti tomuto nařízení byly trestány pokutou až do výše 100 zl. Nařízení bylo v Čechách publikováno místodržitelskou vyhláškou č. 49/1882 čes. z. z.

V 80. a 90. letech 19. století následovalo vydání značného množství předpisů týkajících se boje proti mšičce révokazu, které novelizovaly, doplňovaly i rušily předchozí předpisy či jejich jednotlivá ustanovení. Úpravy prováděcích předpisů k Mezinárodní konvenci o mšici révové byly provedeny nařízením ministerstev orby, vnitra, obchodu a financí č. 58/1883 ř. z. a nařízením týchž ministerstev č. 13/1885 ř. z., které zmírnilo pravidla průvozu plodin skrz Rakousko-Uhersko.

Zákon č. 3/1886 ř. z. změnil a doplnil zákon č. 61/1875 ř. z. Kompetence učinit opatření proti šíření mšičky révokazu podle § 5 zákona č. 61/1875 ř. z. přešly z okresního úřadu na zemský politický úřad, tedy místodržitelství. Zákon upravil i režim náhrad za zničenou révu a přinesl osvobození od pozemkové daně na osm let pro vlastníky nově založených vinic na místě původních, zničených v důsledku výskytu révokazu. Osvobození od pozemkové daně přicházelo v úvahu pro pozemky, které se pro svažitou polohu a chudou půdu nedaly užívat k jinému zemědělskému obhospodařování, a réva na nich vysazená odpovídala požadavkům stanovenými právními předpisy. K zákonu č. 3/1885 ř. z. byla vzápětí vydána dvě prováděcí nařízení – č. 4/1885 ř. z., kterým ministerstvo financí upravilo podrobnosti osvobození znovuzaložených vinic od pozemkové daně, a č. 5/1885 ř. z., jímž ministerstvo orby stanovilo komise, které měly působit jako odborné orgány. Podle druhého zmíněného nařízení měly v každé vinařské zemi (z českých zemí to byly Čechy a Morava) vzniknout „zemské komise pro záležitosti mšice révové“. Předsedou těchto komisí byli příslušní místodržitelé, členy pak zástupci zemského výboru, zemědělské rady⁷⁴ a tři odborní členové vybraní místodržitelem. Funkce členů těchto komisí byly čestné a tudíž bezplatné. Při ministerstvu orby měla vzniknout ústřední komise, v jejímž čele stál ministr orby, a tvořili ji zástupci zemských komisí, vídeňského Spolku k ochraně rakouského vinařství a sedm členů vybraných ministrem orby z odborných vědeckých kruhů.

V 90. letech 19. století se velmi zintenzivnila normotvorba předpisů týkajících se boje proti mšičce révokazu.

Dne 15. dubna 1889 se v Bernu dohodli zástupci signatářských států Mezinárodní konvence o mšici révové na stručném dodatku k této konvenci, že při obchodování mezi smluvními státy nebude potřeba vysvědčení vydané státem původu zásilky v případech rostlin pocházejících z některého závodu uvedeného v seznamu podle čl. 9 č. 6. konvence. Tento dodatek byl publikován pod č. 16/1890 ř. z. Nařízením ministerstva orby, vnitra, obchodu a financí č. 17/1890 ř. z. bylo po dohodě s uherskou vládou stanoveno, že seznamy takových závodů budou oznámeny celním úřadům.

Celý rok 1890 se nesl ve znamení zmírnění zákazů dovozu révy. Nařízením ministerstva orby č. 34/1890 ř. z. bylo zrušeno předchozí nařízení č. 109/1882 ř. z., obecně

⁷⁴ V souvislosti s rozdělením zemědělské rady v Čechách na dva odbory byly podle nařízení ministerstva orby č. 35/1893 ř. z. členy české zemské komise pro záležitosti mšice révové dva delegáti zemědělské rady, tj. po jednom z každého jejího odboru. Dalším nařízením ministerstva orby č. 208/1898 ř. z. byla provedena tatáž změna v souvislosti se založením zemědělské rady na Moravě.

zakazující veškerý obchod s kořenatou révou.⁷⁵ Nadále zůstaly v platnosti jen dosavadní zákazy dovozu révy z konkrétních míst, např. z Itálie. Zákonem č. 142/1890 ř. z. byly povoleny výjimky ze zákazů vývozu ze zákona č. 61/1875 ř. z. Následujícím zákonem č. 143/1890 ř. z. byl novelizován § 7 zákona č. 3/1886 ř. z. osvobozující znovuzřízené vinice od pozemkové daně. Doba osvobození od této daně se prodloužila z osmi na 10 let a vztahovala se i na vinice vzdálené do 25 km od vinice postižené mšičkou révokazem. V návaznosti na tuto novelu došlo nařízením ministra financí č. 144/1890 ř. z. k doplnění dosavadního nařízení č. 4/1886 ř. z. upravujícího podrobnosti osvobození znovuzřízených vinic od pozemkové daně.

Zákonem č. 150/1891 ř. z. bylo poškození naturálního výnosu mšičkou révokazem zařazeno mezi pohromy, které jsou důvodem pro odpis pozemkové daně. Ministr orby dostal pravomoc poskytnout bezúročné zálohy k obnově vinic (spíše se jednalo o zápůjčky), na nichž se objevila mšička révokaz, a ti tak byli postiženi ztrátou výnosu a ocitli se v dočasné nouzi. K tomuto zákonu byla vydána dvě prováděcí nařízení, a to nařízení ministerstva financí č. 157/1891 ř. z. stanovující podrobnosti nároků na odpis pozemkové daně a nařízení ministerstva orby č. 158/1891 ř. z., které určilo bližší podmínky a procesní postup pro čerpání záloh k opětovnému zřízení vinic.

Zákon č. 150/1891 ř. z. doznal změn již v následujícím roce. Zákonem č. 61/1892 ř. z. byl novelizován jeho článek II. doplněním možnosti poskytnutí zálohy na obnovu zničených vinic nejen jednotlivým vlastníkům vinic či obcím, ale též společnostem zřízeným k napomáhání výdělků nebo hospodářství a spolkům zřízeným za účelem podpory zemědělství či vinařství. Vzhledem k této legislativní změně muselo být zrušeno nařízení ministerstva orby č. 158/1891 ř. z. a nahrazeno novým a podrobnějším nařízením č. 62/1892 ř. z. Další novela právní úpravy poskytování záloh byla provedena zákonem č. 136/1902 ř. z. a nařízením ministerstva orby č. 137/1902 ř. z.

Nařízením ministerstva orby č. 100/1893 ř. z. umožňovalo okresním politickým úřadům povolovat v rámci svého okresu výjimky ze zákazu vývozu věcí, které mohly přenášet mšičku révokaz. V případě vývozu zboží z jednoho okresu do jiného, příslušela tato pravomoc zemskému politickému úřadu (místodržitelství). Povolení vývozu měla být udělována zpravidla ad hoc konkrétním osobám a konkrétnímu zboží. Výjimečně mohlo být uděleno jednotlivci obecnější vývozní povolení.

Ve snaze podpořit vlastníky, jejichž vinice byly zničeny mšičkou révokazem, byl přijat stručný zákon č. 127/1894 ř. z., který umožnil slevy na poplatcích při poskytování půjček a podpor pro obnovu zničených vinic. Prováděcí nařízení ministerstva financí a orby obsahující podrobnější ustanovení bylo k tomuto zákonu vydáno až o osm let později pod č. 92/1902 ř. z. V roce 1892 byly vydány ještě další dva zákony týkající se úlev pozemkové daně z nově založených vinic. Zákonem č. 138/1894 ř. z. byly osvobozeny od pozemkové daně vinice nově založené v obci, kde byl vydán zákaz podle § 1 a 4 zákony č. 61/1875 ř. z. Oproti dosavadnímu stavu, kdy se osvobození od pozemkové daně vztahovalo na vinice obnovené po zničení mšičkou révokazem, se tak osvobození od pozemkové daně vztáhlo i na vinice založené na pozemcích, kde dosud vinice nebyly. Osvobození od pozemkové daně bylo šestileté v případě výsadby domácí révy a desetileté v případě alespoň poloviční

⁷⁵ Je určitou zajímavostí, že nařízení č. 34/1890 ř. z. bylo ve stejném znění publikováno též v Českém zemském zákoníku pod č. 30/1890 čes. z. z.

výsadby révy americké. Zákon č. 139/1894 ř. z. stanovil, že byla-li vlastníkovinice postižená mšičkou révokazem odepsána pozemková daň, bude odpis účinný i v následujících letech a není třeba o něj každoročně žádat.

Zákonem č. 138/1895 ř. z. byl rozšířen zákon č. 61/1892 ř. z. o možnost poskytnout vlastníkům pozemků bezúročnou zálohu (zápůjčku) též v případech, kdy zřizovali nové vinice na jiných svých pozemcích, než se nacházely jejich stávající vinice zničené mšičkou révokazem. Výměra takovýchto nových vinic však nesměla značně převyšovat výměru zničených vinic.

K určitému uvolnění zákazů dovozu a vývozu vinné révy a jejich částí došlo nařízením ministerstva orby, vnitra, obchodu a financí č. 203/1896 ř. z. Podle tohoto nařízení byl povolen dovoz stolních hroznů v sudech, pokud se v těchto sudech navíc nenacházely části vinných rév ani jejich listů.

Zákonem č. 87/1902 ř. z. došlo k další modifikaci režimu osvobození od pozemkové daně z vinic postižených mšičkou révokazem. V případech, kdy se založení nové vinice nezdařilo a muselo být opakováno, prodloužila se doba osvobození od daně o pět let. K tomuto zákonu vydalo ministerstvo financí následně podrobnější prováděcí nařízení č. 88/1902 ř. z.

Nařízením ministerstva orby č. 61/1903 ř. z. došlo změny předchozí nařízení č. 34/1890 ř. z. o obchodu s kořenatou révou v Čechách. Dovoz sazenic a řízků vinné révy s kořeny do Čech byl z ostatních zemí Předlitavska dovozen na dovozní povolení vydané českým místodržitelstvím po dohodě s českou zemědělskou radou. Obchod v rámci Čech byl volný, ledaže by byl omezen zvláštním nařízením podle § 1 a 4 zákona č. 61/1875 ř. z. Nařízením č. 61/1903 ř. z. bylo částečně novelizováno nařízením č. 153/1917 ř. z.

Nařízením ministerstva financí č. 91/1903 ř. z. došlo k další novele nařízení č. 4/1885 ř. z. a č. 144/1890 ř. z. zabývajících se řízením ve věci pozemkové daně při objevení mšičky révokazu.

Nařízením ministerstva orby č. 240/1903 ř. z. byla s účinností od roku 1904 zřízena v Čechách zemská komise pro vinařské záležitosti. Předsedou této komise byl místodržitel, popř. jeho určený zástupce a dalšími členy místodržitelský zemědělský referent, zástupce zemského výboru, tři odborní členové jmenovaní místodržitelem na tříleté období a dva zástupci zemědělské rady. Tato komise nahradila v Čechách dosavadní zemskou komisi pro záležitosti mšice révové. Zasedala neméně jednou do roka v Praze a sloužila jako odborný poradní orgán místodržitelství. Její činnost se neomezovala pouze na boj proti mšičce révokazu, ale i na všechny otázky související s vinařstvím. Složení zemské komise bylo rozšířeno nařízením ministerstva orby č. 154/1917 ř. z. o zástupce ovocnářské a vinařské školy v Mělníku, zástupce rolnické, ovocnářské a vinařské školy v Litoměřicích a zástupce král. Českého pomologického ústavu v Troji. Dále byl navýšen počet zástupců zemědělské rady ze dvou na čtyři (po dvou z obou jejich odborů).

V roce 1906 vydala ministerstva orby, vnitra, financí, obchodu a železnic nařízení č. 40/1906 ř. z., které aktualizovalo seznam celních zmocněných k odbavování rostlinných zásilek dovezených ze zahraničí.

Právní normy regulující výskyt štítenky zhoubné (červce San José)

Štítenka zhoubná (lat. *Quadraspidiotus perniciosus*) je nejnebezpečnější červec ovocných stromů. Napadá především jabloně, hrušně, slivoně či vinnou révu. Samci štítenky jsou

okřídlení, samice jsou bezkřídle, tělo mají kryté světle až tmavě šedým štítkem o velikosti. Samičky a nymfy škodí sáním na dřevnatých částech rostlin, na listech i na plodech. Důsledkem opakovaného výskytu je prosychání větví a při silném napadení i odumření celého stromu. Plody napadené rostliny jsou menší a deformované.⁷⁶

Štítenka pochází z Číny, z níž se v 70. letech 19. století dostala do Kalifornie, odtud se rozšířila po celé Americe a později i do Austrálie a jižní Afriky. Ve střední Evropě pak byla poprvé objevena ve 30. letech 20. století.⁷⁷ Právní předpisy zamezující rozšíření štítenky v Rakousku-Uhersku však pocházejí již z konce 19. století, kdy byla označována podle místa jejího tehdejšího výskytu jako červec nebo mšice San José.

Dne 20. dubna 1898 vydala ministerstva orby, vnitra, financí a obchodu *nařízení č. 54/1898 ř. z., jímž zapovídá se dovoz živých rostlin a čerstvého ovoce mšící San José stíženého z Ameriky*. Tímto nařízením byl zakázán dovoz živých rostlin, roubů, sazenic, rostlinného odpadu, ale i sudů a beden, ve kterých bylo takové zboží zabaleno. Zákaz se vztahoval rovněž na čerstvé ovoce a ovocný odpad, pokud byl na něm při vstupu do země zjištěn výskyt štítenky. Vstup takového zboží mohl být vyřízen pouze hlavními celníci v Podmoklech, Terstu a Rijece. Případné výjimky ze zákazu dovozu mohl ad hoc udělit ministr orby.

Vzhledem k rozšíření štítenky do Austrálie byla nařízením ministerstva financí, orby, vnitra a obchodu č. 22/1909 ř. z. rozšířena účinnost nařízení č. 54/1898 ř. z. také na dovoz předmětného zboží a Austrálie.

Vydání prvního obecného rostlinolékařského předpisu

Rozvoj přírodovědných oborů a postupné objevování nových škodlivých organismů a nemocí rostlin vedlo postupem času k nutnosti vytvoření obecnějších právních norem. Po vzniku Československa pokračovala rostlinolékařská normotvorba, když byl přijat zákon č. 128/1921 Sb. z. a n., o uznávání původnosti odrůd, uznávání osiva a sádí a zkoušení odrůd kulturních rostlin. Důvodem přijetí tohoto zákona byla skutečnost, že po první světové válce trpělo československé zemědělství nedostatkem osiva a sadby. Domácí šlechtitelské podniky nebyly schopny pokrýt potřebu a dovoz, před válkou zcela běžný, se vzhledem k omezení zahraniční produkce stal téměř nemožným. Cílem zákona byla podpora stávajících šlechtitelských podniků, založení nových a zajištění ochrany původních vyšlechtěných odrůd. Tím měla být zvelebena domácí výroba osiv a sadby, omezena nutnost nákupu ze zahraničí a zvýšena výnosnost plodin.⁷⁸

Zákon zavedl uznávání původnosti odrůd, uznávání osiva a sadby a zkoušení odrůd za účelem umožnit šlechtitelským podnikům používat pro osiva a sadbu zákonem chráněného označení, na rozdíl od neuznaného osiva horší kvality. Toto uznávání prováděly uznávací komise zřízené při hlavních zájmových zemědělských korporacích.

Významný zlom v dějinách rostlinolékařského práva znamenalo vydání zákona o ochraně výroby rostlinné, jakožto prvního obecného rostlinolékařského předpisu.

⁷⁶ ÚKZÚZ. Štítenka zhoubná. In: *Rostlinolékařský portál* [online]. 24. 2. 2022 [cit. 2022-02-27]. Dostupné na: https://eagri.cz/public/app/srs_pub/fytoportal/public/?key=%22981b64dbc01392cf320d146a9c05b9e9%22#rtp|so|skudci|detail:c18ccd9cbe2ba381e37b810d0c606a8e|popis

⁷⁷ KÚDELA, *Rostlinolékařské právní normy v českých zemích a jejich historický vývoj*, s. 17.

⁷⁸ NS RČS 1920-1925. Tisk č. 455. In: *Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR* [online]. 26. 8. 2023 [cit. 2023-08-26]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1920ns/se/tisky/t0455_00.htm

Jeho návrh předložila vláda dne 27. července 1921 Poslanecké sněmovně Národního shromáždění. Důvodová zpráva k tomuto návrhu uváděla dva základní účely připravovaného zákona: 1) zamezení národohospodářské ztráty způsobené škůdci a 2) zamezení znehodnocování původních ušlechtilých odrůd cizosprašných rostlin cizím sprášením. Zákon měl umožnit sankcionovat nedbalé zemědělce, kteří by ke škodě svého okolí nepotírali choroby a škůdce na svých porostech. Navrhovatel zákona odhadl celkové ztráty způsobené nedbalým hospodařením na 1,5 mld. tehdejších korun. Zákon měl být pouze rámcový a vytyčovat základní principy, které do té doby nebyly nikde zakotveny.⁷⁹

Osnova zákona o ochraně rostlinné výroby se však nedočkala bezproblémového přijetí. V průběhu následujících let byla celkem sedmkrát přepracována podle zásad a směrnic vytyčených zemědělským výborem. Předmětem debat byla i otázka stíhání přestupků; zda tyto mají být stíhány politicky (správněprávně) či soudně (trestněprávně). Zemědělský výbor se přiklonil k možnosti projednávat přestupky politickými úřady, stejně jako tomu bylo v zákonech o ochraně polního majetku. Závěrečná zpráva zemědělského výboru byla vypracována dne 9. dubna 1924.⁸⁰ Při prvním čtení dne 27. května 1924 poslanec Heller vyjádřil potřebnost tohoto zákona, výtky měl k jeho zpracování: „část zákona, která se zabývá ochranou před škůdci rostlin, lze samu o sobě jen schvalovati. Avšak způsob, jak jest zpracována, jest příliš policejní. Jsem toho mínění, že se při takovýchto zákonech má spíše postupovati ve formě vysvětlení. Výzkumné ústavy jsou podle mého zdání spíše trestními a dohlížejícími činiteli než vychovateli a poučovateli. Jestliže člověku stále visí nad hlavou knuta trestu, nikdy se nevzbudí u rolníka chuť a láska k nějakým společným opatřením, naopak dojde tím k jakési rozmrzelosti, lidé se budou těmto opatřením vyhýbat, jednotlivec je bude snad dokonce ještě sabotovati a účel se tím zmaří.“⁸¹

Zákon o ochraně rostlinné výroby byl publikován ve sbírce zákonů a nařízení pod č. 165/1924 Sb. z. a n. Oproti prvotnímu návrhu byl rozšířen (z 15 na 27 paragrafů) a znamenal důležitý přelom ve vývoji českého rostlinolékařského práva, které zařadil do odvětví rostlinné výroby. Ve svém § 27 obsahoval derogační ustanovení taxativně vyjmenovaných předpisů. Z těch zmíněných v předešlých kapitolách to byly zákony č. 54/1898 ř. z. a 22/1909 ř. z. týkající se červce San José a zemské zákony č. 38/1870 čes. z. z., č. 37/1870 mor. z. z. a 33/1870 slez. z. z. nařizující hubení housenek a chroustů. Naopak výslovně potvrdil platnost dosavadních předpisů o révokazu a předpisů práva honebního, rybářského a o ochraně užitečného ptactva.

V následujících letech bylo přijato několik prováděcích předpisů k zákonu o ochraně rostlinné výroby. Jednalo se např. o vládní nařízení č. 58/1926 Sb. z. a n., o hubení chroustů, nebo o vládní nařízení č. 104/1931 Sb., o opatřeních proti škodlivým činitelům na ovocných stromech a keřích a révě vinné.

⁷⁹ NS RČS 1920-1925. Tisk č. 2743. In: *Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR* [online]. 26. 8. 2023 [cit. 2023-08-26]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t2743_00.htm

⁸⁰ NS RČS 1920-1925. Tisk č. 4559. In: *Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR* [online]. 26. 8. 2023 [cit. 2023-08-26]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4559_00.htm

⁸¹ NS RČS 1920-1925. Stenoprotokol z 265. schůze, 27. května 1924. In: *Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR* [online]. 26. 8. 2023 [cit. 2023-08-26]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/265schuz/s265003.htm>

Závěr

Z výše popsaného vývoje rostlinolékařské normotvorby je patrné, že právní normy v sobě poměrně záhy odrážely stav vědeckého poznání přírody. První rostlinolékařské právní předpisy z 18. století jsou velmi stručné a zaměřují se na jednotlivé jevy, jejichž skutečnou příčinu tehdejší stav vědění ještě nedokázal přesně určit. Raná normotvorba vzešla z odborných pojednání vydávaných hospodářskými společnostmi, která byla příslušnými úřady publikována ve formách dekretů, nařízení a cirkulářů. Předmětem prvních rostlinolékařských předpisů byl především boj proti škodlivému hmyzu, zejména lýkožroutům, bekyním, chroustům a mšičce révokazu. Do této skupiny předpisů lze zařadit i předpisy na ochranu hmyzožravého ptactva.

Některá ustanovení prezentovaných předpisů se mohou zdát z dnešního pohledu téměř bizarní (například sběr chroustů a ponrav a jejich následný výkup), je třeba vnímat je v kontextu své doby, kdy neexistovaly žádné účinné chemické prostředky. Ostatně rostlinolékařské předpisy byly poměrně často novelizovány, rušeny a nahrazovány novými, a to právě s ohledem na vědeckotechnický pokrok. Jejich poznání může sloužit jako doplňkový zdroj informací o vývoji hospodářství v 18. a 19. století.

Období ojedinělých právních norem uzavírá rok 1924, kdy byl vydán zákon o ochraně rostlinné výroby, který zrušil některé starší předpisy a přinesl základní obecný rámec rostlinolékařské péče. Rostlinolékařství se tím stalo součástí předpisů o ochraně rostlinné výroby.

Vznik a další vývoj Okresního soudu ve Zlíně

David Kolumber

Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity

Kontaktní e-mail: David.Kolumber@law.muni.cz

The Establishment and Subsequent Development of the District Court in Zlín

Abstract:

The paper examines the establishment and development of the District Court in Zlín (current Czechia) during the transition from the 19th to the 20th century. The study delves into the concerted efforts to establish a judicial presence in Zlín since 1877, culminating in the court's activation in 1923, despite geographical and infrastructural challenges. The role of Tomáš Garrigue Masaryk and local civic representatives in overcoming these obstacles is highlighted, demonstrating the intersection of legal reform and civic activism. The analysis employed a rigorous methodological framework, using quantitative and qualitative analyses of primary documents, including archival materials from the District Court of Zlín, to elucidate the strategic manoeuvres and political advocacy that characterised the court's establishment. By situating the development of Zlín's judiciary within the larger context of local transformations in the early 20th century, the paper contributes novel insights into the dynamics of legal modernisation, the role of the judiciary in shaping regional identity and self-governance, and the reciprocal relationship between central and local entities in the realm of legal and administrative reform. The study also underscores the adaptability of national legal reforms to the specificities of Zlín's socio-economic context. It highlights the impact of industrial expansion, particularly the influence of the Bata Company, on local governance and judicial functions. Overall, the paper represents a scholarly contribution to the historiography of Czechoslovak legal history, offering a nuanced understanding of the complexities involved in judicial modernisation and the pivotal role of civic engagement and national figures in this process.

Keywords: Tomáš Garrigue Masaryk; Austro-Hungarian Empire; Czechoslovakia; legal history; modern judiciary; judiciary history; judicial map; District Court in Zlín; Zlín; Gottwaldov; Bata Corporation; Legal Reform

Klíčová slova: Tomáš Garrigue Masaryk; Rakousko-Uhersko; Československo; právní dějiny; moderní soudnictví; dějiny soudnictví; justiční mapa; Okresní soud ve Zlíně; Zlín; Gottwaldov; koncern Baťa; právní reformy

DOI: 10.14712/2464689X.2025.4

Financování: Článek vznikl na Masarykově univerzitě v rámci projektu MUNI/A/1215/2022 „Proměny českého soudnictví ve dvacátém století“ podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytl MŠMT v roce 2023.

Úvod

V rámci rozvoje právního státu a soudnictví je klíčové zkoumat historické kontexty, které ovlivnily formování soudních institucí v různých regionech.¹ Situace ve Zlíně na přelomu 19. a 20. století poskytuje unikátní příležitost prozkoumat dynamiku mezi místními iniciativami a centrální státní mocí v procesu zřizování nových justičních orgánů. Tento článek se zaměřuje na období prvních pokusů o zřízení okresního soudu ve Zlíně v roce 1877. Zároveň sleduje politické, ekonomické a sociální vlivy, které rámovaly tyto snahy. Studie zkoumá roli jednotlivých aktérů, zejména říšského poslance a pozdějšího prezidenta Tomáše Garriguea Masaryka, jemuž zásluhy o vznik soudu neupíraly ani zdroje z doby komunistické totality.²

Cílem příspěvku je popsat a vysvětlit význam Okresního soudu ve Zlíně a zmapovat historii soudnictví v tomto východomoravském městě s těžištěm v období let 1923 až 1990, přičemž není opomenut ani výklad o organizaci soudní soustavy. Pomyslnou konstantou velké části tohoto období je otázka jeho důstojného a vhodného sídla. Konkrétně

¹ K utváření moderního soudnictví zejména (chronologicky) ŠOLLE, V. Vývoj soudních skartací a vytváření soudních archivních fondů. *Sborník archivních prací archivu ministerstva vnitra*, 1957, roč. 7, č. 1, s. 213–242; ŠOLLE, V. Civilní soudnictví předbřeznové v českých zemích. *Sborník archivních prací archivu ministerstva vnitra*, 1962, roč. 10, č. 1, s. 111–145; ŠOLLE, V. Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích. *Sborník archivních prací archivu ministerstva vnitra*, 1962, roč. 12, č. 1, s. 87–142; ŠOLLE, V. Organizační vývoj našeho lidového soudnictví. *Archivní časopis*, 1962, roč. 12, č. 2, s. 75–93; ŠOLLE, V. Archivy a skartace u justičních složek a prokuratury. *Archivní časopis*, 1963, roč. 13, č. 4, s. 204–223; ŠOLLE, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích. *Sborník archivních prací archivu ministerstva vnitra*. Praha: Ministerstvo vnitra, 1968, roč. 18, č. 1, s. 86–141; ŠOLLE, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích: část druhá. *Sborník archivních prací archivu ministerstva vnitra*. Praha: Ministerstvo vnitra, 1971, roč. 21, č. 1, s. 93–170; ŠOLLE, V. Organizační vývoj našeho soudnictví ve světle legislativy posledního desetiletí. *Archivní časopis*, 1972, roč. 22, č. 2, s. 61–73; ŠOLLE, V. Organizační vývoj našeho soudnictví ve světle legislativy posledního desetiletí – II. část. *Archivní časopis*, 1972, roč. 22, č. 3, s. 123–143; ŠOLLE, V. Podíl revolučního roku 1848 na zrodu buržoazní justice v Rakousku. *Právněhistorické studie*, 1992, roč. 32 č. 1, s. 135–142; ADAMOVÁ, K. a kol. *Dějiny českého soudnictví od počátků české státnosti do roku 1938*. Praha: LexisNexis CZ, 2005, 231 s.; FLODROVÁ, M. – LEŽATKA, A. *Justiční palác v Brně: 1908–2008*. Brno: Krajský soud v Brně, 2008, 71 s.; LANGÁŠEK, T. *Ústavní soud Československé republiky a jeho osudy v letech 1920–1948*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, 319 s.; PRINC, M. *Soudnictví v českých zemích v letech 1848–1938: (soudy, soudní osoby, dobové problémy)*. Praha: Wolters Kluwer, 2015, 329 s.; SCHELLE, K. – BÍLÝ, J. *Dějiny českého soudnictví*. Praha: Wolters Kluwer, 2018, 506 s.

² ŠTROBLÍK, V. ONV Gottwaldov. *Gottwaldovsko od minulosti k současnosti*, 1985, roč. 7, s. 40.

se studie zaměřuje na proces vedoucí k založení a rozvoji soudnictví ve Zlíně, na klíčové osobnosti a události, které tento vývoj ovlivnily, a na dopad těchto změn na místní komunitu. Výzkum se snaží propojovat obecný právní kontext a souvislosti ze zlínského regionu, což umožňuje prozkoumat problematiku z různých úhlů pohledu.³ Studie odhaluje prostřednictvím detailní analýzy archivních materiálů,⁴ obsahové analýzy legislativy a dobového tisku komplexní procesy vedoucí ke zřízení zlínského soudního okresu. Případ Zlína slouží nejen jako příklad specifického vývoje soudnictví v jednom městě, ale také jako zrcadlo širších právních, politických a společenských změn na Moravě a v celé monarchii, resp. republice. Pomocí detailní analýzy primárních a sekundárních zdrojů studie ukazuje, jak byly celostátní tendence projektovány v unikátních podmínkách města, což přináší nový pohled na vztah mezi průmyslovým rozvojem, místní správou a soudnictvím. V neposlední řadě tato studie klade zvláštní důraz na roli, kterou soudnictví hrálo v procesu utváření místní identity a samosprávy. Porozumění zkoumanému tématu přispívá k hlubšímu pochopení dynamiky právních a správních systémů na území nynější České republiky a poskytuje vhled do tvorby soudních okresů v éře relativně konsolidované ústavnosti přelomu monarchie a samostatného československého státu.

1. Konstituování moderního soudnictví na Moravě a ve Slezsku

Základy moderního soudnictví byly položeny v polovině devatenáctého století,⁵ co je velmi podrobně analyzováno zejména v kontextu Čech.⁶ Budování moderní justiční soustavy (do níž nejsou pro potřeby této studie uvažována rozličná vrcholná a specifická tělesa⁷) souviselo s činností soudních uvozovacích komisí. Ty měly zajistit, aby soudní okresy měly obvod asi pěti čtverečních mil, neštěpily katastrální obce a farnosti, respektovaly

³ DE VRIES, J. Playing with Scales: The Global and the Micro, the Macro and the Nano. *Past & Present*, 2019, roč. 242, č. 14, s. 28–30.

⁴ Těžišťem byl archivní výzkum v SOKA Zlín, jenž probíhal od října 2020 do července 2022 ve fondech Archiv města Zlína (AMZ), Baťa a Okresní soud ve Zlíně. Z analýzy dostupných materiálů vyplynulo, že absentují rozsáhlé archiválie (správní deník, osobní spisy). To vedlo k závěru, že by tyto materiály mohly být na Okresním soudu ve Zlíně (spisovna Okresního soudu ve Zlíně; dále jen „SOKS Zlín“). Přístup k nim umožnila vstřícnost tehdejšího předsedy soudu, Mgr. Petra Hanáčka, jehož ochota v procesu zpřístupnění relevantních zdrojů si zasluhuje poděkování. Z nalezených listin vyplývá, že mezery pravděpodobně vznikly zapůjčováním spisů mezi institucemi a opětovným používáním starších listin, což byla cesta úspory papíru (zejména v letech 1945 až 1990).

⁵ SCHELLE, K. Soudnictví v období habsburské monarchie (1848–1918). In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin. XIV. Svazek: Soudnictví*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2018, s. 123–141.

⁶ Zejména ROUBÍK, F. Ke vzniku správního rozdělení Čech v r. 1850. *Sborník archivu Ministerstva vnitra Republiky československé*, 1938, roč. 11, s. 63–172; PEŠÁK, V. *Justiční archiválie, Svazek I: Archiválie patrimoniálních a okresních soudů v Čechách*. Praha: Ministerstvo vnitra republiky Československé, 1947, s. 22–43; ŠOLLE, *Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích*, s. 86–141.

⁷ Na vrcholné úrovni Nejvyšší soudní a kasační dvůr, Státní soudní dvůr, Říšský soud, Správní dvůr a později Ústavní soud, Volební soud, Nejvyšší soud, Nejvyšší správní soud a Státní soud, dále speciální soudy (horní soudy, konzulární soudy, obchodní soudy, bagatelní soudy pro obchodní věci, soud nejvyššího maršálka, soudy řádu německých rytířů, labské plavební soudy, důchodkové soudy, patentní soudy, vojenské soudy, živnostenské soudy; lidové soudy pro trestání válečné licho, lidové soudy cenové, soudnictví ve věcech mládeže dle zákona a pracovní soudy) a rozhodčí soudy (horních a bratrských pokladen; nemocenských pokladen; dělnických úřadoven; honební; burzovní; veřejných skladišť; při obchodních a živnostenských komorách; rozhodčí soudy dělnické pro spory o vypuzení z práce).

hranice bývalých dominií, komunikační a spádové poměry a hustotu a etnické složení obyvatelstva. Zohledněna měla být také okolnost zajištění vhodného sídla. Šetření na Moravě a ve Slezsku probíhala do jara 1849, avšak původní požadavky mohly být splněny jen částečně. Optimální velikost nespĺňovala ani polovina soudních okresů, které měly rozlohu od 1 do 9,5 čtverečních mil. Velmi malé okresy vznikly převážně ve Slezsku, naopak na Moravě nebyly výjimečné okresy o velikosti osmi čtverečních mil. Do vytváření soudní mapy se promítaly různé žádosti a stížnosti, které často měly za následek upřednostnění menší obce jako sídla nového soudního okresu.⁸

Již na začátku června 1849 mohl na zasedání vlády za účasti císaře referovat ministr vnitra Bach, že přípravné práce jsou již mj. na Moravě a ve Slezsku dokončeny a nová justiční soustava by mohla být aktivována již v listopadu 1849.⁹ Závěry zemské soudní uvozovací komise pro Moravu a Slezsko byly předloženy císaři žádostí z 15. června 1849 a císař je schválil 26. června 1849 císařským nařízením č. 291/1848 ř. z.¹⁰ Aktivace soudů se však oddalovala. V dubnu 1850 bylo počítáno s tím, že vrchní zemské soudy zahájí činnost 1. května 1850 a ostatní soudy 1. července 1850,¹¹ kdy k zahájení činnosti celé soustavy skutečně došlo.¹²

Na Moravě a ve Slezsku (které pro organizaci justice byly pojaty společně) tak existoval jeden vrchní zemský soud (Brno) a jemu podřízených 8 zemských soudů (Brno, Olomouc, Přerov, Uherské Hradiště, Jihlava, Znojmo, Opava a Těšín), mezi které bylo rozděleno 100 soudních okresů (z toho 22 okresních soudů 1. třídy a 78 okresních soudů 2. třídy).¹³

⁸ BARTOŠ, J. et al. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960, Svazek I: Územně správní vývoj státních a společenských institucí a organizací na Moravě a ve Slezsku v letech 1848–1960*. Ostrava: Profil, 1966, s. 84.

⁹ KLETEČKA, T. (ed.). *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867: II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg: Band 1 (5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850)*. Wien: öbv & hpt, 2002, s. 357.

¹⁰ Císařské nařízení č. 291/1848 ř. z., kterým se schvaluje organizace soudů v korunních zemích Morava a Slezsko.

¹¹ KLETEČKA, T. – SCHMIED-KOWARZIK, A. (eds.). *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867: II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg: Band 2 (8. Jänner 1850 – 30. April 1850)*. Wien: öbv & hpt, 2005, s. 299.

¹² *Beilage-Heft zum allgemeinen Reichs-Gesetz- und Regierungsblatte für das Kaiserthum Oesterreich*, 1850, č. 21, s. 135.

¹³ Na Moravě to byly v bývalém brněnském kraji soudní okresy vnitřní Brno, horní předměstí Brna, dolní předměstí Brna, Boskovice (okresní soud 1. třídy), Vyškov (okresní soud 1. třídy), Hustopeč (Hustopeče; okresní soud 1. třídy), Mikulov (okresní soud 1. třídy), Tišnov, Blansko, Kunštát, Bučovice, Slavkov, Hodonín, Ždánice, Břeclav, Židlochovice, Klobouky, v olomouckém kraji soudní okresy Olomouc, Moravská Třebová (okresní soud 1. třídy), Šternberk (okresní soud 1. třídy), Šumperk (okresní soud 1. třídy), Zábřeh (okresní soud 1. třídy), Litovel (okresní soud 1. třídy), Svitavy, Jevíčko, Prostějov, Plumlov, Rýmařov, Dvůr, Vízmbek (Loučná nad Desnou), Staré Město, Šilperk (Štítý), Mohelnice, Uničov, Konice, Kojetín, v přerovském kraji soudní okresy Nový Jičín, Kroměříž (okresní soud 1. třídy), Hranice (okresní soud 1. třídy), Místek (okresní soud 1. třídy), Valašské Meziříčí (okresní soud 1. třídy), Fulnek, Příbor, Město Libavá, Lipník, Moravská Ostrava, Frenštát, Přerov, Bystřice pod Hostýnem, Rožnov pod Radhoštěm, v hradištském kraji soudní okresy Uherské Hradiště, Kyjov (okresní soud 1. třídy), Holešov (okresní soud 1. třídy), Uherský Brod (okresní soud 1. třídy), Uherský Ostroh, Strážnice, Zdounky, Napajedla, Valašské Klobouky, Vizovice, Vsetín, v jihlavském kraji soudní okresy Jihlava, Dačice (okresní soud 1. třídy), Nové Město na Moravě (okresní soud 1. třídy), Velké Meziříčí, Třebíč, Telč, Bystřice, Žďár, ve znojemském kraji soudní okresy Znojmo, Moravský Krumlov (okresní soud 1. třídy), Jemnice, Vranov, Moravské Budějovice, Náměšť nad Oslavou, Hrotovice, Jaroslavice, Ivančice, ve slezském kraji opavském

V éře neoabsolutismu,¹⁴ kdy došlo k omezení soudní nezávislosti a soudnictví bylo od správy odděleno až od druhé instance, došlo k přizpůsobení správních¹⁵ a soudních okresů a samostatné okresní soudy na Moravě a ve Slezsku měly v zásadě zaniknout (resp. se integrovat do smíšených okresních úřadů). V dubnu 1854 nařízení ministrů vnitra, spravedlnosti a financí č. 103/1854 ř. z. a 104/1854 ř. z. upravila politickou a soudní organizaci Moravy a Slezska. Na Moravě bylo počítáno s existencí Zemského soudu v Brně (pod který mělo spadat 17 okresů), Krajského soudu v Olomouci (17 okresů), Krajského soudu v Novém Jičíně (13 okresů), Krajského soudu v Uherském Hradišti (12 okresů), Krajského soudu ve Znojmě (9 okresů) a Krajského soudu v Jihlavě (8 okresů),¹⁶ ve Slezsku Zemského soudu v Opavě a Krajského soudu v Těšíně (celkově 22 okresů).¹⁷ Všechny soudy podléhaly Vrchnímu zemskému soudu v Brně. K rozpuštění dosavadních okresních soudů a k aktivaci nové soustavy došlo na Moravě a ve Slezsku v dubnu 1855.¹⁸ Při krajských a zemských soudech působily institucionálně nesamostatné městské delegované okresní soudy (v Brně navíc rozdělené ještě pro civilní a trestní agendu), a proto okresní úřady v Brně, Olomouci, Novém Jičíně, Znojmě, Jihlavě, Uherském Hradišti, Opavě a Těšíně vykonávaly pouze politickou správu. V ostatních okresech okresní úřady integrovaly správní i soudní pravomoc.¹⁹

Bachova soudní reforma byla negována teprve v červnu 1868, kdy bylo zákonem č. 59/1868 ř. z. určeno, že soudní záležitosti vyřizované dosud smíšenými okresními úřady budou vykonávat napříště samostatné okresní soudy. V každém místě, kde existoval smíšený okresní úřad, měl být zřízen okresní soud, který měl v plném rozsahu převzít soudní pravomoc dosavadního okresního úřadu. Městských delegovaných okresních soudů v sídlech krajských (zemských) soudů se změna nedotkla.²⁰ Okresní soudy v obvodu Vrch-

---

kraji soudní okresy Opava, Frývaldov (Jeseník; okresní soud 1. třídy), Krnov (okresní soud 1. třídy), Osoblaha, Bílovec, Bruntál, Benešov, Vidnava, Javorník, Albrechtice, Vítkov, Cukmantl (Zlaté Hory), Strumeň, Odry a v těšínském kraji soudní okresy Těšín, Bílsko (okresní soud 1. třídy), Frýdek, Skočov, Jablunkov, Fryštát, Klimkovice, Bohumín – srov. bod 4 a 5 císařského nařízení č. 291/1848 ř. z., kterým se schvaluje organizace soudů v korunních zemích Morava a Slezsko.

¹⁴ BRANDT, H. H. *Verwaltung als Verfassung – Verwaltung und Verfassung?* In: BRANDT, H. H. (ed.). *Der österreichische Neoabsolutismus als Verfassungs- und Verwaltungsproblem*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2014, s. 11–30.

¹⁵ Pro období do roku 1855 platilo (srov. MACEK, J. – ŽÁČEK, V. *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy [1605–1868]*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra, 1958, s. 29.), že Morava byla dekretem ministra vnitra č. 355/1848 ř. z., kterým se oznamuje organizace politicko-správních úřadů pro korunní země Moravu a Slezsko, schváleným na základě Nejvyššího usnesení ze dne 4. srpna 1849, a kterým se stanoví opatření k jeho provedení, rozdělena na Brněnský kraj (12 okresních hejtmanství) a Olomoucký kraj (13 okresních hejtmanství), Slezsko bylo rozděleno na 7 okresních hejtmanství. Okresní hejtmanství byla vždy vymezena obvody několika soudních okresů.

¹⁶ Nařízení ministrů vnitra, spravedlnosti a financí č. 103/1854 ř. z., týkající se politické a soudní organizace Markrabství Moravského.

¹⁷ Nařízení ministrů vnitra, spravedlnosti a financí č. 104/1854 ř. z., týkající se politické a soudní organizace Vévodství Horního a Dolního Slezska.

¹⁸ Nařízení ministrů vnitra a spravedlnosti č. 46/1855 ř. z., o začátku působnosti okresních úřadů na Moravě a ve Slezsku.

¹⁹ Čl. VIII nařízení ministrů vnitra, spravedlnosti a financí č. 103/1854 ř. z., týkající se politické a soudní organizace Markrabství Moravského, a čl. VII nařízení ministrů vnitra, spravedlnosti a financí č. 104/1854 ř. z., týkající se politické a soudní organizace Vévodství Horního a Dolního Slezska.

²⁰ Zákon č. 59/1868 ř. z., týkající se organizace okresních soudů.

ního zemského soudu v Brně zahájily činnost již 31. srpna 1868.²¹ V tu chvíli na Moravě působil 1 zemský soud (zahrnující také 2 městské delegované okresní soudy), 5 krajských soudů (zahrnující 5 městských delegovaných okresních soudů), 76 (samostatných) okresních soudů, ve Slezsku 1 zemský soud (s městským delegovaným okresním soudem), 1 krajský soud (s městským delegovaným okresním soudem) a 22 (samostatných) okresních soudů. Nadále fungoval společný Vrchní zemský soud v Brně.²² K poslední organizační změně došlo v roce 1898, kdy zanikly městské delegované okresní soudy, které nahradily běžné okresní soudy.²³

U existujících okresních soudů nedocházelo k zásadnějším systémovým změnám a soudní mapa byla v komparaci s léty 1849/50 v zásadě totožná.²⁴ V několika desítkách případů se měnily hranice soudních okresů²⁵ a v deseti případech vznikly zcela nové soudy, co pochopitelně také ovlivnilo hranice existujících soudních okresů. Jmenovitě se jednalo o nové soudní okresy (a tedy i soudy) ve Würbenthalu (Vrbno pod Pradědem;²⁶ zřízen 1869²⁷/aktivován 1869²⁸), Jindřichově (1873²⁹/1873³⁰), Velké Bíteši (1891³¹/1892³²), pro brněnské okolí (původně městský delegovaný okresní soud; zřízen a aktivován 1892³³), Polské (Slezské) Ostravě (zřízen 1898³⁴/aktivován 1904³⁵), Bojko-

²¹ Nařízení ministra spravedlnosti č. 117/1868 ř. z., v záležitosti termínu aktivace nově organizovaných okresních soudů.

²² SEMERÁD, Č. *Ústava a správa říše rakousko-uherské v soustavném přehledu*. Praha: Č. Semerád, 189?, s. 99.

²³ WALDSTÄTTEN, A. *Die Wiener Gerichtsorganisation und die Organisation der Zivilgerichtsbarkeit seit 1848/50. Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2016, roč. 6, č. 2, s. 403.

²⁴ *Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien: K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1915, s. 284–316.

²⁵ Srov. nařízení ministeria práv č. 4/1874 ř. z., č. 135/1881 ř. z., č. 171/1894 ř. z. a 161/1899 ř. z. pro změny ve Slezsku a nařízení ministeria práv č. 119/1869 ř. z., č. 70/1870 ř. z., č. 80/1870 ř. z., č. 89/1870 ř. z., č. 101 až 103/1870 ř. z., č. 21/1874 ř. z., č. 90/1875 ř. z., č. 123/1875 ř. z., č. 145/1875 ř. z., č. 18/1877 ř. z., č. 136/1878 ř. z., č. 137/1878 ř. z., č. 128/1879 ř. z., č. 105/1880 ř. z., č. 130/1881 ř. z., č. 156/1882 ř. z., č. 170/1883 ř. z., č. 151/1884 ř. z., č. 44/1886 ř. z., č. 26/1887 ř. z., č. 167/1888 ř. z., č. 168/1888 ř. z., č. 88/1892 ř. z., č. 176/1894 ř. z., č. 81/1895 ř. z., č. 103/1896 ř. z., č. 106/1896 ř. z., č. 163/1897 ř. z., č. 167/1897 ř. z., č. 184/1897 ř. z., č. 114/1898 ř. z., č. 115/1898 ř. z., č. 217/1898 ř. z., č. 192/1899 ř. z., č. 151/1900 ř. z., č. 164/1900 ř. z., č. 213/1902 ř. z. a č. 226/1902 ř. z. pro změny na Moravě.

²⁶ V textu je při prvním výskytu uveden původní (dobový) název, následovaný současným názvem v závorce. Pro účely jednotnosti a srozumitelnosti je poté v dalším textu používán tento současný název.

²⁷ Nařízení ministeria práv č. 71/1869 ř. z., jímž zřizuje se okresní soud ve Würbenthalu ve Slezsku.

²⁸ Nařízení ministeria práv č. 139/1869 ř. z., o nabytí účinnosti okresního soudu ve Würbenthalu ve Slezsku.

²⁹ Nařízení ministeria práv č. 13/1873 ř. z., o tom, že se zřizuje okresní soud v Jindřichově ve Slezsku.

³⁰ Nařízení ministeria práv č. 148/1873 ř. z., o tom, kdy počne úřadovati okresní soud Jindřichovský ve Slezsku.

³¹ Nařízení ministeria práv č. 71/1891 ř. z., jímž zřizuje se okresní soud ve Velké Bíteši na Moravě.

³² Nařízení ministeria práv č. 81/1892 ř. z., jímž mění se obvod okresního soudu ve Velké Bíteši na Moravě a den, kdy soud tento úřadovati počne.

³³ Nařízení ministeria práv č. 46/1892 ř. z., jímž zřizuje se městský delegovaný okresní soud pro okolí Brněnské na Moravě.

³⁴ Nařízení ministeria práv č. 216/1898 ř. z., jímž se zřizuje okresní soud v Polské Ostravě ve Slezsku.

³⁵ Nařízení ministeria práv č. 244/1903 ř. z., kdy počne úřadovati okresní soud v Polské Ostravě ve Slezsku.

vicích (1901³⁶/1905³⁷), Pohořelicích (1901³⁸/1903³⁹), Třešti (1908⁴⁰/1911⁴¹), Slavonicích (1908⁴²/1911⁴³) a Zlíně (1913⁴⁴/1923⁴⁵). Průměrně nově zřízené okresní soudy na Moravě a ve Slezsku čekaly na svou aktivaci 2 roky, 10 měsíců a 22 dnů (a to konkrétně Vrbno 105 dní, brněnské okolí 125 dní, Jindřichov 298 dní, Velká Bíteš 412 dní, Pohořelice 534 dní, Třešť a Slavonice shodně 1 097 dní, Bojkovice 1 234 dní, Polská Ostrava 1 826 dní a Zlín 3 797 dní). Právě extrémní prodleva mezi formálním zřízením a aktivací v případě Zlína je dalším důvodem pro bližší zkoumání právě tohoto soudu.

Po vzniku Československa došlo v obvodu Vrchního zemského soudu v Brně ke změnám v soudní organizaci v důsledku územních změn.⁴⁶ Vznikl Okresní soud v Hlučíně⁴⁷ (podřízený Zemskému soudu v Opavě)⁴⁸ a značně komplikovaná situace panovala v obvodu Krajského soudu v Těšíně.⁴⁹ Na konci roku 1920 bylo české oddělení Krajského soudu v Těšíně přesídleno do Nového Jičína (formálně Krajský soud Český Těšín se sídlem v Nové Jičíně).⁵⁰ Dne 1. července 1920 vzniklo v Moravské Ostravě oddělení Krajského soudu v Novém Jičíně a od 15. května 1922 byl aktivován Okresní soud v Českém Těšíně⁵¹ a Krajský soud v Moravské Ostravě,⁵² který převzal obvod tvořený z území bývalého Krajského soudu v Těšíně, pokud bylo součástí Československa, a z části území Krajského soudu v Novém Jičíně.⁵³ Současně s aktivací Krajského soudu v Moravské Ostravě bylo zrušeno dosavadní oddělení novojičínského krajského soudu v Moravské Ostravě a definitivně byl formálně zrušen také bývalý Krajský soud v Těšíně, jeho české

³⁶ Nařízení ministeria práv č. 130/1901 ř. z., jímž zřizují se Okresní soudy v Bojkovicích a Pohořelicích na Moravě.

³⁷ Nařízení ministeria práv č. 129/1904 ř. z., kdy počne úřadovati okresní soud v Bojkovicích na Moravě.

³⁸ Nařízení ministeria práv č. 130/1901 ř. z., jímž zřizují se Okresní soudy v Bojkovicích a Pohořelicích na Moravě.

³⁹ Nařízení ministeria práv č. 244/1902 ř. z., kdy počne úřadovati okresní soud v Pohořelicích na Moravě.

⁴⁰ Nařízení ministeria práv č. 86/1908 ř. z., jímž se zřizuje okresní soud v Třešti na Moravě.

⁴¹ Nařízení ministeria práv č. 18/1911 ř. z., kdy počne úřadovati okresní soud v Třešti na Moravě.

⁴² Nařízení ministeria práv č. 87/1908 ř. z., jímž se zřizuje okresní soud v Slavonicích na Moravě.

⁴³ Nařízení ministeria práv č. 19/1911 ř. z., kdy počne úřadovati okresní soud v Slavonicích na Moravě.

⁴⁴ Nařízení ministeria práv č. 81/1913 ř. z., jímž se zřizuje okresní soud ve Zlíně na Moravě.

⁴⁵ *Věstník ministerstva spravedlnosti*, 1923, roč. 5, č. 8, s. 131.

⁴⁶ *Deset let Československé republiky, Svazek první*. Praha: Vláda republiky Československé, 1928, s. 453–454.

⁴⁷ Úmluva Československo-Německá o přenesení soudnictví na Hlučínsku, publikovaná pod č. 253/1921 Sb.

⁴⁸ KLEPEK, O. *Archivy národních výborů Severomoravského kraje: soupis archivních fondů*. Opava: Státní archiv, 1967, s. 46.

⁴⁹ Krajský soud v Těšíně, který byl na území ovládaném Polskem, uznával nad sebou Zemský soud v Krakově a Nejvyšší soud ve Varšavě, co Československo řešilo delegací na Krajský soud v Novém Jičíně. Mezinárodní komise navrhla řešení, aby dalšími instancemi pro věci ze západního Těšínska byl Vrchní zemský soud a Nejvyšší soud v Brně, zatímco z východního Těšínska soudy v Krakově a Varšavě [srov. KALOUSEK, V. Právní postavení Těšínska za plebiscitu. In: HÁCHA, E. (ed.). *Pocta k šedesátým narozeninám Dr. Jiřího Hoetzla*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, 1934, s. 253–254.].

⁵⁰ KLEPEK, *op. cit.*, s. 47.

⁵¹ Nařízení vlády republiky Československé č. 194/1921 Sb. z. a n., o zřízení nového okresního soudu v Českém Těšíně.

⁵² KLEPEK, *op. cit.*, s. 47.

⁵³ Nařízení vlády republiky Československé č. 195/1921 Sb. z. a n., o zřízení nového krajského soudu a státního zastupitelství v Moravské Ostravě.

oddělení a bývalé okresní soudy v obvodech, které připadly Polsku (Bílsko, Skočov a Stru-
meň).⁵⁴ V roce 1923 byl aktivován Okresní soud ve Zlíně. Po účinnosti zákona č. 201/1928
Sb. došlo k přejmenování zemských soudů (na krajský soud) a vrchního zemského soudu
(na vrchní soud).⁵⁵

K narušení justiční soustavy došlo v důsledku mnichovské dohody a odstoupení pohra-
ničí Německu a Polsku,⁵⁶ další změny přinesl Protektorát, kde vedle sebe existovala říšsko-
německá⁵⁷ a protektorátní soustava.⁵⁸ Soudnictví navrácené po druhé světové válce v zása-
dě do předmnichovského stavu vydrželo s drobnými změnami v zásadě až do zlidovění
justice v roce 1948.⁵⁹

2. Od prvních snah ke zřízení soudu ve Zlíně

Zlín býval sídlem patrimoniálních úřadů,⁶⁰ a proto i zde měl již po roce 1848 vzniknout
soud.⁶¹ Záměr zřídit zlínský soud mělo zmařit vadné taxování.⁶² Lze ale usuzovat, že se
nejednalo o jediný důvod. Město totiž bylo v květnu 1849 značně poškozeno ničivým
požárem.⁶³

První skutečný krok ke vzniku soudu učinil zlínský obecní výbor, jenž se jednohlasně
při svém zasedání 15. března 1877 přihlásil ke vzniku samostatného okresního soudu. Ini-
ciátorem kroku byl starosta Mikuláš Kašpárek (1839–1899). Město se zavázalo poskytnout
eráru do bezplatného desetiletého užívání vhodné místnosti a o podporu byl požádán také
místní šlechtic Leopold Haupt von Buchenrode (1827–1904).⁶⁴ Již 17. března 1877 baron
Haupt přislíbil materiální podporu tím, že po deset let bude soudu bezplatně poskytovat
10 sáhů dřeva ročně na otop.⁶⁵ Zlín získal pro svůj návrh podporu sousedních obcí, které
společně oslovily Moravský zemský sněm. Zřízení zlínského soudu bylo odůvodňováno

⁵⁴ Sdělení č. 22 393/22 (*Věstník ministerstva spravedlnosti*, 1922, roč. 4, č. 5, s. 87.).

⁵⁵ Zákon č. 201/1928 Sb., o úpravě některých organizačních otázek v oboru soudnictví.

⁵⁶ Srov. zejména vyhlášky presidenta Vrchního soudu v Brně o delegaci soudů k vyřizování soudní agendy
ze dne 21. října 1938 a ze dne 29. listopadu 1938 vydané na základě opatření Stálého výboru č. 226/1938
Sb. (*Věstník ministerstva spravedlnosti*, 1938, roč. 20, s. 105–106 a 132–133.).

⁵⁷ TAUCHEN, J. The Supreme Courts in the Protectorate of Bohemia and Moravia. In: VENEMA, D. (ed.).
Supreme Courts Under Nazi Occupation. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022, s. 228–231.

⁵⁸ Vládní nařízení č. 249/1940 Sb. přesunulo sídlo Krajského soudu v Jihlavě do Třebíče a provedlo změny
v obvodech soudů. Vládní nařízení č. 150/1941 Sb. změnilo obvody krajských soudů v Brně, Uherském
Hradišti, Olomouci a Moravské Ostravě, zrušilo Okresní soud ve Slezské Ostravě a zřídilo Okresní soud
pro Moravskou Ostravu-východ. V červnu 1943 zanikl v souvislosti se spojením Frýdku a Místku samo-
statný Okresní soud v Místku (vládní nařízení č. 104/1943 Sb.).

⁵⁹ KOLUMBER, D. – BEŇA, J. Cesta k první poválečné ústavě. In: SCHELLE, K. – BEŇA, J. – TAU-
CHEN, J. (eds.). *Ústava a ústavní systém socialistického Československa, část I*. Ostrava: Key Publishing,
2022, s. 90–92.

⁶⁰ DVOŘÁK, J. Panství a město na periferii: 1648–1740. In: VALŮŠEK, D. (ed.). *Dějiny města Zlína 1: Od
počátků po úsvit nové éry*. Zlín: Statutární město Zlín, 2023, s. 170; ŘEPA, M. Sociální a demografická
charakteristika Zlína v letech 1848–1914. In: VALŮŠEK (ed.), *Dějiny města Zlína 1*, s. 224–225.

⁶¹ SOKA Zlín, fond Archiv města Zlína (značka AMZ), inv. č. 503.

⁶² Zpráva výboru zemského v příčině zřízení nového okresního soudu ve Zlíně, čís. 1128 z. h. (SOKA Zlín,
AMZ, inv. č. 971/1, fol. 562–563.) – dále jen „Zpráva č. 1128 z. h.“.

⁶³ ŘEPA, op. cit., s. 229.

⁶⁴ Protokol sepsaný dne 15. března 1877 v sezení obecního zastupitelstva ve Zlíně (SOKA Zlín, AMZ,
inv. č. 971/1, folia 668–669.).

⁶⁵ Dopis ze dne 17. března 1877 (SOKA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 666.).

především nedostupností stávajících soudů v Napajedlích, Holešově, Vizovicích a Uherském Brodu, což souviselo se špatnou dopravní infrastrukturou a velmi náročným terénem. To cestu k soudu v zimě prodlužovalo až na dva dny.⁶⁶ Lepší dostupnost soudu měla souviset též s procesními změnami, které blízkost soudu vyžadovaly. Nový soudní okres měl zahrnovat 20 tisíc osob, čímž měl být větší než kupříkladu existující soudní okresy ve Wiesenbergu (Loučná nad Desnou), Náměšti (Náměšť nad Oslavou), Kloboucích u Brna, Dvorci (Dvorce), Vranově (Vranov nad Dyjí), Moravské Ostravě, Odrách a Vrbně pod Pradědem. Vzniku soudu měly napomoci nejen přísliby politické reprezentace Zlína a barona Haupta z března 1877, ale také dostatek „prázdných a laciných“ bytů ve Zlíně.⁶⁷

Věci se poté zabýval Moravský zemský sněm, jehož odbor pro obecní záležitosti ale dovodil, že se mu nedostává dat o velikosti obchodu při těchto soudech, bližších informací o místních poměrech a zejména vyjádření politických a finančních úřadů, jakož i soudů první a druhé instance.⁶⁸ Při zasedání 13. dubna 1877 bylo nařizeno zemskému výboru, aby o věci vyjednával a předložil sněmu výsledek jednání.⁶⁹

V roce 1883 byla podána další žádost, které nebylo vyhověno, neboť stav státních financí nepřipouštěl vznik nových okresních soudů, a navíc zřízení soudu nebylo považováno za nezbytné.⁷⁰ V květnu 1887 nicméně okresní hejtmanství v Uherském Hradišti provedlo šetření, kterým potvrdilo, že Zlín je sice skutečně nejbližší všem žádajícím obcím (v komparaci s ostatními existujícími sídly soudů), ale počet obyvatel (dle dat z roku 1880) činí 13 211 osob.⁷¹

Dne 23. prosince 1893 byla podána nová žádost o zřízení okresního soudu ve Zlíně. Žádost podalo dvaadvacet obcí, a to jmenovitě z napajedelského soudního okresu Zlín, Malenovice, Březnice, Bohuslavice, Tečovice, Luky (Louky), Pršné (Prštné), Mlacov (Mladcová) a Lhota Malá (Lhotka); z vizovického soudního okresu Želechovice (Želechovice nad Dřevnicí), Hvozdná, Provodov, Příluky, Kudlov, Jaroslavice, Veselá, Lužkovice a Ostrata; z holešovského soudního okresu Štípa, Kostelec, Racková a z uherskobrodského soudního okresu Břežůvky. Příluky, Jaroslavice, Veselá, Ostrata a Racková posléze od žádosti odstoupily, připojily se ovšem Sazovice (napajedelský soudní okres) a Jaroslavice v lednu 1896 oznámily, že trvají na své původní žádosti. Žadateli bylo deset obcí napajedelského, šest obcí vizovického, dvě obce holešovského a jedna obec uherskobrodského soudního okresu, přičemž Zlín byl chápán jako přirozené centrum této oblasti. Ze všech obcí zamýšleného soudního okresu se měla cesta do sídla soudu zkrátit průměrně o polovinu. K návrhu se kladně vyjádřilo místodržitelství. Dotčené existující soudy (okresní soudy

⁶⁶ Uspokojivé komunikační podmínky byly pro určení sídla soudu klíčové – srov. ŠOLLE, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích. *Sborník archivních prací archivu ministerstva vnitra*, 1968, roč. 18, č. 1, s. 136.

⁶⁷ Návrh ze dne 1. dubna 1877 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 648–665.).

⁶⁸ Zpráva sněmovního odboru pro obecní záležitosti o petici města Zlína a sedmnácte jiných obcí za zřízení okresního soudu ve Zlíně (*Přílohy k stenografickému protokolům o sezeních Sněmu markrabství moravského v zasedání r. 1877*. Brno: Moravský zemský sněm, 1877, s. 73.).

⁶⁹ Stenozápis ze 7. sezení sedmého zasedání dne 13. dubna 1877 (*Sněmovní list o sezeních moravského sněmu zemského, nejvyšším patentem ze dne 20. března 1877 svolaného*. Brno: Moravský zemský sněm, 1877, s. 74.).

⁷⁰ Zpráva č. 1128 z. h.

⁷¹ Seznam o vzdálenosti obcí blíže města Zlína ležících ze dne 9. května 1887 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, folia 677.).

v Napajedlich, Vizovicích, Holešově, Krajský soud v Uherském Hradišti a Vrchní zemský soud v Brně) sice kvitovaly prospěšnost vzniku soudu pro obyvatele, nicméně se vznikem nesouhlasily kvůli předpokládaným nákladům ve výši 5 000 zlatých ročně po dobu příštích dvaceti let. Zcela proti byly silniční výbory z Holešova, Vizovic, Uherského Brodu a Napajedel. Nakonec bylo dovozeno, že soud část svých nákladů pokryje z kolků a poplatků a že „by nynější agendy u stávajících pohraničních soudů sotva utrpěly“ rozmnožením agendy nového soudu. Z února 1896 pochází návrh Moravskému zemskému sněmu, aby doporučil ministerstvu spravedlnosti zřízení Okresního soudu ve Zlíně pro Zlín a sousední obce.⁷² Projednání na plénu 10. února 1896 bylo velmi rychlé, neboť zpravodaj dr. Josef Podbrdský (1847–1930) pouze přečetl závěrečný návrh. Do rozpravy se nikdo nepřihlásil a návrh byl bez dalšího přijat.⁷³

Mohlo by se jevit, že vzniku soudu v takové situaci nestojí nic v cestě. Opak byl pravdou a proti vzniku soudu vystupovala řada institucí a obcí, a to i těch, které o soud původně usilovaly. Změna situace souvisela s vybudováním železnice, která měla zlepšit dopravní spojení zejména do Napajedel.⁷⁴ V letech 1898 až 1905 se práce na vzniku soudu zcela zastavily, neboť „ministerstvo financí pro soudnictví nemá ani krejcaru“.⁷⁵ Vedení Zlína se eventuality místního justičního orgánu nevzdalo a rozhodlo se pro něj získat i přímlyvce. Jedním z nich byl místodržitelský rada Zdenko Wacha (1857–1941), který byl od roku 1904 za zásluhy o vybudování kudlovské silnice zlínským čestným měšťanem. Wacha pro myšlenku aktivace soudu získal podporu místodržitelství i prezidia Vrchního zemského soudu, které svou žádostí z léta 1907 podpořilo aktivity města u ministerstva.⁷⁶ V prosinci 1907 si Wacha pokládal „za čest, Vašemu Blahorodí, na základě zprávy, kterou jsem si z Vídně vyžádal a dnes obdržel, důvěrně sdělit, že záležitosti zřízení Okresního soudu ve Zlíně stojí tak dalece příznivě, že to nyní závisí jenom od finančního ministerstva, zdali a kdy Vaši žádosti bude vyhověno“. K tomu sdělil, že na tomto ministerstvu nemá bližšího známého, a proto doporučil, aby „se město Zlín prostřednictvím vlivných osob obrátilo na pana finančního ministra a jeho referenta ve věci této“.⁷⁷ Lze tedy konstatovat, že paralelně k formalizovanému mechanismu jednání o zřízení soudu existoval alternativní, neformální proces, zahrnující využití sítě osobních kontaktů a vazeb, o němž existují jen fragmentární informace a který je v dostupných pramenech jen naznačen.

V létě 1907 člen obecního výboru Josef Pančoška (1860–1927) přišel s návrhem, aby byli do vzniku soudu zapojeni místní zvolení poslanci, a to Jan Žáček (1849–1934) a Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937). V této souvislosti nelze přehlížet, že Pančoška patřil mezi nejbližší Masarykovy podporovatele v době jeho kandidatury do Říšské rady.⁷⁸

⁷² Zpráva čís. 1128 z. h.

⁷³ Stenozápis z 32. sezení 6. zasedání dne 10. února 1896 (*Sněmovní list o sezeních moravského sněmu zemského, nejvyšším patentem ze dne 12. prosince 1895 svolaného*. Brno: Moravský zemský sněm, 1896, s. 870.).

⁷⁴ Dopis Josefu Limanovskému, městskému tajemníkovi, ze dne 30. září 1901 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 600.).

⁷⁵ Dopis Josefu Limanovskému, městskému tajemníkovi, ze dne 30. září 1901 (Tamtéž, fol. 599–601.).

⁷⁶ Přípisy presidiální kanceláře c. k. moravského místodržitelství ze dne 13. března 1907, ze dne 21. června 1907, ze dne 1. července 1907 a ze dne 17. července 1907 (Tamtéž, fol. 545, 547, 552 a 555.).

⁷⁷ Přípis presidiální kanceláře c. k. moravského místodržitelství ze dne 23. prosince 1907 (Tamtéž, fol. 538.).

⁷⁸ Shodně články Prof. Masaryk před voliči (*Čas*, 1908, roč. 22, č. 107, s. 1.) a Vzpomínáme (LANG, R. Vzpomínáme. *Mladý Zlín*, 1937, roč. 7, č. 2, s. 46.).

V říjnu 1907 oznámil Masaryk, že ve věci se angažuje zejména Žáček, ale sám s ním loajálně postupuje za současné deklarace, že „na Zlín oba pamatujeme“.⁷⁹ Pro tehdejší vedení města byla spolupráce s Masarykem přece jen komplikovaná pro odlišné politické a zejména konfesní názory. Ostatně v době Masarykovy kandidatury o něm zlínský představitel otevřeně hovořili jako o neznabožku a nepříteli moravského lidu.⁸⁰ Zájem na aktivaci soudu nakonec převážil rozdílné perspektivy a umožnil bližší spolupráci města a poslanců. Poslanci Masaryk a Žáček vytvořili příhodné podmínky, aby mohla být na vídeňské ministerstvo spravedlnosti vyslána delegace zlínské radnice, která 17. července 1908 získala ujištění ve věci soudu.⁸¹

Nový zlínský obecní výbor v prosinci 1908 aktivně oslovil ve věci přímo Masaryka. Ten v říjnu 1909 informoval, že by věc mohla být rozpočtově zajištěna již v roce 1911, protože obec prováděla kroky k zajištění bezplatného nájmu vhodných prostor pro soud a berní úřad, které měly vzniknout společně.⁸² Změny na zlínské radnici sice nepochybně zlepšily vztahy s Masarykem, ale naopak vytvářely konflikt s okolními obcemi, jejichž reprezentanti souzněli s bývalým konzervativním vedením Zlína. Jádrem sváru bylo údajné protináboženské zaměření nových zlínských představitelů. Vedení Kudlova kritizovalo, že se ve Zlíně „vzmáhá vrch protináboženský“ a pokud nedojde ke změně „obec naše ihned odvolá u c. k. ministerstva spravedlnosti svůj přístup k budoucímu soudu Zlínskému“ s ujištěním, že „se mimo to postaráme, aby příkladu našeho též všechny obce pol. okresu Holešovského (pokud k soudu Zlínskému přistoupily) následovaly“.⁸³

Masaryk ve Vídni ve věci pravidelně intervenoval na ministerstvu spravedlnosti, nicméně zlínský starosta František Štěpánek (1872–1934) přesto navrhl, aby do věci byl zapojen i poslanec venkovské kurie za Kroměříž, Zdounky a Napajedla Tomáš Mlčoch (1881–1940), jenž patřil ke klubu českých agrárních poslanců, kteří měli větší vliv než politické uskupení kolem Masaryka.⁸⁴ V únoru 1912 došlo k posunu, když ministerstvo vyžádalo šetření Krajského soudu v Uherském Hradišti a zlínský obecní výbor k místnímu šetření pozval do Zlína přímo prezidenta tohoto soudu. Opětovně se čekalo na stanovisko ministerstva financí.⁸⁵ Ve věci se nadále aktivně angažoval především Masaryk,⁸⁶ jenž se obrátil na ministerstvo spravedlnosti, které mu 31. března 1912 oznámilo, že průzkumy nařízené ministerstvem spravedlnosti ve věci zřízení Okresního soudu ve Zlíně o jeho nezbytnosti a účelnosti byly ukončeny a ministerstvo spravedlnosti zahájilo jednání s ministerstvem financí o vzniku tohoto soudu.⁸⁷ Masaryk obratem na začátku dubna 1912 předal informaci do Zlína a zpráva byla otištěna v novinách.⁸⁸ Rychlejšímu vyřizování pomáhá-

⁷⁹ Dopis ze dne 24. října 1907 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 541.).

⁸⁰ JANDÍK, S. Masaryk na Valašsku. *Lidové noviny*, 1936, roč. 44, č. 148 (polední vydání), s. 3.

⁸¹ SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 128.

⁸² Tamtéž.

⁸³ Přípis Obecního úřadu na Kudlově ze dne 4. prosince 1909 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 517–518.).

⁸⁴ SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 129.

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ Lze usuzovat, že Mlčoch nejspíše ve věci nevyvíjel žádnou významnější aktivitu, co lze dovodit z faktu, že na podzim 1923 absentuje mezi adresáty gratulací rozesílaných v souvislosti s aktivací soudu, kde naopak figurují Masaryk a Žáček – srov. nedatované přípisy (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 107–111.).

⁸⁷ Přípis ministerstva spravedlnosti adresovaný poslanci Masarykovi ze dne 31. března 1912 s jeho dovětkem „S pozdravem Vám oddaný Masaryk, 2/IV 2“ (Tamtéž, fol. 511.).

⁸⁸ *Lidové noviny*, 1912, roč. 20, č. 100, s. 4.

ly intervence říšského poslance Masaryka a zemského poslance barona Štěpána Haupta (1869–1954),⁸⁹ jenž byl vlastníkem zlínského velkostatku.

Ministerstvo spravedlnosti výnosem ze dne 1. listopadu 1912 č. 30942 oznámilo, že ve Zlíně bude zřízen okresní soud a berní úřad, jakmile město splní předpoklady a podmínky, které se pro zřízení nového soudního obvodu vyžadují.⁹⁰ Obec měla zajistit a přenechat místnosti pro soud, dále bezplatně byt pro soudního sluhu a také první vybavení instituce. V rámci projednávání přípisu na zlínském obecním výboru 27. září 1912 bylo připomenuto, že podobné podmínky měla i další místa (Slavonice, Kralupy nad Vltavou, Třešť aj.⁹¹), která v tomto období usilovala o vznik soudu.⁹² Město Zlín mínilo vyhovět podmínkám vídeňského ministerstva spravedlnosti a pro přípravné práce uvolnilo finanční prostředky. Zároveň počítalo s eventualitou umístění soudu v budově nové radnice, která měla být zbudována.⁹³

Nové požadavky z Vídně mínily přesunout hlavní finanční zátěž spojenou se vznikem a provozem soudu na město. Od takové dohody odrazoval vedení města baron Haupt, který upozorňoval na riziko budoucích přístaveb či stěhování soudu, kdy by podle barona mohlo ministerstvo požadovat cokoliv bez ohledu na náklady. Baron navrhoval další jednání s vedením Vrchního zemského soudu,⁹⁴ avšak obec na baronovy podněty vůbec nereagovala.

Zlínské vedení se při korespondenci s dalšími obcemi, kde soud v té době vznikl, dozvědělo, že pokud by zájem na vzniku soudu měl stát, mohl by nahradit třetinu až polovinu nákladů na jeho vznik.⁹⁵ Na tom lze ilustrovat, jak zásadní vliv na konfiguraci soudního systému na přelomu devatenáctého a dvacátého století měla místní samospráva, jejíž finanční podpora byla klíčová pro dotváření justiční mapy a lze z toto i vyvozovat, jak malý zájem o vznik zlínského soudu měl samotný stát.

3. Od zřízení do aktivace

Dne 27. prosince 1912 se zavázalo město Zlín ve smyslu usnesení obecního výboru ze dne 6. prosince 1912 č. 3315 splnit podmínky kladené pro zřízení soudu vymezené výnosem ministerstva spravedlnosti ze dne 1. listopadu 1912. Věnovací listina v hlavní pasáži uváděla: „Město Zlín postará se o umístění okresního soudu s vězením a berního úřadu ve zcela nové pro to zřízené budově o vhodných místnostech, obec městská zajistí pro věčné časy úplně zdarma přenechání budovy těmto úředním účelům a zavazuje se dále opatřit zdarma také první zařízení místností úředních a vězeňských, zřídí byty pro sluhu soudního a berního úřadu a bere na sebe závazek zřizovanou novou budovu provést podle plánů státní správy schválených a pod technickým dozorem státním a konečně pro případ,

⁸⁹ SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 129.

⁹⁰ Přípis prezidia Krajského soudu v Uherském Hradišti ze dne 9. listopadu 1912, č. j. Praes. 3220-3/12 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 504.).

⁹¹ Zlín vedl korespondenci s těmito obcemi, aby zjistil, jak je upraven jejich poměr s ministerstvem (a státem). Dochovaná korespondence dokumentuje odlišnosti v jednotlivých místních podmínkách.

⁹² SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 129.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Dopis barona Haupta ze dne 27. listopadu 1912 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 495.).

⁹⁵ Dopis ze dne 13. prosince 1912 (Tamtéž, fol. 491–494.).

kdyby nyní nabízené místnosti staly se časem neupotřebitelnými anebo nepostačitelnými, náhradní místnosti opatří.“⁹⁶

V nové radnici podle příslibu města měl vzniknout byt pro přednostu soudu. V lednu 1913 bylo avizováno, že příslušné nařízení oznamující vznik soudu bude vydáno a publikováno teprve po schválení moravským zemským výborem, k čemuž došlo výnosem ze dne 29. března 1913 č. 12220.⁹⁷

Dne 9. května 1913 nařídil ministr spravedlnosti nařízením č. 81/1913 ř. z. na základě § 2 zák. č. 59/1868 ř. z., ježto se týče organizace soudů okresních, zřízení okresního soudu s úředním sídlem ve Zlíně pro obce Březůvky soudního okresu uherskohradištského, Štípa a Kostelec soudního okresu holešovského, Bohuslavice, Březnice, Louky, Lhotka, Malenovice, Mladcová, Prštné, Sazovice, Tečovice a Zlín soudního okresu napajedelského a Hvozdná, Jaroslavice, Kudlov, Lužkovice, Provodov, Příluky a Želechovice nad Dřevnicí soudního okresu vizovického. Obce měly být ze svých dosavadních obvodů vyloučeny dnem, kdy začne Okresní soud ve Zlíně úřadovat, což mělo být později ustanoveno a oznámeno.⁹⁸

Gratulace v souvislosti s publikací nařízení se ukázaly být opět předčasné.⁹⁹ Podmínkou k samotné aktivaci soudu bylo zajištění příhodného sídla, a to se ukázalo jako takřka neřešitelný problém. V přípisu ze 4. ledna 1912 je moravsko-slezskému Vrchnímu zemskému soudu adresováno oznámení o usnesení obce opatřit nově zřízenému soudu prostory. Přípis odkazuje na schůzi obecního výboru v prosinci 1911 a jeho originální vyhotovení nejprve hovořilo o „soudní budově“, avšak následně byl text opraven na „místnosti“.¹⁰⁰ Na konci roku 1912 oslovili obecní výbor stavitelé Josef Winkler (1872–1934) a Dominik Fey (1863–1950), kteří již byli autory některých zlínských staveb a každý zvlášť nabízel své služby v souvislosti s realizací soudu.¹⁰¹

V červenci 1913 se ve Zlíně uskutečnilo komisionální jednání zástupců města a Krajského soudu v Uherském Hradišti, při kterém došlo k obhlídce stavebního místa. Novostavba soudu měla vzniknout na zastavěném bloku radniční budovy a městského chudobince. Tyto objekty měly být pro svůj špatný stav asanovány. Nová dvoupatrová budova měla zahrnovat i místnosti radnice, které by byly od soudu zcela oddělené. Původně se počítalo s tím, že projektovou dokumentaci taktéž zajistí město, nicméně to v červnu 1913 indikovalo, že k tomu nemá dostatek finančních prostředků. Byla využita cesta ministra veřejných prací Otakara Trnky (1871–1919) do Napajedel, kde mu byla předána žádost o bezplatné vypracování plánů budovy ministerstvem veřejných prací podle situačního plánu,¹⁰² který město nechalo zpracovat u stavitele Winklera. Podrobné plány měl dle

⁹⁶ Věnovací listina ze dne 27. prosince 1912, č. 3378 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 489.).

⁹⁷ Dopis ze dne 25. ledna 1913 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 482.).

⁹⁸ Nařízení ministeria práv č. 81/1913 ř. z., jímž se zřizuje okresní soud ve Zlíně na Moravě.

⁹⁹ „[K] dosažení cíle dlouhodobých snah ke zřízení okresního soudu svému rodišti a jeho starostovi“ gratuloval i Mikuláš Kašpárek (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 472.), syn někdejšího starosty a tehdejší rada zemského soudu [srov. KOLUMBER, D. Mikuláš Kašpárek (*1872 – †1922). In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. – HORÁK, O. – KOLUMBER, D. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin. XXIV. svazek, Biografie právníků K–Ř*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2023, s. 107.].

¹⁰⁰ Přípis ze dne 4. ledna 1912, č. 22 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 513.).

¹⁰¹ Přípis architekta Dominika Feye ze dne 23. listopadu 1912 (Tamtéž, fol. 500) a stavitele Josefa Winklera ze dne 31. prosince 1912 (Tamtéž, fol. 486.).

¹⁰² Přípis Obecního úřadu ve Zlíně ze dne 30. června 1913, č. 1823 (Tamtéž, fol. 460.).

výnosu ministerstva veřejných prací z 12. července 1913 zpracovat jeho ateliér pro vysoké stavby.¹⁰³

Podle všeho stavitel Winkler skutečně zpracoval situační plán, jenž byl upravován na vídeňském ministerstvu veřejných prací.¹⁰⁴ Bylo počítáno s dvoupatrovou budovou, v níž byl ovšem soud do značné míry upozaděn. V objektu neměl sídlit jen soud a věznice, ale také berní úřad, městské orgány, a dokonce i hostinec. Soudu měla náležet jedna větší místnost v přízemí, věznice měla být přístupná přes hlavní chodbu kolem obydlí hostinského a okresního žalárníka.¹⁰⁵ Projekt ovšem nebyl akceptován vídeňským ministerstvem spravedlnosti, které upozornilo na přeplněnost objektu a absenci příslibeného bytu přednosti soudu.¹⁰⁶ Tímto bylo zřejmé, že městské pokusy na úkor soudu řešit své potřeby nebudou úspěšné.¹⁰⁷ K revidovanému projektu z května 1914 se mělo vyjádřit město. Starosta ještě v květnu 1914 přislíbil, že se věci bude zabývat obecní výbor, nicméně po urgenci napajedelského okresního soudu ze srpna 1914 sdělila obecní rada prostřednictvím starosty, že se nemůže „vzhledem ku vážné době nijak zásadně vyjádřit“.¹⁰⁸ Na plánech soudu se pracovalo ještě v září 1914,¹⁰⁹ nicméně pro „zamítavé jednání obce Zlínské“ informoval Okresní soud v Napajedlích, že ministerstvo spravedlnosti nebude záležitost sledovat.¹¹⁰

Válečný konflikt byl pro město vítaný zástupný důvod za prostý nedostatek financí a nemožnost poskytnutí jakýchkoliv náhradních prostor. V červenci 1917 se v souvislosti s tyfovou epidemií znovu objevily zmínky o potřebě vybudování soudní budovy jako součásti plánů na výstavbu městské nemocnice, radnice a další obecní infrastruktury.¹¹¹ V květnu 1918 se zlínská městská rada rozhodla přistoupit k výstavbě nové radniční budovy, kde měl být i prostor věnovaný soudu. V tomto případě se ale nejspíše spíše mělo jednat o místo,¹¹² které mělo sloužit úředním dnům (Amtstag¹¹³) Okresního soudu v Napajedlích než o prostory plnohodnotného samostatného zlínského okresního soudu.

Po vzniku československého státu vedení města ve věci opakovaně jednalo na ústředních místech. Nový zlínský starosta František Novák (1889–1952) v srpnu 1919 na zastupitelstvu referoval, že zřízení soudu je na příznivé cestě, ale jsou potřebné vhodné místnosti, které by mohly být k dispozici ve zlínském zámku.¹¹⁴ Bylo tak určitou ironií, že soud měl vzniknout na úkor barona Haupta, jenž se svým otcem jeho vznik tak podporoval.

¹⁰³ Přípis c. k. Okresního hejtmanství v Uherském Hradišti ze dne 12. srpna 1913, č. 19998 (Tamtéž, fol. 455.).

¹⁰⁴ Přípis c. k. Okresního soudu v Napajedlích ze dne 6. května 1914, č. Prez. 1959–15/14 (Tamtéž, fol. 429–430.).

¹⁰⁵ Projektová dokumentace (Tamtéž, fol. 427–428.).

¹⁰⁶ Přípis c. k. Okresního soudu v Napajedlích ze dne 6. května 1914, č. Prez. 1959–15/14 (Tamtéž, fol. 429–430.).

¹⁰⁷ Přípis c. k. Prezidia Krajského soudu v Uherském Hradišti ze dne 2. března 1914, č. Praes. 781–15/14 (Tamtéž, fol. 436.).

¹⁰⁸ Přípis starosty ze dne 11. září 1914, č. 2430 (Tamtéž, fol. 431.).

¹⁰⁹ Přípis c. k. Okresního soudu v Napajedlích ze dne 9. září 1914, č. Prez. 114–15/14 (Tamtéž, fol. 432.).

¹¹⁰ Přípis c. k. Okresního soudu v Napajedlích ze dne 11. října 1914, č. Prez. 117–15/14 (Tamtéž, fol. 428.).

¹¹¹ SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 130.

¹¹² Přípis starosty ze dne 17. ledna 1919, č. 230 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 422–424.).

¹¹³ Institut úředních dní sloužil k poskytování právního poradenství veřejnosti ze strany soudu. Zatímco v rakouské praxi existují doposud, v českém prostředí došlo k jejich eliminaci v devadesátých letech dvacátého století s tím, že právní služby mají poskytovat advokáti.

¹¹⁴ SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 130.

Na jednání z let 1912 až 1914 nezapomněla ani justice. Prostřednictvím Okresního soudu v Napajedlích bylo vedení zlínské radnice požádáno, aby bylo opětovně rozhodnuto o tom, zda bude dodržen příslib z tehdejších jednání a zejména závazek z věnovací listiny. Zlínů byla při této příležitosti nabídnuta varianta poskytnutí jiných prostor, pokud by realizace soudní budovy nebyla podle původních projektů vůbec možná, avšak současně byla žádána rychlá reakce.¹¹⁵

Starosta města na začátku října 1919 oznámil, že město „nemůže prozatím vyhověti závazku ohledně zřízení nové budovy ve smyslu věnovací listiny ze dne 27. prosince 1912, poněvadž náklad na novou budovu v této době přesahoval by finanční sílu města“, nicméně byla nabídnuta eventualita záboru místností ve zlínském zámku.¹¹⁶ Obec v listopadu připustila, že při nutnosti zbudování nové budovy by se zřízení soudu oddálilo o několik let. Zároveň potvrdila, že město k realizaci nemůže přistoupit z finančních důvodů.¹¹⁷ Vedení města se patrně obávalo, že by soud nemusel vůbec vzniknout, a proto proběhla další jednání s premiérem a ministrem spravedlnosti. Následně obec navrhovala, aby bylo zřízení soudu povoleno s doložkou, že soud začne úřadovat, jakmile obec opatří potřebné místnosti.¹¹⁸

Ministerstvo reagovalo sdělením, že ke zřízení soudu došlo již nařízením ministerstva spravedlnosti ve Vídni č. 81/1913 ř. z., které již takovou odkládací podmínku obsahuje, a při této příležitosti žádalo o sdělení stran jednání o záboru zámku.¹¹⁹ O několik dní později starosta oficiálně požádal o zábor okresní hejtmanství v Uherském Hradišti.¹²⁰ Jednání s (bývalým) baronem Hauptem byla obtížná, nicméně Štěpán Haupt hrozbu ohrožení svého zámku odvrátil na konci jara 1920 nabídkou odprodeje stávajícího panského pivovaru s přilehlou zahradou. Město mělo o budovu eminentní zájem, přestože nebylo zcela jisté, zda bude použita výhradně pro potřeby soudu. Původně se spíše jevilo, že by v budově mohla být zřízena expozitura uherskohradištského okresního úřadu.¹²¹ Od začátku roku 1921 město totiž činilo kroky k výstavbě vlastní soudní budovy, což dokládají jednání na ministerstvu v dubnu 1921.¹²² Při nich zástupci města avizovali, že soudní budova bude postavena podle plánů Františka Koláře a Jana Rubého z Moravské Ostravy.¹²³

Město souběžně dokončilo koupi panského pivovaru (za částku 165 tisíc korun¹²⁴), v němž v té době byli v nájmu podnikatelé Karel Meisel a Josef Wassermann (výroba marmelády) a Jarošovský pivovar (sklad). Trhová smlouva z 30. července 1921 vedla ke koupi pivovaru, skončení dosavadních nájmu, zahájení rekonstrukce, a především obsahovala závazek města, že se nebude ucházet o zábor zámku po dobu, kdy bude majetkem rodu Hauptů.¹²⁵

¹¹⁵ Přípis Okresního soudu v Napajedlích ze dne 3. září 1919, č. j. Praes: 704-15/19 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 419–420.).

¹¹⁶ Přípis starosty města Zlína ze dne 3. října 1919, č. j. 3829 (Tamtéž, fol. 418.).

¹¹⁷ Přípis starosty města Zlína ze dne 6. listopadu 1919, č. j. 4090 (Tamtéž, fol. 416.).

¹¹⁸ Přípis starosty města Zlína ze dne 17. února 1920, č. j. 555 (Tamtéž, fol. 415.).

¹¹⁹ Přípis ministerstva spravedlnosti ze dne 12. března 1920, č. j. 5777 (Tamtéž, fol. 414.).

¹²⁰ Přípis starosty města Zlína ze dne 24. března 1920, č. j. 1101 (Tamtéž, fol. 413.).

¹²¹ SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 130.

¹²² Úřední záznam ze dne 29. dubna 1921 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 410 p. v.).

¹²³ Prohlášení ze dne 27. dubna 1921, č. j. 1065 pol. (Tamtéž, fol. 406.).

¹²⁴ POKLUDA, Z. *Zmizelá Morava: Zlín*. Praha: Paseka, 2008, s. 44.

¹²⁵ SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 130.

Do vývoje zasáhla další nečekaná událost. V srpnu 1921 vyhořela stávající zlínská radnice,¹²⁶ jejíž nové (do značné míry pro Zlín megalomanské) pojetí znamenalo nemožnost dokončení vlastní soudní budovy. Proto bylo v září 1921 rozhodnuto, že soud bude sídlit v prvním poschodí bývalého panského pivovaru.¹²⁷ Ačkoliv adaptace pro potřeby soudu byla dokončena již v září 1922,¹²⁸ probíhala ještě výstavba věznice a Jarošovský pivovar si vyžádal prodloužení nájemní smlouvy. Kolaudace budovy a věznice se proto uskutečnila až 18. září 1923.¹²⁹

Neexistence soudu se v mezidobí začala městu prodrazžovat. Okresní soud v Napajedlicích zajišťující každou sobotu úřední den ve Zlíně zvýšil v roce 1922 roční platbu z dvou set korun na desetinasobek¹³⁰ a finanční obtíže města se i v tomto kontextu projevovaly nedobrou platební morálkou.¹³¹

4. Rané období soudu

Rozhodnutím ministra spravedlnosti č. 38.596/23 začal Okresní soud ve Zlíně úřední činnost dnem 1. října 1923.¹³² K soudu byl na konci srpna přeložen (a do funkce tamějšího přednosty jmenován) dosavadní okresní soudce u Okresního soudu ve Valašských Kloboucích Karel Teplíček (1884–1945).¹³³ Nedlouho před slavnostním zahájením činnosti došlo k obměně vedení města, kdy se novým starostou stal Tomáš Baťa. Vyhrocené vztahy ve vedení města se promítly i v otázce soudu.¹³⁴ Zatímco soudní správa žádala, aby při svozu spisové dokumentace do nového soudu bylo využito služeb Baťových závodů,¹³⁵ končící starosta města František Novák zadal transport jiné společnosti.¹³⁶

Zahájení činnosti soudu bylo velkou událostí spojenou s vyjadřováním vděčnosti osobám, které se měly zasadit o vznik soudu. „Celý okres“ tak prezidentu republiky adresoval telegram, že „[p]ři zahájení činnosti okresního soudu ve Zlíně vzpomínají přítomní zástupci úřadů obcí a shromážděné občanstvo vděčně Vašich zásluh a usilovné práce za zřízení tohoto nového stánku spravedlnosti a ujišťují svého tatíčka, že Ho i naši drahou Republiku hluboko ve svých prostých srdcích slováckých a valašských nosí“.¹³⁷ Přípisem z 9. října 1923 Kancelář prezidenta republiky tlumočila srdečný dík prezidenta za pozdravný projev

¹²⁶ KOLUMBER, D. – KOLUMBER, T. Město Zlín v meziválečných letech: Koncern Baťa jako rozhodující aktér komunální politiky a veřejného školství. *Historica: Revue pro historii a příbuzné vědy*, 2023, roč. 14, č. 2, s. 136.

¹²⁷ SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 130.

¹²⁸ Do budovy soudu byla v rámci rozsáhlé přestavby převzata z původního objektu pivovaru, jenž se v místě připomínal již v roce 1565, spodní stavba, část přízemí a věžová část (podrobně POKLUDA, *op. cit.*, s. 40–45).

¹²⁹ Pozvánka ke kolaudaci (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 172.).

¹³⁰ Přípis Oddělení pro obecní záležitosti Moravského zemského výboru ze dne 16. května 1922, č. j. I-2849/15/1 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 367.).

¹³¹ Přípis Okresního soudu v Napajedlicích ze dne 21. června 1923, č. j. Pres: 471-7/23 (Tamtéž, fol. 113.).

¹³² *Věstník ministerstva spravedlnosti*, 1923, roč. 5, č. 8, s. 131.

¹³³ Tamtéž, s. 138.

¹³⁴ KOLUMBER, D. – KOLUMBER, T., *op. cit.*, s. 137.

¹³⁵ Přípisy Okresního soudu ve Vizovicích ze dne 24. září 1923, č. j. Pres: 764-3/23 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 98.) a Okresního soudu v Holešově ze dne 25. září 1923, č. j. Pres: 712-3/23 (Tamtéž, fol. 100.).

¹³⁶ Nedatovaný úřední záznam starosty Fr. Nováka (Tamtéž, fol. 100 p. v.).

¹³⁷ Nedatovaný přípis prezidentu Čsl. republiky (Tamtéž, fol. 106.).

s tím, že prezident přeje „novým poměrům plného zdu“. ¹³⁸ Další osobní poděkování „celého okresu“ byla adresována ministerstvu, bývalému poslanci Žáčkovi, odborovému přednostu ministerstva spravedlnosti Otmaru Černému, soudnímu radovi v Napajedlech Aloisi Špačkovi, prezidentu Vrchního zemského soudu v Brně Emilu Synkovi a také velvyslanci v Berlíně a bývalému premiéru Vlastimilu Tusarovi (1880–1924). ¹³⁹

Okresní soud ve Zlíně byl po své aktivaci povolán k rozhodování v agendě trestních věcí, civilních sporů a knihovných záležitostí. ¹⁴⁰ Věci napadlé u jiných soudů před 1. říjnem 1923, které nebyly vyřízeny, byly předány Okresnímu soudu ve Zlíně. ¹⁴¹ Úřední den byl v sobotu od 9 do 11 hodin. ¹⁴² Vznik soudního okresu se ovšem netýkal správní agendy, a proto tento druh záležitostí nadále vyřizovaly původní instituce v Uherském Brodě, v Uherském Hradišti a v Holešově. ¹⁴³

Vedle soudu měl původně vzniknout také berní (finanční) úřad, čemuž dne 31. října 1923 nevyhovělo ministerstvo financí s tím, že pro zřízení finančního úřadu nejsou důvody a do aktivace župních a okresních úřadů nebudou obvody finančních úřadů měněny. ¹⁴⁴

Na začátku ledna 1924 erár (zastoupený na základě zmocnění ministerstvem veřejných prací ¹⁴⁵ přednostou soudu Teplíčkem) a město (zastoupené starostou Baťou, jeho náměstkem a bývalým starostou Novákem a dvěma dalšími členy zastupitelstva) ujednali podrobnější úpravu vzájemných vztahů. Město ponechalo budovu soudu s věznicí československé státní správě k bezplatnému užívání s výjimkou několika místností. Současně bylo sjednáno, že jakmile justiční správa přestane objekt používat, přejde v neomezené vlastnictví města, které s ním může jakkoliv naložit. ¹⁴⁶ Město si v té době ponechalo místnosti v přízemí, které měly sloužit jako skladiště místního sboru dobrovolných hasičů, a několik místností ve druhém poschodí, které soud v té době nepotřeboval. Město se zavázalo, že v případě potřeby vyklidí jednotlivé místnosti a předá je státu také do bezplatného užívání. Současně se zavázalo opatřit zdarma první zařízení místností a platit veškeré daně a pojištění související s objektem. Město se taktéž zavázalo svým nákladem odstranit všechny vady a nedostatky zjištěné při kolaudaci, jakož i opravy vynucené vadným provedením stavby, a vybudovat schodiště, jakmile by to stávající nevyhovovalo potřebám. Stát se naopak zavázal místnosti užívat a udržovat je v dobrém stavu, jakož i poměrně přispívat na úklid. Ve prospěch státu bylo do pozemkové knihy zapsáno právo služebnosti užívání domu a další reálná břemena ve vztahu k náhradním místnostem, vybavení a placení daní a pojistného. ¹⁴⁷ Smlouva byla schválena Moravským zemským sněmem 3. dubna 1924

¹³⁸ Přípis Kanceláře presidenta republiky ze dne 9. října 1923, č. j. Č. H. 438/23 (Tamtéž, fol. 75.).

¹³⁹ Nedatované příписy (Tamtéž, fol. 107–111.).

¹⁴⁰ Přípis Okresního soudu ve Zlíně ze dne 28. listopadu 1923, č. j. Pres: 382-3/23 (Tamtéž, fol. 90.).

¹⁴¹ Oznámení ze dne 20. srpna 1923, č. j. Praes. 736-3/23 (Tamtéž, fol. 105.).

¹⁴² Přípis Okresního soudu ve Zlíně ze dne 14. listopadu 1923, č. j. Pres: 329-26/23 (Tamtéž, fol. 91.).

¹⁴³ Přípis Okresního soudu ve Zlíně ze dne 28. listopadu 1923, č. j. Pres: 382-3/23 (Tamtéž, fol. 90.).

¹⁴⁴ Přípis Okresního soudu ve Zlíně ze dne 7. listopadu 1923, č. j. Pres: 281-3/13 (Tamtéž, fol. 93.).

¹⁴⁵ Přípis Okresního soudu ve Zlíně ze dne 15. listopadu 1923, č. j. Pres: 337-15/13 (Tamtéž, fol. 149–150.).

¹⁴⁶ Tuto podmínku při projednávání smlouvy vyžádal Moravský zemský výbor, jenž tak mínil zajistit, aby obec mohla volně naložit s budovou, jakmile ji soud přestane používat – srov. Přípis Moravského zemského výboru ze dne 7. srpna 1923, č. j. V 2849/13/23 (Tamtéž, fol. 183.).

¹⁴⁷ Smlouva ze dne 5. ledna 1924 (SOKS Zlín.).

a v květnu 1924 byl povolen vklad práva služebnosti užívání domu a závazků převzatých jako břemen reálných.¹⁴⁸

V létě 1926 byl přeložen ke Krajskému soudu ve Znojmě Karel Teplíček a přednostou Okresního soudu ve Zlíně se proto stal Jaroslav Kunc (1886–1962), jenž do Zlína zamířil právě ze Znojma.¹⁴⁹ Na přelomu let 1928 a 1929 došlo k drobnému konfliktu mezi městem a soudem, který se týkal vad, jež se vyskytly na budově v důsledku „nedokonalé konstrukce a nedosti pečlivého provádění“.¹⁵⁰ Město původně odmítalo, že by vady měly původ ve vadném provedení, ale nakonec přistoupilo k opravě soudní budovy a přebudování budovy věznice.¹⁵¹

V březnu 1933 se Kunc stal přednostou Okresního soudu v Hodoníně¹⁵² a o funkci zlínského přednosty se ucházeli August Klenner (1893–1952) a Jindřich Gajdorus (1886–1960). Zatímco Klenner měl výhodu, že u soudu působil od jeho počátku a znal místní poměry, Gajdorus měl podporu vyšších justičních míst, která mu Zlín slíbila náhradou za Hodonín, o který se také ucházel.¹⁵³ Necelý týden po vydání Věstníku ministerstva spravedlnosti oznamujícího novou funkci Kunce, právní oddělení koncernu Baťa požádalo o intervenci na ministerstvu spravedlnosti advokáty Fousku a Kleina z Prahy. Již 24. března 1933 bylo do Zlína referováno, že Klenner má sice výhodu znalosti poměrů, ale nedávno požádal o případné přeložení do Olomouce. Gajdorus měl být naopak kvalifikovanější a starší, čímž měla být funkce ve Zlíně jistým povýšením. Bylo nicméně upozorněno, že o věci bude rozhodovat ministerská rada úřední cestou a bude proto důležité, jaké bude stanovisko Krajského soudu v Uherském Hradišti a Vrchního soudu v Brně. I zde mělo být ve prospěch Klennera intervenováno. Dále přípis uvádí, že by bylo účelné, „bude-li Vám to možno, abyste kromě mé intervence zařídili si u ministra intervenci rázu politického, na př. některého poslance se strany lidové, neboť jde právě o tom působiti k tomu, aby vyvráceny byly případné obavy ministerstva, že by působila event. nelibost, kdyby v jmenovaném místě byl Němec“.¹⁵⁴ Na ministerstvu sice měli být informováni, že o etnicitě Klennera se neví, avšak podotkli, že „není vyloučeno, že by takové jmenování na některé působilo jako fedrování Němce“,¹⁵⁵ a proto měl být do věci zapojen některý poslanec. Výslovně byl zmíněn dr. Jaroslav Stránský (1884–1973) a vedle něj byl navrhován poslanec občanské strany, zvláště strany lidové.¹⁵⁶ V této souvislosti obdržel ředitel Josef Blažek (1875–1962), jenž měl v Praze za úkol zajišťovat kontakt koncernu s oficiálními místy, pokyn z koncernového právního oddělení, aby kontaktoval pražského advokáta Jaromíra Růžičku. Tomu měl být důvěrně vysvětlen zájem na Klennerovi, v jehož prospěch měl intervenovat u svého otce (generálního prokurátora) Josefa Růžičky (1866–1959). Blažkovi bylo zdůrazněno, aby při intervenci Jaromíra Růžičku zejména upozornil, že

¹⁴⁸ Usnesení Okresního soudu ve Zlíně ze dne 6. května 1934, č. d. 531/24 (SOKS Zlín.).

¹⁴⁹ *Věstník ministerstva spravedlnosti*, 1926, roč. 8, č. 6–7, s. 106.

¹⁵⁰ Zpráva Státního stavební oddělení v Uherském Hradišti ze dne 20. června 1928, č. j. 1189 (SOKA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 128.)

¹⁵¹ Objednávky ze dne 25. března 1929, č. 3857 a 3627 (Tamtéž, fol. 126–127.).

¹⁵² *Věstník ministerstva spravedlnosti*, 1933, roč. 15, č. 3, s. 39.

¹⁵³ Dopis ze dne 30. března 1933 (SOKA Zlín, Fond Baťa, sign. I/6, inv. č. 258, e. č. 40, fol. 86–87.).

¹⁵⁴ Dopis ze dne 24. března 1933 (Tamtéž, fol. 110–111.).

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ Tamtéž.

většina lidí neví, že je Klenner Němec.¹⁵⁷ Vedoucí právního oddělení v té době dal příkaz uherskohradištskému advokátu Ottu Winterovi, aby všichni soudci krajského a okresního soudu v Uherském Hradišti byli pozváni na prvomájové oslavy do Zlína. Winter soudcům nabídl možnost cestování taxislužbou s tím, že by náklad „zapravil“.¹⁵⁸ Je tedy patrné, že intervence probíhala na několika úrovních a byť o ní nejsou žádné bližší doklady, nebyla úspěšná, neboť 31. srpna 1933 řízení soudu převzal Jindřich Gajdorus.¹⁵⁹

Městská rada ve Zlíně na konci února 1939 požádala Zemský úřad v Brně o schválení staveniště nové úřední budovy, která měla zahrnovat finanční úřady, okresní soud a vojenské doplňovací velitelství.¹⁶⁰ Téhož dne, 28. února 1939, jednali zástupci města vedoucí stavebního úřadu Alois Gebauer a arch. Miroslav Lorenc (1896–1943) v Brně.¹⁶¹ Lorencova účast patrně souvisela s faktem, že úřední budova měla tvořit dominantu prostoru, který byl z bočních stran lemován tzv. elektrickými domy, jejichž byl autorem.¹⁶² Místní šetření se uskutečnilo 6. dubna 1939 a bylo konstatováno, že soud a věznice sídlí v budově, která byla adaptována z bývalého pivovaru, svým rozsahem nevyhovuje potřebám, je řešena dispozičně i stavebně primitivně a v rámci regulace Zlína se počítá s jejím odstraněním.¹⁶³ Lze dovodit, že budova měla být dimenzována pro potřeby přednosta a osmi soudců,¹⁶⁴ což nebyl příliš štědrý počet, protože již v té době bylo u soudu sedm soudcovských systemizovaných míst.¹⁶⁵ V červnu 1939 se vedení města obrátilo na Vrchní zemský soud v Brně. Přiznalo, že za přestavbu pivovaru dosud dluží přes milion tehdejších korun, avšak budova soudu jednoznačně nedostačuje. Z původních šesti kanceláří již soud užíval šestatřicet místností a bylo počítáno s růstem agendy v důsledku dalšího zvětšování města. Město mělo i úřední budovu zbudovat svým nákladem, avšak sondažovalo, zda by justiční správa byla ochotna platit nájemné alespoň ve výši, kterou měla platit berní správa.¹⁶⁶ Na město se poté obrátil přednosta soudu Gajdorus, který připomněl, že při vzniku zlínského politického okresu v roce 1935 bylo soudu při rozšíření jeho obvodu sděleno, že se město zavazuje soud bezplatně umístit i v případné novostavbě soudu. Přednosta oznámil, že pokud by město trvalo na nájemném, Vrchní zemský soud by ministerstvu nic takového nedoporučil.¹⁶⁷ Zajímavá byla příprava městské reakce, která trvala bezmála týden. Původní text mínil zdůraznit, že město sice nepopřelo své závazky, ale ani se nikdy nevzdalo toho, „aby se domáhalo změny dosavadní velmi tíživé ubytovací smlouvy“.¹⁶⁸ Město ale nakonec nutnost úřední budovy (a tedy placení nájmu) odůvodnilo tím, že došlo k rozšíření samotného soudu, který má deset oddělení a čtyřicet zaměstnanců. Město

¹⁵⁷ Dopis ze dne 30. března 1933 (SOkA Zlín, Fond Bat'a, sign. I/6, inv. č. 258, e. č. 40, fol. 86–87.).

¹⁵⁸ Přípis ze dne 26. dubna 1933 (Tamtéž, fol. 85.).

¹⁵⁹ Přípis Okresního soudu ve Zlíně ze dne 31. srpna 1933, sp. zn. Pres: 1117-4/33 (SOkS Zlín.).

¹⁶⁰ Žádost ze dne 28. února 1939, č. 3104 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 980, fol. 144–146.).

¹⁶¹ Zpráva o jednání ze dne 28. února 1939 (Tamtéž, fol. 147–148.).

¹⁶² Miroslav Lorenc. Jaromír Krejcar. *Zlínská moderní architektura a pražská avantgarda. Moderne Architektur in Zlín und die Prager Avantgarde: Dům umění ve Zlíně 14. prosince 1995 – 2. února 1996*. Zlín: Státní galerie ve Zlíně, 1995, s. 19.

¹⁶³ Zápis ze dne 6. dubna 1939 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 980, fol. 127–134.).

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ *Věstník ministerstva spravedlnosti*, 1938, roč. 20, č. 5, s. 68.

¹⁶⁶ Přípis ze dne 5. června 1939, č. j. 9239/1-X-18 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 980, fol. 117–115.).

¹⁶⁷ Přípis ze dne 30. srpna 1939, č. Pres. 14/15/39 (Tamtéž, fol. 116.).

¹⁶⁸ Koncept ze dne 30. srpna 1939 (Tamtéž, fol. 114.).

argumentovalo podstatně změněnými nepředvídatelnými a nepříznivými okolnostmi, pro které nelze převzít u nové budovy původní závazek. Soudu bylo otevřeně sděleno, že v případě, „že by justiční správa nájem z místností v nové úřední budově neplatila, nebylo by nám možno okresní soud v této budově umístiti a byli bychom nuceni ponechat jej v dosavadní nevyhovující budově, protože žádného jiného vhodného stavebního místa k tomuto účelu prozatím nemáme“.¹⁶⁹ Z listopadové písemnosti adresované ministerstvu spravedlnosti lze dovodit, že město chtělo budovu dokončit ještě v roce 1940.¹⁷⁰ V prosinci 1939 oznámil soud, že podle výnosu ze dne 24. listopadu 1939 předpokládá ministerstvo, že za užívání nové úřední budovy bude stanoveno nájemné 25 korun za metr čtvereční (tedy jako berní správě), ale současně nejvýše 50 000 korun ročně s tím, že město ponese veškeré náklady jako daně, poplatky, pojistné, světlo, otop, úklid a vybavení kanceláří.¹⁷¹ Město spočítalo, že veškerá plnění by odpovídala částce 120 tisíc ročně, a proto byly požadavky ministerstva považovány za nepřijatelné a přednostovi soudu bylo při osobním jednání oznámeno, že soud do nové úřední budovy nebude přesídlen. Svízelná situace měla být vyřešena přístavbou schodiště, které by umožnilo vznik čtyř úřadoven. Gajdorus se pokoušel negativní stanovisko města zvrátit argumenty o tom, že čtyři úřadovny nic neřeší, že Zlín se má brzy stát sídlem krajského soudu a že odmítavý postoj Zlína je v rozporu se situací jinde, kde se státu vychází vstříc bezplatným užíváním nebo mírným nájmem. Přednosta nabídl možnost, aby součástí nájmu nebyly náklady na provoz, které by si stát nesl sám. Náměstek starosty, který věc vyřizoval, se přikláněl k argumentaci Gajdורה a taktéž upozorňoval na to, že stávající budova „za tak velkou adaptaci nestojí“.¹⁷² Město poté písemně přednostu informovalo, že své závazky plní a bezplatně měly být poskytnuty pouze místnosti v původní budově, které soud využívá. Nové prostory měly být spojené s nájmem ve výši 25 korun za metr čtvereční, nejvýše 50 000 korun ročně. Město mělo platit veřejné dávky, vodní poplatky a požární pojistné, ostatní náklady měl nést stát.¹⁷³ V průběhu roku 1940 probíhala další jednání, řešilo se zajištění stanoviska soudních orgánů, byl kvitován kladný poměr ministerstva veřejných prací, které o realizaci mělo v poslední instanci rozhodnout. Jistě tomu napomohla okolnost, že v čele tohoto rezortu stál zlínský starosta Dominik Čipera. Práce na realizaci ale nepokročily a město na začátku ledna 1941 oznámilo berní správě, že na stavbu nemá ani finance, ani stavební materiál. Řešením mělo být poskytnutí pozemku, neboť ministerstva měla mít lepší možnost vyjednat příslušná povolení a zajistit financování.¹⁷⁴ Soudu byla situace oznámena v dubnu 1941 s tím, aby se ministerstvo spravedlnosti dohodlo s ministerstvem financí, a město pouze žádá, aby mu byly předloženy projekty k posouzení a schválení.¹⁷⁵ V říjnu 1941 navíc Zemský úřad v Brně avizoval, že díky stavebním úpravám v soudní budově, které probíhaly od konce března 1941,¹⁷⁶ nemá justiční správa zájem na novostavbě úřední budovy,¹⁷⁷ a proto město

¹⁶⁹ Přípis ze dne 8. září 1939, č. 6786 (Tamtéž, fol. 108–110.).

¹⁷⁰ Přípis ze dne 25. listopadu 1939, č. 19630 (Tamtéž, fol. 107.).

¹⁷¹ Přípis ze dne 2. prosince 1939, č. Pres. 21/15/39 (Tamtéž, fol. 106.).

¹⁷² Podklad pro rozhodnutí starosty ze dne 11. prosince 1939 (Tamtéž, fol. 108–109.).

¹⁷³ Přípis ze dne 13. prosince 1939, č. 20329/39 (Tamtéž, fol. 101.).

¹⁷⁴ Přípis ze dne 2. ledna 1941 (Tamtéž, fol. 90.).

¹⁷⁵ Přípis ze dne 21. dubna 1941 (Tamtéž, fol. 86.).

¹⁷⁶ Rozbor úpravy úřední budovy ve Zlíně ze dne 27. března 1941 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 87.).

¹⁷⁷ Přípis ze dne 3. října 1941 (SOkA Zlín, AMZ, inv. č. 980, fol. 83.).

jednalo pouze s berní správou.¹⁷⁸ Za války k výstavbě nedošlo, naposledy se eventuality úřední budovy řešila v roce 1947, kdy již její součástí neměl být soud.¹⁷⁹

V roce 1941 došlo nákladem města ve výši 320 tisíc tehdejších korun ve všech patrech ke stavebním adaptacím původní budovy. Vzniklo nové schodiště s halou a 12 nových (městem vybavených) místností pro potřeby soudu. Právní poměry k rozšíření budově měl definitivně stvrdit dodatek, který ministerstvo spravedlnosti sice v zásadě schválilo v prosinci 1942, ale k jeho uzavření došlo až 26. ledna 1945¹⁸⁰ v důsledku vleklých jednání o výši nájmu.

5. Soud ve stínu politických proměn

Sám konec druhé světové války není v dokumentaci soudu jakkoliv blíže reflektován, dokonce v ní nelze najít odraz retribuce, ani (pro Zlín svérázné) vyšetřovací komise ONV.¹⁸¹ Přednosta soudu Gajdorus byl v létě 1945 v dlouhodobé pracovní neschopnosti,¹⁸² ale záhy se na soud vrátil, dočkal se služebního povýšení a svou funkci zastával až do 31. května 1948, kdy požádal o uvolnění z důvodu odchodu do penze.¹⁸³ Vzhledem k tomu, že po únoru 1948 odešla do penze velká část soudních funkcionářů, mj. Jaroslav Kunc v Hodoníně,¹⁸⁴ lze usuzovat, že se jednalo o součást poúnorových justičních čistek.

V souvislosti s přebudováním justiční mapy měl vzniknout i krajský soud se sídlem ve Zlíně, jenž měl zahájit činnost 1. ledna 1949. Původně byla uvažována výstavba budovy krajského soudu v Otrokovcích, kde měl mít své sídlo i krajský národní výbor. Do doby jeho realizace měl krajský soud nadále působit v Uherském Hradišti¹⁸⁵ v justičním paláci z konce devatenáctého století. Na tuto situaci reagovalo nařízení ministra spravedlnosti č. 11/1949 Sb.¹⁸⁶ V lednu 1949 se nyní již gottwaldovský¹⁸⁷ okresní soud rozšířil o další

¹⁷⁸ Zápis ze dne 29. července 1942 (Tamtéž, fol. 74–78.).

¹⁷⁹ Protokol ze dne 20. března 1947 (Tamtéž, fol. 43–47.).

¹⁸⁰ Dodatek ze dne 26. ledna 1945 (SOKS Zlín.).

¹⁸¹ Vyšetřovací komise vznikla 5. června 1945 reorganizací tajné zajišťovací policie, která byla vytvořena ze strážního oddílu zlínských partyzánů. Tajná zajišťovací policie měla od 12. května 1945 odhalovat nacistické zločince a kolaboranty, avšak její metody byly připodobňovány k aktivitám gestapa (srov. VAŇHARA, J. *Zpráva o jedné zkušenosti*. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy, 1995, s. 24.). Později komise vyřizovala provinění proti národní cti dle dekretu č. 138/1945 Sb., kterých do svého zániku v květnu 1947 vyřídila 1 704. – Srov. ŠTROBLÍK, *op. cit.*, s. 59 a 66.

¹⁸² Přípis Okresního soudu ve Zlíně ze dne 26. září 1945, č. j. Pres. 161-1117/33-4/45 (SOKS Zlín.).

¹⁸³ Přípis Okresního soudu ve Zlíně ze dne 25. května 1948, č. j. Pres. 2-1117/33-12/48 (SOKS Zlín.).

¹⁸⁴ *Věstník ministerstva spravedlnosti*, 1948, roč. 30, č. 7–8, s. 92.

¹⁸⁵ Přípis předsedy MNV ze dne 16. listopadu 1948, č. j. 23910/48-sk (SOKA Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 3.).

¹⁸⁶ Podle § 1 nařízení ministra spravedlnosti č. 11/1949 Sb., kterým se stanoví sídla krajských soudů a sídla a obvody okresních soudů, se odchylkou od ustanovení § 1, odst. 1 zákona č. 320/1948 Sb. stanoví pro obvod krajského národního výboru v Gottwaldově sídlo krajského soudu v Uherském Hradišti.

¹⁸⁷ Spojení koncernu Baťa a města Zlína bylo kapitalistickým symbolem, který se komunisté pokoušeli zlikvidovat již od konce druhé světové války. Podařilo se jim to nicméně až po únoru 1948. K 1. lednu 1949 byl n. p. Baťa přejmenován na Svit (KOLUMBER, D. *Spory o Baťův odkaz*. Ostrava: Key Publishing, 2016, s. 22.) a město Zlín na Gottwaldov. Tím měl být poctěn první dělnický prezident Klement Gottwald, jenž byl čestným občanem města a od 14. června 1948 také prvním čestným dělníkem n. p. Baťa [KAŠKA, V. Rodí se Gottwaldov. In: VALÚŠEK, D. (ed.). *Dějiny města Zlína 2: Moderní město*. Zlín: Statutární město Zlín, 2023, s. 207.]. Dne 21. prosince 1989 jihomoravský Krajský národní výbor schválil vrácení původního názvu Zlín s účinností od 1. ledna 1990, ačkoliv obyvatelstvo již v prosinci 1989 spontánně změnilo dopravní značky obce [RAMEŠ, V. Exkurz: 1989. In: VALÚŠEK (ed.), *Dějiny města Zlína 2*, s. 299.].

prostor v budově na téže ulici¹⁸⁸ a dále převzal obchodní provozovny (sic) po znárodněných podnicích, kam byla umístěna pozemková kniha.¹⁸⁹

V čele soudu po penzionování Gajdoruse stál správce, jímž byl nejprve František Veselý a po jeho odchodu na ministerstvo spravedlnosti od konce července 1949 Josef Janhuba (1909–2003), jenž byl na konci srpna 1950 pověřen funkcí předsedy. Jeho angažmá skončilo v květnu 1951,¹⁹⁰ avšak se současným pokynem, že má vypomáhat novému předsedovi ve správní a trestní agendě.¹⁹¹ V srpnu 1951 bylo Janhubovi oznámeno, že v rámci akce 77 500¹⁹² bude přearán „do produktivní práce ze zaměstnanecké skupiny soudců“,¹⁹³ vůči čemuž brojil nejprve svým špatným zdravotním stavem, následně zdravotním stavem své manželky, aby neúspěšně dojednal své další soudcovské působení v Jeseníku a na Vsetíně. Na gottwaldovském soudu nakonec setrval do dubna 1957, kdy měl přejít na státní notářství do Vizovic. Na konci dubna 1957 byl ovšem bez bližších podrobností zproštěn funkce,¹⁹⁴ ale na notářství nepřešel.

V květnu 1951 se předsedou soudu stal předválečný člen KSČ Ferdinand Kaňa (1911–1994), jenž funkci zastával až do reorganizace justiční soustavy v roce 1960, kdy přešel na Okresní soud v Uherském Hradišti, který v dalším období řídil. Z Uherského Hradiště naopak zamířili do Gottwaldova dva tamější soudní funkcionáři a typické příklady kariérních právníků z etapy poúnorové deformace soudnictví. Dosavadní předsedkyně Lidového soudu v Uherském Hradišti Marta Zaoralová (1917–2001) působila v Gottwaldově až do konce sedmdesátých let jako řadová soudkyně a dosavadní předseda Krajského soudu v Uherském Hradišti Jakub Prokop (1914–1977) převzal řízení samotného zlínského soudu.¹⁹⁵ Až do roku 1964 se Prokop ale na okresním soudu vůbec nepodílel na rozhodovací činnosti a později vyřizoval pouze trestní věci mladistvých a výchovná opatření nezletilých, v rámci hodnocení však bylo akcentováno, že je zcela oddaný straně.¹⁹⁶

Počet soudců i administrativy rostl, a proto soudní budova s věznicí přestávala stačit. V roce 1962 byla připravena adaptace budovy, která měla řešit také její nízký komfort. Okresní národní výbor však uvažoval jiným směrem. Jakmile o své sídlo ve městě přišla prokuratura, objevil se návrh, aby soud s prokuratou zamířil do budovy bývalého

¹⁸⁸ Přípis Živnostenské komise MNV v Gottwaldově ze dne 3. ledna 1949 (SOka Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 2.).

¹⁸⁹ Přípis předsedy MNV v Gottwaldově ze dne 7. ledna 1949 (SOka Zlín, AMZ, inv. č. 971/1, fol. 1.).

¹⁹⁰ Přípis Správního oddělení Krajského soudu v Uherském Hradišti ze dne 22. května 1951, č. j. Spr 1638-4/51 (SOks Zlín.).

¹⁹¹ Přípis Krajského soudu v Uherském Hradišti ze dne 30. června 1951, č. j. Spr 1716-4/51 (SOks Zlín.).

¹⁹² „Akce 77 500“ byla zahájena usnesením vlády ze dne 29. června 1951. Podle prováděcích směrnic měla být získána pracovní síla z řad administrativy pro průmyslovou výrobu. Kromě technických zaměstnanců, lékařů, zdravotnického personálu, učitelů a vychovatelů mohl být do výroby převeden kdokoli, kdo v ní byl schopen práce. Jednalo se však o diskriminační nástroj totalitní moci, neboť ve skutečnosti po akci počet administrativních pracovníků vzrostl a na místa kvalifikovaných pracovníků převedených do výroby nastoupili pracovníci s nižší kvalifikací či bez kvalifikace (srov. ABS, sign. A 6/2, i. j. 1072, fol. 120 a 173.).

¹⁹³ Přípis Správního oddělení Krajského soudu v Uherském Hradišti ze dne 21. srpna 1951, č. j. Spr 7370-4/51 (SOks Zlín.).

¹⁹⁴ Spis Okresního soudu ve Zlíně, sp. zn. 4/51 (SOks Zlín.).

¹⁹⁵ Prokop by mohl být považován za kariérního funkcionáře: postupně byl předsedou Okresního soudu ve Znojme (1951–1952), Krajského soudu v Brně (1952–1957) a Krajského soudu v Uherském Hradišti (1957–1960).

¹⁹⁶ Spis Krajského soudu v Brně, sp. zn. Spr 3251/60 (SOks Zlín.).

Studijního ústavu II, kde do té doby sídlily orgány bezpečnosti, které by naopak zamířily do budovy okresního soudu. Proti tomu se v červnu 1964 ostře vymezil tehdejší předseda soudu Prokop, který v rámci výhrad mj. uvedl: „pokud vychází verze, že okresní prokurátoři musí mít ústní styk se soudem z hlediska soudního trestního řízení a že by jim docházení k soudnímu řízení činilo potíže, jednak v důsledku vzdálenosti a jednak v důsledku velkého výškového rozdílu, tato verze, mám za to, že nemůže mít opodstatnění, jestliže se přihlédne k tomu, že zatím co týdně přijdou k soudnímu řízení čtyři prokurátoři, k připravovaným opatřením by musel chodit do soudní budovy, která by byla umístěna na kopci v prostorách veřejné bezpečnosti, více než 40 000 pracujících ročně“ a dále, že toto opatření vytvoří atmosféru „nedůvěry občanů vůči soudu, jak již tomu bylo v dřívějších dobách“. Prokop naopak sdělil, že soud nemá požadavky na zvětšování prostor a budova i do budoucna odpovídá potřebám,¹⁹⁷ čímž nepochybně v danou chvíli odvrátil stěhování soudu, nicméně na několik let zablokoval seriózní debatu o jeho adekvátním sídle.

V dějinách soudu nelze zaznamenat jakékoliv citelnější otřesy v době druhé světové války, ani v poúnorovém období. Zcela jiná situace se však odehrála po roce 1968, kdy část soudců rezolutně odmítla vstup vojsk Varšavské smlouvy a své stanovisko nezměnila ani v rámci následujících prověrek. Předseda Prokop v éře nastupující normalizace k vývoji uvedl, že „[v]livem třídní nepevnosti oportunistické propagandy značný počet soudců z povolání i soudců z lidu podlehl této propagandě a dal se na stranu pravice. V důsledku těchto skutečností muselo opustit své soudcovské funkce padesát procent soudců z povolání našeho soudu.“¹⁹⁸ Kupříkladu civilní úsek přišel o všechny své soudce, takže tehdejšími justičními čekatelům byla zkrácena přípravná praxe, aby mohli co dříve absolvovat justiční zkoušku a stát se soudci gottwaldovského soudu.

V průběhu sedmdesátých let se stávala neúnosnou situace samotné budovy. Úpravy ze čtyřicátých let a drobné adaptace z nedávné doby v podobě rekonstrukce elektroinstalace, sociálních zařízení či střechy nestačily. Na jaře 1975 byly proto zahájeny činnosti k přístavbě a nástavbě budovy soudu. Přístavba měla nahradit původní budovu věznice, nástavba se měla týkat celé budovy soudu. Výstavba měla trvat patnáct měsíců a její realizaci mělo zajistit Jednotné zemědělské družstvo Slušovice, které k tomu dalo příslib v květnu 1975.¹⁹⁹ Proti přístavbě a nástavbě se ovšem postavilo město, resp. odbor územního plánování a architektury a útvar hlavního architekta. Ti realizaci nedoporučili z důvodu, že budova je stavebně i morálně zastaralá a kvůli svému umístění nemá potenciál pro další územní rozvoj a zvýšení standardu.²⁰⁰ Městské a okresní orgány minuly požadavky soudu vyřešit výstavbou soudní budovy v zamýšleném administrativním centru, kde svá nová sídla měly získat také okresní výbor strany, Dům politické výchovy a Okresní výbor Socialistického svazu mládeže. Naléhavost realizace se měla projevit do zařazení stavby do šesté či sedmé pětiletky. V průběhu roku 1977 byly zahájeny aktivní kroky k realizaci stavby.²⁰¹ Původní budova soudu byla navíc zahrnuta do asanačního pásma s uvažovaným zbouráním v příštích patnácti letech.²⁰² Na konci ledna 1977 podlehl rakovině stávající předseda

¹⁹⁷ Dislokace soudní budovy ze dne 1. června 1964, sp. zn. Spr 509/64 (SOkS Zlín.).

¹⁹⁸ Rozhovor s předsedou okresního soudu dr. Jakubem Prokopem. *Naše pravda*, 1972, roč. 29, č. 1, s. 2.

¹⁹⁹ Projektový úkol A. č. 47-974, z. č. 0-52-202 (SOkS Zlín.).

²⁰⁰ Spis Okresního soudu ve Zlíně, sp. zn. Spr 931/74 (SOkS Zlín.).

²⁰¹ Spis Okresního soudu ve Zlíně, sp. zn. Spr 148/78 (SOkS Zlín.).

²⁰² Přípis předsedy Okresního soudu v Gottwaldově ze dne 12. září 1977, č. j. Spr 4187/77 (SOkS Zlín.).

Jakub Prokop a vedením soudu byl pověřen civilista František Králík (1932–2015), jenž byl do funkce jmenován v říjnu 1977.²⁰³

V roce 1978 byl vypracován projekt územní zóny gottwaldovského centra, který stvrzoval záměr vytvoření nového administrativního centra.²⁰⁴ To mělo zahrnovat i objekt označený jako „Justiční budova v Gottwaldově“, která byla dílem dvorního architekta slušovických staveb Šebestiána Zeliny (1928–1991). V osmipodlažní budově měla kromě soudu sídlit také prokuratura, státní notářství a advokátní poradna. Náklady na budovu měly činit 48,5 milionu korun a realizace měla trvat 38 měsíců.²⁰⁵

Pro získání poznatků z realizace dobových soudních budov proběhla v lednu 1978 návštěva nových soudů v Topolčanech, Bruntále, Ústí nad Labem, Mostě a v Prachaticích.²⁰⁶ V květnu 1978 byly náklady zpřesněny na bezmála 50 milionů korun.²⁰⁷ V dubnu 1979 oznámilo ministerstvo spravedlnosti, že podle vyjádření České plánovací komise není možné stavbu gottwaldovské Justiční budovy zařadit do sedmého pětiletého plánu s ohledem na značné rozpočtové náklady.²⁰⁸ Zástupci České plánovací komise ovšem doporučili projekt rozdělit na dvě části, z nichž první by byla do 30 milionů korun, co by umožnilo zařazení ještě do sedmé pětiletky. Další podmínkou byl zájem ministerstva spravedlnosti a projekt měl být podpořen i po linii bezpečnosti, tedy přímluvou mělo pomoci i české republikové ministerstvo vnitra a krajská správa Sboru národní bezpečnosti. V listopadu 1978 byla konzultována změna projektu, aby mohla být výstavba uskutečněna.²⁰⁹ K modifikacím v projektové dokumentaci sice skutečně došlo, ale sama realizace byla neustále pod různými záminkami oddalována. Naposledy bylo na konci osmdesátých let oznámeno její zařazení do programu devátého pětiletého plánu (1991–1995).²¹⁰ Z původní nové administrativní čtvrti začalo být budováno pouze sídlo stranického okresního výboru, které bylo dokončeno po revoluci a stalo se nakonec sídlem Vysokého učení technického a nyní Univerzity Tomáše Bati.²¹¹

Otřesem v jinak relativně poklidném životě znormalizovaného soudu bylo vazební stíhání jedné ze zapisovatelek, která byla v listopadu 1985 zadržena jako podezřelá ze spáchání trestného činu pobuřování, které mělo spočívat v rozmnožování disidentských písemností, a to dokonce na psacím stroji na samotném soudu.²¹² Zapisovatelka se hájila pouhým zapůjčením psacího stroje, nicméně soud musela opustit a vrátila se na něj až po roce 1990. V průběhu roku 1990 dosavadního předsedu Františka Králíka vystřídal Josef Holcman, jenž na soudu působil již od roku 1979. V nových poměrech začala prudce

²⁰³ Přípis Okresního soudu v Gottwaldově ze dne 29. listopadu 1978, sp. zn. Spr 1067/78 (SOkS Zlín.).

²⁰⁴ NOVÁK, P. *Zlín – nepostavený*. Zlín: Pavel Novák, 1999, s. 50–53.

²⁰⁵ Studie Justiční budovy v Gottwaldově z března 1978, č. j. 4058-001/450-02 (SOkS Zlín.).

²⁰⁶ Záznam o návštěvě soudů ze dne 11. ledna 1978, č. j. Spr 120/78 (SOkS Zlín.).

²⁰⁷ Spis Okresního soudu ve Zlíně, sp. zn. Spr 148/78 (SOkS Zlín.).

²⁰⁸ Přípis oddělení plánu a rozpočtu ministerstva spravedlnosti ze dne 25. 4. 1979, č. j. 369/79-EO/Sp (SOkS Zlín.).

²⁰⁹ Spis Okresního soudu ve Zlíně, sp. zn. Spr 148/78 (SOkS Zlín.).

²¹⁰ Tamtéž.

²¹¹ KOLUMBER, D. *Studijní ústav ve Zlíně*. Zlín: Gymnázium a Jazyková škola s právem státní jazykové zkoušky Zlín, 2007, s. 44–45.

²¹² Denní informace KS SNB, správa StB, Brno, č. j. OS-00151/VO-85, s. 4 a 5 (ABS, sign. AKR 36 i. j. 999, fol. 13.).

narůstat agenda,²¹³ měnila se její struktura a soud musel zejména zajistit hladký průběh rehabilitací, které vyřizovali dva ze tří trestních soudců.²¹⁴

Závěr

Studie o vzniku a vývoji Okresního soudu ve Zlíně poskytuje vhled do složitého a často nepředvídatelného procesu formování klíčové instituce moderního soudnictví. Odhaluje, jak z počátečních snah v roce 1877, které narážely na řadu objektivních příčin, se postupně přes politické, sociální a ekonomické obtíže způsobené nedostatečnou infrastrukturou a geografickou izolovaností Zlína formovala nejen soudní instituce, ale i širší právní a společenský řád v tomto regionu. Tento historický vývoj je příkladem nejen lokální specifičnosti, ale i obecnějších trendů v evoluci českého soudnictví, které jsou v kontextu Moravy ve zkoumaném období v článku také představeny. Studie odhaluje komplexní a mnohvrstevnatý proces a je příspěvkem k pochopení historie českého moderního soudnictví a jeho vývoje v kontextu sociálních, ekonomických a politických proměn. Analýza tohoto procesu zdůrazňuje několik klíčových faktorů, které usměřovaly trajektorii vzniku a stabilizace soudní moci v regionu, a reflektuje širší otázky týkající se role práva a justice v moderní společnosti.

První a zásadní faktor spočívá ve složitosti zřizování soudních institucí v období, kdy politické ambice, sociální dynamika a ekonomický rozvoj byly často ve vzájemném napětí. Zlínský případ ukazuje, jak se lokální iniciativa, reprezentovaná snahami místní politické reprezentace o vznik samotného soudního okresu, potýkala s řadou výzev, včetně nedostatku disponibilních zdrojů a infrastruktury. Tyto obtíže jsou připomínkou, že vznik soudů nebyl pouze otázkou legislativního rozhodnutí, ale vyžadoval širokou společenskou a politickou podporu a zejména finanční zajištění.

Druhým klíčovým faktorem je vliv Tomáše Garrigue Masaryka, jehož angažovanost v procesu zřizování soudu ve Zlíně je příkladem, jak mohou významné osobnosti ovlivnit veřejné záležitosti a prosazovat reformy. Masarykova podpora zlínského soudu z pozice říšského poslance indikuje, že úspěšná realizace institucionálních změn často závisí na spojení politické vůle s konkrétními sociálními a ekonomickými potřebami.

Třetím faktorem je ekonomický rozvoj Zlína, zvláště pod vlivem Baťova koncernu. Dynamika mezi průmyslovým rozvojem a soudní mocí, kde koncern často ovlivňoval veřejné záležitosti, ilustruje složitý vztah mezi ekonomikou a právním systémem. Ve zlínských podmínkách nelze přehlížet, jak mýlil koncern aktivně ovlivňovat podobu soudu prostřednictvím ovlivnění personálního substrátu. Baťův vliv na lokální soudnictví a veřejnou správu představuje výjimečný příklad interakce ekonomické moci a právní infrastruktury, což nabízí unikátní pohled na vztah průmyslu a práva.

²¹³ Vývoj počtu soudců u soudu je sám o sobě zajímavým ukazatelem. Soud začal fungovat v říjnu 1923 ve dvou soudcích. Kolem roku 1929 přibyl další soudce. V roce 1931 měl soud pět systemizovaných míst soudců, nicméně fakticky působili pouze čtyři. K nárůstu systemizovaných míst došlo v letech 1935 (na šest soudců) a 1938 (na sedm soudců). Za komunistické totality byli k soudu často přiřazováni *ad hoc* soudci na několikadenní až několikaměsíční staže. V listopadu 1978 bylo u soudu sice evidenčně jedenáct soudců, ale funkce reálně vykonávalo pouze sedm [srov. přípis Okresního soudu v Gottwaldově ze dne 29. listopadu 1978, sp. zn. Spr 1067/78 (SOkS Zlín.)]. Ke zřetelnému zvýšení systemizovaných míst došlo v důsledku prudkého nárůstu nápadu až po roce 1989, ke kulminaci došlo na pětadvaceti systemizovaných místech v letech 2018 až 2020 [srov. Plánované počty, sp. zn. Spr 1665/2019 (SOkS Zlín.)].

²¹⁴ Přípis Okresního soudu ve Zlíně ze dne 18. června 1990, sp. zn. Spr 593/90 (SOkS Zlín.).

Ve vazbě na Okresní soud ve Zlíně vystupuje do popředí problematika jeho umístění. Odpovědnost za důstojné prostory přenesly ústřední instituce na samém počátku snah o jeho vznik na Zlín, kdy zajištění plnohodnotného sídla bylo *conditio sine qua non*. Město sice v této souvislosti dávalo řadu příslibů, avšak objektivní realita byla jiná. Soud nakonec získal prozatímní sídlo v adaptované budově bývalého pivovaru, což bylo daleko od ideálních podmínek. Tento prostor neodpovídal standardům moderního soudnictví již v meziválečném období. To vedlo k neustálým debatám o potřebě nové, účelově postavené budovy. Plány na nové sídlo byly opakovaně zdržovány nedostatkem finančních prostředků a dalšími prioritami města, které se mezitím dynamicky rozvíjelo, zvláště díky expanzi Baťova koncernu. Za komunismu byl problém sídla vyřešen hrozbou přemístění do ještě více nevyhovujících prostor a následně oddalován úvahami o výstavbě samostatné nové budovy, jejíž štedré pojetí opět naráželo na nedostatek financí. Důstojné a plnohodnotné sídlo získal soud teprve v prosinci 2003,²¹⁵ tedy po sto dvaceti šesti letech od prvního slibu a osmdesáti letech od aktivace.

Na zlínském příkladu je možné ilustrovat, jaká byla v rané éře moderního soudnictví logika pro tvorbu nových soudů a jak v tomto kontextu byla významná vytrvalost, spolupráce a politická podpora, často vedená neformální cestou. Předložený text představuje studii, jež odhaluje dynamiku formování soudnictví a justičního orgánu v českých zemích. Ukazuje, že zřizování a rozvoj soudních institucí je procesem plným výzev, ale zároveň klíčovým krokem k posílení nezastupitelné role soudnictví v kontextu právního státu.

Studie ilustruje roli někdejšího říšského poslance a prvního československého prezidenta pro vznik zlínského soudu a odhaluje nejen specifika jedné instituce, ale dává i širší poučení o vývoji práva a soudnictví v čase a prostoru (zejména ve vazbě na Moravu a Slezsko). Příběh soudu od jeho založení, přes politické a ekonomické turbulence, až po v zásadě současné výzvy, připomíná, že právo není statickou veličinou, ale živoucím organismem, který se vyvíjí a adaptuje. Je to svědectví o hledání spravedlnosti, které překračuje čas a odráží neustálou snahu o vytváření spravedlivější a právně sebevědomější společnosti.

---

²¹⁵ Ve čtvrtek 18. prosince 2003 byla slavnostně otevřena nynější budova soudu ve zlínské čtvrti Louky (MOKREJŠOVÁ, J. Soudci ze Zlína předvedli, kde budou brzy úřadovat. *Zlínské noviny*, 2003, roč. 14, č. 296, s. 7.).

Equal (Re-)Distribution of Land as Promotor of Social Justice and Political Loyalty in the Republic of Estonia After WW I

Marju Luts-Sootak

University of Tartu

Contact e-mail: marju.luts-sootak@ut.ee

ORCID: 0000-0002-6299-0180

Triinu Rennu

University of Tartu

Contact e-mail: triinu.rennu@ut.ee

ORCID: 0000-0003-4420-5991

Karin Visnapuu

University of Tartu

Contact e-mail: karinvisnapuu93@gmail.com

Abstract:

The issue of land redistribution had become the most critical issue in society when the independence of the Estonian Republic was declared in 1918. Land was the primary source of livelihood at that time, and unfairly for Estonians, most of it belonged to Baltic German landlords. Estonians wanted to be masters of their land and cultivate it. To satisfy the “land hunger”, the land of the manors was expropriated and distributed to the peasants. At the same time, it was considered necessary for everyone to get the land as equally as possible. Secondly, the economic aspect was also important: the size of the land had to ensure the family’s economic livelihood. Estonians’ experiences managing things at the local municipality level and the already well-implemented land registry system contributed to the fact that changes in land use and ownership relationships took place quite smoothly, but still not without litigation. Belief in the functioning of the rule of law was confirmed in the administrative court, which checked the legality of land distribution in case of complaints.

Keywords: The Republic of Estonia; land reform; land consolidation; divided ownership; land register; the rule of law

DOI: 10.14712/2464689X.2025.5

Introduction

It is no secret that Estonia has been one of the most successful transition countries after the collapse of the socialist system in Eastern Europe.¹ The brief period of independence between the two World Wars (1918–1940) allowed Estonia to build a state and socio-economic system that the Republic of Estonia could also rely on during its new reconstruction period after regaining independence in 1991.² The memory of a well-managed agricultural land remained alive among the Estonian people throughout the Soviet occupation. It inspired economic and legal reforms at the end of the Soviet era, driven by the idea of restoring farms – initially alongside Soviet collective agriculture and soon after as its replacement.³ This strong sense of continuity with earlier successful experiences is one of the foundations on which modern-day Estonia has been able to build its legal system and the rule of law.

Agriculture and land issues held existential significance for the Republic of Estonia during the interwar period. Already the country's ability to emerge victorious from the War of Independence (1918–1920) and secure its independence depended on this. Furthermore, the successful implementation of the land reform was crucial for the overall development of the state, ensuring social justice and involving as much of the population as possible not only in democratic processes but also in economic life. For the young Estonian state at the time, the successful and fair resolution of land issues was also essential for earning the trust of its citizens.

The Republic of Estonia was one of these new nation-states that emerged in the turmoil of the First World War on the ruins of Eastern European empires, in this case, the Russian Empire. After about seven hundred years under various foreign rulers, the Estonian people achieved statehood.⁴ The country had belonged to the Russian Empire in the preceding two hundred years.⁵ However, this was not an administrative-territorial unit according to

---

¹ See about Estonian experiences with statehood over the 20th century: GILLY, S. *Der Nationalstaat im Wandel: Estland im 20. Jahrhundert*. Bern et al.: Peter Lang, 2002.

² See more over aims and solutions by the re-building of statehood and national legal order after the restoration of independent statehood of Republic of Estonia in 1991, LUTS-SOOTAK, M. *Der Fall Estland: Abrechnung als Nebensache der (Wieder-)Herstellung des Nationalstaates. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung*, 2008, Bd. 125, pp. 276–294.

³ The fact that the 1989 Estonian SSR Farm Act marked the beginning of the development of Estonia's new independent legal system has so far remained somewhat overlooked in Estonian legal history writing. One of the authors of this article, junior research fellow and PhD candidate Triinu Rennu, is expected to publish a more in-depth analysis on this topic soon.

⁴ See about the history of Estonia: MÄESALU, A. – LUKAS, T. – LAUR, M. – TANNBERG, T. – PAJUR, A. *History of Estonia*. Tallinn: Avita, 2004; RAUN, T. U. *Estonia and the Estonians*. 2nd ed. Stanford, CA: Hoover Institution, 2001; in connection to the history of other Baltic states BRÜGGEMANN, K. et al. (Hg.). *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region*. 3 Bde. Stuttgart: Anton Hiersemann KG, 2018, 2021, 2020.

⁵ About this era in the history of Estonia and Baltic area in general s. KIRBY, D. *Northern Europe in the Early Modern Period: The Baltic World 1492–1772*. London, New York: Longman, 1990; 3. ed. Routledge, 2014, pp. 293–383; KIRBY, D. *The Baltic World 1772–1993: Europe's Northern Periphery in an Age of Change*. London, New York: Longman, 1995; 2. ed. 2002, pp. 11–316; THADEN, E. C. *Russia's Western Borderlands, 1710–1870*. Princeton (N.J.): Princeton University Press, 1985; THADEN, E. C. (ed.). *Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914*. Princeton (N.J.): Princeton University Press, 1981; KASEKAMP, A. *A history of the Baltic states*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2010, pp. 55–123.

the settlement area of the Estonians like the Republic of Estonia. The borders of the Baltic provinces or governorates under the Russian crown corresponded to the conquests of the 16th century, when the great Baltic Sea powers of the time, Sweden and Poland-Lithuania, distributed the territories among themselves.⁶ Thus, the north of Estonia formed the Duchy of Estonia under the Swedish crown. At the same time, southern Estonia, as the northern part of the province of Livonia, was part of the Polish-Lithuanian Commonwealth for around 70 years, only to fall under Swedish rule in 1629 and then under Russian rule together with the Duchy of Estonia in 1710.⁷

It was only after the February Revolution in Russia that the Estonians succeeded in uniting their people into a territorial entity when, at the request of Estonian national politicians and the Estonian diaspora in the capital of the empire – St Petersburg, then Petrograd: an Estonian national governorate was formed whose borders encompassed the settlement area of the Estonians. In the spring of 1917, Estonian politicians were not yet focussing on an independent nation-state. Instead, they fancied a democratic Russian Republic, which would also include Estonia as an autonomous member of a federation or confederation. Russia's October Revolution and the accompanying Red Terror brought to the table the idea that Estonia should secede from Russia and form an independent democratic republic.⁸ On February 24th, 1918, Estonia was declared an independent sovereign republic. On the same day, the imperial German occupying forces reached the Estonian capital, Tallinn, and left the Estonian territory only after the end of World War I.

Even then, Estonia did not have the opportunity to start the peaceful construction of its state because it had to repel the attack of Bolshevik Russia, which began in November 1918. The Independence War of Estonia ended on the 2nd of February 1920 with the peace Treaty of Tartu between the Republic of Estonia and Soviet Russia. In April 1919, during the War of Independence, general elections were held to elect the Estonian Constituent Assembly, whose task was to prepare the constitution for this new state and other

⁶ KASEKAMP, A. *A history of the Baltic states*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2010, pp. 43–55.

⁷ On the Swedish rule in Estland and Livland see TARKIAINEN, K. – TARKIAINEN, Ü. *Provincien bortom havet: Estlands svenska historia 1561–1710*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stockholm: Atlantis, 2013; TUCHTENHAGEN, R. *Zentralstaat und Provinz im frühneuzeitlichen Nordosteuropa*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2008, pp. 37–55, 88–109, 144–162, 186–220, 242–263, 330–347, 390–405; THOMSON, H. *Schweden und seine Provinzen Estland und Livland in ihrem gegenseitigen Verhältnis 1561–1710: Materialien und Betrachtungen*. [Schliessee]: H. Thomson, [1969?].

⁸ See on the history of Republic of Estonia KASEKAMP, A. Das unabhängige Estland (1920–1939). In: BRÜGGEMANN, K. – TUCHTENHAGEN, R. – WILHELM, A. (Hg.). *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region*. Bd. 3: *Die Staaten Estland, Lettland, Litauen*. Stuttgart: Anton Hiersemann KG, 2020, pp. 139–160; TAYLOR, N. *Estonia: a modern history*. London: Hurst & Company, 2018; PAJUR, A. – TANNBERG, T. *History of Estonia 1918–2017: a brief overview*. Tartu: Tartu University Press, 2017; KIRBY, D. *The Baltic World 1772–1993*, pp. 317–348; on the historiography about all Baltic states in the time between two World Wars BRÜGGEMANN, K. – HENNING, D. – TAUBER, J. Historiographie. In: BRÜGGEMANN, K. – TUCHTENHAGEN, R. – WILHELM, A. (Hg.). *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region*. Bd. 3: *Die Staaten Estland, Lettland, Litauen*. Stuttgart: Anton Hiersemann KG, 2020, pp. 95–137.

urgent laws. The most important one was the Land Reform Act, which was adopted several months before the end of the War of Independence on the 10th of October 1919.⁹

About the Estonian land reform after the First World War has been written mainly in Estonian, but there are also considerable studies on it in foreign languages.¹⁰ Most of these works are written from a general historical perspective, paying little attention to the legal aspects of the reform process and its implementation. An exception in earlier literature is the work of Jüri Uluots, a former professor of Estonian legal history at the University of Tartu, who, however, limited himself to brief introductions of only a few key laws.¹¹ Research into the legal foundation and implementation of the Estonian land reform has gained momentum in recent years. Among the authors of this article, PhD student MA Karin Visnapuu has conducted several detailed studies on the judicial review of the realisation of the land reform, examining its legal basis and court practices.¹² In co-authorship

⁹ Maaseadus [Land Law]. *Riigi Teataja* [State Gazette] 1919, No. 79–80; German translation: Agrargesetz. In: Herder-Institut (Hg.) *Dokumente und Materialien zur ostmitteleuropäischen Geschichte. Themenmodul „Estland in der Zwischenkriegszeit“*. [seen 16-01-2025]. Available: <https://www.herder-institut.de/digitale-angebote/dokumente-und-materialien/themenmodule/quelle/1397/details.html>.

¹⁰ See e.g. RICHTER, K. “An orgy of licence?” democracy and property redistribution in Poland and the Baltics in their international context, 1918–1926. *Nationalities Papers*, 2018, Vol. 46, No. 5, pp. 791–808 [seen 2-10-2024]. Available: <https://doi.org/10.1080/00905992.2017.1350840>; MERTELSMANN, M. – MERTELSMANN, O. *Landreform in Estland 1919. Die Reaktionen von Esten und Deutschbalten*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2012; VON PISTOHLKORS, G. Tiefgreifende agrarische Umwälzungen und Umstrukturierungen in den neu gegründeten baltischen Staaten Estland, Lettland und Litauen 1919/1920/1922: Motivationen und Ergebnisse bis 1940. In: KRAUSS, K. P. (Hg.). *Agrarreformen und ethnodemographische Veränderungen. Südosteuropa vom ausgehenden 18. Jh. bis in die Gegenwart*. Stuttgart: Steiner, 2009, pp. 175–206; JÖRGENSEN, H. The Inter-War Land Reforms in Estonia, Finland and Bulgaria: A Comparative Study. *Scandinavian Economic History Review*, 2006, Nr. 54, pp. 64–97; KÖLL, A. M. The Agrarian Question in Eastern Europe: Some Answers from the Baltic Region. In: DAVID, T. – BATOU, J. (eds.). *Uneven Development in Europe 1918–1939*. Geneve: Librairie Droz, 1999, pp. 201–229; ROSZKOWSKI, W. *Land Reforms in East Central Europe after World War One*. Warsaw: Polish Academy of Sciences, Institute of Political Studies, 1995; ROSENBERG, T. Agrarfrage und Agrarreform in Estland 1919: Ursachen, Voraussetzungen und Folgen. *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused* [Proceedings of Estonian Academy of Sciences. Humanities and Social Sciences], 1994, No. 3, pp. 326–335; LIPPING, I. *Land Reform Legislation in Estonia and the Disestablishment of the Baltic German Rural Elite 1919–1930*. Dissertation, University of Maryland Faculty of the Graduate School. Michigan; London: University Microfilms International, 1980; HOLLMANN, A. – RICHARZ, H. Tabellarische Übersicht über die Agrargesetzgebung der ost- und südosteuropäischen Länder. *Zeitschrift für Ostrecht*, 1929, Jg. 3, pp. 991–1024; BERNMANN, O. *Die Agrarfrage in Estland*. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht, 1920; LUIGA, G. E. *Die Agrarreform in Eesti*. Helsingfors: Mercators Tryckeri Aktiebolag, 1920.

¹¹ ULUOTS, J. *Grundzüge der Agrargeschichte Estlands*. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv, 1935, pp. 188 ff.

¹² VISNAPUU, K. *Maareformi reguleerinud õigusaktide rakendamise Riigikohtu tsiviilosakonnas 1920–1924*. Magistr töö [The application of legal acts regulating land reform in the practice of private law department of Supreme Court in 1920–1924. MA-dissertation (law)]. Tartu: University of Tartu, Faculty of Law, 2017 [seen 15-01-2025]. Available: <https://dspace.ut.ee/items/3b2202ee-614a-4e00-96bd-4b2a67d737a2>; VISNAPUU, K. Land Reform and the Principle of Legal Certainty: The Practice of the Supreme Court of Estonia in 1918–1933. *Juridica International*, 2018, No. 27, pp. 53–60 [seen 2-11-2024]. Available: https://www.juridicainternational.eu/article_full.php?url=2018_27_53_land-reform-and-the-principle-of-legal-certainty-the-practice-of-the-supreme-court-of-estonia-in-19181933; VISNAPUU, K. Riigikohtu kontroll maareformi teostamise üle Eesti Vabariigi esimesel iseseisvusperioodil [The control of Supreme Court over the realisation of Land Reform in the first independence period of Republic of Estonia]. *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat/Annales Litterarum Societatis Esthonicae* 2018.

with her supervisor, a comprehensive overview in Estonian has been provided on the legal foundations of the land reform, their constant adjustment to changing circumstances and emerging issues, and the judicial review of administrative bodies' activities.¹³ Additionally, a more in-depth analysis in English focuses on the objectives of the land reform and how they were debated and shaped within the discussions of the Estonian Constituent Assembly.¹⁴

Doctor iuris Marju Luts-Sootak, professor of legal history at the University of Tartu, also supervises the doctoral research of the third author of the article, *magister iuris* Triinu Rennu, on land consolidation law. Triinu Rennu has written a detailed two-part study on the development of Estonian land consolidation law during the implementation of the land reform in the interwar period of the 20th century.¹⁵ This represents a new research perspective that legal and other historians have overlooked. To Marju Luts-Sootak's numerous earlier works on Estonian legal history, including the history of land use law, provide references be the relevant sections of this article.

In this article, we examine how the formulation and implementation of the principles of land reform were intended, on the one hand, to help establish the Republic of Estonia as an embodiment of social justice and the rule of law while also ensuring the economic self-sufficiency of as large a part of the population as possible. On the other hand, the redistribution of land to a very broad segment of the population and the payment of compensation to former landowners for expropriated land was expected to secure loyalty of as many people as possible to the new state. The article explores the socio-economic and legal measures used to achieve these goals.

First, the article discusses the social, economic, and political factors that shaped the character of Estonia's land reform. This is followed by a summary of the principles that define its distinctive nature. Every reform requires practical implementation, both in terms of execution and an organizational structure. These aspects are addressed in subsequent sections of the article, which cover the practices of land distribution and registration, the significant role of local governments in implementing the reform, and the relatively high level of education or at least literacy among the population, facilitating administrative processes. The article also highlights how the judicial review of the administrative implementation of the land reform helped shape a new element in Estonia's legal system at the time – administrative jurisdiction. A unique aspect of the reform was using the pre-modern legal concept of divided ownership as a provisional legal measure during the reform

---

Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2019, pp. 133–149 [seen 15-01-2025]. Available: https://oes.ut.ee/wp-content/uploads/2018_05_Visnapuu.pdf.

¹³ VISNAPUU, K. – LUTS-SOOTAK, M. Lõputa lugu. Eesti maareform kahe ilmasõja vahel [The story without an end. Estonian land reform between two World Wars]. In: RENNU, T. et al. (eds.). *Maareform 30. Artiklid ja meenutused [Land reform 30. Papers and memories]*. Tallinn: Maa-amet, 2021 [seen 15-01-2025]. Available: https://maaamet.ee/sites/default/files/documents/2021-11/Maareform_30_Artiklid_ja_meenutused.pdf.

¹⁴ LUTS-SOOTAK, M. – VISNAPUU, K. The aims and Discussions of the Foundation of Land Reform in Estonia After the WWI. *Juridiskā zinātne – Law*, 2021, No. 14, pp. 111–128 [seen 2-10-2024]. Available: <https://www.apgads.lv/en/juridiska-zinatne/-law-nr-14/07>.

¹⁵ RENNU, T. Maakorraldus kui oluline sotsiaal-majanduslik protsess Eesti Vabariigi algusaegadel [Land consolidation as an essential socio-economic process in the early days of the Republic of Estonia] I–II. *Ajalooline Ajakiri/The Estonian Historical Journal* (Forthcoming in 2025).

process before the final consolidation of a new ownership structure. One separate section of the article explains how it functioned.

Although the Soviet occupation and annexation in 1940 interrupted all the socio-economic reforms initiated and developed by the Republic of Estonia and nullified the legal system of that time, the Republic of Estonia, upon regaining independence in 1991, returned to the property rights situation of its first period of independence. Therefore, in addition to the conclusion, the article provides a brief outlook on whether and how the results of the interwar land reform could be used in the re-independent Republic of Estonia.

1. The Social, Economic, and Political Framework of the Estonian Land Reform

Estonian historians consider the agrarian reforms of the Baltic provinces of the Russian Empire in the 19th century to be predecessors of the land reform of the Republic of Estonia.¹⁶ The first one, in 1816/19, established the full ownership of land by the manor owners and the duty of corvée for manors by the peasants. The second land reform took place in the middle of the 19th century, which led to the beginning of selling land by the estate owners to farmers in addition to tenure.¹⁷

However, despite selling farmsteads and establishing small-scale land ownership, the large-scale holdings still made up 58% of agricultural land in Estonia in the year 1919. At the same time, about 80% of the Estonian population lived in the countryside and was engaged in agricultural activities. Only 60% of them owned land or could lease it.¹⁸ Being without land meant that the person did not have any income or even livelihood; having only a small piece of land, additional labor possibilities and income was needed to survive. Although, as a result of the agrarian reforms of the 19th century, there were some private farmsteads as well, the large-scale estates of manors still dominated. The abovementioned 58% meant a total of 2 428 087 hectares of 1149 estates with an average area of 2113 hectares. Many large estate owners had more than one estate, making their total land assets even greater. Of manor estate lands, 23% had been leased to peasants for use under tenure, with the average farmer leasing a plot of land of 24.2 hectares. However, around a third of the tenants had less than 10 hectares of land in use. By that time, 42% of the agricultural land in the whole of Estonia was owned by farmers. The average size of a farmstead bought

---

¹⁶ For instance one of the leading agrarian historians ROSENBERG, T. *Maaküsimus* ja 1919. aasta maareform Eestis: põhjused, eeldused ja tulemused [The land question and the land reform of 1919 in Estonia: reasons, preconditions and results] (first published in 1994). In: ROSENBERG, T. *Künnivaod. Uurimusi Eesti 18.–20. sajandi agrariajaloost* [Ploughed fields. Inquiries on the agrarian history of Estonia in the 18th to 20th century]. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2013, pp. 373 ff.; see also KIRBY, D. *The Baltic World 1772–1993*, pp. 291 ff.

¹⁷ See from older literature about the agrarian reforms in the province Estland (northern part of contemporary Estonia) VON GERNET, A. *Geschichte und System des bauerlichen Agrarrechts in Estland*. Reval: Verlag von Franz Kluge, 1901; in the province Livland (southern part of Estonia and northern part of Latvia) VON TOBIEN, A. *Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert*. 2 Bde. Berlin: Puttkammer u. Mühlbrecht, 1899; Riga: Löffler, 1911. An overview about the recent literature as well on these reforms see, LUST, K. The Impact of the Baltic Emancipation Reforms on Peasant-Landlord Relations: A Historical Survey. *Journal of Baltic Studies*, 2013, Vol. 44, No. 1, pp. 1–18 [seen 2-10-2024]. Available: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/01629778.2012.744610>.

¹⁸ ROSENBERG. *Maaküsimus* [The land question], p. 374.

by the farmers was 34.1 hectares, although about a quarter of the farms encompassed less than 10 hectares.¹⁹ Such small farmsteads were often not sufficient to feed a family.

The Estonian land reform was inevitable first because the abovementioned agrarian situation was considered socially intolerable as well as unmodern and a remnant of feudalism. Moreover, men needed motivation to fight for the newly created Republic of Estonia, and the land was the only thing the state could promise.²⁰ The government of a young republic also needed to build trust in most of the population, and promising to remedy previous injustice of the Baltic-German noblesse by giving land to its actual tiller was an excellent way of achieving it and was a great election slogan.

2. Main Principles of Estonian Land Reform

The abovementioned reasons were brought up while legislative discussions on the draft of the Land Reform Act were held in the Constituent Assembly.²¹ The Land-to-the-Tiller-reforms were introduced in contemporary times in almost all new European states after the fall of Empires in World War I.²² In the Estonian Constituent Assembly, the left-wing parties had become a remarkable majority, and so the first phase of the reform – expropriation of large-scale holdings – was designed as extremely radical. In order to create the national land fund, approximately all manor lands were expropriated all at once and at least in the beginning without paying any compensation to previous landlords for the expropriated land.²³ Another reason why the Estonian land reform has been called one of the most radical in contemporary Europe was that as a result of the reform, 2.3 million hectares of land, which was 96.6% of the previous large land holdings held by manors, were transferred into the national land fund. It was pretty similar to the solution of the so-called land question in neighbouring Soviet Russia, and the bourgeoisie parties in the Constituent Assembly suspected the criticism of international publicity to be in the same line with Bolsheviks.²⁴

---

¹⁹ POOL, T. Maauuendus Eestis ja selle tulemusi [Land renewal in Estonia and its results]. In: *Fenno-Ugrica V: Soome-ugri kultuurkongress (ettekanded)* [Fenno-Ugrica V: Finno-Ugric cultural congress (lectures)]. Tartu: K. Mattiesen, 1936, pp. 4–8; VIRMA, F. *Maasuhted, maaksutus ja maakorraldus Eestis* [Land relations, use of land and land consolidation in Estonia]. Tartu: Halo, 2004, p. 118.

²⁰ See more about this promise LUTS-SOOTAK, M. Pre-modern divided ownership in the modern legal history of Estonia. In: LUTS-SOOTAK, M. – KULL, I. – SEIN, K. – SIIMETS-GROSS, H. (eds.). *Legal pluralism – cui bono?* Tartu: Tartu University Press 2018, p. 97 [seen 2-10-2024]. Available: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/27490/978-9949-77-841-6_Legal_Pluralism.pdf.

²¹ Detailed about the discussions in Constituent Assembly see: LUTS-SOOTAK, M. – VISNAPUU, K. The aims and Discussions, pp. 114 ff. [seen 2-10-2024]. Available: <https://www.apgads.lu.lv/en/juridiska-zinatne/-/law-nr-14/07>.

²² For a good comparative analysis with a focus on Estonia and the economic consequences, see, KÖLL, A. M. *Peasants on the world market. Agricultural Experience of Independent Estonia 1919–1939*. Stockholm: Stockholm University, Centre for Baltic Studies, 1994; compared with the countries of East Central Europe see ROSZKOWSKI, *Land Reforms*.; further comparative studies where Estonian land reform is analysed among others is JÖRGENSEN, *The Inter-War Land Reforms*.; see also RICHTER, “An orgy of licence?”.

²³ See also MERTELSMANN, M. – MERTELSMANN, O. *Landreform in Estland 1919*, *op. cit.*, for a short overview of the reform pp. 10 ff and a historiographical overview pp. 19 ff.; ROSENBERG, T. *Agrarfrage*. O. *op. cit.* About the question of compensation of expropriated lands, which in Estonia was solved positively in 1926, see LUTS-SOOTAK – VISNAPUU, K. *The Aims and Discussions*, *op. cit.*, pp. 119 ff.

²⁴ More about the criticisms and foreign reactions see RICHTER, *op. cit.*, pp. 793 ff.

Estonia needed the respect of other nations because the republic requested membership in the League of Nations, but was at first recognized *de jure* only by Soviet Russia.²⁵

Contrary to the agrarian revolution in Russia and the statements of some communists among the Estonian politicians, Estonia did not plan to keep the land by the state but to distribute the plots for establishing new farmsteads as soon as possible. The distribution of former crown lands had already been started before the adoption of the Land Reform Act.²⁶ In addition to the veterans of the War of Independence and former tenants of estate lands, the land was also distributed to the rural proletariat or so-called landless men to integrate them into the Estonian national state as loyal citizens. After five years, the previous manor owners also got a part of previously expropriated land back but in a smaller size than before the expropriation, comparable to other larger farmsteads. Although the Baltic German minority wasn't considered a huge threat to the security of Estonia, and their complaints about the land reform were also declined in national courts as well as in the League of Nations,²⁷ this partial return of land to previous landlords and the following compensating the expropriated land could be considered as an endeavour to achieve loyalty of this national minority as well. The pragmatic purpose of giving agriculturally experienced Germans an opportunity to use their knowledge and skills to promote the rural economy cannot be underestimated. Compared to many Estonian new farmers who encountered farming land for the first time, there is no doubt that German landlords, who had engaged in agricultural production for several generations, were much more skilful in that field. They were able to manage more effectively from the perspective of self-profit as well as the state budget.

From the times of Tsarist Russia, the Republic of Estonia inherited a feudal agrarian system, which was considered highly unfair by most of the Estonian population. With the land reform, land was tried to be divided between "old" and "new" owners as equally as possible. Possible land speculations and new accumulation of land into large-scale ownership were prevented by strict rules that allowed one to own only a certain amount of land per person. For example, if someone would inherit land that was larger than permitted, the person had to transfer the rest in a couple of years. This distribution, as equal as possible, was an attempt, either consciously or inadvertently, to homogenize society.

Fair land distribution was necessary from a social point of view to ensure a source of livelihood for all.²⁸ In addition to the social aspect, the economic aspect was also

---

²⁵ More about Estonian relationship to the League of Nations see PIIP, A. *Estonia and the League of Nations*. In: *Problems of peace and war: papers read before the society in the year 1920*. London: Sweet and Maxwell, 1921, pp. 35–44.

²⁶ See VISNAPUU, K. *Land Reform and the Principle*, pp. 53 ff. [seen 2-10-2024]. Available: https://www.juridicainternational.eu/article_full.php?url=2018_27_53_land-reform-and-the-principle-of-legal-certainty-the-practice-of-the-supreme-court-of-estonia-in-19181933; LUTS-SOOTAK – VISNAPUU, K. *The Aims and Discussions*, *op. cit.*, pp. 116 ff.

²⁷ MADE, V. *Küalisena maailmapoliitikas: Eesti ja Rahvasteliit 1919–1946 [As Guest in World Politics: Estonia and the League of Nations 1919–1946]*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999, pp. 145 ff.

²⁸ The socio-economic basic right, quite similar to the Article 151 of Weimar Constitution, was proclaimed also in Estonian Constitution 1920 Article 25. Estonian norm stressed out the connection between the social justice and land distribution for to warranty the livelihood in a very clear way. See more LUTS-SOOTAK, M. – SIIMETS-GROSS, H. Die „menschenwürdige Existenz“ im Grundrechtskatalog des Grundgesetzes von 1920 der Estnischen Republik. In: KAISER, T. – OESTMANN, P. – PIERSON, T.

essential – new and existing farmsteads had to ensure the family's economic livelihood realistically. Land consolidation tools were used to form economically viable farms and were widely implemented on private and state lands. One of the most important activities was giving additional land to small farms, which increased the farm's agricultural land surface enough to make the farm viable. The need to increase the number of small farms was already considered when planning to distribute manor lands.

Based on the Land Consolidation Act adopted in 1926, numerous land consolidation works were carried out on private lands, the main of which were the abolition of strip lands, the division of lands that were in common use, and the allocation of village community land to peasants from the areas of the territories annexed to the Republic of Estonia based on the Tartu peace treaty. Land exchange between the state and private lands was also used. Due to population growth at the end of 1920, new land areas were taken to form farms, and for this, it was necessary to carry out extensive work: building roads and draining the wetlands. Settlement farms appeared in the newly planned areas.

Extensive land consolidation works supported and coordinated by the state ensured more efficient land ownership and improved the economic situation of land use. As a result of the land reform, approximately 96,500 farms and small settlements were created and organized. It made up 62% of the total number of farms in 1939. About 56,200 new farms and small places were established, 23,700 former lessees were reorganized, and 14,500 small places were enlarged by adding land. Land exchange between private and state lands was carried out in 1,900 cases. The land reform affected almost 400,000 Estonian people, which was 2/3 of the people of the agricultural population.²⁹

Since the Soviet Union occupied and annexed the Republic of Estonia in 1940, it is impossible to give a clear assessment of whether the Estonian land reform achieved its objectives – accomplishing general social justice in society through a relatively equal distribution of land. Since no huge contradictions or political problems have arisen, the land reform in Estonia can be considered rather successful. It is, therefore, reasonable to take a closer look at which administrative and legal measures were used to administer and supervise the land redistribution process.

3. The Parcellation and Registration of Land Plots

One of the prerequisites to execute the radical land reform frequently and without falling into chaos was that Estonia already had a quite good land administration system and experience from earlier times. No land was without an owner, and the land registers were trustworthy. First, certain data about land registry offices in Estonia comes from the 18th century, when consistency in keeping land registers can be noticed. During the reforms in the 19th century, quite many farmlands of manors were already parcelled into lots, and they were either given to lease or even sold to peasants. Furthermore, the land landlords used was often parcelled into plots to tenure them to peasants. To manage these lands, a good land register and relatively exact maps existed. In 1889, after the Russification and

---

(Hg.). *Wege zur Rechtsgeschichte: Quelleninterpretation in Hausarbeiten und Klausuren*. Stuttgart: utb 2022, pp. 214–236.

²⁹ KAUR, U. *Wirtschaftsstruktur und Wirtschaftspolitik des Freistaates Estland*. Bonn: Baltisches Forschungsinstitut Universität Bonn, 1962, pp. 38–40.

reformation of the courts, real estate registration was unified into the general land charge register (Germ. *Grundbuch*) held by the courts.³⁰

After gaining national independence, the land charge institutions were renamed land registry departments. Land registry departments were independent offices, and their task was to collect, store, and disclose information on the creation, transfer, and encumbrance of immovable property with real rights as well as on the transfer, encumbrance, alteration, or termination of a real right encumbering an immovable as well as register court decisions replacing different transactions. In general, the purpose of the land registry was to give an overview of the judicial status of immovables. But not only. Land registers were public because they needed to be trustworthy. All real rights emerged, changed, and ended only with a corresponding entry to the land register, which means that the entries had judicial power. Third parties could rely on good faith and perform transactions with these people, who were marked as owners or entitled persons or with properties in the land registry. Even ownership came into force from the entry of the land register (Baltic Private Law Code³¹ § 812). Regardless of real-life situations, only the person named in the land register as an owner of immobile property was legally considered an owner. This, of course, was a prerequisite, since if a person became an owner, for example, through a fraud or by a mistake, then this entry was considered void, and the correct entry had to be made as quickly as possible.

So, it was easy and transparent to keep track of land transactions. Farmlands were already parcelled into lots, and the earlier unregistered plots were now entered into the land register. After the land reform, manor lands also had to be parcelled into lots and entered into the land register as new separated farmsteads.

4. The Local Administration of Land Distribution and General Literacy

Legal prerequisites for formulating reform results are not worth much if, in real life, a previously working effective system for measuring out the land, choosing entitled people, showing them eligible land lots, and controlling the whole process doesn't exist. Although the administrative system at a provincial level previously belonged to the competence of Baltic-German knightships, and Estonians, as peasants, could not participate in this system, they had acquired great experience in rural municipalities.

With the Peasant Community Act of 1866, common for all three Baltic provinces,³² peasant rural municipalities were liberated from the supervision of manor lords. The new, overall, rural municipal government established in the countryside was the first institution in the Baltic region based on modern self-government principles. Elections of local municipal council, forming local municipal administrations and taking part in their work, hiring

³⁰ ANEPAIO, T. Dialogue or conflict? The legal reform of 1889 and Baltic Private Law Code. *Juridica International*, 2000, No. 5, pp. 171 ff. [seen 2-10-2024]. Available: https://www.juridicainternational.eu/article_full.php?url=2000_V%20_168_dialogue-or-conflict-the-legal-reform-of-1889-and-baltic-private-law-code.

³¹ The codification of local private law from the middle of the 19th century – *Provincialrecht der Ostseegouvernements. Dritter Theil: Privatrecht: Liv-, Est- und Curländisches Privatrecht*. St Petersburg: Buchdruckerei der Zweiten Abtheilung Seiner Kaiserlichen Majestät Eigener Kanzlei, 1864 – remained in force during the full time of the Estonian first independence era between two World Wars.

³² *Landgemeinde-Ordnung für die Ostseegouvernements* (Beilage zu einem Rescripte des Herrn General-Gouverneurs der Ostseegouvernements vom 1. April 1866 sub No. 394). Reval: Ehstländische Gouvernements-Typographie 1866.

municipal writers and secretaries and supervising their work, which had been practiced for more than half a century – all that became everyday matter of business to Estonian peasants. In 1934 Paul Sokolowski, a legal scholar of a Baltic German origin, but not a nobleman, in this time professor of German private law at the University of Kaunas, argued that the Baltic rural communities were distinctly democratic institutions: “A spirit very different from the basic attitude of the intellectual upper class but no less democratic developed in the peasant communities. The self-government right granted to them after the abolition of serfdom had a markedly democratic character and was early in an increasingly sharp opposition to the landlords. Entire generations grew up in these rural democracies before the two republics of Estonia and Latvia were formed.”³³

If, in 1866, some members of local municipal administrations wrote just three X-s to their name because of illiteracy, then by the end of the 19th century, most of the Estonian population was literate. This was also the case for the poorest landless peasants. They were not even left out of the administrative business of municipal authorities. Although the right to vote was not general and uniform, the representatives of landless peasants also belonged to the local municipal councils. It is important to emphasize that literacy was not limited to the male population. Even girls attended at least primary schools, so women could participate in the work of municipal authorities and run a household independently and keep the necessary accounts.

At the level of the peasant communes, there were also courts of first instance in peasant cases. The resolution of conflicts through legal and judicial channels, the practice of presenting evidence both on the side of the parties to the dispute and on the side of the bench, the taking of written minutes and the awareness of the superiority of written evidence educated peasants to become members of modern society.³⁴ This local jurisdiction, as well as the functioning judicial system in several instances, prepared the Estonian peasants for independent legal transactions they needed to manage as landholders.

5. Judicial Review of Executive Power and Development of Legislation

The decisions of municipal organs and the overall management of the land reform were responsibility of the Ministry of Agriculture, where several departments were established specially to carry out the land reform. Even the existence of a separate ministry for rural affairs was caused by the need for land reform. When thousands and thousands of individual decisions had to be made in the administration, decisions of dubious value also occurred. If tens or even hundreds of thousands of people are affected by the decisions made, they can't make everyone happy. Filing complaints within the administration authorities themselves was already known to Estonian citizens from earlier times. However, the Estonian Republic introduced an innovation that had a consequential effect and became a touchstone of the desired rule of law – administrative justice.

---

³³ SOKOLOWSKI, P. Parlamentarismus und Demokratie in den Ostseerepubliken Estland und Lettland. *Zeitschrift für osteuropäisches Recht, Neue Folge*, 1934, Jg. 1, H. 2, p. 55.

³⁴ See more detailed about this phenomena LUTS-SOOTAK, M. Die Gerichtsstube als Bildungsanstalt. Die Gerichtbarkeit über die bäuerlichen Rechtssachen in Est- und Livland im 19. Jahrhundert. In: PASEWALCK, S. – EIDUKEVIČIENE, R. – JOHANNING-RADŽIENE, A. – KLÖKER, M. (Hg.). *Baltische Bildungsgeschichte(n)*. Berlin; Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2022, pp. 199–214.

Since the beginning of independence, it has been emphasized that the Republic of Estonia should be a state of the rule of law. To act accordingly, it was necessary to create a strong system of administrative courts, which hadn't existed in Estonia before. In 1919, the administrative court procedure was adopted, and since then, the history of the Estonian administrative court system has begun.³⁵ The control over the implementation of the land reform became quite an ordeal to the administrative court system since complaints about the land reform formed a huge part of the court practice (only tax-related cases succeeded land reform cases by number). By allowing the judicial review over the administrative authorities who carried out the reform locally but also at a higher level since the administrative court procedure allowed individuals to file complaints even against the actions of ministries, it was ensured that the land reform was carried out on equal, fair and legal principles.³⁶ The general literacy of the people also affected this context – the opportunity to protect their rights in courts was easily available to everybody, often without any additional support. Of course, there were also errors – people turned to the wrong instance or exceeded the time limits for complaints – but mostly, the complaints were conducted properly and formally correctly. Furthermore, a strong judicial review over the administrative authorities made local corruption very hard to occur. So, for instance, during the first period of independence of Estonia, at least in the court praxis of two of the highest court instances, no bribery cases related to land reform were discussed.³⁷

The so-called general historical literature on Estonia's land reform has painted a picture according to which the whole land reform was based on the single Land Reform Act from 1919. On the other hand, recent research of Estonian legal historians has shown very clearly that the legal basis for carrying out the general purposes of the land reform required a long series of introductory decrees, as well as corrective and supplementary laws, et c.; more than 50 statutes in sum. One could almost think that the decision-makers had no idea what they wanted to do. A closer look at these legislative and regulatory activities showed a consistent adherence to the principle of legislative reservation when people's fundamental rights were affected, to the legislative principle of delegation when new responsibilities

³⁵ See PILVING, I. Die Schaffung und Entwicklung der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Estland. *Juridica International*, 2014, No. 22, pp. 46–57 [seen 2-10-2024]. Available: https://www.juridicainternational.eu/article_full.php?uri=2014_21_46_die-schaffung-und-entwicklung-der-verwaltungsgerichtsbarkeit; PILVING, I. – ERNITS, M. Verwaltungsgerichtsbarkeit in Estland: Geschichte und Gegenwart. In: SOMMERMAN, K.-P. – SCHAFFARZIK, B. (Hg.). *Handbuch der Geschichte der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland und Europa*. Bd. 2. Berlin; Heidelberg: Springer, 2018, pp. 1601–1621.

³⁶ For example, in 1922 the Ministry of Agriculture claimed that since they are the carriers of higher power and public authority, people are obligated to do immediately what the administrative body orders. The Supreme Court of Estonia commented this statement on its own initiative (the complainant didn't ask to take a position in this question) and stated that in a state of rule of law, people need to have the right to ask whether the activities of administrative authorities are legal since illegal orders could never be mandatory for people. People should not obey to orders of administrative authorities just because authority tells it so. See more about the Supreme Court's practice in land reform cases: VISNAPUU, M. *Land Reform and the Principle*. *op. cit.*

³⁷ ORGULAS, K. *Altkäemaksu süüteoed Eesti Vabariigis 1918–1940 kehtinud karistusõiguses ning Kohtupalati/Kohtukoja ja Riigikohtu praktikas* [The bribery offences in the penal law of the Republic of Estonia 1918–1940 and in the practice of the National Court of Appeal and the Supreme Court] [MA thesis (Law)], Tartu: Tartu Ülikool, õigusteaduskond 2021 [seen 2-11-2024]. Available: <https://dspace.ut.ee/items/b2d16502-6e75-4752-856c-695f118e21eb>.

were to be granted to the executive, etc. Admittedly, errors also occurred in these normative activities, which brought the need for corrections. However, the serious effort to carry out such a complex process as a profound and extensive land reform in a legally coherent and correct manner overcomes the obvious failures.

6. A Surprising Tool – Divided Ownership

The Land Reform Act spoke in very vague terms about ‘giving’ and ‘receiving’ land but left the ownership or legal character of usage rights that the redistributed land would take completely open. Similarly to the postponement of the issue of compensation until the adoption of a special law, it was also stated in the Land Reform Act that the land would be given to use according to a special law that was declared to be issued in the future. The land plots for farmsteads were measured out and even redistributed frequently and relatively quickly. Already by 1924, 80.5% of the nationalized land had been distributed. At the same time, no one knew precisely according to which legal basis the land was ‘given’ by the state and ‘received’ by a former soldier, widow of a soldier, farmhand, manor worker, or a former tenant on manor land. Legal clarity arrived first in 1925, as the law on the redistribution of lands regulated both the transfer of ownership as well as the distribution of plots based on “permanent use”. Of course, ‘permanent use’ was a similarly imprecise term in any legal sense. The legislator, however, elaborated its aims by specifying that these ownership relations were to be based on the norms of the Baltic Private Law Code,³⁸ which concerned divided ownership in general (Art. 942 ff.) and permanent lease in particular (Art. 1324 ff.).³⁹ Permanent lease was a legal institution that was known in German as *Erbzins* or *Grundzins*. In Ancient Roman law the counterpart, *superficies*, was used mostly in the cities when the buildings erected on another man’s land. In the Baltic Code, however, the rural institute of *emphyteusis* was mixed with the urban *superficies* of the Roman law. The essential difference from these Roman law institutions was that in Ancient Rome, they were considered as *iura in re aliena*, not as a separate form of ownership. In Medieval towns and legal treaties, in the Baltic Private Law Code and in the Republic of Estonia in the third and fourth decade of the 20th century, however, permanent lease was one of the core forms of divided ownership. Although at the beginning of the land reform, it was “advertised” that the expropriated land would be given into ownership, a divided ownership system was used for a transitional period. Until 1926, more than 25,000 plots

³⁸ Baltic Private Law Act was the codification of the private laws of Baltic Governorates of Russian Empire from the year 1864 where the already existing law was consolidated. Therefore, the Code contained a lot of institutes and legal figures of pre-modern private law, including divided ownership. See more about the features of the Code LUTS, M. Private Law of the Baltic Provinces as a Patriotic Act. *Juridica International*, 2000, No. 5, pp. 157–167 [seen 2-10-2024]. Available: https://www.juridicainternational.eu/article_full.php?url=2000_V%20_157_private-law-of-the-baltic-provinces-as-a-patriotic-act; LUTS-SOOTAK, M. Zur Verortung des Baltischen Privatrechts (1864/65) unter den europäischen Privatrechtskodifikationen. In: HAMZA, G. – HLAVAČKA, M. – TAKII, K. (Hg.). *Rechtstransfer in der Geschichte. Internationale Festschrift für Wilhelm Brauneder zum 75. Geburtstag*. Berlin: Peter Lang, 2019, pp. 219–243.

³⁹ On the divided ownership in the system of Baltic Private Law Act see LUTS-SOOTAK, M. Das geteilte Eigentum – ein zäher Überlebender in Estlands Rechtsgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. In: LUTS-SOOTAK, M. – SCHÄFER, F. L. (Hg.). *Recht und Wirtschaft in Stadt und Land. Neunter Rechtshistorikertag im Ostseeraum, 16.–20. Mai 2018 in Tallinn, Sagadi und Tartu, Estland*. Berlin: 2020, pp. 184–191; LUTS-SOOTAK, Pre-modern divided ownership, pp. 99 ff.

(25,530) were given to permanent lease, and only approximately 6,000 plots (6,189) were rented out by the state.⁴⁰

At first glance, it might seem to have been a rather elegant or at least pragmatic solution to use divided ownership as a way of carrying out the land reform in the young republic: 1) the rent for the permanent lease was very low, making it reachable for a class of people who received the redistributed land but could not have afforded to pay its full price 2) the state as the upper owner of the land retained some control over the plots redistributed: if the permanent leaseholder owed three years' rent, he lost the usage right on the plot; 3) as permanent leaseholder contracts did not need to be renewed periodically – as regular tenure contracts did, which were valid for up to six years, the state's management costs were lower as a partner in permanent leases.

In any case, the upper owner's means of control and decision-making were much more restricted than was the case with regular tenure contracts between the absolute owner and the tenant. One of the main ideas that the Estonian land reform was built on was the viability principle. On the one hand, viability was supposed to mean that the redistributed land plots had to be large enough to make profitable cultivation possible or at least to take care of the subsistence needs of the family using it. On the other hand, viability also meant that the land acquirer and future user needed to have the necessary prerequisites and abilities to cultivate the land effectively and in a profit-oriented way.⁴¹ To ensure that both sides of the viability principle would be fulfilled, the state closely cooperated with local institutions of self-government. In the case of a careless tenant, the state could refuse to sign the contract for the next period, but it had no power over a permanent leaseholder – the institution of divided ownership made this impossible. An additional problem was again connected to the availability of credit. It was impossible to burden the permanently leased land with mortgages.

In hindsight, it seems that between the two World Wars, the Republic of Estonia was able to use divided ownership as a relatively successful tool to regulate the land question for two main reasons. Firstly, the state owned a rather large amount of land to be redistributed, and new land improvement technologies allowed even extensive bog and woodlands to be made cultivable. The state was also able to solve the unemployment problem following the great international economic crisis by creating new settler farmsteads and leasing them out for 'permanent use' i.e., on a permanent lease. The other reason is directly connected to the interwar era of the Republic of Estonia's short existence (1918–1940) and the radical social and political reconfigurations following World War II across the whole of Eastern Europe. Therefore, we only have indirect evidence that preserving the institution of divided ownership in Estonian law was considered neither sustainable nor useful in the long run. In legal literature, the permanent lease was considered the most controversial and confusing problem in contemporary law, and the institution of divided ownership was not included in the draft of Estonian own Civil Code, which by 1940 had been debated in the

---

⁴⁰ JANUSSON, J. Maareformi teostamine 1919–26 [The Realisation of Land Reform 1919–26]. *Requiel Mensuel du Bureau Central de Statistique de l'Estonie*, 1928, No. 76, p. 173.

⁴¹ For more about the details of the ideology of viability by the Estonian land reform, see KÖLL, *Peasants on the world market*, pp. 50–52.

parliament, although due to the Soviet occupation was never passed.⁴² As a new law was passed in 1936, according to which the leased lands were to be bought into ownership, it is clear that the decision-makers also wanted to dispense with this pre-modern institution. Thus, using pre-modern divided ownership institute in Estonian land law can be considered a preliminary measure while managing the mass of land use relationships right immediately after the redistribution of land.

Conclusions and Prospects

The great goals of the first land reform of the Republic of Estonia – breaking the economic supremacy of the German nobility and redistributing the land as equally as possible to as many people as possible – were achieved in the first, barely maintained period of independence of the Republic between two World Wars. Although since the beginning of 1918, Estonia had to build up an entirely new state with modern laws following the principle of the rule of law, there was no need to start from complete zero. The local and central institutions of the country already had experience in the administrative field; the land was registered, and there existed no land without owners or land without registration. The Estonian administrative organs could continue to modify the tradition to follow contemporary legal principles. People were literate, and the newly established administrative court system guaranteed people access to the court protection of their rights against administrative arbitrariness. The division of powers, checks and balances system, and administrative justice functioned and eliminated the possibility of corruption. Finally, it was a cunning move to preliminarily use the legal figure of divided ownership for land distribution. This way, land reform could fulfil its purpose of giving land to its tillers as quickly as possible.

Expropriating the land from previous large estate owners made it possible to give the people of Estonia equal conditions of livelihood in the countryside. Although, at first, it might have been seen as unfair to large estate owners, especially since the constitution protected private property, this initial unfairness was equalized by giving some of the land back to previous owners and by compensating the rest.

The Soviet occupation and the annexation of Estonia in 1940 disrupted economic and property relations. After the re-establishment of the independence of the Estonian Republic in 1991, the new land reform was carried out based on the principle of re-privatization of the land to its former owners or their successor. The documental basis to manage it was good – the land registers were mostly perceived. Although the Soviets did not recognize private property and all the land was nationalized in the Soviet era, the collective memory of Estonia as a country of well-cultivated farmsteads was never interrupted. However, the divided property model was not reinforced in the 1990s, and later – the former permanent leaseholders or their successors received full ownership of the land. The land reform of

---

⁴² On the preparation of the draft of Estonian Civil Code, see LUTS-SOOTAK, M. – SIIMETS-GROSS, H. – KIIREND-PRUULI, K. *Estlands Zivilrechtskodifikation – ein fast geborenes Kind des Konservatismus*. In: LÖHNIG, M. – WAGNER, S. (Hg.). „Nichtgeborene Kinder des Liberalismus“? *Zivilgesetzgebung im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2018, pp. 273–316; LUTS-SOOTAK, M. – SIIMETS-GROSS, H. – KIIREND-PRUULI, K. *The Private Law Codification as an Instrument for the Consolidation of a Nation from Inside: Estonia and Latvia between Two World Wars*. In: GALEDEK, M. – KLIMASZEWSKA, A. (eds.). *Modernisation, National Identity and Legal Instrumentalism. Studies in Comparative Legal History. Vol. 1: Private Law*. Leiden: Brill, 2020, pp. 285–310.

the 1990s was again carried out quite successfully; it wasn't chaotic, and it managed to establish the private ownership of land once more in a relatively short period. However, the equal distribution of land has not been the primary goal in Estonian agrarian law and politics in the beginning of this second period of independence of the nation. The structure of land possession is not of the former importance because Estonia is not an agrarian land anymore – agriculture forms only 3% of Estonian current GDP.

Ideologická minulosť a súčasnosť bratislavského Slavína

Alexandra Letková

Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Kontaktný e-mail: alexletkova@gmail.com

The Ideological Past and Present of Bratislava's Slavín

Abstract:

The article presents an object of public area, at the same a national cultural monument and a cemetery – the Slavín monument. The author primarily analyzes period documents and thus presents the monument's historical-artistic and ideological (propagandist) side. Subsequently, the author works with the monument from the point of view of historical memory, forgetting and bending of history. In contrast, the author identifies the most significant shortcomings of the monument. In the last part of the article, the author analyzes the legal regulation of the monument and offers options that would anchor Slavín as an urban dominant in the 21st century, both ideologically and artistically.

Keyword: memorial; monument; Slavín; Bratislava; propaganda; ideology

Kľúčové slová: pamätník; monument; Slavín; Bratislava; propaganda; ideológia

DOI: 10.14712/2464689X.2025.6

Financovanie: Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-22-0079 Premeny právnej vedy – historické a súčasné podoby právnej vedy a vedeckosti práva.

Úvod

Bratislavský Slavín je v registri nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok, vedom Pamiatkovým úradom Slovenskej republiky, katalogizovaný pod unifikovaným názvom ako Pamätník s cintorínom, resp. pod zaužívaným názvom ako pamätník Slavín, pod číslom ÚZPF: 204/1-11, v katastrálnom území Staré mesto. V rámci pamätníka

je zaevidovaných jedenásť pamiatkových objektov.¹ Oficiálny internetový bedeker Bratislavy je k Slavínu žičlivejší a opisuje ho ako „najväčší vojnový pamätník v strednej Európe, ktorý vďaka svojej polohe a výške 52 metrov patrí medzi dominanty mesta. Je tu pochovaných 6845 vojakov Sovietskej armády padlých pri oslobodzovaní Bratislavy počas druhej svetovej vojny.“² V krátkom texte autor v súvislosti s pamätníkom ohýba pojmy ako gigantický, impozantný a pôsobivý, zároveň však okrajovo spomenul jeho rozporuplnosť. Paradoxne si autor textu pravdepodobne neuvedomil, že uveril historicky nepresnému, avšak ideologicky žadanému, dojmu z pamätníka. Na Slavíne totiž neležia iba padlí vojaci, ktorí oslobodzovali Bratislavu, tých bolo oficiálne 742. Ostatné telesné pozostatky boli doslova zozbierané v okruhu cca sto kilometrov od Bratislavy (Považie, Ponitrie, kopanice), dokonca boli privezení aj padlí vojaci z oblasti Tatier. Bratislava síce nebola hlavným mestom, no rozhodne bola metropolou Slovenska a bolo zrejmé, že najväčšie pietne miesto, či pamätník musí byť práve jej dominantou, aj v kontexte budovania socialistickej spoločnosti. Spomínaná gigantickosť je typická pre všetky pamätné miesta nesúce ťarchu ideológie a tá musela byť zabezpečená v prvom rade množstvom pochovaných (v masových aj označených hrobách) na najvyššom kopci v centre mesta a samozrejme v druhej fáze samotným pamätníkom, ktorý je vďaka polohe neprehliadnuteľný.

Samotný pamätník so sebou nesie aj niekoľko príbehov vrytých v historickej pamäti Slovákov. Okrem ideologicky vytvoreného (lepšie povedané výrazne domysleného) príbehu o oslobodení Bratislavy Červenou armádou, veľkosťou priam konkurujúci samotnému povstaniu a bojom na Dukle, rozpráva aj príbeh o jeho úlohe v upevňovaní komunistického režimu, keďže slúžil ako miesto, kam mierili všetky politické zahraničné návštevy a kde sa prisahala vernosť totalitným hodnotám (prisahy socialistickej mládeže alebo príslušníkov Štátnej bezpečnosti). Do dnešných čias ho každoročne poctila návštevou hlava štátu v deň výročia oslobodenia Bratislavy (rok 2023 bol prvýkrát výnimkou), konajú sa na ňom rôzne protesty, spomienkové stretnutia, pochody extrémistických skupín, je tiež terčom občianskej neposlušnosti a to najmä vo vzťahu k aktuálnemu vojnovému konfliktu na Ukrajine.

Všetko vyššie uvedené je iba akási ochutnávka rozporuplnosti Slavína. Hypotéza, s ktorou budeme v celom texte pracovať je postavená na tzv. banalite zla, ktorú definovala na procese s Adolfom Eichmannom Hannah Arendtová. Arendtová nebanalizovala zlo, ako jej mnohí vyčítajú, práve naopak. Jej teória poukazuje na prvoplánovú obyčajnosť, či všednosť priemerného úradníka: „Ako bolo možné, že úplne priemerní ľudia mohli páchať činy, ktoré prekračujú všetku mieru ľudskej predstavivosti, či sa na nich podieľať a to z obyčajnej bezmyšlienkovitosti...“³ Aj samotný Eichmann sa v procese obhajoval tým, že bol iba úradníkom, rádovým byrokratom. V skratke by sme mohli povedať, že spomínaná všedná byrokracia bola pôvodom a dôkazom o banalite zla. My sa na Slavín pozrieme skrz rovnakú optiku – vo svojej podstate je Slavín iba umeleckým výrazom

¹ Zoznam dostupný [online] na [cit. 2024-1-4]. Dostupné na: <<https://www.pamiatky.sk/nkp-a-po/register-nkp/>>

² Bedeker dostupný [online] na [cit. 2024-1-4]. Dostupné na: <<https://www.visitbratislava.com/sk/miesta/slavin>>

³ ARENDTOVÁ, H. Myšlení a úvahy o morálce: prednáška. In: *Reflexe: Filosofický časopis*, 1998, roč. 19, č. 1, s. 1.

vytvoreným z betónu a kameňa, pričom táto jeho chladná meravosť a mlčanlivosť ukrýva príbeh ideológie totalitného režimu, fungujúci dodnes.

Článok je rozdelený na tri časti a v každej z nich budeme skúmať iný aspekt pamätníka. Prvá časť tvorí analýzu výstavby v kontexte ideológie, od umiestnenia, cez víťazný projekt Jána Svetlíka, s dôrazom na zmeny, ktoré musel do výsledného diela zakomponovať. V druhej časti interpretujeme a aplikujeme na Slavín rôzne teórie na skúmanie pamätníkov skrz filozofiu a historickú, resp. kolektívnu pamäť. Pokúsime sa zodpovedať na otázku, či si Slavín „zaslúži“ byť skutočnou dominantou hlavného mesta, či ho možno považovať za ideologickú zbraň súčasnej proruskej propagandy postavenej na dezinformáciách. V tretej časti sa zamyslíme nad možnými riešeniami *pro futuro*. Budeme analyzovať právnu stránku problematiky pamätníka, s poukázaním na podobné situácie s pamätníkmi v zahraničí. Záverom ponúkneme, podľa nášho názoru, optimálne riešenie, ktoré by zabezpečilo dôstojnosť pietneho miesta, ktoré by Slavín mohlo vymaniť z područia ideologicky nevyváženého miesta, vzbudzujúceho až priveľké vášne.

1. Budujeme Slavín!

O pietnom mieste v srdci Bratislavy sa začalo uvažovať už s blížiacim sa oficiálnym koncom druhej svetovej vojny v Európe. Zachovaná dokumentácia k pamätníku je veľmi podrobná a obsiahla, najväčšmi môžeme vychádzať so súborných sprievodných správ.

Dňa 17. januára 1946 sa na spoločnej porade zástupcov Sovietskej armády a príslušníkov ÚNV v Bratislave rozhodlo o definitívnom mieste pre spoločný cintorín padlých vojakov Sovietskej armády. Výbežok Malých Karpát, s názvom Himmelspizeln, v srdci Bratislavy bol vybraný kvôli výbornej viditeľnosti a polohe, okrem toho bol na ňom už na konci vojny vytvorený poľný cintorín. Pôvodne sa uvažovalo o vybudovaní dvoch veľkých masových hrobov, no v rokoch 1946 – 1947 bolo na Slavíne založených až šesť takýchto hrobov, keďže sa odhadovaný počet pochovaných zvýšil z 2000 na vyše 6500. Hroby boli pomerne plytké a zem sadala, čoho dôsledkom boli nutné okamžité úpravy terénu. V roku 1948 sa Zbor povereníkov rozhodol vypísať prvýkrát súťaž na architektonické dokončenie Slavína. Výsledkom bolo iba sklamanie ideovej rady: „veľká myšlienka Slavína nenašla úmerného umeleckého výrazu a predložené práce neodpovedali výtvarnou hodnotou potrebe slovenského ľudu, vyjadriť pamätníkom jeho vďačnosť za tisíce životov sovietskych vojakov, obetovaných jeho slobode.“⁴ V období rokov 1948 – 1950 však boli vykonané prvotné terénne úpravy, ktoré vychádzali z umiestnenia masových hrobov a označených hrobov dôstojníkov.⁵ Architektonická úprava hrobov v rokoch 1950 – 1951 bola vedená Luborom Lacinom. V tomto období bola vypísaná už v poradí druhá súťaž na výstavbu pamätníka. Prvú cenu za sochársky námet vyhral Jozef Kostka, no k realizácii sa nepristúpilo. Dôvodom boli zásadné pripomienky a nutné zmeny v návrhu, dôsledkom čoho bola vypísaná tretia celoštátna súťaž na doriešenie existujúceho stavu pietneho miesta v roku 1953. Ani z tejto súťaže však nevzišiel víťazný návrh. Neskorší víťaz Ján Svetlík sa do nej taktiež zapojil spolu s Ladislavom Snopekom a Rudolfom Pribišom. V nadväznosti

⁴ SNA, f. Zbor povereníkov – Úrad predsedníctva Zboru povereníkov, sign. Sekretariát, 1957 k. 55, č. j. 117, Záverečná správa odborní komise o posouzení úvodního projektu výstavby památníku Padlých hrdinů Sovětské armády na Slavíne v Bratislavě, s. 3.

⁵ SNA, f. Úrad predsedníctva Zboru povereníkov – Spisy odborov 1956, k. 373, Správa o výstavbe cintorína padlých príslušníkov Sovietskej armády na Slavíne v Bratislave, s. 1.

na ňu bola vypísaná užšia súťaž, pre šesť najvyššie hodnotených autorských kolektívov. Výsledok z užšieho výberu⁶ stále nebol uspokojivý a nenaplnil očakávania poroty a ideovej rady. Pristúpilo sa opäť k užšiemu výberu (január až marec 1955), tentokrát troch najvyššie hodnotených kolektívov, z ktorých už víťazne vyšiel návrh Jána Svetlíka, ktorý podľa ideovej rady niesol tradičné prvky slovenskej architektúry, no obsahoval niekoľko ideových nedostatkov – napr. pendant hrobov slovenských národných dejateľov. Nemôžeme opomenúť, že Svetlíkov projekt nebol víťazný ani v tejto súťaži, najvyššie hodnoteným bol návrh autorského kolektívu pod vedením Emila Belluša, no komisia neurčila presné poradie prvých troch miest. Až zapracovanie pripomienok a odstránenie „vád“ vynieslo práve Svetlíkov návrh na stupeň víťazov. Dňa 4. apríla 1955 bol Zborom povereníkov Svetlík poverený vypracovať návrh a maketu pamätníka v súlade s jeho víťazným návrhom a odporučeniami poroty a ideovej rady.

1.1 Súťaž, realizácia a ideová koncepcia projektu

Definitívny projekt Jána Svetlíka, z dňa 16. augusta 1955, musel teda pred začiatkom realizácie spĺňať nielen architektonické a umelecké, ale predovšetkým ideologické predstavy vládnej garnitúry. Vypísanie súťaže v sebe zahŕňalo záväznú smernicu ideovej rady: „vedúcim poslaním výtvarného zvýraznenia Slavína má byť hlboká vďačnosť našich národov Sovietskemu zväzu za oslobodenie a za tú radostnú skutočnosť, že od chvíle, kedy prvý sovietsky vojak vstúpil na územie našej vlasti, bolo umožnené nášmu ľudu sa navždy zbaviť okov kapitalizmu a radostne a pevne vykročiť na cestu budovania socializmu a komunizmu.“⁷ Nešlo teda o nič prekvapivé, záväzná smernica kopírovala doktrínu vďačnosti Sovietskom už v mnohých dokumentoch predtým, napr. v preambule Ústavy 9. mája.

Slavín však v podobe, v akej ho poznáme dnes, nie je totožný s pôvodným víťazným návrhom.⁸ Po zapracovaní pripomienok Slavín dostal subtilnejší vzhľad, sochárske práce boli skorigované v súlade s umeleckými hodnotami socialistického realizmu. Úplne odmietnutý bol napr. návrh výstavby fontány od Alexandra Trizuljaka, ktorá mala byť súčasťou parku za pamätníkom.

KSS a Zbor povereníkov predložili upravenú podobu projektu, ktorý bol schválený Poverením miestneho hospodárstva a ÚNV v Bratislave, na schválenie vládnuemu výboru do Prahy. Projekt bol s drobnými pripomienkami schválený Ministerstvom miestneho hospodárstva Československej republiky a po právnej stránke už nič nebránilo jeho definitívnemu odobreniu vládnuym výborom v decembri 1955. Medzitým vyrástla v Bratislave nová maketa pamätníka, ktorej stavebný, umelecký a ideologický potenciál pravidelne kontrovali. Len v krátkosti uvádzame, že stavbárske a urbanistické práce boli počas celej výstavby kontrolované, spolupracovali na nich odborníci z mnohých technických

⁶ Išlo o riadnu súťaž vyhlásenú ÚSČSVU – Zväz architektov v Bratislave spolu s ideovou radou (na niektorých dokumentoch je udávaná ako ideová komisia).

⁷ SNA, f. Zbor povereníkov – Úrad predsedníctva Zboru povereníkov, sign. Sekretariát, 1957, k. 55, č. j. 117, Závěrečná správa státního výboru pro výstavbu a posouzení posouzení úvodního projektu výstavby pamätníku Padlých hrdinů Sovětské armády na Slavíne v Bratislavě, s. 7.

⁸ SNA, f. Zbor povereníkov – Úrad predsedníctva Zboru povereníkov, sign. Sekretariát, 1957, k. 55, č. j. 117, Závěrečná správa odborní komise o posouzení úvodního projektu výstavby pamätníku Padlých hrdinů Sovětské armády na Slavíne v Bratislavě, s. 3.

odvetví. Rozhodne môžeme tvrdiť, že išlo o premyslenú stavbu, ktorej predpokladom bola trvácnosť a precízne technické zabezpečenie.⁹ Rovnako precízne sa kontroloval aj rozpočet stavby, či jednotlivých umeleckých diel, ktoré mali byť jeho súčasťou. Výhrady celoštátnych orgánov v konečnom dôsledku smerovali práve k rozpočtu, nakoľko celková suma, rátajúc aj investície do roku 1950 (35 miliónov Kčs.) nemala prekročiť 80 miliónov Kčs., čomu boli podriadené aj následné úpravy projektu.¹⁰ Technickej a rozpočtovej stránke sa však nebudeme viac venovať.¹¹

Z pohľadu nášho záujmu je najpodstatnejšia ideologická zložka pamätníka a jej premietnutie do celkového vzhľadu, ale aj do úpravy jednotlivých sochárskych diel. V súlade so závermi ideovej rady, mal pamätník „na seba upútať pozornosť každého, kto do Bratislavy prichádza, odchádza a v nej býva. Z blízkych pohľadov celý areál je pietny, pritom optimistický a v ľudských pomeroch. Svojou koncepciou pripomína družbu slovenských partizánov a vojakov so Sovietskou armádou a vďaka slovenského ľudu vyše 6000 hrdinom Sovietskej armády a jeho ľudu za naše oslobodenie. Ďalej zvýrazňuje odhodlanie upevňovať v boji zakalenú a krvou vykúpenú československo-sovietsku družbu. Túto družbu upevňovať v záujme výstavby socializmu v našej vlasti a trvalého mieru na celom svete. Pamätník chce byť majstrovským architektonickým dielom, ktorý tieto idey a myšlienky pravdivo a umelecky zobrazí. Viac ako kdekoľvek inde je tu uplatňovaný zámer o dosiahnutie syntézy a jednoty medzi architektúrou a sochárstvom.“¹² Uvedený ideologický zámer spomíname nielen kvôli samotnej výstavbe a výslednej podobe pamätníka, on totiž zasahuje do jeho celkového vnímania aj dnes. V prvom rade malo ísť o dominantu mesta s odkazom na československo-sovietsku spoluprácu a až sekundárne (z blízka) malo ísť o pietne miesto. Tu na uvedené iba upozorňujeme, samostatne sa tejto problematike budeme venovať v druhej a tretej časti. Pamätník na Slavíne bol postavený s vopred určeným cieľom a dopredu bola zrejmá aj jeho využiteľnosť. Len vyše roka po slávnostnom ukončení stavebných prác bol vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku, ktorou je dodnes. Okamžite po dostavbe začal byť využívaný na politické účely, jeho veľkoleposť a dominancia umiestnenia iba podtŕhali totalitnú nadvládu komunistickej garnitúry. Slavín privítal všetky zahraničné návštevy, bol pri každom zložení pionierskeho sľubu, ale aj pri prisahách vernosti republike nových členov ŠtB, dokonca privítal aj mladomanželské sprievody. S týmto svojim miestom v politickom a spoločenskom živote, sa pamätník už budoval. Jeho areál zodpovedal predstave ideovej rady, ktorej rozhodnutiam boli podriadené aj umelecké práce jednotlivých autorov. To samozrejme automaticky neznamená, že všetky diela, či pamätník ako celok, nemajú umeleckú hodnotu. Jednotlivé sochárske diela a ich nutné úpravy v záujme ideologického presvedčenia si rozanalyzujeme samostatne a následne vo

⁹ SNA, f. Zbor povereníkov – Úrad predsedníctva Zboru povereníkov, sign. Sekretariát, 1957, k. 55, č. j. 117, Správa o priebehu schvaľovacieho pokračovania pamätníka Sovietskej armády na Slavíne v Bratislave, s. 1.

¹⁰ SNA, f. Zbor povereníkov – Úrad predsedníctva Zboru povereníkov, sign. Sekretariát, 1957 k. 55, č. j. 117, Slavín – sprievodná správa, s. 2.

¹¹ K rozpočtu pamätníka bližšie pozri: SNA, f. Slovenský fond výtvarných umení, sochárska tvorba č. 50/56, k. 80, Pamätník Slavín.

¹² SNA, f. Zbor povereníkov – Úrad predsedníctva Zboru povereníkov, sign. Sekretariát, 1957 k. 55, č. j. 117, Slavín – sprievodná správa, s. 3.

vzájomnej súvislosti. V nasledujúcej stati budeme bližšie analyzovať pamätník ako celok a vzájomnú komunikáciu medzi jeho jednotlivými zložkami.

Dojem z urbanistickej dominanty Bratislavy bol umocnený architektonickým usporiadaním pamätníka. Z diaľky k sebe teda Slavín návštevníka láka svojou veľkoleposťou a z blízka mu rozpráva veľký a ľahko čitateľný príbeh, ktorý dokáže uchopiť aj človek neznalý tuzemských pomerov po druhej svetovej vojne.

Architektonické a výtvarné riešenie pamätníka, podľa Svetlíkovho návrhu, budeme opisovať zdola nahor., tzn. od schodiska. Schodisko už bolo súčasťou pietneho miesta, keď Svetlík s kolektívom vytvorili návrh pamätníka a kvôli rozpočtu do neho nemohli veľmi zasiahnuť (napr. nemohli zmeniť orientáciu schodiska), čiže sa orientovali iba na jeho výzdobu, ktorá mala upozorniť návštevníkov na vážnosť miesta. Čelná stena obsahuje vhodne umiestnený nápis v slovenčine a v ruštine. Vážnosť a pietu miesta udávajú dve súsošia pri nástupe po oboch stranách schodov. Schodište je 8 metrov široké a je ukončené po oboch stranách mohutnými kvádrmi, do ktorých boli vsadené bronzové svetelné stožiare. Polkruhová plošina v prechode k hrobovým priestorom je ukončená dvoma plastikami kladenia vencov. Priestor hrobov je bez plastik, na konci priečnej osi po ľavej strane je tumba výtvarne riešená ako ukončujúci motív. Budova samotného pomníka je vyvýšená 3,60 metra nad hrobmi, má zvýrazňovať optimizmus, radosť z víťazstva, istotu a bezpečnosť ako aj rozhodujúcu úlohu Sovietskeho zväzu pri oslobodení Československa. Za budovou pamätníka v ose pokračuje vedľajšie schodisko, voľne riešené so záhradnou úpravou. Pred architektúrou pomníka sú na ose horných hrobov, v hlavnom schodisku ku pamätníku, situované dve súsošia. Svojím výtvarným a ideovým uchopením majú byť v súlade so sochou vojaka stojacou no pylóne a s architektúrou pomníka v proporčnom pomere. Socha vojaka mala mať maximálnu veľkosť 5 metrov a mala byť z bronzu (v skutočnosti však bola vytvorená vyššia socha). Ostatné časti architektúry mali byť podľa Svetlíka doplnené plastickými doplnkami. Vstup do slávnostnej siene plánoval zvýrazniť bronzovými dverami, po stránke ideovej mali nadväzovať na vonkajšie reliéfy po vonkajších stranách. Ideovým a výtvarným vyvrcholením pamätníka mal byť vnútorný priestor slávnostnej siene, veľkej 6 × 6 metrov, vysokej 9 metrov. Dojem mal byť umocnený horným osvetlením a sarkofágom z bieleho mramoru. Podľa Svetlíka malo byť práve toto miesto určené na kladenie vencov zahraničných a domácich delegácií.¹³ V tejto fáze priprav výstavby pamätníka sa uskutočnila súťaž o jednotlivé sochárske diela. Definitívnymi členmi autorského kolektívu sa tak stali Alexander Trizuljak, Ladislav Snopek, Tibor Bártfay, Ján Kulich, Jozef Kostka a ďalší.¹⁴

Ako sme už uviedli vyššie, Svetlíkova prvotná predstava musela prejsť posúdením. Posudok k projektu v roku 1955 vypracúval Ladislav Danay, ktorý návrh považoval za vyhovujúci a prijateľný. Zaujímavým je, že dôležitosť pamätníka neodvodzoval iba od jeho charakteru ako pietneho miesta, či vďačnosti za oslobodenie, ale aj od vôle slovenského národa v zastúpení KSS a Zborom povereníkov. Legitimita výstavby pamätníka sa tak zasadila do širšieho politického a národného rámca. Danay sa v posudku odvolával aj na názor Sovietov na vybudovanie Slavína z roku 1952. Andrejev¹⁵ ako sovietsky architekt

¹³ Tamže, s. 5 – 6.

¹⁴ SNA, f. Zbor povereníkov – Úrad predsedníctva Zboru povereníkov, sign. Sekretariát, 1957, k. 55, č. j. 117, Slavín – sprievodná správa, s. 1 – 2.

¹⁵ Krstné meno sa neuvádza a nedokážeme jednoznačne stotožniť priezvisko s konkrétnou osobou.

a dohliadajúca osoba, prišiel na územie Československej republiky zhodnotiť stav pietnych miest a cintorínov padlých príslušníkov Sovietskej armády. Z ideového (skôr ideologického) hľadiska zdôraznil, že sa pri úprave Slavína nemá vychádzať z nadradenosti cintorína, dôraz sa má klásť na pamätník, ktorý odkazuje na víťazstvo Sovietskej armády – intencia Sovietov sa teda nezakladala na pripomienke, či vďaka za oslobodenie, ani na úcte voči padlým, zakladala sa na víťaznom ťažení, ktoré bolo v historickom kontexte zároveň ťažením dobyvateľským. Odporúčal, podobne ako niektorí členovia tuzemskej komisie, zdôrazniť dominanciu Slavína a to v tom duchu, aby v siluete mesta konkuroval Bratislavskému hradu.¹⁶ Závery Sovietov reprezentované Andrejevom boli plne akceptované a ideologicky sa z nich vychádzalo aj v nasledujúcich súťažiach, resp. z týchto požiadaviek vychádzal aj autorský kolektív pod vedením Svetlíka. Na to upozorňoval aj Danay, ktorý ako pozitívum projektu označil dominanciu optimizmu, prevyšujúcu výraz cintorína: „Vzájomná proporcia ideového pôsobenia, rozhodujúceho víťazstva Sovietskej armády je správne vyvážená a dobre vyjadrená k zvýrazneniu heroizmu, obetavosti a piete padlých príslušníkov Sovietskej armády. Docieľuje to najmä prísnu radovosťou (osovosťou) základnej kompozície, vyvrcholujujúcej v štihlej vertikále. Tento motív štihlej vertikály dobre sa uplatňuje v siluete mesta a práve svojou štíhlosťou nie je konkurenčným, ale doplňujúcim elementom mohutnej hmotovosti hradu tejto siluete. Celkový Pamätník, stávajúc sa takto výraznou a vyváženou súčasťou obrazu mesta z blízkych i diaľkových pohľadov by správne vyjadril daný ideový námet a splnil by teda svoje ideové poslanie.“¹⁷

Vzhľad Slavína sa však naďalej upravoval. Oproti pôvodnému návrhu je centrálna architektúra pamätníka so slávnostnou sieňou vyššia, celkovo pôsobí subtilnejšie a bez ohľadu na ideologické pozadie úprav, finálna verzia pamätníka je, podľa nášho názoru, vydatenejšia, k okoliu vyvázenejšia a rozhodne reprezentatívnejšia. Ideová rada s komisiou sa k záverečnej úprave vyjadrovali ako nie o zmene návrhu, ale ako o gradácii a doplnení návrhu.¹⁸

Okrem vzhľadu sa naprieč časom prispôboval aj názov pamätníka. Alexandra Kusá zdôraznila, že až do súčasnosti mal šesť oficiálnych názvov – Pamätník Červenej armády, Pamätník padlým sovietskym vojakom, Pamätník sovietskych hrdinov na Slavíne, Pomník sovietskym hrdinom, Pamätník padlým hrdinom druhej svetovej vojny a Národná kultúrna pamiatka Slavín.¹⁹ Výkyvy v názve boli viditeľné už pri jednotlivých architektonicko-umeleckých súťažiach, kde sa používal aj predĺžený názov Pamätník sovietskych hrdinov na Slavíne v Bratislave.

1.2 *Naratív pamätníka*

Čo sa umeleckého vyobrazenia týka, jednotlivé sochy, či reliéfy neboli súčasťou Svetlíkovho návrhu a teda sa k nim nevyjadrovala ani komisia a ani ideová rada. Diela a ich

¹⁶ SNA, f. Zbor povereníkov – Úrad predsedníctva Zboru povereníkov, sign. Sekretariát, 1957, k. 55, č. j. 117, Správa k úvodnému projektu Pamätníka Sovietskej armády na Slavíne v Bratislave, s. 1 – 2.

¹⁷ Tamže, s. 3.

¹⁸ SNA, f. Zbor povereníkov – Úrad predsedníctva Zboru povereníkov, sign. Sekretariát, 1957, k. 55, č. j. 117, Zpráva o schválení úvodného projektu na Pamätník Sovietskej armády na Slavíne v Bratislave, s. 2.

¹⁹ KUSÁ, A. Bratislavský Slavín cintorín – pomník – pamätník politika využíva smrť. In: RAGAČOVÁ, J. – ŠKRINÁROVÁ, A. (eds.). *Kultúrne dedičstvo 2018: Ars moriendi* (zborník príspevkov z konferencie), Banská Štiavnica: Združenie historických miest a obcí Slovenskej republiky, 2018, s. 71.

umiestnenie, resp. zdefinovanie ich všeobecného námetu existovali v posudzovanom návrhu, no o ich autoroch a finálnej podobe sa rozhodlo až dodatočne v súťažiach. Tým, v podstate, prišlo k spojeniu členov, pred tým konkurenčných autorských tímov. Ich autorské diela, podobne ako celkový návrh pamätníka, podliehali prísnej kontrole zástupcov mesta, KSS a ideovej komisii. Z archívnych materiálov vieme, že sa pravidelne uskutočňovali návštevy v ateliéroch jednotlivých umelcov, zasahovalo sa do ich tvorivej činnosti a o každom svojom kroku museli vopred informovať.

Ako sme už vyššie uviedli, pamätník dokáže vnímavým návštevníkom veľmi zreteľne odkomunikovať príbeh, ktorého je nositeľom. Pri hlavnom vchode do areálu pamätníka, návštevníka privíta figurálny žulový reliéf na čelnej stene hlavného schodiska od Ladislava Snopeka „Prísaha na bojovú zástavu“, s textom *Večná sláva hrdinom, ktorí padli v boji za slobodu a nezávislosť našej vlasti* po pravej strane a rovnaký text v azbuke po strane ľavej. Veľkolepý príbeh, ktorého nositeľom je Slavín sa teda začína pripomenutím (zromantizovanej) odvahy Sovietov vstúpiť do armády, z ktorej sa následným vývojom stane armáda víťazná a (v tuzemsku) oslavovaná. Snopek reliéfom zachytil dva páry mohutných, trochu ťarbavých, postáv vojakov v meravých postojoch, ktorí rámujú hlavný motív prísahy na bojovú zástavu.²⁰ Martin Krno tento vstup pripodobňuje k aténskym Propylejám.²¹ Podľa nášho názoru skutočne ide o istý druh slavobrány, no spôsob spracovania rozhodne vychádza zo socialistického realizmu a nie z antickej predlohy, i keď ju vzdialene môže pripomínať. Po ceste, najskôr dvojramenným, neskôr jednoramenným schodiskom návštevník môže vidieť po bokoch vojenské bunkre z prvej svetovej vojny.

Schodisko privedie návštevníka na plošinu, na ktorej začiatku sú umiestnené dve bronzové súsošia (dve dvojice dievčat, či mladých žien) s orgovánom a stuhou nazvané „Súsošie vďaky“ od Jozefa Kostku. Pravá dvojica vystiera ruky so stuhou, ktorá oznamujú, že hrdinom uvlili vence. Ľavá dvojica víta hrdinov-osloboditeľov orgovánom.²² Sochy dievčat komunikujú s divákom a ich pohľady a postoj vedú do centra areálu a teda ku slávnostnej sieni.²³

Na plošine sú umiestnené po stranách hroby sovietskych vojakov. Hroby nadväzujú na nosný príbeh pamätníka, ktorý začína reliéfom a teda po prísahe, resp. po vstupe do armády vojaci bojovali a hrdinsky umierali v bitkách, v tomto prípade, za oslobodenie Bratislavy. Nad hrobmi sa týči dominanta celého pamätníka a tou je obradná, či slávnostná

²⁰ Podľa Ivana Geráta ľavá dvojica, „zaujme čudnými blúzkami, odstávajúcimi od tela. Zvedavec, ktorý pod ne nazrie, zistí, že majster si priam sochársky pochutnal na tvrdých prsníkoch primeranej veľkosti, zahalených priliehavou drapériou. Návštevníkovi, pohrúženému do pochmúrnych myšlienok majster decentne pripomína, že život má aj iné stránky.“ GERÁT, Ivan. Slavín. In. *Domino fórum : kritický týždenník*, č. 19, 2002, s. 17.

²¹ KRNO, M. Slavín, pamätník s antickým šmrncom. [online] In. *Bojovník. Noviny antifašistov*, 5. apríl 2021. [cit. 2023-10-5]. Dostupné na: <<https://bojovnik.eu/2021/04/05/slavin-pamatnik-s-antickym-smrncom/>>

²² GERÁT, I. Slavín, s. 17.

²³ Tieto súsošia sú jediným sochárskym zobrazením ženského pohlavia na pamätníku. Nevystupujú tu dospelé ženy a ich úloha v celkovom naratíve pamätníka je iba sprievodná. „Iba“ ďakujú vojakom za hrdinstvo, obeť, či oslobodenie. Aktívne však neprispeli do ničoho pamätihodného, čo zdôrazňuje aj orgován, ktorým vítali Sovietov na jar 1945, pretože práve vtedy kvitol a celkovo ide o populárny motív umiestnený na sochách tohto typu. V kontexte ideológie marxizmu-leninizmu, ktorá rovnosť medzi mužmi a ženami presadzovala nielen v rovine sociálnej, ale aj právnej, má pamätník v tomto smere nedostatky. V bohoch padli aj vojačky a v rámci náhrobkov sa nachádzajú niektoré z nich aj s fotografiou, menom a priezviskom a rokom (či celým dátumom) úmrtia.

sieň ukončená vysokým 39,5 metrovým pylónom, na ktorého vrchole stojí dominantná bronzová socha. Pôvodný plán pamätníka nepredpokladal tak vysoký pylón a celkovo bol návrh oproti koncovej verzii robustnejší. Ideová komisia trvala na zvýšení pylónu, najmä kvôli urbanistickej, resp. optickej dominancii pamätníka. Ivan Gerát dodáva, že nešlo len o optiku. „V dejinách európskej kultúry prebda vertikála nadobudla celkom zrejmy symbolický zmysel, daný jej smerovaním k nebu. Aj pylón na Slavíne symbolizuje prekonanie smrti, pričom jeho význam spresňuje plastika na jeho vrchole.“²⁴

Ako sme už naznačili, pylón završuje bronzová socha „Víťazný vojak“ (v archívnych dokumentoch mala názov „Víťazstvo“) od Alexandra Trizuljaka. Práve Trizuljak bol pod najväčším drobnohľadom posudzovateľov z KSS, resp. ideovej rady. Jeho ateliér bol pravidelne navštevovaný a maketu sochy niekoľkokrát upravoval, najmä rôzne detaily (napr. drapéria plášťa alebo zástavy). Víťazný vojak stojí na zlomenom hákovom kríži, čo síce jasne symbolizuje víťazstvo nad nacizmom, no pre pozorovateľa je tento detail neviditeľný a v kontexte prenášaného hrdinského príbehu zanedbateľný. Jasne viditeľná je však nadrozmeraná plápolajúca vlajka, ktorú vztyčuje sovietsky vojak vo veľmi prepätej pozícii tela. Jeho pohľad smeruje dohora „v ústrety krajším zajtrajškom“. Z polohy tela vojaka nie je úplne zrejmé, či socha zachytáva akt zabodnutia žrde do zeme alebo už len následnú pózu víťaza s rozpaženou rukou, ktorá akoby volala po pohľadoch návštevníkov. Vojak rozhodne prezentuje optimizmus z pohľadu Sovietov, pretože vojak vztyčuje vlajku na území, ktoré v čase výstavby pamätníka, už bolo pod patronátom Sovietskeho zväzu. Aj vzhľadom na historický kontext obdobia komunistickej totality, na dobu, v ktorej bol pamätník postavený, sa domnievame, že vojak, z pohľadu československých dejín, skôr reprezentuje okupanta než osloboditeľa. V tomto kontexte dominantna pamätníka príliš optimisticky nepôsobí.²⁵

Vstupná brána (dvere), zložená z ôsmych reliéfov, do slávnostnej siene je dielom Rudolfa Pribiša, ktorá mala pripomínať krutosť Nacistov a zápas proti nej vedený Sovietskou armádou. Reliéfne mohutné dvere pôsobia na prvý pohľad veľkolepo, no pri detailnejšom skúmaní diváka doslova prekvapia niektoré scény – napr. telefonujúci vojak. Jednotlivé reliéfy so sebou nekomunikujú, každý z nich síce pripomína násilie a útrapy vojny, no netvorí jeden príbeh. Šambrána dverí je vyplnená krátkym (zle čitateľným) veršom Štefana Žáryho: „Ty, ktorý vchádzaš sem – odožeň bôľ a súcit nech krôpky tvojich slz – nezvoní a mohyly za hrdosť človeka – za život ľudstva súci za tvoju jasnú tvár my smrť sme podstúpili.“²⁶ Nápis teda nabáda návštevníka k tomu, ako sa má správať v obradnej sieni a zároveň posledný verš odkazuje na utrpenie, ktoré zobrazujú jednotlivé reliéfy.

²⁴ Tamže.

²⁵ Trizuljak v súvislosti so sochou vojaka hovoril o inšpirácii, ktorú mu poskytla socha anjela na Anjelskom hrade v Ríme. Ako píše Gerát, „Trizuljakova socha je nesporne veľkým umeleckým aj technickým výkonom. Majstra však limitovala objednávka. Aj preto ‚anjel‘, ktorý dodnes ovláda optický priestor nad Bratislavou, svojho rímskeho predchodcu výrazne prevyšuje svojou modernou výzbrojou. Veď bez nej by v svojom pozemskom zápase nemohol zvíťaziť.“ Tamže. Anjel by bol samozrejme sám o sebe v rozpore s ateizmom presadzovaným v rámci sovietyzácie československej spoločnosti a rozhodne by nemohol rozprestrieť svoje ochranné krídla nad tisícami mŕtvych vojakov Červenej armády.

²⁶ HAJDIN, Š. K. – JIŘÍ, B. R. *Slavín*. Bratislava: Obzor, 1975, nečíslovaná strana s detailom reliéfu.

Vnútro siene je dielom dvoch umelcov – steny s mramorovou intarziou sú dielom Juraja Kréna a strop vytvoril Dezider Castiglione. Na strope sa nachádza vitráž s červenou hviezdou uprostred na bielo-modrom pozadí.

Vstup do obradnej siene je obkolesený kolonádou. Po stranách schodišťa vedúceho do siene sa nachádzajú bronzové súsošia „Nad hrobom spolubojovníkov“ od Tibora Bártfaya a „Po boji“ od Jána Kulicha. Obe súsošia sú nositeľom páťosu a sentimentu,²⁷ ťažkú životnú skúsenosť bojovníkov sprevádzajú mladí chlapci, ktorí akoby mali vyvážiť všadeprítomnú smrť mladíckou vitalitou. V centre Kulichovho súsošia je zranený (zomierajúci) vojak, ktorého z jednej strany podopiera spolubojovník, z druhej mladý chlapec. Postavy súsošia spolu komunikujú zvlášťne – tvár umierajúceho vojaka hľadá do neba (smrteľná extáza), mladý chlapec na neho hľadá síce so záujmom, no akoby bez adekvátnej emócie (nie je prítomný ani smútok, ani strach), zdravý vojak hľadá do nebeskej dialľky. Bártfay zase zobrazil smútok nad hrobom. Opäť ide o trojfigurálne súsošie, dvaja vojaci a jeden mladý chlapec, plačúci v stojí na hrudi kondolujúceho vojaka nad hrobom. Emócia chlapca aj kondolujúceho vojaka je dobre čitateľná, z oboch postáv cítiť smútok. Vojak v prilbe síce stojí tesne pri oboch postavách, no myslou vyzerá byť vzdialený vo svojich predstavách o krásnej socialistickej budúcnosti v mieri. Tu však treba zdôrazniť, že Bártfayovo súsošie bolo pendantom Kulichovho a výraz tváří, resp. aj postoj postáv musel v priebehu tvorby prispôsobovať práve Kulichovmu súsošiu.²⁸ Tieto dve súsošia ukončujú druhú časť nosného príbehu a teda ukrutnosť bojov, pričom slávnostná sieň s Víťazným vojakom už nesú, vyššie spomínaný (a ideovou radou požadovaný) optimizmus, resp. radosť z víťazstva.

Slavín bol oficiálne odovzdaný verejnosti pri príležitosti 15. výročia oslobodenia Bratislavy a teda 4. apríla 1960. Jeho tvorcom bol udelený titul laureát štátnej ceny Klementa Gottwalda a o rok neskôr sa Slavín stal národnou kultúrnou pamiatkou.

2. Nosná myšlienka oslobodenia v minulosti a v súčasnosti

Kultúra a vyspelosť každého národa je závislá od stupňa poznania vlastných dejín, resp. od schopnosti kriticky nazerať na minulé udalosti a tak sa v budúcnosti vyhýbať nie opakovaniu dejín, ale primárne kultúrnym a ideologickým bojom, ktoré môžu viesť k situáciám, zásadne pripomínajúcim minulosť.

Obdobie druhej svetovej vojny a následný komunistický puč vo februári 1948 sú dva referenčné body v (česko)slovenských dejinách, ktoré priamo ovplyvňujú postavenie Slavína v historickej pamäti súčasného Slovenska. Len v krátkosti uvádzame, že povojnové obdobie neprinieslo len otázky spojené s oslobodením a so zavrnutím nacistickým režimom, v popredí stál aj domáci ľudácky režim, ktorý rozhodne nezavrhovala celá slovenská spoločnosť. Oproti nemu stála SNR, ako nositeľka, spočiatku, všetkej zákonodarnej, výkonnej a vládnej moci na Slovensku s originárnou právomocou²⁹. Spoločnosť sa rozdelila aj v názoroch na retribučné procesy, najmä s poprednými predstaviteľmi vojnového slovenského štátu, kde dominoval proces s Jozefom Tisom. Bratislava vo vojnových rokoch žila v predstave obyvateľstva kludným životom v hojnosti³⁰ a tento klud narušili

²⁷ GERÁT, I. Slavín, s. 17.

²⁸ SNA, f. Slovenský fond výtvarných umení, II. 2.1.1 Akcie sochárska tvorba č. 50/56. Zápisnica č. 52, s. 1.

²⁹ Podľa nariadenia SNR č. 1/1944 Zb. n. SNR.

³⁰ Uvedené je samozrejme pohľadom jednostranným, neberúc do úvahy Židov, antifašistov, komunistov. Rozhodne ide o obraz skreslený, avšak do veľkej miery preberaný napr. aj učebnicami dejepisu, čiže je

až boje o oslobodenie Bratislavy na jar roku 1945, ktoré má práve Slavín pripomínať. Bratislava nežila povstaním, ako stredoslovenské, či východoslovenské mestá, no bola slovenskou metropolou a hlavným mestom vojnového slovenského štátu a preto z ideologických dôvodov jednoducho musela niesť nosnú myšlienku hrdinského oslobodenia mesta Sovietskou armádou. Ideologicky sa teda musela stať epicentrom odboja, aj keď historicky bola od povstania vzdialená stovky kilometrov. Veľkosť a umiestnenie pamätníka mali akoby „dohnať“ strádanie v dejinných udalostiach a vo svojej podstate mal Slavín minimálne dobehnúť, ak nie prevýšiť, pamätníky sovietskym hrdinom v epicentrách povstania. V konečnom dôsledku z pohľadu historickej pamäte nejde o prehrešok.³¹ Pre historickú pamäť je lákavá predovšetkým zjednodušená ilúzia výhry dobra nad zlom, a tú Slavín bezvýhradne a veľkolepo nesie dodnes. Všetko sa to odohrало samozrejme v kontexte aktuálneho diania, ako poukazujú Émile Durkheim, Maurice Halbwachs a Peter Burke, pamäť aj história podliehajú ešte vplyvu sociálnych skupín.³² V nich existuje paralelný svet, v ktorom sa rozhoduje o tom, čo je dôležité a pamätihodné, a čo je vhodnejšie vytlačiť a zabudnúť. Ako sme už uviedli v prvej časti, Slavín bol budovaný ako mieste pamäte, so silným ideologickým odkazom, ktorého naratív má aj v súčasnosti svojich priamych nasledovateľov. Samozrejme nemožno totalitnému režimu vyčítať stavbu slúžiacu práve hodnotám totality, stojí však za zamyslenie, či totožná a nezmenená stavba môže slúžiť hodnotám demokracie a právneho štátu.

2.1 Ohýbanie dejín

Z ideologického hľadiska je Slavín do veľkej miery interpretačnou hrou, lepšie povedané pascou. Ak jeho návštevník v súčasnosti nedokáže čítať všetky jeho nuansy, nepozná všetky historické udalosti a ideologicko-filozofické pozadie, do tejto pasce sa ľahko chytí. Súhlasíme síce, že historická pamäť a ani jej nositelia nemusia rozprávať skutočný príbeh histórie, no máme za to, že je rozdiel medzi zovšeobecňovaním a zjednodušením, kedy napr. Slavín pripomína iba obeť a víťazstvo Sovietskej armády v boji za oslobodenie so silným hodnotovým odkazom a medzi fabuláciami a hyperbolizovaním, ktoré sú viditeľné najmä v množstve padlých a celkovo v nosnej myšlienke pamätníka. Slavín bezpodmienečne dobre slúžil komunistickej garnitúre od svojho vzniku až do Nežnej revolúcie, no po nej mala byť jeho úloha prehodnotená a podľa nášho názoru, mal byť tomu prispôsobený aj jeho zhlľad a postavenie v práve, kultúre a spoločnosti – zjednodušene povedané, to, čo vyhovovalo a otrocky slúžilo totalitnému režimu, hodnotovo nemôže a nesmie vyhovovať v demokracii.

Ako sme uviedli už v úvode, do interpretačnej pasce Slavína sa chytil aj autor oficiálneho bedekru po Bratislave kde spomína, že na pamätníku je pochovaných 6845 vojakov Sovietskej armády, ktorý padli v bojoch za oslobodenie Bratislavy. V súčasnosti samozrejme disponujeme informáciou, že v skutočnosti padlo v tomto boji „iba“ 742 vojakov

---

súčasťou historickej pamäte Slovenska. Porovnaj s: KOVÁČ, Dušan. *Bratislava 1939 – 1945*. Bratislava: Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2017, s. 6.

³¹ Jej úlohou totiž nie je primárne odzrkadľovať realitu. Historická pamäť má funkciu sociálnu, socializačnú (v zmysle identity k národu), kultúrnu, symbolickú a psychologickú (katarzia VAŠÍČEK, Z. – MAYER, F. *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 148.

³² Bližšie pozri: HALBWACHS, M. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010, s. 50 – 92.

Sovietskej armády, tá sa však bežne neuvádzala v publikáciách spred roka 1989,³³ i keď nachádzame aj publikácie, ktoré v poznámkovom aparáte uvádzajú, že išlo o padlých z Bratislavy a zo západného Slovenska.³⁴ Je teda úplne zrejmé, že Slavín mal a má hyperbolizovať oslobodenie Bratislavy a množstvom pochovaných mala byť demonštrovaná veľkoleposť tejto udalosti. Z archívnych dokumentov sa však dozvedáme, že na Slavín neboli prevezené iba exhumované telesné pozostatky zo širšieho okolia Bratislavy, ale uvažovalo sa aj o pochovávaní slovenských komunistov, ktorí nepadli v bojoch za oslobodenie. Nachádzame však iba správy, ktoré o ich pochovanie žiadajú, výsledok však nepoznáme.³⁵ Už sme naznačili, že spojitosť vidíme najmä v ideologickom „vyrovnaní“ vplyvu a úlohy Sovietskej armády medzi Bratislavou a stredným a východným Slovenskom.

Podľa Michaely Ferancovej sú monumenty, resp. pamätníky materiálnymi nosičmi a šíriteľmi verejnej, či politickej reprezentácie.³⁶ Ona sama síce so Slavínom nepracuje, no myšlienka manipulácie s národným naratívom je kľúčová aj v nami skúmanej problematike. Národný naratív Slavína je úzko prepojený s kolektívnym zabúdaním, ktoré je rovnocenné s historickou pamäťou – môže ju očistiť od zbytočných podrobností, ktoré zhoršujú prehľadnosť nosnej myšlienky, či udalosti (zabúdanie zdola), no zároveň ho môže režim (totalitný, ale aj demokratický) používať zámerne ako nástroj manipulácie (zabúdanie zhora). Čo sa oslobodzovania územia Slovenska týka, zabúdanie bolo v minulosti indoktrínované zhora. Po roku 1948 bolo povstanie „očistené“ od občianskej iniciatívy, resp. od roly Exilovej vlády v Londýne a prím hrala už len jeho komunistická zložka úzko prepojená na Sovietov. Slavín však nie je len monumentom zabúdania v tom zmysle, že neodkazuje na občiansku, resp. nekomunistickú časť odboja (napr. na bulharských antifasistov z radov bratislavských vysokoškolákov), ale pracuje aj s falzifikáciou dejín. Hrdinský príbeh z povstaleckých bojov nebolo možné v Bratislave aplikovať, no bolo možné vymyslieť príbeh národnej vďaky za oslobodenie, ktorá mala svojim materiálnym nosičom – pamätníkom, dorovnať povstanie a partizánske boje v historickej pamäti (minimálne pre Bratislavčanov). V súčasnosti by, podľa nášho názoru, minimálne odbornej verejnosti malo záležať na tom, aby ideológia minulého režimu neprznila dominantu mesta a práve naopak, by sa malo trvať na objektívne rozpovedanom príbehu z histórie. Možným riešeniam budeme venovať pozornosť v poslednej časti.

2.2 Banalita zla

Podľa Hannah Arendtovej tkvela banalita zla najmä v úlohe Eichmanna v celej nacistickej mašinérii smrti, kde podľa vlastných slov vystupoval ako rádrový úradník, ktorý iba plnil rozkazy zhora. Holokaust tak marginalizoval na byrokratickú prácu nič netušiacich úradníkov, ktorí sa denne vracali z práce za svojimi rodinami. Nikomu neubližovali, nikomu nebrali život. Eichmannova obhajoba bola aj vďaka jeho bežného vzhľadu pomerne dobre uveriteľná, umocňoval ju aj veľký časový odstup od udalostí z obžaloby a tiež

³³ Napr. pozri: HAJDIN, Š. – KOSTKA, J. – BUNČÁK, R. Slavín, s. 11.

³⁴ Napr. pozri: HOZÁK, J. – KOSTICKÝ, B. – SLOBODA, E. *Ľud v boji za slobodu (Pamätnica k 30. výročiu oslobodenia)*. Bratislava: Osveta, 1975, s. 355 (pzn. 499). Identifikátor 70-074-75.

³⁵ SNA, f. Povereníctva vnútra. Vojnové hroby. Sign. Kraj: Bratislava. Úpravy cintorínov a pomníkov, k. 23.

³⁶ FERANCOVÁ, M. Pomníky ako prostriedok legítimizácie režimov a transformácie spoločnosti. Prípady mesta Nové Zámky. In: FERANCOVÁ, M. – NOSKOVÁ, J. (eds.). *Paměť města: Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.–21. století*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2009, s. 336 – 337.

jeho povojnový, úplne obyčajný, život v Argentíne.³⁷ V kontexte pamätníka je banalita zla ukotvená v jeho ideologickej záťaži, resp. v propagande, ktorej je (stále) nositeľom. Slavín je zrkadlom svojej doby. Aj v nadväznosti na spomínanú ideovú koncepciu pamätníka je nutné zdôrazniť, že pamätník je umeleckým stvárnením právneho a politického vzťahu medzi Československom a Sovietskym zväzom v 50. a 60. rokoch. Už sme spomínali preambulu Ústavy 9. mája, no rozhodne nemožno opomenúť ani preambulu (Vyhlásenie) v Ústave ČSSR z roku 1960.³⁸

Podľa nášho názoru, je práve banalita zla tou správnu teóriou aplikovateľnou na Slavín. Dokážeme jasne a zreteľne identifikovať jeho propagandistickú úlohu pred rokom 1989. Slavín od vybudovania a slávnostného otvorenia teda nežil životom pietneho spomienkového miesta, práve naopak. Mária Orišková o usporadúvaní takýchto udalostí, hovorí ako o budovaní diela na pozadí „socialistickej skutočnosti“ (ktorá je v rozpore s každodennou realitou), diskurz moci musel byť vpísaný do každého diela³⁹ a zároveň (fiktívne) zabehnutý v realite života totalitného štátu. Po roku 1989 zostal pamätník v istom intermezze. Zostal národnou kultúrnou pamiatkou a naďalej vítal hostí ako dominanta Bratislavy, naďalej sa na ňom kládli vence domácou aj zahraničnou politickou reprezentáciou. Zmeny nastali len také, ktoré so sebou priniesla zmena režimu automaticky. Síce sa ukončilo obdobie prisah, no na druhú stranu právo zhromažďovať sa prinieslo na Slavín rôzne demonštrácie, stretnutia kontroverzných, či politických skupín. Naďalej sa zabúda na skutočnosť, že Slavín by mal byť v prvom rade veľkým cintorínom a až v druhom rade pamätníkom.

V súčasnosti Slavín polarizuje spoločnosť, avšak nielen kvôli kontroverzii, ktorú si nesie z minulosti. Poprední predstavitelia z radov architektov, historikov umenia a pamiatkarov sa ho snažia zachovať v súčasnej podobe (faktickej aj právnej), avšak v súvislosti s vojenskou agresiou Ruskej federácie na Ukrajine bojovali napr. za „vypnutie“ Slavína. Podľa Maji Štefančíkovej išlo o lacnejšie riešenie, ako ho nechať vysvietiť v ukrajinských farbách.⁴⁰ Primátor Bratislavy Matúš Vallo zase presadzoval, pri príležitosti prvého výročia napadnutia Ukrajiny (dňa 24. februára 2023), vysvietenie dominant mesta v modro-žltých farbách.⁴¹ Okrem propagandistického pozadia Slavína argumentovala Štefančíková napr. aj tým, že renováciu osvetlenia Slavína financovala v roku 2014 práve Ruská federácia, skrz jej ambasádu v Slovenskej republike. Verejnú výzvu primátorovi podpísali aj

³⁷ Bližšie pozri: ARENTOVÁ, H. *Eichmann v Jeruzaleme. Správa o banalite zla*. Bratislava: Premedia, 2016, 376 s.

³⁸ „Socializmus v našej vlasti zvíťazil! Vstúpili sme do nového obdobia našich dejín a sme odhodlaní ísť ďalej k novým, ešte vyšším cieľom. Dovršujúc socialistickú výstavbu, prechádzame k budovaniu vyspelej socialistickej spoločnosti a zhromažďujeme sily na prechod ku komunizmu. Po tejto ceste pôjdeme ďalej ruka v ruku s našim veľkým spojencom, bratským Sväzom sovietskych socialistických republík, a so všetkými ostatnými priateľskými krajinami svetovej socialistickej sústavy, pevným článkom ktorej je naša republika.“

³⁹ ORIŠKOVÁ, M. *Dvojhlasné dejiny umenia*. Bratislava: Petrus, 2002, s. 115.

⁴⁰ KRČMÁRIK, R. Slavín ako symbol Putinovej politiky? Aktivisti žiadajú, aby ho zhasli. [online] In: *Pravda*, 10. február 2023 [cit. 2024-1-5]. Dostupné na: <<https://kultura.pravda.sk/na-citanie/clanok/656207-slavin-ako-symbol-putinovej-politiky-peticia-ziada-aby-ho-zhasli/>>

⁴¹ Televízne noviny TV Markýza, 24. február 2023 [online]. *Slavín sa zahalil do ukrajinských farieb, modro-žltý bol i Prezidentský palác*. [cit. 2024-1-4]. Dostupné na: <https://tvnoviny.sk/domace/clanok/652153-slavin-sa-zahalil-do-ukrajinskych-farieb-modro-zlty-bol-i-prezidentsky-palac?campaignsrc=tn_clipboard>

mnohí ďalší z radov historikov umenia, akademikov, či pamiatkarov.⁴² Proti tejto výzve, kde iniciátori označili Trizuljakovho *Vit'azného vojaka* za „schizofrénny maják boja za slobodu“ sa postavili napr. Slovenský zväz protifašistických bojovníkov alebo Klub umelcov, spisovateľov a historikov. Záporné stanoviská oboch združení sa opierajú o tvrdenie, že Slavín je primárne cintorínom a národnou kultúrnou pamiatkou a vypnutie, hoci len na jednu noc, by dehonestovalo pochovaných vojakov, ale aj umelcov, ktorí ho vytvorili. Primátor sa nakoniec rozhodol v deň výročia Slavín odieť do modro-žltej farby.⁴³

Nášou úlohou nie je rozhodnúť, ktoré riešenie je, podľa nášho názoru, tým najlepším. Verejné debaty v súvislosti s vojnou na Ukrajine považujeme za veľmi vhodnú a veľmi aktuálnu prípadovú štúdiu, ktorá nám môže poskytnúť obraz o Slavíne, ako o objekte, ktorý banalizuje zlo. V kontexte vyššie naznačenej polemiky, resp. vojenskej agresie zo strany Ruska na Ukrajine, sme identifikovali dva základné problémy:

Ad 1) krypta propagandy – Slovenský zväz protifašistických bojovníkov a mnohé ďalšie dezinformačné mediálne kanály podsúvajú v súvislosti so Slavínom zidealizované informácie, ktoré majú vo všeobecnosti navodiť pocit, že pamätník ako taký nemá nič spoločné s vojenskou agresiou Ruskej federácie na Ukrajine. Odmietajú tézu, že Ruská federácia prostredníctvom svojich ambasád platí rekonštrukcie vojnových pamätníkov, určené hrdinom bývalého Sovietskeho zväzu, kvôli šíreniu a stabilizácii tzv. ruského svetonázoru. Názorovo robia hrubú čiaru medzi súčasným Ruskom a Sovietskym zväzom, resp. medzi vojakmi Sovietskej armády a vojakmi v súčasnosti bojujúcimi za ruskú, či ukrajinskú stranu vo vojnovom konflikte. Na jednej strane žiadajú mier, na strane druhej hovoria o tom, že vojenská pomoc Ukrajine mier oddaľuje a k agresorovi – Rusku, sa nevyjadrujú vôbec.⁴⁴

Napriek tomu, že Ruská federácia je podobne ako iné štáty, iba nástupníckym štátom ZSSR, tzn. *de iure* nejde o totožný štát, *de facto* sa však viditeľne so Sovietskym zväzom stotožňuje. Okrem iného o tom vypovedá novelizácia ruského Trestného zákonníka v apríli roku 2020 – v čl. 353 ods. 1 bol zadefinovaný trestný čin Znesväcovania symbolov vojenskej slávy Ruska, na základe ktorého je možné trestne stíhať páchatel'ov poškodzujúcich vojnové pamätníky Ruska, resp. Sovietskeho zväzu a to nielen doma, ale aj v zahraničí (sic!). Zavedenie tohto trestného činu bolo priamou reakciou Ruskej federácie na debatu o odstránení pamätníka maršala Ivana Stepanoviča Koneva v Prahe a o jeho uložení do depozitára mesta.⁴⁵ Okrem toho, že súčasná ruská politická garnitúra sa zjavne identifikuje a stotožňuje so Sovietskym zväzom, je veľmi dobre čitateľná pasívna agresivita zo strany

⁴² KRČMÁRIK, R. Slavín.

⁴³ KRNO, M. Prapodivná výzva: Slavín je schizofrénny maják boja za slobodu. [online] In: *Bojovník. Noviny antifasistov*, 10. február 2023. Dostupné na: <<https://bojovnik.eu/2023/02/10/prapodivna-vyzva-slavin-je-schizofrenny-majak-boja-za-slobodu/>>

⁴⁴ Porovnaj s: Status [online] *Výhlásenie SZPB k výročiu vojny na Ukrajine* na sociálnej sieti Facebook, oficiálnej stránky Zväzu protifašistických bojovníkov. [cit. 2024-1-4]. Dostupné na: <<https://www.facebook.com/szpb.sk>>; alebo s: *Slavín vo svetle pravdy*. [online] In: *Zem a vek*, 25. február 2023. [cit. 2024-1-4]. Dostupné na: <<https://zemavek.sk/slavin-vo-svetle-pravdy/>>

⁴⁵ K téme pozri: Správy ČT 24, 9. apríl 2020 [online]. *Odstranění sochy Koněva neporoučuje smlouvy s Ruskem. Petříček si předvolal velvyslance*. [cit. 2023-1-4]. Dostupné na: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/hlavni-mesto-praha/3073948-odstraneni-sochy-koneva-neporusuje-smlouvy-s-ruskem-petricek-si>>; Správy ČT 24, 10. apríl 2020 [online]. *Ministerstvo zahraničí: Stíhání české samosprávy Ruskem kvůli soše Koněva je nepřipustné*. [cit. 2024-1-4]. Dostupné na: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3074430-vysetrovaci-vybor-ruske-federace-zahajil-trestni-stihani-kvuli-odstraneni-sochy-marsala>>

Ruska. Jurisdikcia každého štátu siaha len po jeho vlastné hranice, pričom do suverenity cudzích štátov nie je možné vlastným právom zasahovať. Rusi tak ochotne, mimo rámca právnych princípov, rozpútali diplomatický konflikt kvôli soche sovietskeho generála, za použitia veľmi extenzívnej interpretácie, pretože uloženie sochy do depozitára len veľmi ťažko stotožniť s pojmom „znesväcovanie“, či „poškodzovanie“. Ak by sme však debatu viedli v rovine poškodzovania šírenia propagandy, tam by pravdepodobne nastal konflikt aj odstránením sochy do depozitára mesta. Socha maršala Koneva nie je národnou kultúrnou pamiatkou v Českej republike a rozhodne nebola dominantou Prahy, no napriek tomu dokázala vyburcovať k zmene Trestného zákonníka v Rusku. Je teda úplne zrejmé, že súčasnému Rusku veľmi záleží na udržiavaní „krýpt propagandy“ Sovietskeho zväzu, pretože sa priamo s nimi stotožňujú a považujú ich za svoje. Pamätníky, do ktorých Ruská federácia investuje finančnej zdroje, jednoznačne nemožno oddeľovať od jej oficiálnej politiky, vojnu nevynímajúc. Potvrdzujú to aj stretnutia rôznych proruských skupín na Slavíne v súčasnosti (pozri nižšie).

Ad 2) pamätník stále volá po pozornosti – Ďalším často ohýbaným argumentom je status Slavína ako národnej kultúrnej pamiatky a zároveň ako cintorína. Opäť sa teda dostávame akoby k oddeľovaniu charakteristických čŕt, pričom táto dekonštrukcia vedie k ich marginalizácii. Na Slavín nie je možné nazeráť ako na veľkolepé architektonické a výtvarné dielo niekoľkých umelcov alebo len ako na obrovský cintorín, na ktorom si padlí hrdinovia zaslúžia tiché miesto posledného odpočinku. Oddeľovanie vrstiev Slavína sa dialo najmä v súvislosti s jeho pomalovaním neznámym aktivistom (páchateľom) modrou a žltou farbou dňa 3. marca 2022⁴⁶, teda len niekoľko dní po začiatku ruskej agresie na Ukrajinu. Bez ohľadu na právnu kvalifikáciu skutku, jednoznačne možno hovoriť o forme občianskej neposlušnosti, s ktorou sa môžeme, no nemusíme stotožňovať. Rovnako nesúrodé boli aj vyhlásenia predstaviteľov Bratislavy a štátu. Kým Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky reagovalo zmierlivo⁴⁷, Matúš Vallo zaujal kritickejší postoj a pomalovanie Slavína označil za zneuctenie pietneho miesta a národnej kultúrnej pamiatky, pričom zdôraznil, že padlí vojaci za súčasnú ruskú agresiu nemôžu.⁴⁸ Primátor Bratislavy sa tak argumentačne ocitol na jednej strane s proruskými aktivistami a dezinformátormi. Slavín bol primárne pietnym miestom nanajvýš rok po pochovaní prvých padlých vojakov. Každá z vyhlásených súťaží na pamätník nebola zameraná na prejavenie úcty k pochovaným, ale na slávu Sovietskeho zväzu. Pamätník, ktorý nakoniec túto slávu nesie, nezmenil svoj naratív len kvôli zmene režimu po Nežnej revolúcii. Víťazný vojak stále vztyčuje sovietsku vlajku v srdci Bratislavy a nič na tom nezmení ani rétorika, ktorá bude odvádzať pozornosť k hrobom, či k statusu pamätníka ako národnej kultúrnej pamiatky. Občianska neposlušnosť je fenomén, ktorý právo síce nereguluje a nedefinuje priamo, no

⁴⁶ Správy Pravda, 3. marec 2022 [online]. *Pamätník Slavín niekto natrel na žltu a modro*. [cit. 2024-1-4]. Dostupné na: <<https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/618792-pamatnik-slavin-buiekto-natrel-na-zlto-a-modro/>>

⁴⁷ „Farby ukrajinskej vlajky na Slavíne sú výzvou občanov SR, aby Rusko skončilo túto nezmyselnú vojnu. Slovenskú verejnosť zároveň prosíme, aby naďalej cítila a priateľsky vnímala ruských občanov oddaných demokracii a mieru.“ Tamže.

⁴⁸ „Máme dosť iných príležitostí poskytnúť sebe, Ukrajinkám a Ukrajincom a aj svetu obrázky našej podpory, nemusíme pritom rovno zneuctiť pietne miesto a národnú kultúrnu pamiatku. Nikto z tých, ktorí na Slavíne ležia, za túto vojnu nemôže.“ Tamže.

je adekvátnym nástrojom prejavu nespokojnosti s aktuálnym spoločenským dianím.⁴⁹ Podľa nášho názoru je vojna na Ukrajine a agresia Ruska adekvátnym dôvodom na prejav občianskej neposlušnosti, pričom v Bratislave neexistuje lepšie miesto než Slavín. Ako zdôraznila Alexandra Kusá, aktivista, či skupina aktivistov hroby farbou nepoliali, čiže úcta voči mŕtvym bola zachovaná.⁵⁰ Veľmi dôvtipne a cynicky tak využila naratív oddeľovania vrstiev pamätníka proti tým, ktorí ním argumentujú pravidelne. Samotné zafarbenie pamätníka taktiež nevnímané ako zneuctenie cintorína, pretože takýmto extenzívnym výkladom by sme zaň mohli považovať aj politické protesty, či zrazy Nočných vlkov. Uvedené zhromaždenia sa však v praxi za zneuctenie pamiatky padlých rozhodne nevnímajú. Okrem toho intencia neznámeho páchatel'a s určitosťou nesmerovala k zneucteniu pochovaných vojakov.

3. Kam kráčaš, Slavín?

Slavín je neoddeliteľnou súčasťou obrazu Bratislavy a zostane ňou, pokiaľ bude pamätník stáť na svojom mieste. Nepovažujeme za nutné sa zamýšľať nad jeho zbúraním, či odstránením niektorej z jeho umeleckých súčastí, práve naopak. Slavín je súčasťou (česko) slovenských národných dejín, rozpovedá veľkolepý príbeh nielen oslobodenia, ale najmä totality Komunistickej strany, ktorá postupne, vyše 40 rokov, prerastala celou občianskou spoločnosťou. Práve v časoch, kedy trendy udávajú fake news, hoaxy a konšpirácie, ponúka miesto ako Slavín, stelesňujúci odtlačok histórie v urbanizme mesta, svoj priestor rôznym skupinám, politikom, či narušiteľom tlmočiť vlastné svetonázory. V poslednej časti článku sa zamyslíme nad možnosťami, ktoré Slavín ponúka, berúc do úvahy celý kolorit jeho „charakterových“ čŕt.

3.1 Nedotknuteľný Slavín – neexistencia možností alebo nedostatok vôle?

Vyššie v texte sme spomínali, že oddeľovať a samostatne posudzovať črty Slavína nás môže priviesť k mylnému záveru. V tejto časti sa zamyslíme nad právnou reguláciou pamätníka a nad dianím na pamätníku. Na Slavín budeme nazerať v troch rovinách: ad 1) cintorín, ad 2) národná kultúrna pamiatka, ad 3) verejný priestor.

Ad 1) cintorín – Na Slavín sa vzťahuje zákon č. 130/2005 Z. z. o vojnových hroboch. Podľa § 3 má zodpovednosť za starostlivosť o vojnové hroby obec, v tomto prípade mesto Bratislava (ktorá je zároveň vlastníkom), konkrétne oddelenie kultúry. Za správu

⁴⁹ Podľa Ronalda Dworkina je občianska neposlušnosť javom, ktorý súvisí s činnosťou práva a s tzv. law in action (živým právom). Živé právo sa vo významných prípadoch disentu odrazí aj v teórii práva a pokladá ju za dôležitý nástroj, ktorý spochybňuje zákony z morálnych dôvodov, a tým pomáha uchovávať princípy slobody, spravodlivosti a slušnosti. DWORKIN, M. R. *Když se berou práva vážně*. Oikymen: Praha, 2001, s. 261 – 273. Podľa Johna Rawlsa je občianska neposlušnosť apelom jednotlivca na zmysel väčšiny pre všeobecne zdieľané princípy spoločenskej spolupráce medzi slobodnými a rovnoprávnymi (občanmi), ktoré aktér neposlušnosti považuje za porušené, samotný akt občianskej neposlušnosti je však tiež protiprávnym činom. RAWLS, J. *Teorie spravedlnosti*. Victoria Publishing: Praha, 1995, s. 202 – 210. Okrem Dworkina a Rawlsa, považujú občiansku neposlušnosť za legitímny nástroj prejavu nespokojnosti s dianím v spoločnosti aj Hannah Arendtová, či Joseph Raz, ich názory sa líšia len v legálnosti tohto aktu, v potrestaní, či nepotrestaní páchatel'a, resp. v subjekte páchatel'a.

⁵⁰ GETTING, P. Navštívil ho Putin aj Noční vlci. Nenastal už čas zložit' zo Slavína päťcípu hviezdu? [online]. In: *SME*, 20. október 2022 [cit. 2024-1-4]. Dostupné na: <<https://plus.sme.sk/c/23037213/navstivil-ho-putin-aj-nocni-vlci-nenastal-uz-cas-zlozit-zo-slavina-patcipu-hviezdu.html>>

zodpovedá Marianum – Pohrebništvo mesta Bratislavy. Zákon č. 131/2010 Z. z. o pohrebništvu podľa § 18 vyžaduje prevádzkový poriadok pohrebiska, ktorý sa schvaľuje všeobecne záväzným nariadením – žiadny prevádzkový poriadok však Slavín nemá. Z nášho uhla pohľadu je najdôležitejšie písm. d) citovaného ustanovenia, pretože v prevádzkovom poriadku majú byť, okrem iného, definované aj povinnosti návštevníkov pohrebiska v súvislosti s udržiavaním poriadku na pohrebisku a zachovaním dôstojnosti tohto miesta a tiež spôsob a pravidlá používania zariadení pohrebiska a obradných siení, ak je takáto úprava potrebná. Zákon o pohrebništvu hovorí, že samotné pohrebisko má mať pietny charakter a tiež stanovuje povinnosti návštevníka v § 25. Ide o všeobecnú formuláciu – návštevník je povinný dodržiavať prevádzkový poriadok pohrebiska, resp. zachovávať jeho dôstojnosť. V prípade porušenia sa dopustí priestupku podľa § 32 ods. 1 písm. h), i). Zákon o vojnových hrobách špeciálne neupravuje povinnosti návštevníka, no pomerne vážne upravuje povinnosť obce vo veci starostlivosti. Podľa § 3 ods. 2 písm. a) má obec zabezpečiť, aby v bezprostrednom okolí vojnového hrobu nebola umiestnená vec alebo zariadenie, ktoré je nezlučiteľné s úctou k tomuto miestu.

Ad 2) národná kultúrna pamiatka – Slavín bol postavený za účelom veľkoleposti, bol predurčený stať sa národnou kultúrnou pamiatkou a doslova sa tak „zabetónovať“ na večné časy nielen do urbanistiky mesta, ale aj do historickej pamäti Slovákov, resp. obyvateľov Bratislavy. Národnou kultúrnou pamiatkou sa stal v roku 1961 a teda rok po slávnostnou odovzdaní verejnosti, Ako trefne poznamenal Ivan Gerát „dielo sa tak zaradilo medzi najvýznamnejšie doklady minulosti ešte predtým, než dosiahlo vek škôlkara.“⁵¹ Slavín ako kultúrna pamiatka teda spadá pod ochranu zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu. Nebudeme sa venovať zložitým procesom možnosti zrušenia vyhlásenia kultúrnej pamiatky, pretože to vo vzťahu k Slavínu považujeme za utopistické, a taktiež procesom opravy a renovácie. Primárne nás zaujíma nastolený systém ochrany pamiatok vo vzťahu nie k materiálu, ale k hodnote, ktorú nesie. Podľa uvedeného zákona je pamiatková hodnota legálne zadefinovaná v § 2 ods. 2 ako „súhrn významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umelecko-remeselných hodnôt, pre ktoré môžu byť veci predmetom individuálnej alebo územnej ochrany.“⁵² Slavín bol však zaradený medzi národné kultúrne pamiatky podľa zákona č. 22/1958 Zb. o kultúrnych pamiatkach. Tento zákon pamiatku v § 2 ods. 1 definoval ako „kultúrny statok, ktorý je dokladom historického vývoja spoločnosti, jej umenia, techniky, vedy a iných odborov ľudskej práce a života, alebo je ňou dochované historické prostredie sídliskových celkov a architektonických súborov, alebo vec, ktorá má vzťah k významným osobám a udalostiam dejín a kultúry“ a národné kultúrne pamiatky v § 3 ako „pamiatky, ktoré tvoria najvýznamnejšiu súčasť kultúrneho bohatstva národa“. Právna kontinuita vedenia Slavína ako národnej kultúrnej pamiatky je samozrejme zabezpečená záverečnými ustanoveniami novších právnych predpisov. Právny status však automaticky neznamená aj kontinuitu v hodnotovom vnímaní. Predstavu o vnímaní kultúry a pamiatok nám ponúkajú napr. stenoaznamy z rokovania SNR, kde odznelo napr. „v oblasti kultúry, osvety a propagácie sa prehĺbila osvetová činnosť zvyšovaním ideovej účinnosti. Politická výchova sa vhodne spájala s ekonomickou propagandou. ... Komisia Slovenskej národnej

⁵¹ GERÁT, I. Slavín, s. 17.

⁵² § 2 ods. 2 zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu.

rady pre školstvo a kultúru bude v spolupráci s celoštátnymi orgánmi a národnými výbor-
mi pomáhať vytvárať priaznivé podmienky pre dovŕšenie kultúrnej revolúcie.“⁵³ alebo
„pamiatky a hmotné doklady v našich múzeách sú svedectvom revolučných tradícií našej
krajiny a jej tisícročnej kultúry, sú svedectvom zväzku, ktorý spája minulosť s prítomnos-
ťou a naznačujú zákonitú cestu dejín do budúcnosti ku komunizmu.“⁵⁴ Významné posta-
venie Slavína ako národnej kultúrnej pamiatky je takmer výlučne späté s jeho ideologic-
kým odkazom nesúcim myšlienky socialistickej revolúcie a prebudovávania spoločnosti
v duchu bratského spolužitia so Sovietmi. Keďže sa charakter a zhl'ad pamätníka žiad-
nym významným spôsobom nezmenil dodnes, nemôžeme predpokladať, že sa zmenil jeho
hodnotový charakter len z dôvodu zmeny zákonnej úpravy, či z dôvodu zmeny režimu.
Komunisti, v čase jeho vyhlásenia za národnú kultúrnu pamiatku, samozrejme neuvažovali
nad tým, že sa stane kryptou komunistickej ideológie a propagandy v 21. storočí, v období,
kedy sa Slovenská republika hlási hodnotám liberálnej demokracie, právneho štátu a je
súčasťou Severoatlantickej aliancie a Európskej únie. Faktom však zostáva, že sa ním stal.

Súčasný zákon o ochrane pamiatkového fondu v § 27 ods. 1 definuje základnú ochranu
kultúrnej pamiatky, kde vyslovene ukladá povinnosť udržiavať pamiatku na taký spôsob
využívania, aký zodpovedá jej pamiatkovej hodnote. V aktuálnej situácii by sa mali poli-
tici, ale aj občianska spoločnosť zamyslieť, ktorá z pamiatkových hodnôt, ktoré Slavín
reprezentuje, je naďalej pamätihodná a ktorá je pre spoločnosť škodlivá. Prvýkrát v ére
samostatnosti Slovenskej republiky, pri príležitosti výročia oslobodenia Bratislavy, dňa
4. apríla 2023, primátor mesta Bratislavy a prezidentka Slovenskej republiky nepoloži-
li vence na Slavíne, ale k pamätníku *Víťazstvo*, od Jozefa Kostku, na Hviezdoslavovom
námestí, čo naznačuje, že (niektorí) politickí predstavitelia neignorujú ideologickú záťaž
tejto kultúrnej pamiatky a takisto načúvajú občanom.

Ad 3) verejný priestor – Verejné priestranstvo je legálne zadefinované v zákone
č. 582/2004 Z. z. o miestnych daniach a miestnom poplatku za komunálne odpady a drob-
né stavebné odpady, ako „verejnosti prístupné pozemky vo vlastníctve obce“.⁵⁵ Zákon
č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení je konkrétnejší a verejné priestranstvo definuje v § 2b
ods. 1) ako „ulicu, námestie, park, trhovisko a iný priestor prístupný verejnosti bez obme-
dzenia, ktorý bez ohľadu na vlastnícke vzťahy slúži na všeobecné užívanie“.⁵⁶ Zákon
explicitne neradí cintoríny medzi verejne prístupné miesta, dokonca pri výpočte povinností
samosprávy obce v § 4 ods. 3 písm. f), je samostatne uvedený (obecný) cintorín, kultúrna
pamiatka a verejné priestranstvá. Slavín však nie je obecným, ale vojnovým cintorínom,
čiže sa na tomto mieste môžeme spoliehať iba na analógiu, ktorá však vzhľadom na jeho
postavenie ako národnej kultúrnej pamiatky nie je nutná. Pre nás je dôležitým faktom to,
že zákonodarca rozlišuje medzi verejným priestranstvom a napr. cintorínom, resp. kul-
túrnou pamiatkou – to zároveň nevylučuje, že tiež môžeme hovoriť o verejne prístup-
ných miestach, avšak so špeciálnym statusom, ktorý môže pre správcu/vlastníka zakladať

⁵³ Stenozáznam [online] zo schôdze SNR, 24. február 1962. [cit. 2024-1-4]. Dostupné na: <<https://www.psp.cz/eknih/1960snr/stenprot/008schuz/s008010.htm>>

⁵⁴ Stenozáznam [online] zo schôdze SNR, 28. september 1961. [cit. 2024-1-4]. Dostupné na: <<https://www.psp.cz/eknih/1960snr/stenprot/006schuz/s006008.htm>>

⁵⁵ § 30 ods. 2 zákona č. 582/2004 Z. z. o miestnych daniach a miestnom poplatku za komunálne odpady a drobné stavebné odpady.

⁵⁶ § 2b ods. 1 zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení.

napr. aj zvýšenú pozornosť pri ochrane práv konkrétneho miesta, ak sa dostane do stretu s uplatňovaním iných práv, napr. zhromažďovacieho práva podľa zákona č. 84/1990 Zb. o zhromažďovaní práve. Právo usporiadať zhromaždenie vo verejnom priestore podlieha ohlasovacej povinnosti a obec, podľa § 10, môže zrušiť zhromaždenie iba v konkrétnych a veľmi špecifických prípadoch. Slavín za posledné roky zažil niekoľko zhromaždení, ktoré (pravdepodobne) boli v súlade so znením zákona o zhromažďovaní práve, no otázka znie, či boli všetky v súlade s charakterom pamätníka, ako pietneho miesta. Keďže neexistuje prevádzkový poriadok Slavína, úprava povinností návštevníkov Slavína, resp. účastníkov zhromaždenia je podriadená iba všeobecným formuláciám zákonov uvedených vyššie. Je však naivné predpokladať, že policajti, či zástupcovia obce, ktorí môžu kontrolovať priebeh zhromaždenia, by venovali špeciálnu pozornosť výkladu pojmov ako napr. „zachovanie dôstojnosti pietneho miesta“ alebo odsledovali používanie „vecí a zariadení, ktoré sú nezlučiteľné s úctou k tomuto miestu“. Podľa nášho názoru, akékoľvek zhromaždenie, ktoré má politické pozadie, či politický charakter (a nie je podstatné, z ktorého názorového spektra účastníci sú) je nezlučiteľné s úctou k pietnemu miestu, pričom jeho sprievodné javy (hluk, odpadky, popíjanie alkoholu, roztržky) rozhodne nemôžeme chápať ako udržiavanie dôstojnosti a piety na cintoríne. Sám zákon o zhromažďovaní práve v § 10 ods. 1 písm. a) prikazuje obci zakázať zhromaždenie, ktoré slúži na rozniecovanie nenávisti a neznášanlivosti z politických a iných dôvodov. Slavín už roky trpí stigmu velebenia, resp. zatracovania a od vojny na Ukrajine skutočne polarizuje spoločnosť. Príkladom zhromaždenia, ktoré bolo rozhodne v rozpore s uvedeným, bolo pripomenutie si konca druhej svetovej vojny, dňa 9. mája 2023. Okrem iných politikov, na zhromaždení vystúpil aj Ľuboš Blaha, ktorý, za bujarej gestikulácie, vyhlásil: „... vždy v našej histórii, vojna a fašizmus prichádzali zo západu a sloboda a mier z východu! Poďakujme všetkým národom Sovietskeho zväzu, ale predovšetkým ruskému národu za to, že nám priniesol mier, za to, že nám priniesol slobodu. Spasiba, Rasija!“⁵⁷ Záverom dodal, že najviac si v druhej svetovej vojne vytrpel ruský národ. Samozrejme zámerne opomenul skutočnosť, že napr. Bratislavu oslobodil 2. ukrajinský front Červenej armády, na čele ktorého stál maršal Rodion J. Malinovskij, resp. opomenul aj vyše 40 ročné obdobie československej neslobody v područí Sovietskeho zväzu. Nemožno tiež nezdôrazniť, že výročie si nepripomenul v deň štátneho sviatku v Slovenskej republike (8. máj – Deň víťazstva nad fašizmom), ale v deň, ktorý sa oslavoval pred Nežnou revolúciou, resp. dodnes napr. v Rusku. V nadväznosti na uvedené sme toho názoru, že ani pietne zhromaždenia, v súvislosti s kladením vencov na výročie oslobodenia Bratislavy, resp. víťazstva nad fašizmom, tiež nie sú za súčasných podmienok vhodné. Narušajú dôstojnosť pohrebiska, aj úctu k pochovaným, a rozhodne nevňášajú pokoj do verejnej diskusie o vojne na Ukrajine a o Slavíne. Zhromaždenia, ktoré majú za cieľ vzdať hold pochovaným, považujeme však vo všeobecnosti za bezproblémové vo vzťahu k Slavínu, ide skôr o dočasnú indisponovanosť.

Na základe vyššie uvedeného sa domnievame, že správca vníma Slavín na prvom mieste ako verejné priestranstvo prístupné pre všetkých bez obmedzení, vo veci ochrany ho zase považuje za národnú kultúrnu pamiatku. Že je Slavín aj obrovským pohrebiskom síce deklarujú a pripomínajú predstavitelia mesta (napr. vyššie spomenutý výrok Matúša

⁵⁷ Prihovor Ľuboša Blahu [online] začína v 50:27 minúte [cit. 2024-1-6]. Dostupné na: <<https://www.youtube.com/watch?v=noAHemHLUXw>>

Valla), no právne ho za týmto účelom nechránia. Pokračuje sa teda v oficiálnej línii spred roka 1989, kedy mal tiež Slavín predovšetkým postavenie „výkladnej skrine“ komunistov a Sovietov, dostupnej pre širokú verejnosť, oslavujúcej víťazstvo Sovietov bez historického kontextu. Len v krátkosti uvádzame, že prevádzkový poriadok Slavína by mohol napr. upraviť, aký konkrétny druh (politických) zhromaždení naruša pietny charakter miesta, resp. by mohol upraviť správanie návštevníkov, ktoré by sa samozrejme vzťahovalo aj na situácie, kedy sa na Slavíne uskutočňujú aj zhromaždenia iného druhu.

3.2 Miesto Slavína v súčasnej Bratislave

Podľa Siegfrieda Giediona má „každá doba podnety vytvárať symboly vo forme monumetov, ktoré sú podľa latinského významu, predmetmi, ktoré niečo pripomínajú, predmetmi, ktoré sa majú prenášať na ďalšie generácie. Táto potreba monumentálnosti sa nedá z dlhodobého hľadiska potlačiť. Nájde si priestor za každú cenu.“⁵⁸ Aj z tohto dôvodu Slavín bol, je a mal by zostať aj v budúcnosti jednou z dominánt hlavného mesta Slovenska. Ideologický nános pamätníka odstráni čas a v konečnom dôsledku tomu môže dopomôcť zmena kvalitatívnej stránky pamätníka.

Keby chceme uviesť paralelu prostredníctvom inej dominanty mesta, môžeme siahnuť po Bratislavskom hrade. Základy stavby siahajú do obdobia Veľkej Moravy, prešiel mnohými prestavbami, poslednou významnou bola Tereziánska. Hrad je symbolom šľachtického osídlenia, feudalizmu a právneho partikularizmu. Nič z uvedeného nepatrí do hodnotového rámca demokracie a právneho štátu, napriek tomu nepokladáme hrad, ani iné pamiatky z čias monarchie za kontroverzné, ideologicky nevhodné, či rozdeľujúce spoločnosť a už vôbec v nás nevyvolávajú negatívne konotácie (práve naopak). Chápeme ich neutrálne, ako súčasť dejín, ako architektonickú pýchu z čias minulých. Prechod z monarchie do demokratickej republiky však po roku 1918 prebehol iným spôsobom, než prechod od totality k demokracii po roku 1989. Novovzniknutý Československý štát postupne odstránil všetky právne relikty feudalizmu a monarchie, súčasťou prerodu spoločnosti bolo aj odstraňovanie symbolov a pamätníkov, pripomínajúcich doby minulé. Nezná revolúcia bola v právnom zmysle slova skutočne viac nežná, než revolučná. Totalita sa síce odstránila z ústavného systému, no nenastalo trestnoprávne vyrovnávanie sa s minulosťou.⁵⁹ Za zločiny komunizmu neniesol právnu zodpovednosť žiadny predstaviteľ politickej garnitúry. Zároveň revolúcia priniesla na Slovensku návrat ľudáckych pohrobkov, ktorí dovtedy nevýznamne pôsobili buď v zahraničí alebo v katolíckom tichom disente na Slovensku. Ekonomické problémy, neschopnosť uchopiť kapitalizmus a demokraciu v 90. rokoch, sa podpísali na tom, že téma v tichosti prežívajúcej totalitnej ideológie a teda aj téma pamätníkov, ako jej hlavných nosičov a rozprávačov, išla do úzadia. Existujú názory, ktoré hovoria, že ak pamätník nezničil revolučný dav, resp. ak prežil revolúciu, neexistuje dôvod, prečo by ho mala ustálená demokratická spoločnosť búrať, či presúvať. Podľa nášho názoru, vôbec nezáleží na „revolučných činoch“, ktoré vedia byť dodatočne exkulpané, práve kvôli ich revolučnej povahe a to aj napriek tomu, že boli protiprávne. My zastávame názor, že republika ako vec verejná, najlepšie vyjadrená heslom „*vox populi, vox dei*“, môže na

⁵⁸ YOUNG, E. J. Pamät'/Monument. In: NELSON, S. R. – SHIFF, R. (eds.). *Kritické pojmy dejín umenia*. Bratislava: Slovart, 2004, s. 277.

⁵⁹ Pokusy samozrejme boli, napr. v Slovenskej republike v prípade Vasilu Biľaka. Jedinou odsúdenou za zločiny komunizmu, resp. za podiel na justičnej vražde Milady Horákovovej, bola Ludmila Polednová-Brožová.

základe hlasu ľudu rozhodnúť o zmene, či odstránení čohokoľvek, aj pamätníka, hoci má oficiálne status národnej kultúrnej pamiatky. Verejný priestor je už podľa názvu určený všetkým a kto, keď nie ľud, ako suverén moci v štáte, by mal rozhodovať o tom, čo je a čo nieje vhodné mať vo verejnom priestore umiestnené, resp. čo má byť z neho odstránené.

Podľa nášho názoru, by bolo najvhodnejšie vychádzať z pôvodnej ideologickej koncepcie pamätníka a nadviazať na ňu v zmysle, že by pamätník naďalej priznával oficiálnu ideovú doktrínu z čias ľudovej demokracie, resp. socializmu, ale zároveň by bola schopnosť pamätníka ponúkať svoj priestor dezinformátorom a propagandistom „zaškrtená“ obnovenou podobou. Depozitár hlavného mesta Bratislavy disponuje výtvarnými a sochárskymi dielami, ktoré sú vhodné na umiestnenie do exteriéru. Výborným príkladom je socha Stalina, ktorá bola v 50. rokoch odstránená z terajšieho Námestia SNP v Bratislave a dočasne bola umiestnená pred vstup do Slovenskej národnej galérie v roku 2012, pri príležitosti vystavenia expozície *Prerušená pieseň*. Pri tejto príležitosti bola socha Stalina obliata červenou farbou. Tento akt občianskej neposlušnosti bol hrubo odsúdený vedením galérie ako vandalizmus. Galéria pripomenula, že aj 50. roky sú súčasťou slovenskej histórie a musíme sa s nimi v historickej pamäti vysporiadať.⁶⁰ S týmto názorom súhlasíme, no zároveň si uvedomujeme, že dom nie je možné stavať od strechy. Tu by sme opäť pripomenuli slová Giediona z úvodu a doplnili, že pamätníky nemusia byť iba miestami, ktoré niečo pripomínajú, môžu byť aj nositeľom cieleného zabúdania (v českom jazyku existuje priliehavý pojem „zapomník“). Slovenská spoločnosť sa nikdy nevysporiadala so štyridsaťročnou históriou komunistickej totality a preto nemožno očakávať, že socha Stalina vo verejnom priestore nevzbudí v aktivistoch vlnu emócií, ktoré sa pretavia do konkrétneho aktu. Samozrejme nevieme s určitosťou tvrdiť, že socha Stalina by nebola poliata červenou farbou opäť (vlastne si nie sme ani istí, či je to prekážkou), ak by bola v budúcnosti trvalo umiestnená na Slavíne, no domnievame sa, že za pokus o takéto uchopenie Slavína to rozhodne stojí. Okrem svojho základného a nosného ideologického charakteru by teda zároveň pripomínal aj význam revolúcie, či zostrenie triedneho boja, ktorý v celosvetovom meradle, stál milióny ľudských životov. Sme názoru, že pripomínanie si zločinov komunistického režimu, sochami exponovaných domácich, či zahraničných politických predstaviteľov sovietskeho bloku s adekvátnymi popisom na sprievodných informačných tabulách, by neutralizovalo aktuálny kontroverzný charakter Slavína. Zároveň by sa stal Slavín čitateľnejším miestom pre domácich aj zahraničných návštevníkov, pôvodná myšlienka optimizmu by sa zmenila na akési vytriezvenie z histórie, vedúce k vyrovnaniu sa s minulosťou. Podľa Jamesa Younga je práve mýtickosť, nekritické preberanie ideálov, či hrdinskosti najviac znepokojujúca. V tomto kontexte významne zaznievajú slová Martina Broszata, podľa ktorého monumenty vo vzťahu k histórii nemôžu udalosti pripomínať, ale ich skôr pochovávajú pod vrstvami mýtov a interpretácií.⁶¹ Young si, síce v kontexte nacistického umenia, kladol otázku, ako inak si môžu totalitné režimy pripomínať sami seba, ak nie prostredníctvom totalitného umenia, ktorým je aj monument, resp. ako lepšie osláviť pád totality, ako oslavou pádu ich monumentov. Riešenie ponúka práve vytvorenie naratívu, v ktorom by pamätník išiel vlastne sám proti sebe a jeho didaktická funkcia by

⁶⁰ Správy TA3, 24. júl 2012 [online]. *Štvormetrovú sochu Stalina pred SNG obliali farbou* [cit. 2023-1-6]. Dostupné na: <<https://www.ta3.com/clanok/16131/stvormetrovu-sochu-stalina-pred-sng-obliali-farbou>>

⁶¹ YOUNG, E. J. Pamäť, s. 279.

nahradiť minulosť, ktorú mal ideologicky pripomínať a taktiež by išla proti autoritárskemu sklonu monumentálnosti priestorov, ktoré návštevníkov redukuje na pasívnych divákov.⁶² Pamätník, pripomínajúci aj zločiny sovietskych osloboditeľov, by tak mohol prispieť k zamedzeniu organizovania zhromaždení, zo strany obdivovateľov komunistického režimu, či súčasného Ruska, ktoré sa vo svojej ideológii so Sovietskym zväzom *de facto* stotožňuje. Zároveň si myslíme, že sochy Stalina, či Gottwalda (možno aj českého Koneva) by žiadnym spôsobom nezneuctili pamiatku zosnulých. Poukázali by iba na odvrátenú stránku komunistickej ideológie, ktorej tvárou boli aj menovaní politici. Určite by bolo tiež vhodné aspoň v krátkosti opísať na informačnej tabuli aj násilnosti, ktorých sa príslušníci Sovietskej armády dopúšťali a historická pamäť totality im to odpustila zabudnutím, pretože hrdinský pátos nemohol byť narušený rabovaním, vraždením alebo znásilňovaním zo strany osloboditeľov, ktorým mal národ bezhranične ďakovať za slobodu. V konečnom dôsledku, podľa Halbwachsa je pamätník zhmotnenou podobou spomínania, ktorý je súčasťou socializujúceho systému, pomocou ktorého societa získava spoločnú históriu, vďaka sprostredkovaným spomienkam predkov.⁶³ Ak teda štát má skutočne záujem na tvorbe a formovaní historickej, či kolektívnej pamäti národa, rozhodne by podoba Slavína mala prejsť úpravou a to po architektonicko-umeleckej ako aj po právnej stránke a mohol by tak dosiahnuť podobu, ktorá by vyhovovala kritikom umenia, politickej garnitúre a tiež historickej pamäti.

Záver

Po roku 1989 vstúpilo Československo, ako aj ostatné krajiny sovietskeho bloku, do novej éry života – nový geopolitický poriadok sveta tak zasiahol do všetkých sfér života jednotlivcov aj skupín, umenie nevynímajúc. Mnohé z umeleckých diel, nesúce odkaz na komunistickú totalitu, z verejných priestranstiev zmizli. Buď boli zničené alebo premiestnené do depozitárov, či múzeí. V tuzemsku je asi najznámejším prípadom vysporiadaním sa s totalitným pamätníkom, príbeh tanku č. 23 – Pamätníka oslobodenia Prahy Červenou armádou, ktorý v roku 1991 natrel David Černý ružovou farbou a po jeho vyčistení bol opätovne namaľovaný rovnakou farbou skupinou poslancov. Pamätník bol zbavený pamiatkovej ochrany a dnes je vystavený vo Vojenskom technickom múzeu v Lešanoch. Túto udalosť spomíname najmä v súvislosti s tým, že aj Slavín sa dočkal svojho farebného prevedenia, avšak nie v súvislosti s pádom režimu, ale s vojnou. Vystavený tank samozrejme nemožno umelecky porovnávať s pamätníkom ako je Slavín, no hodnotovo išli oba pamätníky v jednej línii a teda pripomínali oslobodenie mesta Sovietmi. Občianska neposlušnosť, v prípade tanku formou umeleckého prevedenia (v prípade Slavína nevedno), vyvolala dostatočne silný tlak na jeho odstránenie z verejného priestoru. V prípade Slavína vyvolalo jeho pomaľovanie rozporuplné stanoviská občanov, aj politických predstaviteľov. Do verejného diskurzu prenikavo nepresiakla ani iniciatíva umelcov o jeho jednorazové vypnutie. Slavín si tak napriek všetkému drží určitý *status quo*. Kvituje, že výročie oslobodenia Bratislavy si primátor Bratislavy aj prezidentka Slovenskej republiky pripomenuli v rokoch 2023 a 2024 na inom vhodnom mieste v centre mesta, ale nevysvetlili dôvod,

⁶² Tamže, s. 283.

⁶³ HALBWACHS, M. Kolektívni pamäť, s. 50 – 60. Porovnaj s: YOUNG, E. J. Pamäť, s. 278.

prečo si tento deň nepripomenuli na Slavíne, ako po minulé roky. Napätie ohľadom Slavína je teda viditeľne prítomné, no neodkomunikované s verejnosťou.

V súčasnosti už nemožno hovoriť o strete totality s demokraciou, neprehodnocuje sa totalitná minulosť ani zmena paradigmy. Stojíme pred otázkou, čo s pamätníkom, ktorý je pamiatkovo chráneným, ale vzbudzujúcim mnohé kontroverzie. Slavín nesie príbeh o malosti človeka a veľkosti socialistických dejín v centre hlavného mesta. Ako Young zdôraznil, nič nevyzerá absurdnejšie, než ponížený monument, zbavený svojej funkcie, času a miesta.⁶⁴ Podľa Vitalyho Komara a Alexandra Melamida je práve spôsob určitého poníženia, či paródie jediným spôsobom, ako zneutalizovať pamätníky zaťažené totalitnou ideológiou a vytvoriť z nich miesta poučenia.⁶⁵

Stotoňujeme sa s názorom, že pamätníky oveľa viac potrebujú ľudí, než ľudia potrebujú pamätníky. Ako sme uviedli v tretej časti, nedotknuteľnosť Slavína je efemérna a závisí na vzťahu spoločnosti k nemu – len z vôle spoločnosti je chránený, opravovaný, udržiavaný, mocensky a ideologicky zneužívaný, či ničený. Čas vo vzťahu k totalitným pamätníkom nie je žičlivý. Hodnoty a ideály nimi nosené, môžu v súčasnej neskorej postmodernej dobe pôsobiť minimálne smiešne, nesprávne, či zastaralo. To platí aj o architektonicko-umeleckej kvalite diela – o to viac, ak ide o umenie poplatné totalitnému režimu, v ktorom ideológia a propaganda boli povýšené nad umelecké atribúty diela. Slavín je ako monument špecifický. Parodovať dominantu hlavného mesta nepovažujeme za ideálny spôsob riešenia, no konzervovať ho v pôvodnej podobe je pravdepodobne ešte horším riešením. To, čo Slavín potrebuje s určitosťou získať, je jeho vlastná pamäť. Pamätník rozmerov Slavína nemôže byť vnímaný len ako umelecké dielo, musí byť zasadený do spoločenského diskurzu, musí jasne komunikovať a prispôbiť svoj život aktuálnej dobe a mestu, v ktorom žije.

Východoeurópske umenie, resp. právne dejiny a kultúra štátov bývalého východného bloku, si nesú určité špecifiká, odlišné od západného sveta. Podľa Ondříškovskej sa tu viac ako inde vo svete prikladá dôraz na jasné dohody o historických udalostiach, ktoré sú nemenné. Takéto bremeno dejín, či traumy z minulosti vníma ako súčasť diel umelcov, ale aj historikov. Dejiny, kultúra a politika mali k sebe v strednej Európe vždy veľmi blízko⁶⁶ a tento vzťah obe totality len umocnili. Obdobie po Nežnej revolúcii síce prinieslo prehodnocovanie dejín a odstraňovanie totalitných nánosov z historických udalostí, či osobností, no pamätníky z čias socializmu však v tomto smere boli akosi obchádzané. Súčasná doba prináša však nové prístupy a neobišla ani svet bývalého sovietskeho bloku. Dôraz sa kladie na pamäť a rozpomätávanie sa. Mýtus a veľkolepé príbehy idú do úzadia a sú nahradzované príbehmi (neznámych, či menej známych) jednotlivcov, či skupín, pripomínajú sa skutočnosti, ktoré nechali totality zabudnúť. V tomto duchu by sme mali nazerať aj na Slavín. Dokáže vyrozprávať príbeh veľkých dejinných udalostí, cez optiku jednotlivcov, či už vojakov a vojačiek, ktorí sú na ňom pochovaní, umelcov, ktorí ho tvorili alebo politikov, ktorí ho používali ako účinnú ideologickú zbraň. Ak by sa podarilo Slavín ukotviť v takejto podobe, mohol by sa stať moderným a dôstojným miestom pamäte v neutrálnej podobe v srdci hlavného mesta Slovenska.

⁶⁴ YOUNG, E. J. Pamäť, s. 287.

⁶⁵ Tamže, s. 287 – 288.

⁶⁶ ORIŠKOVÁ, M. Dvojhlasné dejiny, s. 175 – 176.

Britské vojenské procesy v pacifické oblasti po II. světové válce

Jan Beránek

*Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Katedra právních dějin
Kontaktní e-mail: 98416841@cuni.cz*

British Military Trials in the Pacific After World War II

Abstract:

The presented article analyses the British post-war procedural policy that was applied against persons suspected of crimes under international law in the Pacific region. The first part of the essay deals with the general characteristics of this programme, the procedural rules applied, as well as statistical data on the number of persons charged and convicted and the sentences imposed. The next parts of the article deal with the British procedure in specific trials that have been chosen as a demonstrative sample. In particular, those trials involving senior army and navy officers and persons who had no immediate and direct connection with the armed forces were analysed in depth. An examination of both the qualitative and quantitative aspects of the British trial programme in the Pacific allows the programme to be placed in the overall context of post-war trials that took place within the exclusive jurisdiction of a victorious state. A specific feature of the programme under examination is the fact that its procedural basis was a royal warrant of king George VI, which was followed also in proceedings that took place in the British zone of occupation in divided Germany. The issue under study thus offers a unique opportunity to compare the British approach to the question of punishing war criminals in Europe and in the Pacific.

Keywords: war crimes; British Military justice; Pacific trials; World War II

Klíčová slova: válečné zločiny; britská vojenská justice; procesy v Pacifiku; II. světová válka

DOI: 10.14712/2464689X.2025.7

Úvod

Problematika menších procesů vedených proti japonským válečným zločincům po skončení II. světové války zůstává dodnes ve stínu známějšího mezinárodního tokijského procesu a jako takové jí v rámci právní historie není věnována náležitá pozornost. Drtivá většina států, které byly zastoupeny v tribunálu během tokijského procesu, nějakým způsobem realizovala i vlastní procesní program ve své výlučné jurisdikci, který byl zaměřen na potrestání japonských válečných zločinců, a proto se můžeme setkat například s poválečnými procesy americkými, britskými, čínskými, sovětskými, ale i australskými, kanadskými či nizozemskými.

Cílem předkládaného článku je představit a analyzovat britský procesní program, a to jak v obecné rovině na základě rozboru aplikovaných právních předpisů a dostupných statistických údajů, tak i v rovině konkrétní pomocí analýzy některých vybraných kauz. Britský procesní program byl zvolen i kvůli jednomu konkrétnímu specifiku. Britské vojenské soudní orgány působící v Pacifiku a obdobné orgány působící v britské okupační zóně rozděleného Německa totiž rozhodovaly na základě stejného právního předpisu – královského výnosu Jiřího VI. regulujícího procesy s válečnými zločinci (v originále *Royal Warrant – Regulations for the Trial of War Criminals*), díky čemuž je možné smysluplně srovnávat britskou větev procesů v Pacifiku s německou procesní větví.

Aplikované právo a obecná charakteristika procesního programu

Britská poválečná procesní politika vůči Japonsku vycházela z obecných závazků potrestat válečné zločince, ke kterým se Velká Británie přihlásila již v průběhu II. světové války. Ačkoliv byl britský přístup k trestání válečných zločinců soudní cestou spíše zdrženlivý v důsledku negativních zkušeností s obdobnými procesy po I. světové válce,¹ nakonec se Velká Británie připojila k ostatním spojeneckým státům s požadavkem na poválečné soudní potrestání provinilců. Zatímco mezinárodní závazek potrestat zločiny hitlerovského režimu byl obsažen již v tzv. Moskevské deklaraci z října 1943,² tak k japonským válečným zločincům se spojenecké státy vyjádřily až v červenci 1945 v rámci Postupimské deklarace definující požadavky pro přijetí kapitulace Japonska. V článku 10 tohoto dokumentu bylo jasné deklarováno, že vlády Velké Británie, Spojených států amerických a Číny sice neusilují o zničení nebo zotročení japonského národa, ale trvají na výkonu přísné spravedlnosti na všech válečných zločincích, a zejména na těch, kteří se dopustili krutostí na spojeneckých zajatcích.³

Tento závazek měl být realizován pomocí jednoho velkého procesu s hlavními představiteli Japonska, na kterém měly participovat všechny státy poškozené japonskou agresí, a série menších procesů namířených proti méně významným zločincům, které měly být

¹ Zvláště nepřijemný byl pro Brity kolaps programu vedeného v Osmanské říši a později na Maltě, který byl namířen proti zločincům z řad mladotureckého režimu. Viz: MAOGOTO, J. N. Reading the Shadows of History: The Turkish and Ethiopian 'Internationalized' Domestic Crime Trials. In: HELLER, K. J. – SIMPSON, G. (eds.). *The Hidden Histories of War Crimes Trials*. Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 291–300.

² *Moskevská deklarace o zvěrstvech ze dne 31. října 1943* [online]. [cit. 2023-03-29]. Dostupné z: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/moscow.asp>

³ *Článek 10 Postupimské deklarace definující požadavky pro přijetí kapitulace Japonska ze dne 26. července 1945* [online]. [cit. 2023-03-29]. Dostupné z: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c06.html>

realizovány v samostatné jurisdikci jednotlivých států. Velká Británie zvolila jako základ pro tyto procesy královský výnos o pravidlech pro procesy s válečnými zločinci (dále jen „královský výnos“) vydaný v červnu 1945. Specifikem tohoto předpisu pak bylo to, že se podle něj paralelně vedly britské procesy proti japonským zločincům na Dálném východě i řízení proti nacistům v britské okupační zóně rozděleného Německa a v dalších částech Evropy.⁴

Královský výnos se skládal z preambule a 13 článků. Podstatným rysem tohoto předpisu byla především skutečnost, že na rozdíl od jiných obdobných předpisů tehdejší doby vůbec neoperoval s konceptem zločinů proti míru a zločinů proti lidskosti a omezoval se pouze na válečné zločiny v užším slova smyslu.⁵ Definice obsažená ve výnosu označovala za válečné zločiny všechna porušení válečného práva a zvyklostí, která se odehrála během válek, jichž se Jeho výsost účastnila nebo účastnit mohla, a které se odehrály po 2. září 1945.⁶ Poměrně strohá definice obsažená ve výnosu pak byla doplněna instrukcí Spojeneckých pozemních sil v jihovýchodní Asii č. 1, o válečných zločinech, která mimo jiné uváděla jednotlivá jednání naplňující skutkovou podstatu válečných zločinů.⁷

Orgány, které měly v daných případech rozhodovat, tituloval královský výnos jako vojenské soudy (*Military Courts*), nicméně toto označení může být bez bližšího upřesnění poněkud zavádějící. Ve skutečnosti nešlo o řádné a pravidelné orgány vojenské justice, nýbrž o ad hoc zřízené soudní orgány, jejichž struktura byla vystavěna na půdorysu britských obecných polních vojenských soudů (*Field General Courts-Martial*) definovaných v článku 49 britského zákona o armádě z roku 1881.⁸ Obecné polní vojenské soudy měly být dle textu zákona ustavovány v případech, kdy byl trestný čin spáchán osobou podléhající pravomoci britského důstojníka velícího oddílu nebo části britských vojsk v kterékoli zemi za mořem, směřoval proti majetku nebo osobě kteréhokoli obyvatele nebo rezidenta této země a vzhledem k okolnostem bylo zřejmé, že není možné nebo účelné, aby o daném činu rozhodoval běžný vojenský soud.⁹ Obecným polním vojenským soudům zákon přiznával určité úlevy týkající se obsazování soudcovských pozic a dalších procesních náležitostí. Tyto úlevy pak královský výnos ve vztahu k v něm upravených vojenských soudů

⁴ CHEAH, W. L. – VORMBAUM, M. British War Crimes Trials in Europe and Asia, 1945–1949. *Leiden Journal of International Law*, 2018, roč. 31, č. 3, s. 672–673.

⁵ Článek 1 královského výnosu o pravidlech pro procesy s válečnými zločinci ze dne 18. června 1945 [online]. [cit. 2023-04-24]. Dostupné z: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtroyal.asp>

⁶ Článek 12 tamtéž. [cit. 2023-04-24].

⁷ Ač obecně britské procesy v Asii a v Německu vycházely ze stejného právního předpisu, ve vymezení jediné skutkové podstaty byly mezi oběma procesními oblastmi určité rozdíly, jelikož definici válečných zločinů pro procesy v Evropě rozváděla administrativní instrukce Britské rýnské armády č. 104, která se od zmíněné instrukce č. 1 v některých bodech lišila. Viz: CHEAH, W. L. – VORMBAUM, M. *op. cit.*, s. 674.

⁸ Skutečnost, že se vojenské soudy zmíněné ve výnosu měly podobat mimořádným polním soudům, a nikoliv klasickým institucionalizovaným vojenským soudům, jasně dokládá třetí článek výnosu, který přímo odkazuje na úpravu obecných polních vojenských soudů obsaženou v zákonu o armádě s tím, že případné odchylky od tohoto režimu mohou vyplývat pouze z výslovného nebo implicitního zmocnění obsaženého v královském výnosu. Blíže viz: Článek 3 královského výnosu o pravidlech pro procesy s válečnými zločinci ze dne 18. června 1945 [online]. [cit. 2025-01-20]. Dostupné z: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtroyal.asp>

⁹ Článek 49 zákona o armádě ze dne 27. srpna 1881 [online]. [cit. 2025-01-20]. Dostupné z: <https://www.scribd.com/document/319343930/Army-Act-1881>

ještě rozšiřoval. Pokud je tedy v dalším textu hovořeno o vojenských soudech, jsou tím myšleny tyto mimořádné soudní orgány vycházející z tradic polní justice.

V otázce přípustnosti důkazních prostředků byl královský výnos poměrně velkorysý. Výslovně bylo zdůrazněno, že vojenské soudy mají brát v potaz všechna ústní prohlášení a písemné dokumenty, které mohou potvrdit nebo vyvrátit obžalobu, bez ohledu na jejich případnou nepřípustnost v řízení před polním soudem.¹⁰ Bylo zakotveno, že v případě smrti svědka nebo v případech, kdy se svědek k soudu nemohl dostavit nebo by jeho účast na procesu byla časově náročná a nehospodárná, je možné vycházet ze sekundárních důkazních prostředků osvědčujících jeho výpověď.¹¹ Obdobná pravidla pak platila i pro písemné dokumenty. Ve vztahu k nim bylo stanoveno, že pokud není k dispozici originál nebo je jeho dodání soudy nemožné či časově a finančně neefektivní, je možné vycházet z kopie dokumentu nebo z jakéhokoliv sekundárního důkazního prostředku osvědčujícího obsah daného dokumentu.¹²

Tato volnost důkazních pravidel reflektovala složitou situaci, která v poválečných procesech, zejména v těch s níže postavenými obžalovanými, panovala. Uvolnění pravidel tak mělo sloužit hlavně k prokázání pravdy o spáchaných zločinech a dosažení spravedlnosti. Navzdory nesporné problematičnosti daného přístupu k dokazování, který z dnešního pohledu vyvolává oprávněné otázky ohledně legitimacy celého řízení, je nutné konstatovat, že britská procesní politika v této oblasti nebyla nijak mimořádná. V rámci poválečných procesů přijímaly podobně volná a abstraktní důkazní pravidla i jiné mocnosti. Například Spojené státy při svých procesech s japonskými válečnými zločinci i s těmi německými souzenými vojenskými soudními komisemi v rámci procesů v Dachau, vycházely ze zásady, že jako důkazní prostředek může sloužit cokoliv, co by mohlo prokázat nebo vyvrátit obvinění, respektive cokoliv, co by mělo informační hodnotu pro rozumně uvažujícího člověka.¹³

I přes výše nastíněné úlevy v oblasti dokazování se však britské vojenské soudy v jiho-východní Asii často potýkaly s důkazní nouzí. Řízení mělo být dle textu výnosu obecně veřejné s tím, že veřejnost bylo možné v odůvodněných případech vyloučit.¹⁴ Soudci měli

¹⁰ Článek 8 královského výnosu o pravidlech pro procesy s válečnými zločinci ze dne 18. června 1945 [online]. [cit. 2023-05-06].

¹¹ Text předpisu vysloveně hovořil o sekundárních důkazních prostředcích, které svědek vytvořil, nebo které jsou mu přiřitatelné. Nejčastěji šlo o různé svědecké písemné afidativy a dobrozdání, vyloučena však nebyla ani výpověď sekundárního svědka, kterému primární svědek sdělil rozhodné skutečnosti. Viz: Článek 8 *tamtéž*. [cit. 2023-05-06].

¹² Článek 8 *tamtéž*. [cit. 2023-05-06].

¹³ Článek 16 pravidel pro vedení procesů s válečnými zločinci přijatých generálem Douglasem MacArthurem dne 24. září 1945. In: *Before the Military Commission convened by the Commanding General, United States Army Forces, Western Pacific. United States of America vs. Tomoyuki Yamashita [Proceedings], Volume 1*. 1945, s. 12–13. Dostupné také z: <https://www.loc.gov/item/68050464/>;

Článek 3 procesních pravidel pro procesy před americkými soudními vojenskými komisemi uvedený v dopise od vrchního velení armády Spojených států pro velitelství Východního a Západního vojenského obvodu ze dne 25. srpna 1945. 250.4 JAG-AGO. In: STRAIGHT, C. E. *Závěrečná zpráva zástupce vrchního vojenského prokurátora v Evropě pro válečné zločiny; červen 1944 – srpen 1948*, 1948, s. 162. Dostupné také z: https://maint.loc.gov/frd/Military_Law/pdf/report-deputy-JA-war-crimes.pdf

¹⁴ Článek 8 královského výnosu o pravidlech pro procesy s válečnými zločinci ze dne 18. června 1945. [cit. 2023-04-26].

být k tomu zmocnění důstojníci zasedající v minimálně tříčlenných soudních senátech.¹⁵ Výnos byl poměrně skoupý v otázce procesních práv obžalovaných. Přímou zakotveno bylo pouze právo odsouzeného podat do dvou týdnů od ukončení procesu žádost o přezkum výroků o vině a trestu k rukám důstojníka pověřeného potvrzováním rozsudků vojenských soudů, pokud odsouzený deklaroval záměr podat tuto žádost do dvou dnů od ukončení procesu.¹⁶ Ostatní žádosti, stejně jako námitky proti osobám soudců a prokurátorů, jakož i nedostatku jurisdikce, byly naopak výslovně zakázány.¹⁷ Obhájcem obžalovaných mohla být jakákoliv osoba oprávněná zastupovat před vnitrostátními soudy země původu obžalovaného nebo ten, kdo k tomu byl výslovně zmocněn důstojníkem, který vojenský soud ustanovil.¹⁸

V rámci procesů bylo dle textu výnosu možné uložit tresty smrti, odnětí svobody, propadnutí majetku či věci a pokuty.¹⁹ Udělený trest pak mohl zmírnit nebo prominout ministr války, důstojníci jím pověřeni s hodností minimálně generálmajora, eventuálně i ministr zahraničních věcí na základě předchozí dohody s ministerstvem války.²⁰ Celý předpis byl zakončen obecnou klauzulí, která stanovovala, že v případech, na které výnos nepamatoval, má být rozhodnuto tak, jak bude nejvíce odpovídat zájmům spravedlnosti.²¹

Na průběh celého procesního programu měl dohlížet lord Louis Mountbatten, jakožto vrchní velitel spojeneckých sil v jihovýchodní Asii,²² pod něž mělo spadat sedmnáct vyšetřovacích skupin operujících po celé oblasti.²³ Procesy se měly odehrávat na různých místech, nicméně výlučné postavení co do počtu procesů získal Singapur, který se stal jakýmsi neoficiálním centrem britského procesního programu.²⁴ Díky tomu, že se v Singapuru byly během procesů řešeny zločiny, které se původně odehrály v jiných částech Asie, byla v této větvi procesů často využívána volná pravidla dokazování a v řízení byla často využívána právě svědecká dobrozdání a další sekundární důkazní prostředky.²⁵ Dalším významným centrem procesů byl rovněž Hong Kong a řada řízení se rovněž odehrála na Malajském poloostrově a v Myanmaru.²⁶

¹⁵ Články 2 a 4 tamtéž. [cit. 2023-04-26].

¹⁶ Článek 10 tamtéž. [cit. 2023-04-26].

¹⁷ Články 6 a 10 tamtéž. [cit. 2023-04-26].

¹⁸ Článek 7 tamtéž. [cit. 2023-05-06].

¹⁹ Článek 9 tamtéž. [cit. 2023-04-26].

²⁰ Článek 12 tamtéž. [cit. 2023-04-26].

²¹ Článek 13 tamtéž. [cit. 2023-04-26].

²² Mountbatten vystupoval vůči Japoncům nesmířitelně i po skončení II. světové války, což se projevovalo i v otázce trestání válečných zločinců. Nechal se slyšet, že poté, co se seznámil se svědectvími bývalých spojeneckých zajatců, nedopustí, aby byl jen jediný Japonec odpovědný za nelidské a bestiální praktiky v zajateckých táborech unikl spravedlnosti. Viz: AUTOR NEZNÁMÝ. No Escape for Bestial Jap War Criminals. *The Canberra Times*, 1945, roč. 20, č. 5758, s. 1. Dostupné také z: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/2644444>

²³ CHENG, Z. *A History of War Crimes Trials in Post 1945 Asia-Pacific*. Singapur: Palgrave Macmillan a Shanghai Jiao Tong University Press, 2019, s. 144.

²⁴ Jednoznačně určit přesný počet britských procesů, které se v Singapuru odehrály, je poměrně obtížné i díky tomu, že někteří dřívější autoři nerozlišovali mezi britskými procesy a těmi australskými, které se v Singapuru rovněž odehrály. Viz: STOCKWIN, A. – TAMURA, K. (eds.). *Bridging Australia and Japan: The Writings of David Sissons, historian and political scientist, volume II*. Acton: Australian National University Press, 2020, s. 10.

²⁵ CHEAH, W. L. – VORMBAUM, M. *op. cit.*, s. 679.

²⁶ CHENG, Z. *op. cit.*, s. 145.

O přesném počtu procesů a obžalovaných se dodnes vedou spory. Někteří autoři hovoří o celkovém počtu 306 procesů s celkovým počtem 920 obžalovaných,²⁷ jiní autoři však uvádí nižší počty obžalovaných, kterých mělo být pouze 890.²⁸ Naopak dle jiných statistik mohlo být Brity obžalováno až 978 osob.²⁹ Rozdílné uváděné počty obžalovaných mohou souviset i s metodikou zvolenou jednotlivými autory, jelikož někteří obžalovaní byli souzeni ve více procesech. Zjednodušeně lze konstatovat, že počet osob obžalovaných kvůli spáchání válečných zločinců se pohyboval zhruba kolem devíti stovek. Při porovnání s jinými státy, které se trestání japonských provinilců věnovaly, byl počet Brity obžalovaných osob podobný počtům osob, které před své soudy postavily čínské, nizozemské a australské orgány.³⁰ Francouzi a Filipinci obžalovali výrazně menší počet osob, a naopak Spojené státy s téměř patnácti sty obžalovaných v celkových počtech ostatní státy výrazně převyšovaly.³¹ Jako statistickou zajímavost lze zmínit i to, že v britské okupační zóně Německa bylo na základě královského výnosu obžalováno 937 osob.³² Počty obžalovaných mezi britskými procesními programy v Německu a v Asii se tedy příliš nelišily.

V rámci procesů bylo 280 osob odsouzeno k trestu smrti, 53 k trestu odnětí svobody na doživotí, 477 ke kratšímu trestu odnětí svobody, 105 osob bylo osvobozeno, ve třech případech byla obžaloba stažena a v jednom případě není výsledek znám.³³ Trest smrti však nebyl ve všech případech vykonán, v 58 případech potvrzující důstojník trest zmínil nebo zcela zrušil.³⁴

Předmětem obžaloby ve většině britských procesů bylo především porušení válečného práva související s vraždami a týráním civilistů, válečných zajatců a spojeneckých vojáků. Díky úzkoprofilovosti královského výnosu se vojenští prokurátoři soustředili výlučně na válečné zločiny v užším slova smyslu, zatímco novější kategorie skutkových podstat, které byly uplatňovány v jiných poválečných procesech, jakými byli zločiny proti míru či zločiny proti lidskosti, byly opomíjeny.

Britskou procesní politiku lze obecně charakterizovat jako snahu co nejefektivněji vyšetřit zločiny, jejichž oběťmi byli britští občané, ale i lokální obyvatelé a potrestat jejich pachatele. To, že byl kladen důraz i na zločiny namířené proti místnímu obyvatelstvu, částečně odlišovalo britský asijský program od jiných soudobých programů, jakými byl například americký asijský program, ale i britský německý procesní program. Někteří

²⁷ Z celkového počtu 306 procesů se jich v Singapuru odehrálo 131. K tomu: CHEAH, W. L. – VORMBAUM, M. *op. cit.*, s. 674.

²⁸ CHENG, Z. *op. cit.*, s. 145.

²⁹ WAR CRIMES DOCUMENTATION INITIATIVE. Introduction to War Crimes Documentation. *University of Hawai'i* [online], 2022, [cit. 2023-05-01]. Dostupné z: <https://manoa.hawaii.edu/wcdi/trial-records/>

³⁰ Tamtéž. [cit. 2023-05-01]. AUTOR NEZNÁMÝ. How were the Japanese war crimes tried? *China Daily* [online], 2015, [cit. 2023-05-01]. Dostupné z: https://www.chinadaily.com.cn/world/2015victoryanniv/2015-11/19/content_22485681.htm

³¹ Tamtéž. [cit. 2023-05-01].

³² Dalších 148 osob pak bylo v Německu souzeno dle jiných procesních předpisů před tzv. soudy Kontrolní komise pro Německo. Viz: WHITEMAN, M. M. (ed.). *Digest of International Law*, vol. 11. Washington D.C.: U. S. Government Printing Office, 1968, s. 950.

³³ Tyto údaje vychází ze starších závěrů japonského historika Hirofumi Hayashiho, který vycházel z celkového počtu 919 obžalovaných. Oficiální statistiky, obdobně jako v případě celkového počtu obžalovaných, nejsou k dispozici. Viz: HAYASHI, H. *British War Crimes Trials of Japanese* [online], 2002, [cit. 2023-05-01]. Dostupné z: <http://hayashihirofumi.g1.xrea.com/eng08.htm>

³⁴ Tamtéž. [cit. 2023-05-01].

autoři v této souvislosti spekulují o tom, že důvodem této odchylky byla britská snaha znovu získat důvěru a pověst neotřesitelné síly v koloniích po sérii porážek, které během války Japonci Britům uštědřili.³⁵

Snaha o co nejkompaktnější procesní program byla komplikována složitou a nepřehlednou poválečnou situací i tím, že jednotlivé zločiny se, na rozdíl od většiny zločinů německých nacistů, odehrávaly na různých území a za jiných okolností, a neexistovalo příliš sjednocujících prvků mezi nimi. Jak konstatuje přední odbornice na britské singapurské procesy, Wui Ling Cheah, britské procesy negativně ovlivnil nejen určitý nedostatek důkazních prostředků, ale i menší počet dostatečně kvalifikovaných osob, právníků i neprávníků, schopných podílet se na vyšetřování a na následném vedení procesů.³⁶ Tento nedostatek pak mohl být i jednou z příčin, proč britské orgány zvolily procesní pravidla, která byla ještě volnější než v případě obecných polních vojenských soudů.

Vybrané procesy

Britské procesy byly namířeny především vůči japonským vojákům a příslušníkům tajné vojenské policie Kempeitai, avšak i zde se našly určité výjimky. Mezi obžalovanými se tak dali najít nejen řadoví vojáci, ale i generálové a admirálové. V některých procesech byly rovněž obžalovány civilní osoby. Mohlo jít buď o civilisty, kteří nezastávali žádnou státní funkci, nebo o příslušníky japonské civilní policie, členy správních orgánů a soudní zaměstnance. Následné subkapitoly se věnují právě těmto dvěma kategoriím procesů, které z hlediska výběru obžalovaných nějakým způsobem vybočovaly z britského standardu. Z hlediska národnosti stojí rovněž za zmínku, že v některých případech nebyli obžalováni pouze Japonci. Mezi souzenými byli i korejští kolaboranti, kteří s Japonci, kteří Koreu v roce 1910 anektovali a přičlenili k císařství, spolupracovali, ale i Tchajwanci a alespoň v jednom případě dokonce i občan Maďarska.

Procesy proti výše postaveným důstojníkům

První zkoumané řízení, které bylo namířeno proti generálporučíkovi Shinpeiovi Fukueimu, se vymykalo běžnému standardu díky prvnímu bodu obžaloby, který obžalovaného vinil z toho, že se více než 17 000 válečných zajatců snažil prostřednictvím omezování přidělů potravin a dalšího nelidského zacházení donutit k podpisu dokumentu, který je pod přísahou zavazoval k tomu, že se nepokusí ze zajetí uniknout.³⁷ Tento druh jednání byl klasifikován jako poněkud neobvyklý válečný zločin spočívající v porušení článku 11 Řádu války pozemní, který byl přílohou haagské Úmluvy o zákonech a obyčejích pozemní války z roku 1907 a dle kterého válečný zajatec nemohl být nucen přijmout své propuštění na čestné slovo.³⁸ V druhém žalobním bodě byl pak Fukuei viněn z toho, že se

³⁵ CHENG, Z. *op. cit.*, s. 146.

³⁶ CHEAH, W. L. – VORMBAUM, M. *op. cit.*, s. 679.

³⁷ *Shrnutí závěrů z procesu proti generálporučíkovi Shinpeiovi Fukueimu pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 22. března 1946.* Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/1aef12/pdf>

³⁸ *Článek 11 Řádu války pozemní ze dne 18. října 1907.* In: HOBZA, A. *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva.* Praha: Typus, 1931, s. 22. Dostupné také z: https://www.cervenykriz.eu/files/files/cz/mhp_knihovna/Haague_valka_pozemni.pdf

podílel na nezákonné popravě čtyř válečných zajatců, kteří mu byli svěřeni.³⁹ Fukuei se hájil tím, že popravy proběhly bez jeho vědomí a že dokumenty, k jejichž podpisu zajatce nutil, nebyly žádostmi o propuštění na čestné slovo ve smyslu přílohy haagské úmluvy.⁴⁰ Navzdory této argumentaci byl vojenským soudem shledán vinným v obou bodech obžaloby a odsouzen k trestu smrti, přičemž tento verdikt byl později potvrzen k tomu zmocněným důstojníkem.⁴¹

V rámci řízení proti generálmajorovi Tošiovi Icukimu a dalším patnácti obžalovaným byla řešena zajímavá otázka legality a legitimacy ad hoc zřízeného japonského tribunálu, který soudil obyvatele ostrova Car Nicobar podezřelé ze špionáže pro spojenecké síly. Obžalovaní nepopírali, že k procesům a následným popravám skutečně došlo, nicméně trvali na tom, že vše probíhalo v souladu s mezinárodním právem, přičemž absence armádních právníků během těchto procesů byla způsobena faktickou nemožností dostat kvalifikovaný personál na ostrov v předmětném období.⁴² Dle Icukiho a dalších obžalovaných byla šetřena základní práva osob tribunálem souzených, přičemž, navzdory tomu, co zaznamenaly japonské protokoly, měl dle svědectví japonských vojenských prokurátorů Icuki jako důstojník předsedající tribunálu sám pokládat doplňující otázky obžalovaným, aby se přesvědčil o jejich skutečné vině.⁴³ Všichni obžalovaní rovněž odmítali, že samotné procesy byly dopředu zmanipulovány a že dřívější doznání některých obžalovaných byla vynucena mučením a bitím během předchozího vyšetřování.⁴⁴ Argumenty obžalovaných však britský vojenský soud neakceptoval. Většina obžalovaných byla odsouzena k přísným trestům. Šest obžalovaných včetně Icukiho bylo odsouzeno k trestu smrti. Poněkud neobvyklé bylo to, že vojenský tribunál přiznal Icukimu právo na, z vojenského hlediska čestnější, zastřelení popravčí četou. Ostatním odsouzeným k smrti nebyla tato výsada dopřána a byli odsouzeni k popravě oběšením.⁴⁵ Z hlediska poválečných procesů v Asii i v Evropě bylo udělení vojenského privilegia popravy zastřelením velmi ojedinělé. Většina soudních orgánů včetně velkých mezinárodních tribunálů zasedajících v Norimberku a v Tokiu se klonila k udělování trestu smrti oběšením i u představitelů armády ve snaze signalizovat ztrátu vojenské cti odsouzených.⁴⁶

³⁹ *Shrnutí závěrů z procesu proti generálporučíkovi Shinpeiovi Fukueimu pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 22. března 1946. Op. cit.*

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ *Potvrzení rozsudku v procesu proti generálporučíkovi Shinpeiovi Fukueimu ze dne 6. dubna 1946.* Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/bd5b8b/pdf>

⁴² *Shrnutí závěrů z procesu proti generálmajorovi Tošiovi Icukimu et al. ze dne 26. března 1946, s. 2–3.* Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/596463/pdf>

⁴³ Tamtéž, s. 3.

⁴⁴ Jeden z obžalovaných, podplukovník Šigero Sakagami, který v některých z předmětných procesů sloužil jako vojenský prokurátor, v této souvislosti vypověděl, že obžalovaní v procesech sice byli podvyživení a měli zjevná zranění a jizvy, ale byli procesně způsobilí a chápali jednotlivé procesní úkony. Tuto výpověď je však nutné brát s rezervou i s ohledem na to, že sám Sakagami byl jiným z obžalovaných identifikován jako iniciátor surového bití, jenž mělo urychlit vyšetřování. Viz: *Tamtéž*, s. 3–4.

⁴⁵ *Nález vojenského soudu v řízení proti generálmajorovi Tošiovi Icukimu et al. ze dne 26. března 1946.* Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/596463/pdf>

⁴⁶ Běžnou praxí bylo naopak výslovné odmítání žádosti o změnu způsobu popravy. Stalo se tak například i v případě náčelníka Nejvyššího velitelství ozbrojených sil nacistického Německa, polního maršála Wilhelma Keitel, jehož žádost o popravu zastřelením byla zamítnuta. Viz: HORVITZ, L. A. – CATHERWOOD, CH. *Encyclopedia of War Crimes and Genocide*. New York: Facts on File, 2006, s. 263.

Celý proces měl i poněkud bizarní tečku. Dle pozdějšího svědectví jednoho z odsouzených, Tojosabura Sumiho, se ve skutečnosti žádné procesy na ostrově Car Nicobar nekonaly a civilisté podezřelí ze špionáže byli popraveni bez soudu. Tvzení o údajných procesech pak měl vymyslet samotný Sumi a přesvědčit i ostatní obžalované k tomu, aby ho lživě potvrdili, ve snaze prokázat, že japonští okupanti jednali v souladu s mezinárodním právem.⁴⁷ Paradoxem zůstává i to, že dle Sumiho pozdější výpovědi byl podíl generála Icukiho, který byl odsouzen primárně kvůli tomu, že měl předsedat domnělému zločinnému tribunálu, na pronásledování údajných špiónů na Car Nicobaru minimální, a největší díl viny spočíval na náčelníkovi jeho štábu, podplukovníkovi Kaizo Saitovi, který byl britským tribunálem naopak zproštěn viny.⁴⁸

Otázkou zneužití soudního procesu k perzekuci civilních obyvatel se zabýval i proces proti viceadmirálovi Teizo Harovi a pěti dalším osobám. Viceadmirál, který stál v čele správy okupovaných Andamanských ostrovů, byl, spolu se svými podřízenými, viněn z válečných zločinů spočívajících ve vedení netransparentního a tendenčního řízení, které nesplňovalo základní procesní podmínky a v rámci kterého bylo odsouzeno k trestu smrti devět Barmánců.⁴⁹ Zbylá část obžalovaných pak byla viněna z toho, že popravy provedla zvláště krutým a nelidským způsobem.⁵⁰ Obžalovaní v justiční větvi procesu byli poměrně překvapivě britským vojenským soudem osvobozeni s odůvodněním, že zkoumané řízení i rozsudek, jakkoliv se přičily britské právní kultuře, se odehrály v souladu s platným japonským právem a osoby na něm zúčastněné nelze trestat.⁵¹ Britský rozsudek byl poměrně překvapivý i s ohledem na obecnou politiku poválečných procesů, která akcentovala individuální odpovědnost obžalovaných. Argumenty postavené na plnění nezákonných příkazů nadřazených či aplikaci zločinné právní normy byly v drtivé většině případů odmítány.

Viceadmirál Teizo Hara byl nakonec odsouzen k trestu smrti v následujícím procesu, v němž byl spolu s dalšími obžalovanými viněn z toho, že nařídil transport téměř čtyř set nepohodlných civilistů do internace na tehdy neobydlené ostrovy Havelock a Tarmugli bez toho, aby těmto osobám zajistil alespoň základní podmínky nutné pro přežití v nehostinném prostředí, což vedlo k úmrtí drtivé většiny internovaných.⁵² V daném případě paradoxně neuspěl podobný argument, jaký viceadmirál zvolil v předešlém procesu, totiž, že internace poškozených osob na ostrově byla realizací ústřední vládou vytvořeného

⁴⁷ TOTANI, Y. *Justice in Asia and the Pacific Region, 1945–1952: Allied War Crimes Prosecutions*. New York: Cambridge University Press, 2015, s. 130–131.

⁴⁸ Tamtéž, s. 129–130.

⁴⁹ Hlavní vadou měla být skutečnost, že se proces odehrál bez přítomnosti obžalovaných s tím, že jejich zájmy nebyly nijak chráněny. Blíže viz: *Shrnutí závěrů z prvního procesu proti viceadmirálu Teizovi Harovi et al. pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 23. března 1946*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/191606/pdf>

⁵⁰ Odsouzení měli být popraveni dílem stětím a dílem ubodáním bajonety popravčí čtyry. Viz: Tamtéž.

⁵¹ Naopak obžalovaní členové popravčí čtyry byli odsouzeni k trestu smrti. Přezkumná komise v tomto případě vydala doporučení zmírnit této skupině odsouzených trest, přičemž jedním z argumentů byl i ostrý kontrast mezi přístupem k souzeným důstojníkům a členům popravčí čtyry. Blíže viz: Tamtéž.

⁵² *Shrnutí závěrů z druhého procesu proti viceadmirálu Teizovi Harovi et al. pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 29. dubna 1946*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/211a2c/pdf>

a zákonného emigračního plánu, který musel být využit kvůli nedostatku jídla a jeho častým krádežím na Andamanských ostrovech.⁵³

Případy, v jejichž centru byla justiční zvůle vojenských soudů, byly v rámci poválečných procesů spíše výjimečné. Otázky justičních vražd a odpovědnosti soudců a prokurátorů sice byly řešeny, avšak spíše v rámci klasického, nevojenského trestního soudnictví.⁵⁴ Druhou stranu mince představuje to, že některé z poválečných procesů před vojenskými soudy doprovázela podobná podezření související s násilím vynucenými přiznáními a porušováním základních procesních práv souzených. Tato kritika se týkala především procesů vedených ve výlučné jurisdikci Sovětského svazu,⁵⁵ ale i některých procesů, které se konaly před americkými vojenskými soudy a komisemi.⁵⁶

I další zkoumaný proces do jisté míry zrcadlil otázky, se kterými se potýkaly spojenecké justiční orgány během evropské větve procesů. Podstatou řízení, v jehož rámci byl obžalován a následně i odsouzen kontraadmirál Naomasa Sakondžó spolu s dalším obžalovaným, kapitánem Haruo Majazumim, byla odpovědnost za osud členů posádky potopených nepřátelských plavidel.⁵⁷ Od obdobných případů, v rámci kterých byli obžalováni němečtí důstojníci kvůli předání a výkonu tzv. Rozkazu Laconia⁵⁸, se však zkoumané řízení podstatně lišilo. Japonská vojenská doktrína připouštěla zajetí nepřátelského plavidla a jeho posádky pouze v určitých případech, kdy vzhledem k poloze střetu nehrozilo prozrazení

⁵³ LINTON, S. War Crimes. In: LINTON, S. (ed.). *Hong Kong's War Crimes Trials*. Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 116–117.

⁵⁴ Zmínit v této souvislosti lze například proces USA vs. Josef Altstötter et al., známý též jako proces s justicí, či proces se soudci, který se odehrál v roce 1947 a byl součástí série dvanácti tzv. Následných norimberských procesů.

⁵⁵ O problémech se sovětskými procesy svědčí mimo jiné vysoké procento následně rehabilitovaných osob. V některých případech procesy dokonce sloužily k potlačení poválečné politické opozice. Blíže viz: PAMPEL, B. – WELM, V. Die Russische Rehabilitierung deutscher Opfer sowjetischer politischer Repressionen seit 1992. *H und G* [online]. 2021 [cit. 2024-02-07]. Dostupné z: <http://h-und-g.info/forum/schwerpunkt-5/21-russland/pampl>

⁵⁶ Velké pozdvižení vyvolal například proces s německými strážci tzv. Malmédského masakru. Jeden z amerických advokátů obžalovaných po návratu do Spojených států začal upozorňovat na to, že důkazy v tomto případě byly zajištěny pomocí násilí na obžalovaných a klamavých manévřů během vyšetřovací fáze. Vzniklou situaci i celý americký procesní program následně prověřovaly speciální komise a následně i nově zřízený senátní podvýbor. Vznesená obvinění se sice zcela nepotvrdila v plném rozsahu, avšak určité nedostatky při řízení procesů byly zjištěny. Tyto události přispěly k urychlenému ukončení amerického procesního programu v Německu. Blíže viz například: REMY, S. P. *The Malmedy Massacre: The War Crimes Trial Controversy*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 2017, 352 s.; BORCH, F. L. The „Malmedy Massacre“ Trial: The Military Government Court Proceedings and the Controversial Legal Aftermath. *The Army Lawyer*, 2012, roč. 42, č. 3, s. 22–27. Dostupné z: <https://www.loc.gov/item/2021692632/>

⁵⁷ *Shrnutí závěrů z procesu proti kontraadmirálu Naomasovi Sakondžóvi a kapitánu Haruovi Majazumimu pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 17. prosince 1947*. Dostupné také z: https://hkwtc.lib.hku.hk/archive/files/1089_b83e3b9073.pdf

⁵⁸ Tento rozkaz vydaný veloadmirálem Karlem Dönitzem v zásadě zakazoval jakékoli snahy o záchranu trosečníků z nepřátelských potopených plavidel ve snaze neprozrazovat polohu vlastních plavidel, zejména ponorek. Sám Dönitz byl Mezinárodním vojenským soudním dvorem v Norimberku v bodě týkajícím se vydání tohoto rozkazu uznán vinným, avšak od jeho potrestání za tento skutek bylo upuštěno s odůvodněním, že obdobné praxe se dopouštěli i spojenečtí námořní velitelé. Předání a vykonání rozkazu však bylo v různých menších procesech nadále kriminalizováno. K rozkazu blíže viz: DAVIDSON, E. *Trial of the Germans: An Account of the twenty-two defendants before the International Military Tribunal at Nuremberg*. Columbia: University of Missouri Press, 1997, s. 405–407.

dalším nepřátelským plavidlům. V opačných případech mělo být plavidlo i jeho posádka potopeny. Obžalovaný Majazumi se rozkazu nezachraňovat trosečníky vzepřel a vyzvedl a zadržel téměř celou britskou, respektive indickou, posádku potopeného parníku Behar.⁵⁹ Kapitán Majazumi následně odmítl i opakované rozkazy kontraadmirála Sakondža požadující likvidaci zajatců na moři a posléze i v japonském přístavu v dnešní Jakartě. Teprve při třetím přímém rozkazu se kapitán podvolil a při převozu zajatců do Singapur došlo k jejich popravě.⁶⁰ Zatímco Majazumi tvrdil, že opakovaný rozkaz nadřízeného vykonal až na třetí pokus a pod nátlakem, Sakondžó se naopak hájil tím, že samotné rozhodnutí, zda zadržené popravít, či nikoliv nechal v dispozici kapitána⁶¹ a poukazoval i na to, že v době, kdy k popravám fakticky došlo, již nebyl Majazumiho nadřízeným důstojníkem.⁶² Argumenty kontraadmirála britský vojenský soud neakceptoval a na konci procesu ho odsoudil k trestu smrti. V případě Majazumiho pak byly nalezeny určité polehčující okolnosti, díky kterým mu byl udělen trest odnětí svobody ve výši sedmi let.⁶³ Celý proces a poměrně nepřehledná skutková situace nabídlly zajímavou perspektivu týkající se otázky odpovědnosti za vydání a provedení rozkazu. Britští vojenští soudci rovněž nepřekvapivě potvrdili, že následná, nikoliv bezprostřední fyzická likvidace zajatců z potopeného plavidla je vždy válečným zločinem a nespadá do poměrně složitého a nečitelného právního režimu zakotveného rozhodnutími ve věcech týkajících se rozkazu Laconia.

V posledním zkoumaném případě stál v čele obžalovaných viceadmirál a někdejší vrchní velitel různých japonských námořních a leteckých flotil Šigeru Fukudome. Celý proces měl poměrně zajímavé politické pozadí, které naznačuje komplikovanost poválečných vztahů mezi Brity a Japonci, ale i Brity a Američany. Britská strana původně s procesem namířeným proti viceadmirálu vůbec nepočítala. Japonský důstojník byl naopak s odkazem na autoritu, které se u vojáků těšil, pověřen britskými okupačními orgány realizací poválečné repatriace Japonců ze Singapur zpět na území Japonska.⁶⁴ V případě Fukudomeho se projevil fenomén těžko vysvětlitelné náklonnosti Britů k čelným představitelům nepřátelské armády, který bylo možné pozorovat i v kontinentální větvi procesů.⁶⁵ Tlak Američanů, kteří trvali na Fukudomeho potrestání, však nakonec vyústil v to, že byl

⁵⁹ *Shrnutí závěrů z procesu proti kontraadmirálu Naomasovi Sakondžóvi a kapitánu Haruovi Majazumimu pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 17. prosince 1947. Op. cit.*

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Jádrem sporu byl výklad japonského slova šobun, ve volném překladu něco jako likvidace. Kontraadmirál trval na tom, že toto slovo v kontextu celého rozkazu nelze omezovat pouze na výklad ve smyslu fyzické likvidace. Bližší viz: JIA, B. B. The Plea of Superior Orders in the Hong Kong Trials. In: LINTON, S. (ed.). *Op. cit.* Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 188–189.

⁶² Tamtéž, s. 188–189.

⁶³ *Shrnutí závěrů z procesu proti kontraadmirálu Naomasovi Sakondžóvi a kapitánu Haruovi Majazumimu pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 17. prosince 1947. Op. cit.*

⁶⁴ UNITED STATES STRATEGIC BOMBING SURVEY (ed.). *Interrogations of Japanese Officials*, vol. II. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office, 1946, s. 549. Dostupné také z: <https://www.history.navy.mil/research/library/online-reading-room/title-list-alphabetically/i/interrogations-japanese-officials-voli.html>

⁶⁵ V této souvislosti lze zmínit například neochotu britských vojenských orgánů obžalovat zadržené polní maršály von Mansteina, von Brauchitsche a von Rundstedta a generála Strausse a kontroverzní proces s prvně jmenovaným, ve kterém bylo obžalovanému překvapivě straněno.

viceadmirál spolu s dalšími pěti důstojníky obžalován.⁶⁶ Oba body obžaloby se poměrně překvapivě týkaly dvou konkrétních incidentů spočívajících v popravách posádek dvou přesně určených amerických bombardérů.⁶⁷ Naopak zcela ignorovány byly některé obecné sporné rozkazy, které hlavní obžalovaný v rámci své velitelské funkce vydal, i celková politika uplatňovaná vůči zajatcům vojáky pod jeho vedením. Zvláštní formulace obžaloby ovlivnila průběh celého procesu. Prokuratuře se nepodařilo jednoznačně prokázat, kdo přesně vydal rozkaz k nezákonným popravám zajatých letců, což se promítlo i do udělených trestů. Prominentní představitel japonské armády Fukudome tak byl odsouzen k pouhým třem letům vězení, což byl v kontextu poválečných pacifických procesů pozoruhodně mírný trest.⁶⁸ Konstrukce obžaloby i průběh celého řízení vyvolávají závažné otázky o jeho možné tendenčnosti. Spekulací o tom, že zájmy spravedlnosti v daném případě ustoupily zájmům politickým, nahrává i skutečnost, že Fukudome byl po svém propuštění mimořádně rychle rehabilitován v očích veřejnosti. V 50. letech se stal výkonným předsedou Japonské letecké federace mládeže a jako konzultant se podílel na budování letecké sekce Japonských sil sebeobran.⁶⁹

Jak vyplývá z výše uvedeného, provedení souhrnného hodnocení britských procesů s japonskými vyššími důstojníky se jeví jako takřka nemožné. Jednotlivá řízení měla jen velice málo společných rysů a pokusy o vytvoření jakýchkoliv generalizujících závěrů by byly v lepším případě zjednodušující, v horším případě matoucí.

Procesy proti civilistům

Jak již bylo naznačeno dříve, název kapitoly „procesy proti civilistům“ může být poněkud zavádějící, jelikož slovo civilista v ní není využíváno v užším významu slova jako označení pro osobu bez jakýchkoliv přímých vazeb na japonské ozbrojené složky a státní moc, ale jako označení osob, které nebyly příslušníky japonské císařské armády, armádního letectva a námořnictva⁷⁰. Z tohoto důvodu je tato kapitola do značné míry kapitolou sběrnou, jelikož skladba obžalovaných se v těchto procesech poměrně diametrálně lišila. Tato britská soudní řízení totiž nebyla namířena pouze proti soukromým podnikatelům a dalším osobám spolupracujícím s japonskou státní mocí, ale i proti členům policejních složek, civilní ostraze ve vězeňských, zajateckých a detenčních táborech, spolupracovníkům tajné vojenské policie Kempeitai, ale i soudcům, úředníkům a dalším členům civilní správy. Podstatným spojujícím prvkem však bylo dějiště stíhaných zločinů. Drtivá většina z nich se odehrála na již zmiňovaných Andamanských ostrovech, konkrétně pak v metropoli této

⁶⁶ *Shrnutí závěrů z procesu proti viceadmirálu Šigeruovi Fukudomemu et al. pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 15. března 1948.* Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/412496/pdf>

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ Obdobně nízké tresty obdržely i ostatní obžalovaní důstojníci. Jedinou částečnou výjimku představoval viceadmirál Osamu Imamura, jehož podíl na nařízení poprav se vojenské prokuratuře podařilo prokázat a který byl odsouzen k trestu odnětí svobody na osm let. Samotný Fukudome byl odsouzen pouze pro zanedbání svých povinností velitelské kontroly, a nikoliv pro žádné aktivní jednání. Viz: Tamtéž.

⁶⁹ STRAUS, U. A. *The Anguish of Surrender: Japanese POWs of World War II.* Seattle: University of Washington Press, 2003, s. 158.

⁷⁰ Z hlediska armádní organizace je vhodné zmínit, že členové císařského námořního letectva, kteří byli v britských procesech často souzeni, patřili pod Námořnictvo Císařství velkého Japonska, a nikoliv pod armádní letectvo.

oblasti, ve městě Port Blair. Určitou spojitost pak lze pozorovat i mezi oběťmi trestných činů, kterých se dopustili civilisté. Ve značném procentu případů se jednalo o indické dělníky, tzv. Kulie, jejichž práce byla zneužívána a kteří museli snášet nelidské zacházení.

Proces proti Masaovi Tagawovi a třem dalším obžalovaným lze s trochou nadsázky označit za klíčový pro celou větev civilních procesů, jelikož šlo o jeden z prvních procesů s osobami, které neměly žádný přímý vztah k armádě a britské soudní orgány se v jeho rámci vypořádaly s některými zásadními spornými otázkami, zejména pak s tvrzením, že civilista se sám o sobě nemůže dopustit válečného zločinu. Obžaloba vinila obžalované z toho, že jako zaměstnanci soukromé společnosti působící na Andamanských ostrovech v opilosti zadrželi, svázali a následně zbili tři Kulie, které podezřívali z krádeže cukru, čímž se měli dopustit válečného zločinu mučení a týrání porobeného civilního obyvatelstva.⁷¹ Argumentace právních zástupců obžalovaných byla poměrně pestrá. Kromě již zmíněného tvrzení o nemožnosti trestat ryze civilní osoby za válečné zločiny poukazovali i na to, že v daném případě šlo o náhodné, jednorázové bití, které nelze podřadit pod pojem mučení a že neexistují žádné důkazy, že by právě toto bití zapříčinilo smrt jednoho z poškozených nebo k ní jakýmkoliv způsobem přispělo.⁷² Vojenský soud, ani důstojník následně potvrzující rozsudek, uvedenou argumentaci nepřijali. Ve vztahu k civilnímu charakteru obžalovaných bylo konstatováno, že japonské soukromé společnosti, které začaly vysílat své pracovníky na Andamanské ostrovy po jejich obsazení Japonci, tak zjevně a prokazatelně činily na základě pozvání a žádosti japonských ozbrojených sil a v zájmu japonské vojenské okupační správy, z čehož vyplývá jejich, byť nepřímá, podřízenost této správě, díky čemuž existuje spojení mezi zaměstnanci těchto společností a armádou, které stačí k jejich případné obžalobě za válečné zločiny.⁷³ Z této argumentace poměrně jasně vyplývá, že Britové odmítli řešit otázku možné odpovědnosti civilistů za válečné zločiny a raději se uchýlili k argumentační klíče, která jim umožnila vzniklý problém překlenout bez nutnosti podávat závazný, a možná rozšiřující, výklad královského výnosu. Jednotliví obžalovaní pak byli odsouzeni k trestům odnětí svobody v rozsahu 8 let až doživotí.⁷⁴

Provázanost civilních obžalovaných dovodily britské vojenské soudy i v jiných případech. V některých případech šlo o propojení zřejmé⁷⁵, jindy však vynívala snaha o pro-

⁷¹ Jedna z obětí pak měla na následky bití zemřít. *Shrnutí závěrů z druhého procesu proti Masaovi Tagawovi et al. pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 21. června 1946*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/d420be/pdf>

⁷² Tamtéž.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Zmínit v této souvislosti lze například proces proti Takeharuovi Kojimovi, zaměstnanci soukromé společnosti, která se ale na Andamanských ostrovech věnovala výlučně konstruování bitevních lodí pro japonské loďstvo, či proces proti Kasakuovi Kameiovi, kterého zaměstnávala společnost Kinjohan jako dohlázelele při stavbě železnice, jejímž vytvořením byla společnost pověřena armádou. Vazby se v těchto případech daly prokázat relativně snadno, jelikož obžalovaným byli z rozkazu vojenské okupační správy podřízeni Kuliové, kteří byli oběťmi těchto trestných činů. Bližší viz: *Shrnutí závěrů z procesu proti Takeharuovi Kojimovi pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 27. června 1946*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/32f429/pdf>; *Shrnutí závěrů z procesu proti Kasakuovi Kameiovi pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 19. května 1947*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/06fc0b/pdf>

kázání vztahu mezi obžalovanými a vojenskou okupační správou poněkud tendenčně⁷⁶, či na ní dokonce prokurátoři a soudci zcela rezignovali a otázku pravomoci a příslušnosti vojenských soudů k posuzování činů civilistů optikou válečného práva zcela ignorovali⁷⁷. Nastíněné nedostatky v odůvodnění zvolené procesní politiky a filosofie do určité míry snižovaly význam těchto britských procesů. Pro srovnání obdobné procesy namířené proti německým obžalovaným v Evropě se vyznačovaly jasným odůvodněním, jak činy obžalovaného naplnily skutkovou podstatu válečných zločinů (či zločinů proti lidskosti či míru).

V některých procesech s civilními osobami byla zpochybňována jurisdikce britských vojenských soudů s ohledem na národnost obžalovaných. Například v řízení proti Jasuemu Osadovi a dvěma dalším obžalovaným obhajoba namítala, že britský orgán nemá jurisdikci vzhledem k tomu, že všichni obžalovaní jsou původem Tchajwanci.⁷⁸ Vojenský soud však tuto námitku nepřijal. Na jedné straně konstatoval, že Tchaj-wan (respektive dle tehdy užívaného označení Formosa) byl v době zločinů pod nadvládou Japonska.⁷⁹ Zároveň však podotkl, že i kdyby tomu tak nebylo, tak obžalovaní pracovali pro japonskou společnost, která byla pověřena pěstováním plodin, které měly sloužit jako potrava pro japonskou armádu.⁸⁰ Soudci tak jasně dali najevo, že jiná než japonská národní příslušnost nijak nevylučuje jurisdikci vojenských soudních orgánů, což byl závěr, který byl obecně přijímán i v jiných srovnatelných poválečných procesních programech.⁸¹ Nevázanost britských soudních orgánů státní příslušností obžalovaných ostatně potvrdil i případ, v jehož rámci byl souzen patrně nejexotičtější obžalovaný v britských pacifických procesech – maďarský kouzelník a iluzionista Josef Kutron. Ten byl viněn z toho, že jako civilní spolupracovník a konfident Kempeitai přispěl k zadržení Josepha Hensona, civilisty

⁷⁶ Například obžalovaný Noboru Kuboki sice byl pověřen k výkonu funkce japonským imperiálním námořnictvem, avšak pouze jako dohlížitel při sezónních zemědělských pracích. Týráni Kuliů, kterého se měl obžalovaný dopustit, bylo naopak neautorizované a šlo v zásadě o iniciativu obžalovaného, která neměla žádnou přímou spojitost s uvedeným pověřením. Blíže viz: *Shrnutí závěrů z procesu proti Noboruovi Kubokimu pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 9. července 1946*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/a27725/pdf>

⁷⁷ Takovým případem bylo například řízení proti Hideovi Nadamotovi a dalším dvěma obžalovaným, jeden z nejranějších procesů v britském programu, který se odehrál ještě před signifikantním procesem proti Tagawovi a spol. Obžalovaní, mistr a zaměstnanci v Japonci vlastněné dílně, měli fyzicky napadnout a mučit indické zaměstnance, kteří se údajně opozdili s příchodem do zaměstnání. Jeden z nich na následky mučení posléze zemřel. Dle vojenské prokuratury však hlavním motivem byla snaha jednoho z obžalovaných získat boty jedné z obětí. Proti tomuto obvinění se dotčený obžalovaný hájil pomocí poněkud bizarního tvrzení, že by mu předmětné boty stejně nebyly. Konkrétnější vysvětlení, proč daný případ dle britských orgánů spadl pod skutkovou podstatu válečných zločinů, během procesu podáno nebylo. Blíže viz: *Shrnutí závěrů z procesu proti Hideovi Nadamotovi pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 17. dubna 1946*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/b4fada/pdf>

⁷⁸ *Shrnutí závěrů z procesu proti Jasuemu Osadovi et al. pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 8. listopadu 1946*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/453e63/pdf>

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ Nelze přijmout argumentaci, že Postupimská a Moskevská deklarace, na základě jejichž ustanovení byl vydán královský výnos a další obdobné předpisy zabývající se trestáním válečných zločinců, omezily jurisdikci vojenských soudních orgánů pouze na německé a japonské válečné zločince. Oba dokumenty sice obsahovaly výslovný závazek potrestat zločince z řad příslušníků těchto států, nijak z nich však nevyplyvalo, že by se poválečná jurisdikce měla vztahovat výlučně na ně.

obviňovaného ze špionáže, a podílel se na jeho mučení.⁸² Proces byl pro pochopení kontextu zločinů veden v bývalém velitelství Kempeitai Oxley Rise, kde došlo k dřívějším výsledkům a mučení.⁸³ Celý proces se nesl v poměrně vyostřené atmosféře. Předseda soudního senátu dokonce z hlediska procesních práv poněkud sporně Kutronovi hrozil, že ho nechá z jednání vyvést a dále ho bude soudit v nepřítomnosti, pokud se obžalovaný „bude nadále křenit jako opice“.⁸⁴ Otázku Kutronova maďarského občanství pak v daném případě soudní senát vůbec nebral v potaz.

Poměrně nezvyklou skupinu souzených japonských civilistů představovali tlumočníci, které si japonská armáda a námořnictvo najaly kvůli výsledkům obyvatel porobených území. Vojská prokuratura se v těchto případech snažila prokázat, že tito tlumočníci se nad rámec svých smluvních překladatelských povinností aktivně podíleli na mučení vězňů, ke kterému během výsledků docházelo.⁸⁵ Jako poměrně zajímavé se jeví poznámky britských důstojníků svědčící o tom, že civilní tlumočníci byli během procesů obtížněji zvladatelní než obžalovaní z řad armádních složek a obecně nespolupracovali a snažili se průběh řízení komplikovat.⁸⁶

Specifickou kategorií obžalovaných představovaly civilní osoby, které byly najaty jako personál japonských internačních a pracovních táborů. Společným jmenovatelem v těchto procesech byl nezáměr o životní podmínky vězněných či nuceně pracujících kombinovaný s excesivní brutalitou některých z obžalovaných. V procesu proti Micuzovi Morimu byl jediný obžalovaný viněn z toho, že svou liknavostí a občasným odpíráním přidělu potravy týral kulijské vězně v pracovním táboře 64 Kilo na území Thajska, jehož provoz měl na starosti, a přispěl tak ke smrti nejméně padesáti z nich.⁸⁷ Prokuratuře se v daném případě sice podařilo prokázat týrání, avšak při prokazování přímé příčinné souvislosti mezi ním a úmrtími neuspěla a obžalovaný tak byl odsouzen k trestu odnětí svobody na deset let.⁸⁸ V řízení namířeném proti kapitánovi Sakaemu Susukimu a čtyřem civilistům působícím

⁸² Skutečnou příčinou Kutronova postupu vůči poškozenému měly být osobní spory a žárlivost. Henson, jakožto již vyšetřovaná osoba, byl po několika letech opět zadržen a mučen, což bylo předmětem dalšího žalobního bodu. Na tomto druhém válečném zločinu se však již Kutron dle zjištění soudu nepodílel. Blíže viz *Záznam procesu proti Daizovi Tokumaruovi et al. ze dne 24. února 1947*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/fe4a12/pdf>

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ AUTOR NEZNÁMÝ. Kutron taken to Kempei HQ. *The Straits Times*. 5. únor 1947. Dostupné také z: <https://eresources.nlb.gov.sg/newspapers/digitised/page/straitstimes19470205-1.1.1>

⁸⁵ V této souvislosti lze například zmínit proces proti Akirovi Sugiharovi a Jošiharovi Mikamimu. Obžalovaný překladatel Jošihara Mikami sice tvrdil, že pouze překládal a do výsledků se jinak nezapojoval, avšak svědecké výpovědi poškozených a další důkazy ho usvědčovaly z opaku a obžalovaný tak byl odsouzen k trestu odnětí svobody na 7 let. Blíže viz *Shrnutí závěrů z procesu proti Akirovi Sugiharovi a Jošiharovi Mikamimu pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 27. června 1946*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/34c065/pdf>

⁸⁶ Například obžalovaný tlumočník Jaiči Takahaši během procesu tvrdil, že kromě japonského občanství má i občanství britské, což dokládal svým několikaletým pobytem v Kanadě v období po I. světové válce, během kterého mu mělo být přiznáno občanství i domovské právo. V návaznosti na tuto tvrzenou skutečnost se tvrdošíjně domáhal procesních privilegií určených britským občanům. Blíže viz: *Shrnutí závěrů z procesu proti Suejošimu Uedovi et al. pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 7. července 1947*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/139d97/pdf>

⁸⁷ *Shrnutí závěrů z procesu proti Micuzovi Morimu pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 27. března 1947*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/53d458/pdf>

⁸⁸ Tamtéž.

v singapurském civilním internačním táboře č. 1 se rovněž zkoumaly zločiny spočívající v týrání vězňů.⁸⁹ Jediný armádní představitel, kapitán Susuki, byl odsouzen k trestu odnětí svobody na doživotí, zatímco hned tři z obžalovaných civilistů byli odsouzeni k trestu smrti kvůli excesivní krutosti a brutalitě, kterou vůči vězňům projevovali. Rozsudky v daném případě však byly významně zmírněny, jelikož důstojníci pověřeni revizí rozsudků dospěli k závěru, že všichni obžalovaní sice opravdu internované týrali, avšak jejich činy nijak zvlášť nevybočovali z normy obdobných činů páchaných v jiných japonských táborech a životní podmínky panující v internačním táboře č. 1 patřily ve srovnání s jinými tábory k těm příznivějším.⁹⁰ Procesy s tímto druhem obžalovaných potvrzují znepokojivé závěry, ke kterým spojenecká justice dospěla i v procesech, které se paralelně konaly na území rozděleného Německa. Civilní zaměstnanci pracovních a internačních táborů (či v případě Německa táborů gestapa) projevovali ve vztahu k vězněným osobám minimálně stejnou, ne-li přímo větší míru krutosti a brutality jako členové armády či paramilitárních organizací, kteří tato zařízení obvykle spravovali.⁹¹

Další významnou větev procesů představovala řízení proti příslušníkům japonských policejních složek. Zločiny, z nichž byli členové civilní policie viněni, spočívaly většinou v mučení podezřelých osob, kterého se obžalovaní měli dopouštět během vyšetřování ve snaze získat doznání a které často vedlo k úmrtí podezřelých osob. V některých případech však byli obžalovaní viněni i z toho, že se přímo podíleli na zabíjení a mučení obyvatel zabraných územích ve snaze zlomit odpor a prosadit okupační moc. K těmto případům docházelo nejčastěji v těch situacích, kdy si podporu civilní policie vyžádaly oddíly tajné vojenské policie Kempeitai. V rámci procesů s policisty se britské vojenské soudní orgány často neomezovaly na konkrétní skutky, ale zkoumaly i celkovou osobnost obžalovaných a jejich chování během výkonu služby, přičemž závěry z těchto zkoumání mohly sloužit jako polehčující či přitěžující okolnosti *sui generis*.

Jako příklady typického procesu proti policejním složkám lze zmínit řízení proti inspektoru Sasemu Jorijukimu⁹² a proti členovi policejního oddělení v Port Blair Haganemu Kijoharuovi⁹³. Oba obžalovaní byli viněni z toho, že v rámci vyšetřování špionáže a další protijaponské činnosti překročili své pravomoci a uchýlili se k mučení, což přispělo k pozdějšímu úmrtí vyslychaných.⁹⁴ Obhajoba v těchto případech sázela především na tři strategie. V první řadě obžalovaní zpochybňovali to, že se skutek vůbec stal a poukazovali

⁸⁹ *Shrnutí závěrů z procesu proti Sakaemu Susukimu et al. pro účely přezkumu rozhodnutí o vině a trestu ze dne 20. září 1946.* Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/3f07cc/pdf>

⁹⁰ Revidované tresty pak obžalované odsuzovaly k trestům odnětí svobody v řádu jednotek let. Blíže viz: Tamtéž.

⁹¹ Z evropských poválečných procesů lze pro ilustraci tohoto fenoménu zmínit například francouzské procesy s personálem tábora gestapa Neue Bremm, které se uskutečnily ve francouzské okupační zóně Německa, které se uskutečnily v Rastattu. Blíže například viz: PENDARIES, Y. *Les Procès de Rastatt (1946–1954): Les jugements des crimes de guerre en zone française d'occupation en Allemagne*. Bern: Peter Lang, 1995, s. 158–164.

⁹² *Shrnutí závěrů z procesu proti Sasemu Jorijukimu pro účely přezkumu rozhodnutí o vině a trestu ze dne 13. srpna 1946.* Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/28df5e/pdf>

⁹³ *Shrnutí závěrů z procesu proti Haganemu Kijoharuovi pro účely přezkumu rozhodnutí o vině a trestu ze dne 25. července 1946.* Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/28df5e/pdf>

⁹⁴ Nejčastěji skloňovanou metodou mučení bylo bití ratanovými holemi, objevily se však i exotičtější metody jako vodní mučení či užívání chvatů džu-džitsu vůči znehybněným vyslychaným. Kijoharu byl viněn rovněž z toho, že po činu rozřezal tělo jedné ze zesnulých obětí ve snaze ukrýt důkazy. Blíže viz: Tamtéž.

na nepřesnosti v dataci, kterou uváděli svědci obžaloby. V případě, že tato strategie selhala, uchýlovali se k popírání, či alespoň umenšování svého podílu na předmětných zločinech a v neposlední řadě argumentovali i tím, že pouze plnili rozkazy nadřízených.⁹⁵ Vojenské soudy však ani na jeden z těchto argumentů příliš neslyšely. Například v obou zmiňovaných případech byli obžalovaní odsouzeni k trestům smrti oběšením, přičemž ty byly následně vojenskou autoritou potvrzeny.⁹⁶ Úspěšnějším argumentem obhajoby v jiných případech procesů s policisty byla snaha vykreslit obžalované jako na poměry japonské mašinerie mírné a v zásadě laskavé jedince. K dosvědčení těchto charakterových predispozic britské vojenské soudy dokonce připouštěly svědky obhajoby, kteří neměli žádné informace o konkrétních činech, kvůli kterým byli obžalovaní postaveni před soud, ale znali obžalované z jejich střednědobého a dlouhodobého působení v roli policistů. Obžalovaní, v jejichž prospěch svědčilo civilní obyvatelstvo pak obvykle, i v případě prokázané viny, dostali mírnější tresty.⁹⁷ Tato určitá benevolence soudů byla ve srovnání s ostatními procesy poměrně neobvyklá a naznačuje, že v případě civilních ozbrojených složek volily britské orgány mírnější přístup než u ozbrojených složek vojenských.

Kromě výše uvedených kategorií procesů existovala i řízení, která byla povahou posuzovaných jednání unikátní. Zmínit lze například proces proti Šigeruovi Kyodovi, který byl viněn z toho, že jako kapitán původně nákladního, později ozbrojeného parníku Lisbon Maru nesplnil své povinnosti vůči více než osmnácti stům zajatým Britům, které neoznačená loď převážela, v situaci, kdy bylo plavidlo zasaženo torpédy z americké ponorky a začalo se potápět.⁹⁸ Vina civilního kapitána měla spočívat v tom, že uposlechl rozkaz uzamknout vězeňské cely v podpalubí potápějící se lodi a neposkytnout vojenským zajatcům záchranné vesty a čluny.⁹⁹ Vojenský tribunál na základě důkazů korigoval původní tvrzení obžaloby, že kvůli Kyodově rozkazům zemřelo mnoho Britů a upřesnil, že ve skutečnosti šlo prokazatelně pouze o dva britské občany.¹⁰⁰ I přes toto upřesnění a argument, že pouze plnil rozkazy příslušníků japonského námořnictva z obavy o svůj život, byl

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Jako příklad této praxe lze zmínit například procesy proti velícímu důstojníkovi policejní stanice Akimorimu Nišiučimu či proti policejním inspektorům Ryuzovi Nišimijovi a Choseimimu Jagimu. V prvním případě byl policejní důstojník, ačkoliv byl shledán vinným v případě mučení osob podezřelých z vraždy, odsouzen k poměrně nízkému trestu ve výši jednoho roku. Ve druhém případě pak oba obžalovaní sice byli shledáni vinnými týráním některých vyšetřovaných osob, ale výše trestu odnětí svobody pro oba byla čtyři roky, což bylo na poměry poválečných britských procesů poměrně nízké číslo. V obou případech obhajoba předvolala svědky, kteří dosvědčovali dobrou a laskavou povahu souzených osob. Na druhém jmenovaném procesu bylo specifické i to, že obžalovaný Jagi jako jeden z mála obžalovaných ve všech procesech doznal svou vinu v plném rozsahu. Blíže viz: *Shrnutí závěrů z procesu proti Akimorimu Nišiučimu pro účely přezkumu rozhodnutí o vině a trestu ze dne 5. března 1947*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/aeb6d7/pdf>; *Shrnutí závěrů z procesu proti Ryuzovi Nišimijovi a Choseimimu Jagimu pro účely přezkumu rozhodnutí o vině a trestu ze dne 5. března 1947*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/aeb6d7/pdf>

⁹⁸ Z celkového počtu zajatců se podařilo zachránit zhruba tisícovku, zejména díky čínským rybářům. Blíže viz: *Shrnutí závěrů z procesu proti Šigeruovi Kyodovi pro účely posouzení žádosti o přezkum rozhodnutí o vině a trestu ze dne 11. února 1947*. Dostupné také z: https://hkwtc.lib.hku.hk/archive/files/1114_e050fb090c.pdf

⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ Tamtéž.

Kyoda odsouzen k trestu odnětí svobody na sedm let.¹⁰¹ Daný případ představoval bohužel poměrně častý druh incidentu v období, kdy se do války v Pacifiku zapojilo americké ponorkové loďstvo. Ve většině případů však největší ztráty na životech zajatců nemělo samotné torpédování, ale japonská doktrína požadující opuštění válečných zajatců na potápějících se plavidlech.¹⁰²

Poměrně zapleký byl i proces proti Mosaburovi Tominagovi a Takašigemu Nagatovi, civilistům sloužícím japonské armádě jako špioni prostřednictvím členství v tzv. agentuře Iberaki. Oba obžalovaní byli viněni z toho, že popravili dalšího člena této organizace, ve spise titulovaného jako K. Mohd.¹⁰³ Obžalovaní usmrčení oběti nepopírali, avšak argumentovali tím, že v daném případě šlo o zabítí ospravedlnitelné, jelikož oběť plánovala zradit organizaci a přejít k čínským komunistům a za tímto účelem odcizila tajné mapy, šifrovací knihu a vysílačkové součástky, přičemž tyto činy dle japonského práva a vojenské doktríny odůvodňovaly popravu.¹⁰⁴ Britský vojenský soud poměrně překvapivě částečně přistoupil na argumentaci obžalovaných a prohlásil, že pro určení jejich viny je třeba posoudit, zda Mohd vstoupil do organizace dobrovolně a se znalostí všech rizik a zda v době popravy opravdu existovaly jednoznačné důkazy o jeho zradě.¹⁰⁵ Naneštěstí pro obžalované soud provedené důkazy vyhodnotil tak, že noví členové tajné organizace nebyli dostatečně informováni o její povaze, svých povinnostech a hrozcích rizicích.¹⁰⁶ Soud zároveň konstatoval, že důkazy o plánované zradě oběti se omezovaly pouze na údajné doznání, které měla učinit v přítomnosti obžalovaných.¹⁰⁷ Z těchto důvodů byli oba obžalovaní shledáni vinnými, avšak, opět poněkud překvapivě, vojenský soud uznal polehčující okolnost v podobě složité situace, ve které se nacházeli, a udělil relativně mírné tresty odnětí svobody ve výši deseti, respektive šesti let.¹⁰⁸

Obdobně jako v případech procesů s vyššími důstojníky se dají obecné závěry o britských vojenských procesech s civilisty dělat pouze obtížně. Upozornit lze na poměrně důkladnou práci vojenských soudů, které se v drtivé většině zkoumaných kauz skutečně zabývaly argumentací obžalovaných a aktivně hledaly důkazy, které by jednoznačně prokázaly vinu či alespoň znevěrohodnily obhajobu. I skutečnost, že britské tribunály v některých případech upustily od potrestání či alespoň přiznaly existenci polehčujících okolností, naznačuje, že tato část procesů v rámci možností odpovídala ideám spravedlnosti a fakticky umožňovala obžalovaným uplatňovat přiznaná procesní práva a případně i své činy obhájit.

---

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Blíže viz: STURMA, M. *Hellships Down: Allied POWs and the Sinking of Rakuyo Maru and Kachidoki Maru*. Jefferson:McFarland & Company, 2021, s. 108.

¹⁰³ *Shrnutí závěrů z procesu proti Mosaburovi Tominagimu a Takašigemu Nagatovi pro účely přezkumu rozhodnutí o vině a trestu ze dne 29. dubna 1947*. Dostupné také z: <https://www.legal-tools.org/doc/f2947d/pdf>

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ Tamtéž.

Závěr

Britský poválečný soudní program v pacifické oblasti lze hodnotit jako poměrně rozporuplný. Již samotná právní úprava, na jejímž základě byla řízení realizována, tedy královský výnos, nepatřila v době svého vzniku mezi nejmodernější a nejprogresivnější dobové předpisy v oblasti trestání zločinů dle mezinárodního práva, což se projevilo i ve skladbě a v některých případech i průběhu jednotlivých procesů. V řízeních, která nějakým způsobem vybočovala z běžného standardu procesů s válečnými zločinci, tak museli členové britských vojenských soudních orgánů do určité míry improvizovat a částečně i ohýbat některá ustanovení královského výnosu, což do určité míry negativně ovlivnilo celkové vyznění britského programu.

Navzdory tomuto hendikepu však britské vojenské soudy ve většině zkoumaných procesů postupovaly pečlivě a umožňovaly obžalovaným uplatnit svou obhajobu v plném rozsahu. Případné excesy v rozhodování soudů pak byly promptně odstraňovány v rámci potvrzovacího procesu nadřízenými pověřenými důstojníky. Nelze tak přisvědčit možné hypotéze, že tento druh procesů byl pouhým projevem tzv. spravedlnosti vítězů a obžalovaní Japonci neměli šanci své činy obhájit. Na straně druhé je nutné připustit, že některé politicky exponovanější procesy se vyznačovaly určitou tendenčností, což se však dá říci o drtivé většině poválečných spojeneckých procesních programů.

Spornou otázkou v oblasti britských procesů v Pacifiku představovalo i dokazování. Rozvolněná důkazní pravidla, která připouštěla ještě větší úlevy než obvyklé britské polní řízení, v zásadě umožňovala využít jako důkazní prostředek cokoliv. Tento přístup k dokazování v poválečných procesech, který nebyl typický pouze pro britské procesy v Pacifiku, ale projevoval se ve valné části procesních programů vedených některým z vítězných států, do jisté míry odrážel realitu mimořádných a chaotických polních podmínek, ve kterých se daná řízení odehrávala, i faktickou nemožnost shromažďovat důkazní prostředky ihned po spáchání posuzovaného činu kvůli probíhajícím válečným operacím. Na druhou stranu však nelze popřít, že právě tyto úlevy do značné míry znevěrohodňovaly v obecné rovině poválečné procesní programy. Zároveň je však nutné podotknout, že navzdory složité výchozí situaci zapříčiněné vágními důkazními pravidly zakotvenými v královském výnosu, se britskému procesnímu programu podařilo vést jednotlivá řízení tak, že jejich průběh a použité důkazy se nestaly terčem kritiky japonské ani britské veřejnosti. V tomto ohledu pacifická větev britského programu (a vlastně i větev evropská) překonala například programy americké, které se potýkaly s různými kontroverzemi spojenými s použitými důkazními prostředky, respektive se způsobem jejich získání, jak dokládá například již zmiňovaný příklad procesu se strůjci Malmédského masakru. I přes určitou odůvodněnost zvoleného přístupu i úspěšnost při jeho realizaci nelze takovýto postup jednoznačně přijmout. Jako zvlášť problematická se pak v tomto ohledu jeví již zmiňovaná část osmého článku královského výnosu, která zakotvovala přípustnost i těch důkazních prostředků, které by v řízení před běžným britským polním soudem nebylo možné uplatnit.¹⁰⁹

---

¹⁰⁹ Článek 8 královského výnosu o pravidlech pro procesy s válečnými zločinci ze dne 18. června 1945 [online]. [cit. 2025-01-23].

I přes rozdílné prováděcí předpisy bylo zjištěno, že britské soudní orgány v pacifické oblasti a v britské okupační zóně Německa postupovaly v zásadě podobně a nedocházelo k žádným výraznějším výchytkám v jedné či druhé větvi těchto procesů. I díky tomu lze uzavřít, že se Britům podařilo vytvořit funkční a životaschopný model poválečného procesního programu, k jehož úspěchu paradoxně mohla přispět i určitá neambicióznost britských okupačních orgánů, díky které nenarostl počet obžalovaných do závratných výšin, ani nedošlo k aplikaci předpisu, který by byl příliš komplikovaný a pro soudce, prokurátory, obhájce i obžalované nesrozumitelný.

Parental Power Versus Parental Responsibility. Polish and East-Central European Case in Historical Perspective¹

Bartosz Kamil Truszkowski²

University of Białystok, Faculty of Law
Kontaktні e-mail: b.truszkowski@uwb.edu.pl
ORCID: 0000-0002-5568-5807

Abstract:

Until the early 19th century, the selection of educational measures available to parents in relation to the children under their care was not usually legally restricted. A change in this issue can be observed with the emergence of family law regulations in European civil law codifications. In the case of the Polish territories that had been under Russian, Prussian/German and Austrian rule since 1795, the laws enacted on this issue were not of a native, Polish character, but were imposed by the three ruling states. Each of these laws, which were in force in the 19th century, explicitly referred to the parental authority. Due to the political distribution of power at the time, the same provisions (Russian, German and/or Austrian) were in force in other regions of East-Central Europe, which today constitute the territory of Estonia, Latvia, Lithuania, Belarus, Ukraine and Czechia. The exception to this was the Kingdom of Hungary (including present-day Slovakia), which enjoyed wide legal autonomy under the Austrian Empire and later the Austro-Hungarian Monarchy, as well as Kingdom of Romania (including present-day Moldova), which was creating its own legislation. The situation changed after the First World War, when newly established or reborn independent states adapted existing laws to their needs or enacted their own, and after the Second World War, when the whole of East-Central Europe found itself in the Communist Eastern Bloc. In that time, we can observe an increasing interference in the autonomy of parents, when, for example, in Polish provisions disciplining disappeared from the catalogue of explicitly mentioned

---

¹ The present article is an expanded and enriched with new threads version of a speech that the author delivered at the 18th (Golden Jubilee) World Conference of the International Society of Family Law, held from 12–15 July 2023 in Antwerp, Belgium, under the title “Rethinking Law’s Families & Family Law?”.

² PhD in law, attorney-at-law (Polish: *radca prawny*), government administration employee, legal historian associated with University of Białystok (Poland). Secretary of the Editorial Board of the scientific journal “Miscellanea Historico-Iuridica”.

educational measures. Attention should also be paid to international law, especially the Convention on the Rights of the Child, and its implementation into the legal order of former socialist states. The author attempts to review and briefly summarize the regulations on parental authority in the basic legal acts in force in Poland and other East-Central European states throughout history.

Keywords: parental authority; parental responsibility; family law; children's rights; Poland; Central Europe; Eastern Europe

DOI: 10.14712/2464689X.2025.8

1. Introduction

Throughout history parental authority in many legal systems has been unlimited and absolute, a characteristic of ancient times and the patriarchal family structure³. The father was not only free to determine and apply the chosen methods for the upbringing of his child and thus also to decide on his chastisement and punishment, but even to dispose of his child's freedom and life. With the development of family law in correlation with the development of human and children's rights, such powers gradually became subject to more and more restrictions.

In the codes and other laws regulating family relations in force in the Polish territories of the 19th century, as well as in other areas of East-Central Europe at that time, we no longer find provisions giving the rights of parents the character of absolute power over the child. Such inhumane and archaic rights as the ability to sell one's minor offspring or to freely dispose of his or her life were abandoned. New provisions also included the parents' duties towards their child, such as the duty to bring it up, feed it and clothe it. However, the possibility of disciplining the child for educational purposes, which amounted to physical discipline and was explicitly allowed as a right of the parent or guardian, was not abandoned.

In pre-partition Poland flogging was a traditional element of upbringing, irrespective of status, education or wealth⁴. The Polish Lithuanian Commonwealth left behind no written family law⁵, while customary law and models widely promoted by moralists, teachers and the clergy of the time even encouraged a strict upbringing based on the corporal disciplining of the youngest⁶. Any interference with parental authority was considered highly

³ BRAĞIEL, J. Historia zainteresowań przemocą wobec dzieci w odsłonach [The History of Interests of Child Abuse – in Scenes]. *Chowanna*, 2010, Vol. 1, pp. 51–52.

⁴ BOŁDYREW, A. Kara i strach w wychowaniu dzieci w polskich rodzinach w XIX w. [Punishment and Fear in the Upbringing of Children in Polish Families in the 19th Century]. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka* [Abused Child. Theory, Research and Practice], 2009, Vol. 28, No. 3, p. 32.

⁵ FIEDORCZYK, P. Rozwój prawa rodzinnego na ziemiach polskich. In: GUZOWSKI, P. – KUKŁO, C. (ed.). *Rodzina i jej gospodarstwo na ziemiach polskich w geografii europejskich struktur rodzinnych do połowy XX wieku*. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturalnym Europy, 2019, p. 222.

⁶ Regulations on the chastisement of children in the Polish lands throughout history have been described by the author of this paper in: TRUSZKOWSKI, B. K. Karcenie dzieci na ziemiach polskich. Regulacje prawne od XIX wieku do dziś [Disciplining Children on Polish Territories. Legal Regulations from the 19th Century to the Present Day]. *Miscellanea-Historico Iuridica*, 2020, Vol. 19, No. 1, p. 41.

controversial and unpopular, so each successive enclosure was innovative and modern for its time⁷. It was not until the 1870s that the model of keeping the child disciplined without the use of aggression and violence began to be popularised. Such educational innovations were slower to reach the countryside and working-class communities, where violence was an everyday feature of family relationships even in the interwar period⁸.

In other parts of Central and Eastern Europe, the autonomy of parents in raising their children in the 18th century was also very wide or almost limitless. In the nineteenth century, it began to be limited to the development of family law and the sciences of upbringing, although this was a gradual and slow process. In the nation states that emerged after the First World War on the ruins of the German Empire, the Austro-Hungarian Monarchy and the Russian Empire, the evolution of parental authority was not favored by political circumstances, which made it difficult or impossible to develop or adopt family laws suited to the needs of individual countries and nations. As a result, in this part of Europe, during the interwar period, 19th century regulations were still largely in force, on top of which they were often enacted by empires that had already collapsed. It may be regarded as a giggle of history that the dynamic development of family law did not take place in the individual countries of this region until after the Second World War, i.e. under the conditions of the undemocratic and Soviet-subordinated Eastern Bloc.

The present article is intended to be cross-sectional, organizing and outlining for the English-speaking reader the legal acts and the provisions concerning parental authority that were in force in the particular countries of Central and Eastern Europe⁹, with particular emphasis on the communist era. Simply finding specific provisions can raise significant problems, the same applies to the determining period in which they were in force and the extent to which they were amended. Particular importance has therefore been attached to the indication of original titles of the acts, official journals or other publications where the text of the act in question can be found, as well as the dates of entry into force of the given provisions. The aim of the article is to highlight the most important regulations concerning parental authority in the individual countries studied and their most important amendments, as well as to compare them on a comparative-legal basis.

2. Parental authority in Poland from the 19th century to the present day

2.1 The partition period (1795–1918) and the Second Polish Republic (1918–1939)

The independent Polish state ceased to exist in 1795. Since that time, the recent Polish territories were governed by laws inspired or directly imposed, depending on the place and

---

⁷ ŻÓŁCIŃSKI, Z. J. Zróżnicowane ramy prawne ojcowskiej władzy rodzicielskiej obowiązujące na ziemiach polskich w pierwszej połowie XIX wieku [Different Ranges of Paternal Power According to Binding Regulations Existing in Polish Territories in the First Half of the 19th Century]. *Biuletyn Historii Wychowania* [The Bulletin of the History of Education], 2013, No. 30, p. 43, 48.

⁸ LESZCZYŃSKI, A. *Ludowa historia Polski* [A People's History of Poland]. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2020, pp. 378–380.

⁹ Due to the extensiveness of the work, it does not discuss the legal order of countries that can be classified as both Central and Western Europe (Austria), or those that can be classified as both Eastern and Southern Europe (Bulgaria and the countries of the former Yugoslavia).

period in question, by the particular partitioners¹⁰. Given that, until the new political order that followed World War I, the territories of today's East-Central European countries were part of the three hegemons – the Russian Empire, the German Reich and the Austro-Hungarian Monarchy – the legal orders of these powers functioned there.

In the Polish state reborn in 1918, the 19th-century civil and family law regulations that had been developed and enacted by each of the partitioning powers remained in force throughout the entire interwar period (the Austrian ABGB of 1811¹¹, the Civil Code of the

¹⁰ The oldest legal act regulating family relations in the 19th-century Polish lands was the Prussian Landrecht (General State Laws for the Prussian States, German: *Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staaten*) functioning in the areas incorporated into the Kingdom of Prussia, which entered into force on June 1, 1794. Initially, for the former Polish territories, it had the character of subsidiary law, from 1797 it was the basic source of law there, which lasted until 1900, when it was replaced by the BGB. See: KOROBOWICZ, A. – WITKOWSKI, W. *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)* [History of the Polish Political System and Law (1772–1918)], Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2012, p. 23; WĄSICKI, J. Zabór pruski 1772–1806 [Prussian Partition 1772–1806]. In: BARDACH, J. – SENKOWSKA-GLUCK, M. (eds.), *Historia państwa i prawa Polski. Tom III* [History of the State and Law of Poland. Volume III], Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1981, pp. 30–31; FIEDORCZYK, Rozwój prawa rodzinnego, p. 223. The scope of the Landrecht included, among others, territories of present-day Western Poland, Russia (Kaliningrad Oblast) and Western Lithuania. Under the Landrecht, parental authority belonged exclusively to the father, and the mother could only obtain greater rights over the child on a custodial basis. She was, however, allowed to raise the child on an equal footing with the father in the day-to-day upbringing of the child, except that the father was to decide on the main directions of the upbringing. The only limitation on the choice of disciplinary measures was that they were not harmful to the child's health, which must be considered a very general term and not protective of the child from violence not affecting the more serious disorder of his bodily functioning, not to mention damage to his psyche. See, among others: § 61–66, § 70–75, § 86–101, § 108–114, § 121, § 210, § 213–214, § 228–229, § 561–563, § 612–615, § 621–624, § 628, § 632, § 644–646, § 753–757, § 770. Original text: *Landrecht: Dritter Band. Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staaten. Zweiter Theil, erster Band*, Berlin, 1821, pp. 149–156, 168–171, 212–223, 237–239.

¹¹ The Polish territories under Austrian rule entered the 18th century with the West Galician Civil Code (German: *Westgalizisches Gesetzbuch* or *Bürgerliches Gesetzbuch von Westgalizien*), issued specifically for these lands by an imperial patent of February 13, 1797, which came into force on January 1, 1798. Its validity was later extended to Eastern Galicia, thus covering the entire area of the Austrian partition of the former Polish-Lithuanian Commonwealth. The Code was an instrument of liquidating the legal separateness of the seized Polish lands. Soon, the regional Galician regulations were replaced by the pan-Austrian ABGB, the General Civil Code (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*) of 1811. The scope of the ABGB included lands of Cisleithania (Austrian part of Austria-Hungary), among others territories of present-day Southern Poland, Western Ukraine, part of Northern Romania and Czechia. Under the ABGB, a paternalistic approach prevailed with regard to the relationship between parents and children, as paternal authority, by its very name, did not belong to the mother. The maintenance of the child rested primarily with the father, while the mother was to be responsible for the daily care of the child. Disciplining was permissible for both parents, but mere dissatisfaction with the child's behaviour was not sufficient, as situations in which it was permitted were listed. Although they were very general and rather exemplary in their wording, they should be seen as a limitation on the interpretative discretion of the parents, as they had to demonstrate, in theory, the basis for the chosen disciplinary measure. See, among others: § 139–145, § 166–178, § 196–198, § 211, § 216. Original text: 946. Patent vom 1ten Junius 1811. In: *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache. Für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie. Von dem Jahre 1804 bis 1811. Dritte Fortsetzung der Gesetze und Verfassungen im Justizfache unter seiner jetzt regierenden Majestät Kaiser Franz*. Wien, 1816, pp. 295–305.

Kingdom of Poland of 1825¹², the Russian Digest of Laws of 1835¹³, the German BGB of 1896¹⁴). Despite the attempts made and drafts prepared throughout the interwar period, it was not possible to unify and codify civil law or family law, and legislation at that time was limited to interpretation or slight corrections of individual solutions¹⁵.

2.2 Decree of 22 January 1946 – Family Law

The binding force of the individual post-partition regulations was quickly repealed after the Second World War. In the new political reality of communist-ruled People's Poland,

¹² Chronologically, the third (after Landrecht and West Galician Civil Code) legal act regulating family relations on Polish soil was the Napoleonic Code (French: *Code Napoléon*), in force in the Duchy of Warsaw from May 1, 1808. The Napoleonic Code was in force in parts of the former Polish-Lithuanian Commonwealth taken from the three partitioning powers by the French Empire, as well as in the early years of the Kingdom of Poland, established in 1815 by the resolutions of the Congress of Vienna. On the territory of this state, completely dependent on the Russian Empire, a new set of civil law was in force from 1826 – the Civil Code of the Kingdom of Poland (Polish: *Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego*). The Code conferred parental authority on both parents, with the father's powers being more extensive. Both parents were empowered to discipline their children, for which the displeasure of either parent was sufficient, but there were also two restrictions on the well-being of the child. The first restriction was aimed at the physical protection of the child and his or her corporeality, while the second referred to principles and patterns outside the Code and related primarily to medicine, psychology and the science of upbringing. See, among others: Art. 336–345, Art. 467–468. Original text: *Kodex Cywilny Królestwa Polskiego*. In: *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, 1825, Vol. 10, No. 41, pp. 179–186, 257.

¹³ In the territories incorporated into the Russian Empire, family relations were regulated by Volume X of the Digest of Laws of the Russian Empire (Russian: *Свод законов Российской империи*), which came into force on January 1, 1835. In the lands of the former Polish-Lithuanian Commonwealth, it was in force from September 1840. On the one hand, the Digest of Laws granted parental authority to both parents, but on the other hand, it made the child so dependent on the parents (including adult descendants) that they were essentially legally handicapped. The legislation did not in any way specify the choice of disciplining measures or set limits to them. In addition, the possibility for children to complain about insults and personal insults against their parents, both civilly and criminally, was taken away. However, this did not apply to situations involving the commission of criminal acts by parents under the criminal laws, in which case the local authorities were obliged to provide the oppressed with appropriate care and the court to investigate the case in accordance with the criminal laws. See, among others: Art. 164–179. Original text: *Свод законов Российской империи. Том десятый. Часть I. Законы гражданские*. Санкт-Петербург, 1857, pp. 33–36.

¹⁴ From January 1, 1900, the provisions of the Prussian Landrecht were replaced by the All-German Civil Code (German: *Bürgerliches Gesetzbuch*). The scope of the BGB included territories of present-day Western Poland, Russia (Kaliningrad Oblast) and Western Lithuania. Under the BGB, as a rule, paternal authority was also vested in the mother, unless the father's opinion and will conflicted with her decisions. The only determination of the manner in which the father could discipline the children was the "appropriateness" of the choice of the means of upbringing, which could hardly be considered a sufficient limitation setting the framework for the proceedings. The court could assist the father in this matter, but only at his request, which reduced his actions in this case to an advisory function, not a protective one for the minor. On the other hand, situations in which not only the physical, but also the spiritual well-being of the child could be endangered were quite broadly defined. It did not explicitly mention chastisement, but, *inter alia*, abuse of custody and immoral conduct of the father, which were quite general but also broad terms. Very importantly, the harm to the child did not necessarily have to have already occurred, the mere threat of it was enough. This was a modern, innovative and broader approach to the subject of child protection, as it was intended not only to exterminate pathologies that had arisen, but also to prevent potential ones. See, among others: § 1601–1603, § 1617–1635, § 1665–1666, § 1673–1686, § 1697–1708. Original text: (Nr. 2321.) *Bürgerliches Gesetzbuch*. Vom 18. August 1896. *Reichsgesetzblatt*, 1896, No. 21, pp. 469–483.

¹⁵ FIEDORCZYK, Rozwój prawa rodzinnego, p. 229.

they were replaced by laws uniform for the whole country¹⁶. The Decree of January 22, 1946, was the first Polish legal act comprehensively treating the matter of family law. Despite attempts to rebuild the post-war country in the likeness of the USSR, the Decree was not modelled on Soviet law, in which the characteristic feature was the separation of family law from civil law and giving it the status of an independent branch of law¹⁷. In fact, the 1946 decree was a reworked draft of Professor Stanisław Gołąb's from the interwar period¹⁸.

The general direction of the relationship between parents and child was set by Art. 16, which proclaimed that they were obliged to support each other. There was no separation in the powers of the parents, as parental authority (Polish: *władza rodzicielska*) was to be exercised jointly by the spouses (Art. 20 § 1) until the child came of age (Art. 23). They were to exercise this power for the good of the child and in the interests of society (Art. 20 § 3) and in the event of disagreements, the guardianship authority (*władza opiekuńcza*) was to decide on disputes (Art. 20 § 2).

¹⁶ Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. – Prawo rodzinne [Decree of 22 January 1946 – Family Law] (Dziennik Ustaw [Journal of Laws, further: Dz.U.] 1946 No. 6, item 52).

¹⁷ FIEDORCZYK, P. Radzieckie prawo rodzinne jako przedmiot recepcji w Polsce i innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej [The Soviet Family Law as a Subject of Reception in Poland and in Other States of Central-Eastern Europe]. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem [Studies of Fascism and Nazi Crimes]*, 2009, Vol. 31, p. 355, 375. On the work on the Polish Civil Code in the first years after World War II, see: MOSZYŃSKA, A. Work on the Polish Civil Code in Stalinist Period (1948–1956). *Právněhistorické studie*, 2019, Vol. 49, No. 2, pp. 30–38.

¹⁸ FIEDORCZYK, Rozwój prawa rodzinnego, p. 232. It is worth mentioning more extensively the drafts regulating parent-child relations developed by the 1919-established Codification Commission (*Komisja Kodyfikacyjna*), specifically by the Subcommittee on Kinship and Guardianship Law (*Podkomisja Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki*). Work on the unification of family and guardianship law had been underway since 1925, and the first unified draft by Prof. Stanisław Gołąb became the subject of the Subcommittee's deliberations and was published in print in 1934. See: *Rodzina. Projekt działu polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci opracowany przez prof. Stanisława Gołąba [Family. Draft of the Section of the Polish Civil Code on the Legal Relations of Parents and Children, Developed by Prof. Stanisław Gołąb]*, Komisja Kodyfikacyjna [Codification Commission], Podkomisja Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki [Subcommittee on Kinship and Guardianship Law], Zeszyt 1 [No. 1], Warszawa 1934; LECIAK, I. Polemika wokół kodyfikacji prawa rodzinnego i opiekuńczego w II Rzeczypospolitej [Polemics around codification of family and tutelary law in II Republic]. *Studia Iuridica Toruniensia*, 2013, Vol. 13, p. 81. The author of the project departed from the path laid out by the Napoleonic Code of recognizing the father's authority as supreme, with the rights and interests of the child being secondary. Further work by the subcommittee resulted in the preparation of a second version of the draft, expanded to include the issues of majority and legal capacity, as well as a separate draft on the Guardianship Office (*Urząd Opiekuńczy*). Both were jointly published in print in 1938. See: *I. Projekt prawa o stosunkach rodziców i dzieci wraz z przepisami o zdolności do działań prawnych. II. Projekt przepisów o Urzędzie Opiekuńczym. Uchwalone w pierwszym czytaniu przez Podkomisję Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki Komisji Kodyfikacyjnej [I. Draft Law on the Relations of Parents and Children with Provisions on Legal Capacity. II. Draft Legislation on the Guardianship Office. Passed on First Reading by the Subcommittee on Kinship and Guardianship Law of the Codification Commission]*, Komisja Kodyfikacyjna [Codification Commission], Podkomisja Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki [Subcommittee on Kinship and Guardianship Law], Zeszyt 2 [No. 2], Warszawa 1938. The second reading of the drafts in the Codification Commission took place in January 1939, and further work on them was halted by the death of Prof. Gołąb in March 1939. They could not be resumed until the start of World War II. See: LECIAK, Polemika wokół, p. 83.

Parents were to bear the burden of raising their children, and the obligation to support them was to last until they reached the age of majority (Art. 18 § 1). The parents were to direct the upbringing of the child and were obliged to prepare the child for a future profession in accordance with his or her abilities and taking into account his or her physical and spiritual qualities and inclinations (Art. 24).

According to Art. 25 § 1, the child owed obedience to the parents until the termination of parental authority. Parents were empowered to discipline (*karcić*) their children, but without harming their physical or moral health and within the limits indicated by the purpose of upbringing (Art. 25 § 2)¹⁹. The protection of the child was to be served by Art. 40, which made it possible for the guardianship authority to issue corrective orders in the event of a parent neglecting his or her duties arising from parental authority or committing acts seriously endangering the welfare of the child. A prolonged obstacle to the exercise of parental authority could entail its suspension by the guardianship authority (Art. 41). On the other hand, parental authority could be withdrawn if a parent was unable to exercise parental authority, if he or she had committed neglect or abuse that made it impossible to continue exercising the rights deriving from it, or if the holder of parental authority had remarried (Art. 42 § 1). However, it could also be restored at the request of either parent (Article 42 § 2). Suspension or termination of parental authority did not, however, result in release from the obligation to maintain and raise the child (Art. 44 § 1).

The 1946 decree made it possible to discipline children, but this was clearly intended to serve an educational purpose, and the equalisation of parental rights also applied to this issue. The measures taken could not adversely affect the minor's health, a distinction being made between physical and moral health. The latter term can be described as rather surprising, since the psychology or spirituality, which has appeared uniformly interpreted in analogous provisions so far, has been replaced by morality. Such a change is a direct indication of the legislator's abandonment of the commitment to universal principles having their origin in religion, but also of the lesser importance attached to science in education. A vague morality, more in line with socialist ideals, was now to take the lead.

2.3 Act of 27 June 1950. Family Code

The provisions of the 1946 Decree were of remarkably short duration, as they were repealed²⁰ and replaced by the new Family Code as early as 1950²¹. According to its Art. 35, the parents were to have custody of the child's person and property, to take care of the child's physical and spiritual development, and to endeavour to provide for the child's maintenance and upbringing in such a way that, according to the child's talents, he or she was duly prepared to work for the good of society. Both parents were obliged to bear the burdens of the child's maintenance and upbringing (Art. 39 § 1).

---

¹⁹ FIEDORCZYK, P. *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)* [Unification and Codification of Family Law in Poland (1945–1964)]. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2014, p. 61.

²⁰ Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. Przepisy wprowadzające kodeks rodzinny [Act of 27 June 1950. Introductory Provisions to the Family Code] (Dz.U. 1950 No. 34, item 309).

²¹ Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. Kodeks rodzinny [Act of 27 June 1950. Family Code] (Dz.U. 1950 No. 34, item 308).

It was emphasised that parental authority was vested in both parents (Art. 56 § 1), and in the absence of one of them or if it could not be exercised, it fell to the other parent (Art. 56 § 2). The child remained under it until the age of majority (Art. 53), and it included in particular the right and duty to direct the children (*prawo i obowiązek kierowania dziećmi*), to represent them and to manage their property. Although the term “directing” can be associated as primarily managing legal and property affairs, it can also be interpreted as a basis for requiring certain attitudes from the child. Each parent could apply to the state authorities for assistance if the proper exercise of parental authority required it (Art. 55).

The guardianship authority could “safeguard” the child, which allowed it to issue appropriate orders in the event of improper exercise of parental authority (Art. 60). In particular, it could subject one or both parents to the restrictions placed on the guardian, it could also entrust the management of the child’s property to a curator. The guardianship authority could even go one step further and suspend parental authority in the event of a temporary obstacle to its exercise (Art. 61 § 1) and terminate it in the event of a permanent obstacle, gross parental neglect or abuse (Art. 61 § 2). If neither parent had parental authority, a guardianship order (Art. 62) was established for the child, and the guardianship authority could even prohibit the parents deprived of parental authority from having personal contact with the child (Art. 63).

The 1950 Code introduced an important innovation, as it did not mention disciplinary measures in the catalogue of parental powers. At the same time, they were not prohibited, which on the one hand lowered the threshold of consent to autonomous decision-making on the types and degree of punishment and on the other hand was silent on the subject²².

2.4 Act of 25 February 1964 – Family and Guardianship Code

The provisions of the 1950 Code lasted a little longer than its predecessors, after a decade and a half they were replaced by the 1964 Family and Guardianship Code²³, which is still in force. In the original version of the text promulgated, the general direction in the relationship between parents and children was set by its Art. 87, which stated that they should support each other. A child with income from his or her own work and living with his or her parents was to contribute to the family’s living expenses (Art. 91 § 1) and, if living with his or her parents and dependent on them, was obliged to help them in the common household (Art. 91 § 2).

---

²² According to I. Andrejew, such a procedure was a deliberate action of the legislator, who wanted in this way to place disciplining outside the margin of acceptable behaviour. Indeed, such a power-obligation as an undesirable element should not have been mentioned *expressis verbis* in the law. See: ANDREJEW, I. *Oceny prawne karcenia nieletnich* [Legal Assessments of the Punishment of Minors], Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964, p. 66. In the commentary to the thesis of I. Andrejew, S. Szer stated, “(...) that it is not the business of the socialist legislator to decree whether and to what extent the disciplining of children by their parents is permissible (...)”. See: SZER, S. Recenzja pracy: Igor Andrejew: Oceny prawne karcenia nieletnich. Warszawa 1964, PWN, s. 130 [Review: Igor Andrejew: Legal Assessments of the Punishment of Minors. Warsaw 1964, PWN, p. 130]. *Państwo i Prawo* [State and Law], 1965, No. 1, p. 124.

²³ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Przepisy wprowadzające kodeks rodzinny i opiekuńczy [Act of 25 February 1964 – Introductory Provisions to the Family and Guardianship Code] (Dz.U. 1964 No. 9, item 60). Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy [Act of 25 February 1964 – Family and Guardianship Code] (Dz.U. 1964 No. 9, item 59).

Parental authority over the child lasted until the child reached the age of majority (Art. 92) and was vested in both parents (Art. 92 § 1). In the event of the death of one parent, the loss of full legal capacity, or the suspension or termination of parental authority, it was vested in the other parent (Art. 94 § 1). If it was vested in both parents, each of them was obliged and entitled to exercise it (Art. 97 § 1), but in important matters they were to decide jointly (Art. 97 § 2). In the absence of agreement, the guardianship court (*sąd opiekuńczy*)²⁴ could intervene. If for some reason neither parent had parental authority, a guardianship had to be established for the child (Art. 94 § 3). This included, in particular, the duty and right to exercise custody over the child's person and property and to bring the child up (Art. 95 § 1) and was to be exercised in accordance with the required welfare of the child and the interests of society²⁵ (Art. 95 § 3). The parents were to raise and direct the child, care for the child's physical and spiritual development and prepare the child properly for work for the good of society in accordance with the child's talents (Art. 96). The child, on the other hand, owed obedience to the parents (Art. 95 § 2). The guardianship court and other state authorities were obliged to assist in the proper exercise of parental authority by the parents (Art. 100).

If the child's welfare was endangered by the improper exercise of parental authority, the guardianship court was to make appropriate orders (Art. 109). In particular, it could subject their powers to restrictions as in the case of a guardian and place the child in a foster family or an educational institution. A temporary hindrance to the exercise of parental authority could result in its suspension (Art. 110 § 1), while a permanent hindrance, abuse of parental authority or gross neglect of the duties entailed could result in its termination (Art. 111 § 1). A restriction of parental authority could also be imposed on one parent if the parents were living apart and could not agree on its exercise (Art. 107 § 1–2). The deprivation of parental authority could also be included in a judgment declaring a divorce or annulment of marriage (Art. 112). It could be modified if the child's best interests required it (Art. 106), on the same basis it could lead to prohibiting parents deprived of custody from having personal contact with the child (Art. 113).

The 1975 amendment²⁶ to the 1964 Code extended and specified the catalogue of relevant orders issued as a result of the improper exercise of parental authority. The guardianship court could, among others²⁷, oblige the parents and the minor to behave in a certain way and determine what activities could not be performed by the parents without the court's permission (Art. 109 § 2). In the added Art. 112¹ it was stipulated that, unless the

---

²⁴ Under the 1950 Family Code, orders in family matters were issued by the guardianship authority (*władza opiekuńcza*), whereas in the 1964 Family and Guardianship Code, the guardianship court (*sąd opiekuńczy*) was entrusted with tasks in this regard.

²⁵ The indicated term "interests of society" was a typical vague term from the socialist period, which allowed for any interpretation, depending on the needs demonstrated in a given case by the state authorities or services of the authoritarian state.

²⁶ Ustawa z dnia 19 grudnia 1975 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy [Act of 19 December 1975 Amending the Act Family and Guardianship Code] (Dz.U. 1975 No. 45, item 234).

²⁷ The court could also place the exercise of parental authority under the permanent supervision of a probation officer, send the minor to an organization or institution established for professional training or to another institution for the partial custody of children, order the placement of the minor in a foster family, a family foster home or in institutional foster care, or temporarily entrust the function of a foster family to spouses or a person who does not meet the conditions for foster families.

court decided otherwise, the duty of upbringing and custody over the person of a minor placed in a foster family or care institution belonged to that family or institution. Paragraph 2 was added to Art. 113, which made it possible to limit personal contact with a child of parents whose parental authority was limited by placing the child in a foster family or care institution.

2.5 The 2010 amendment

The real revolution came in 2010, when a clear and firm ban on the physical disciplining of minors was brought about, defined as a ban on corporal punishment (*zakaz stosowania kar cielesnych*)²⁸, which has the character of a significant interference in the autonomy of the choice of means of upbringing and the way parental authority is exercised. There is no mention here of the use of measures that do not violate the physicality of the child but cause them psychological harm, although such a proposal was included in the government's 2009 draft²⁹. However, the prohibition of corporal punishment should be regarded as revolutionary and as a response to advances in the sciences of psychology, upbringing and human relations³⁰, in line with the directions pushed by international law³¹. Although at the same time it could be perceived in some ways radical, highly controversial and arousing wide debate not only in legal circles³². It is also worth noting the recent amendment to the 1964 Code and certain other laws³³, which, among other things, provides for

²⁸ Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw [Act of 10 June 2010 Amending the Act on Counteracting Domestic Violence and Certain Other Acts] (Dz.U. 2010 No. 125, item 842).

²⁹ Uchwała Senatu RP z 28 maja 2010 r. w sprawie ustawy o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Druk nr 3095) [Resolution of the Senate of the Republic of Poland of 28 May 2010 on an Act Amending the Act on Counteracting Domestic Violence and Certain Other Acts (Print No. 3095)], <http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruk/3095> <accessed 11 December 2023>. See: RÓŻYCKA-JAROS, S. Karcenie psychiczne dzieci w świetle obowiązujących regulacji prawnych [Psychological Punishment of Children in the Light of Current Legislation]. *Studia Iuridica*, 2012, No. 55, p. 189.

³⁰ JĘDREJEK, G. Art. 96(1). In: JĘDREJEK, G. (ed.). *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany [online]* [Family and Guardianship Code. Commentary Updated [Online]]. LEX Legal Information System, <https://sip.lex.pl/#!/commentary/587750929/596243> <accessed 11 December 2023>. GAJDA, J. Art. 96¹ (Zakaz stosowania kar cielesnych wobec dzieci) [Article 96¹ (Prohibition of Corporal Punishment of Children)]. In: PIETRZYKOWSKI, K. (ed.). *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz* [Family and Guardianship Code. Commentary]. Legal Information System Legalis <accessed 11 December 2023>.

³¹ SŁYK, J. Art. 96¹ (Zakaz stosowania kar cielesnych wobec dzieci) [Article 96¹ (Prohibition of Corporal Punishment of Children)]. In: OSAJDA, K. (ed.). *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz* [Family and Guardianship Code. Commentary]. Legal Information System Legalis <accessed 11 December 2023>. SPUREK, S. 6.3.4. Zakaz stosowania kar cielesnych [6.3.4. Prohibition of Corporal Punishment]. In: *Isolacja sprawcy od ofiary. Instrumenty przeciwdziałania przemocy w rodzinie [online]* [Isolating the Perpetrator from the Victim. Instruments to Counter Domestic Violence [Online]]. LEX Legal Information System, <https://sip.lex.pl/#!/monograph/369266621/279406> <accessed 11 December 2023>.

³² SOKOŁOWSKI, T. Art. 96(1). In: DOLECKI, H. – SOKOŁOWSKI, T. (ed.). *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz* [Family and Guardianship Code. Commentary]. LEX Legal Information System, <https://sip.lex.pl/#!/commentary/587289184/152405> <accessed 11 December 2023>.

³³ Ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw [Act of 28 July 2023 Amending the Act – Family and Guardianship Code and Certain Other Acts] (Dz.U. 2023, item 1606).

the implementation of the Serious Case Reviews procedure and introduces new standards for the protection of minors³⁴.

3. Czechoslovakia

3.1 *The three Czechoslovak republics (1918–1938, 1938–1939 and 1945–1948)*

In interwar Czechoslovakia, as in Poland, in the field of family law the codes and laws of the former powers were invariably in force: the Austrian ABGB (Czech and Moravian territory), the German BGB (Hlučín Silesia) and Hungarian legislation (Slovak territory). Although it was possible to re-regulate some issues, such as adoption and protection of illegitimate children, the relationship between children and parents continued to be defined by the above-mentioned provisions³⁵. The legal status on this issue also did not change in these territories during the period of the Protectorate of Bohemia and Moravia, as well as the Slovak Republic (1939–1945). The situation in this regard changed in the reborn Czechoslovak state after World War II, but only after the communist coup in 1948.

3.2 *The 1949 Family Law Act*

The Polish Family Code of June 27, 1950, and the Czechoslovak Family Law Act (Czech: *Zákon o právu rodinném*) of December 7, 1949³⁶, were almost identical in content as far as relations between parents and children were concerned, as they were the joint fruit of the codification work carried out in the Ministries of Justice of both countries³⁷. The Polish draft, which was subjected to bilateral consultations, contained a provision establishing the child's duty of obedience towards the parents. They were to have the right to use chastisement if the proper upbringing of the child required it, but without damaging the child's physical and moral health. Czechoslovak lawyers did not agree with this formulation, which determined its absence from the Polish 1950 Code.

³⁴ The legislation introduces systemic protection of the youngest from harm, including regulations for situations where they have suffered death or serious injury as a result of the actions of a parent or guardian. On its basis, it will be determined, among others, why no action was taken before the child was harmed and what can be done to prevent such incidents. The draft amendment was submitted in May 2023 on a wave of outrage following the death of eight-year-old Kamilek from Częstochowa, who was brutally battered by his stepfather (hence the bill is commonly referred to as “lex Kamilek”).

³⁵ KRÁLÍČKOVÁ, Z. Czeskie prawo rodzinne: powrót do europejskiej tradycji prawnej [Czech Family Law: a Return to European Legal Tradition]. *Miscellanea Historico-Iuridica*, 2010, Vol. 9, p. 16, 18–19.

³⁶ Zákon ze dne 7. prosince 1949 o právu rodinném [Act of 7 December 1949 on Family Law] (Sbírka zákonů republiky Československé [Collection of Laws of the Czechoslovak Republic] 265/1949).

³⁷ FIEDORCZYK, *Unifikacja i kodyfikacja...*, pp. 147–151, 213, 221; FIEDORCZYK, P. Debata nad uchwaleniem polsko-czechosłowackiego prawa rodzinnego w czechosłowackim Zgromadzeniu Narodowym w 1949 r. [The Debate on Passing the Polish-Czechoslovak Bill of Family Law in Czechoslovak National Assembly in 1949]. *Studia Iuridica Lublinensia*, 2013, Vol. 19, pp. 131–132; FIEDORCZYK, P. Polski kodeks rodzinny z 1950 r. Czy przełom? [Polish 1950 Family Code – a Turning Point?]. *Zeszyty Prawnicze [The Legal Journal]*, 2011, Vol. 11, No. 2, p. 129, 131–132; KUKLÍK, J. – SKŘEJPKOVÁ, P. Changes in Family Law and the Adoption of the Family Act in 1949. *Právněhistorické studie*, 2019, Vol. 49, No. 2, pp. 24–25.

3.3 The 1963 Family Act

The viability of the Polish Code of 1950 and the Czechoslovak Act of 1949 also proved to be almost identical, as the latter was replaced by the Family Act (*Zákon o rodině*) of December 4, 1963³⁸. The new law was in force from April 1, 1964, having only been repealed in 2014³⁹ (in Slovakia, the law was in force until 2005⁴⁰).

Parents were to take care of their children's education but were to do so in "inseparable unity" with state and social organisations, especially the Czechoslovak Youth Union (*Československý svaz mládeže*, § 30). The primary educational task was to influence the emotional, intellectual and moral development of children in the spirit of the moral principles of a socialist society (*socialistické společnosti*, § 31). Through their upbringing, children were to acquire a wide education, a responsible attitude to work and moral principles, such as love of the fatherland, friendship between nations, protection of social property, subordination of personal interests to the interests of the whole, and voluntary and conscientious adherence to the principles of socialist coexistence.

Parents were to play a decisive role in the upbringing of their children and set an example with their personal lives, behaviour and attitude to society (§ 32). They were also to be responsible to society for the all-round development of their children, to take care of their upbringing and nourishment and to guide their behaviour so that they would grow up to be healthy and informed citizens (§ 33). Parental rights and duties (*rodičovská práva a povinnosti*) were vested in both parents, excluding those who did not have full legal capacity (§ 34). The parents were also entitled and obliged to represent their minor children and manage their affairs (§ 36), if they had full legal capacity and were not deprived of parental rights (§ 37). Neither parent could represent their children in legal actions in which there might be a conflict of interest between parents and children or between children and each other (§ 38).

Society was to ensure that parents were able to properly exercise their rights and responsibilities in the upbringing of their children (§ 41). Parents had the right to turn to the school, the national council (*národní výbor*)⁴¹, the courts and other state bodies and social organisations for assistance in this matter. Citizens and social organisations were entitled to draw attention to the misbehaviour of children or serious violations of the rights and duties of parents, and they could intervene in this matter to the national council, court or other state body, which were then obliged to take appropriate educational measures (§ 42).

The national council could, if the social interest related to the proper upbringing of children required it: 1) admonish in an appropriate manner the minor, his parents and citizens obstructing his proper upbringing; 2) establish supervision over the minor and exercise

³⁸ Zákon o rodině ze dne 4. prosince 1963 [Act of 4 December 1963 on the Family] (Sbírka zákonů Československé socialistické republiky [Collection of Laws of the Czechoslovak Socialist Republic] 94/1963).

³⁹ Family law issues, including relations between parents and children, are regulated in the new Czech Civil Code. See: Zákon ze dne 3. února 2012 občanský zákoník [Act of 3 February 2012 Civil Code] (Sbírka zákonů Česká republika [Collection of Laws Czech Republic] 89/2012).

⁴⁰ Zákon z 19. januára 2005 o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov [Act of 19 January 2005 on the Family and on Amending and Supplementing Certain Acts] (Zbierka Zákonov Slovenskej Republiky [Collection of Laws of the Slovak Republic] 36/2005).

⁴¹ National council (*národní výbor*) – in the years 1945–1990, the national council was a body of Czechoslovak state administration at the level of a municipality, city, urban district, county or province. The national councils had their formally elected bodies.

it with the help of the school, social organisations in the place of residence or place of work; 3) impose restrictions on the minor in order to prevent detrimental influences on his upbringing, in particular attendance at establishments and entertainment unsuitable for the minor due to his personality (§ 43). The measures indicated could also be taken by the court (*soud*).

If a serious obstacle prevented the parents from exercising their rights and duties and if the social interest in the proper upbringing of their children required this, the court could restrict their parental rights (§ 44). It could also do so if the parents did not properly exercise their parental rights or duties. On the other hand, if they abused their rights or seriously neglected their duties, the court could terminate their parental rights. The national council and the court were to continuously monitor the implementation of the educational measures they had taken and evaluate their effectiveness (§ 47).

The 1963 Family Act was saturated with communist newspeak, contained many references to socialism and characteristically dealt with the participation of society (in principle state bodies) in the upbringing of children by parents. It was not seriously amended until 1998⁴² (in Slovakia until 2002⁴³), when, among other things, § 30 was repealed and the comments on the moral principles of a socialist society were removed. It is worth noting that both the Family Law Act of 1949 and the Family Act of 1963 did not include an explicitly articulated right of parents to discipline their children. The powers of state authorities to intervene in the upbringing of children by parents should be regarded as extensive⁴⁴. It was characteristic of the authoritarian government of the time that many of these powers were entrusted to national councils, i.e. state administrative bodies, which was a simple way of implementing political repression.

4. Hungary

4.1 *The 19th century, the interwar period and the first years of post-war Hungary*

In the 19th century in the Hungarian part of the Austrian Empire and later the Austro-Hungarian Monarchy, the so-called historical private law was invariably in force, which was based on customary law dating back to the Middle Ages (except in the area of Transylvania, where the Austrian ABGB was in force from the mid-19th century until the 1940s)⁴⁵.

---

⁴² Zákon ze dne 3. dubna 1998, kterým se mění a doplňuje zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, a o změně a doplnění dalších zákonů [Act of 3 April 1998 Amending and Supplementing Act No. 94/1963 Coll., on the Family, as Amended, and Amending and Supplementing Other Acts] (Sbírka zákonů České republiky [Collection of Laws of the Czech Republic] 91/1998).

⁴³ Zákon z 22. februára 2002, ktorým sa mení zákon č. 94/1963 Zb. Zákon o rodine v znení neskorších predpisov [Act of 22 February 2002 Amending Act No 94/1963 Coll. on the Family, as Amended] (Zbierka Zákonov Slovenskej Republiky [Collection of Laws of the Slovak Republic] 127/2002).

⁴⁴ The 1963 Act even opened a way to perform social experiments, such as the so-called “large families”. See: STÁREK, L. Substitute Family Care in the Czech Republic and its Aspect in Special-needs Pedagogy. *Studia Edukacyjne* [Educational Studies], 2019, No. 54, p. 311, 318–320.

⁴⁵ VERESS, E. Projekt węgierskiego Kodeksu prawa prywatnego z 1928 r. – znaczenie z perspektywy historyczno-prawnej [Historical Significance of the Hungarian Civil Code Project from 1928]. *Krytyka Prawa. Niezależne Studia nad Prawem* [The Critique of Law. Independent Legal Studies], 2020, Vol. 12, No. 4, p. 178, 186–187; MATEFI, R. – SCHIOPU S.-D., A Short Historical Overview of the Inheritance Laws

In the meantime, codification currents intensified among the Hungarian authorities and jurisprudence. Despite many years of work and drawing up numerous drafts of the Hungarian civil code (which also contained family law provisions), none came into force, so customary law continued to apply in most of the Hungarian territory⁴⁶.

4.2 The 1952 Act on Marriage, Family and Guardianship

A change in this matter took place when the first Hungarian family law was regulated in the form of Act No. 4 of 1952 on Marriage, Family and Guardianship⁴⁷. In the wording of § 70 of the 1952 Act after several amendments⁴⁸, before its repeal in 2014, a minor child (Hungarian: *kiskorú gyermek*) was to remain in the care or custody of his or her parents. Parental authority (*szülői felügyeletet*) was to be exercised in accordance with the interests of the minor child (§ 71). The parents were obliged to ensure that their child was able to express his or her opinion when making decisions that affected him or her, with the child's opinion being taken into account according to his or her age and maturity. Parental authority included the right and duty of care, upbringing, direction and legal representation of the minor child, as well as the right to appoint a guardian and to exclude the child from guardianship.

Parental authority was to be exercised jointly by both parents, even if they no longer lived together, unless they agreed otherwise (§ 72). Unless the law provided otherwise, the guardianship authority (*gyámhatóság*) ruled on matters of parental authority in which the parents exercising parental authority could not agree, with the exception of matters of freedom of conscience and religion (§ 73). The court (*bíróságnak*) and the guardianship authority were obliged to hear both parents during the proceedings on the exercise of parental authority and the placement of the child in foster care, as well as on the change of placement (§ 74). In justified cases, including at the request of the child, the child could be heard directly or by an expert. If the child had reached the age of fourteen, the decision to place him or her in an institution (*az elhelyezésére vonatkozó döntés*) could only be taken with the child's consent, unless the institution of his or her choice endangered his or her development. In deciding whether to hear the child directly, the court had to take into account the child's age and maturity.

As part of parental authority, the parents had the duty to care for the child, to maintain the child and to take care of the child's physical, intellectual and moral development (§ 75). The parents were obliged to provide the minor child with a permanent residence in their own household (*háztartásukban*, § 77). The child's permanent residence was to be considered to be the permanent residence of the parents, even if the child temporarily

---

Applied on the Romanian Territory (19th–20th Century). *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*, 2016, Vol. 9, No. 2, pp. 177–178, 180–181.

⁴⁶ FÉZER, T. Re-Codifying Civil Law in Hungary. *Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały* [Studies in Law. Research Papers], 2014, Vol. 15, No. 2, p. 73.

⁴⁷ 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról [Act No. IV of 1952 on Marriage, Family and Guardianship] (Magyar Közlöny [Hungarian Gazette] 1952).

⁴⁸ See, inter alia: 1986. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény módosításáról [Act No. IV of 1986 Amending the Act No. IV of 1952 on Marriage, Family and Guardianship]; 1995. évi XXXI. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény módosításáról [Act No. XXXI of 1995 Amending the Act No. IV of 1952 on Marriage, Family and Guardianship].

resided elsewhere, unless a final judgment or decision of the guardianship authority stated otherwise. The custodial parents and the child were to jointly determine which career path the child should take, taking into account the child's likes, physical and intellectual abilities and other circumstances (§ 78). In the event of a dispute, the guardianship authority was to decide.

The parents exercising parental authority had the right and duty to dispose of all of the child's property that was not excluded from their administration under the law (§ 79). They also had the right and duty to represent the minor child in both personal and property matters (§ 86).

The court terminated parental authority if: 1) the reprehensible behaviour of the parent seriously damaged or endangered the welfare of the child (*gyermeké javát*), in particular the child's physical well-being, intellectual or moral development; 2) the child was placed with another person or in a foster care institution and the parent was alleged to have seriously violated the child's welfare; 3) if the court sentenced the parent to imprisonment for an intentional offence committed against the person of one of his or her children (§ 88). The court could also terminate parental authority on the grounds that a parent was in cohabitation with another parent who had been deprived of parental authority and, as a result, there is a serious concern that parental care will not be properly provided. The court could restore parental authority if the reason for the termination of parental authority had ceased and there were no other grounds for termination (§ 89). Parental authority could also be suspended in certain cases, e.g. if a parent was incapacitated or limited in capacity, or if a parent resided in an unknown place or was actually disabled (§ 91).

The above provisions were in force until 2014⁴⁹, when they were replaced by the family law regulations of the 2013 Civil Code⁵⁰. To some extent, the 1952 Act reflected the social norms and practice of the parent-child relationship at the time⁵¹. Changes in this regard were influenced by international law. In 1957 and in 1965 Hungary adopted the provisions of the New York and Hague Conventions on the child support and maintenance, in 1986 it adopted the Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction and in 1991 and in 1993 it adopted provisions both from the New York Convention on the Rights of the Child⁵² and from the European Convention on Human Rights⁵³. The child was increasingly becoming a subject of family law rather than an object.

---

⁴⁹ SZEIBERT, O. Family Law Book as Fourth Book of the New Hungarian Civil Code. *International and Comparative Law Review*, 2018, Vol. 13, No. 2, p. 85.

⁵⁰ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről [Act No. V of 2013 on the Civil Code] (Magyar Közlöny [Hungarian Gazette] 2013/31).

⁵¹ WEISS, E. Changes in the Modern Era Lead to the Evolution of Hungarian Family Law and Children's Rights. *California Western International Law Journal*, 2000, Vol. 31, No. 1, p. 75.

⁵² For more on the Convention's impact on Hungarian law, see: SZEIBERT, E. Convention on the Rights of the Child and Some Aspects of Civil Law and Family Law. *Miscellanea Historico-Iuridica*, 2020, Vol. 19, No. 1, p. 187.

⁵³ WEISS, *op. cit.*, p. 76.

5. Romania

5.1 The 1864 Civil Code

As in most legal systems of the time, family law in the 19th century Romanian state was regulated within the framework of the Civil Code (Romanian: *Codul Civil*)⁵⁴. The code itself was older than the Kingdom of Romania, as it was adopted in 1864, a time when the Romanian United Principalities were a personal union of the principalities of Wallachia and Moldova. The Code was largely based on the solutions of the Napoleonic Code, with the inclusion of some norms contained in Italian law, Belgian law and also old Romanian law⁵⁵.

In the Civil Code of 1864, issues relating to parental authority (*puterea parintesca*) were regulated within the framework of Articles 325–341. A child remained under the authority of his or her parents until the age of majority or emancipation (*majoritate sau emancipare*, Art. 326). A paternalistic model prevailed in this aspect, as during the marriage the authority was to be exercised exclusively by the father (Art. 327)⁵⁶, and without his consent the child could not leave the family home (*casa parinteasca*, art. 328).

In Article 329, a father with serious reasons for being dissatisfied with his child's behaviour was given the power to apply corrective measures (*mijloace de îndreptare*). If the child was under the age of sixteen, the father could place the child under house arrest (*casa de arestu*) for a period of one month, at the discretion of the president of the district court (*preşedintele tribunalului de districtu*), who would issue a detention order at the father's request (Art. 330)⁵⁷. From the age of sixteen until the child came of age or

⁵⁴ Codul Civil din 26 noiembrie 1864 [Civil Code of 26 November 1864] (Monitorul Oficial nr. 271 din 4 decembrie 1864 [Official Gazette No. 271 of 4 December 1864]).

⁵⁵ TOMA, M.-E., Family in the Romanian Law History. *International Journal of Social and Educational Innovation*, 2014, Vol. 1, No. 1, p. 49, 54–55; UNGUREANU I.-C., Usages – Source of Civil Law in the Regulation of the Romanian Civil Code. *International Journal of Academic Research in Business & Social Sciences*, 2018, Vol. 8, No. 5, p. 978, 980; BODA, G. Family and Society in the Civil Code of 1864 and in the Family Code of 1954 in Romania. *Исследования [History]*, 2020, Vol. 55, No. 1, p. 47, 50.

⁵⁶ DANCIU, E. T., The Evolution of Romanian Civil Law in the Modern Times. *Revista de Ştiinţe Politice. Revue des Sciences Politiques [Political Science Review]*, 2014, Vol. 43, p. 66, 70.

⁵⁷ These solutions were almost a copy of the provisions of the Napoleonic Code contained in Articles 375–383. A child up to the beginning of his or her sixteenth year could be kept in confinement for a maximum of one month, at the father's request, a detention order being issued by the president of the civil tribunal of the first instance (French: *président du tribunal d'arrondissement*, Art. 376). Such detention (*la détention*) amounted to a periodic deprivation of liberty by temporary imprisonment in a place of confinement and was not the same as institutional imprisonment in an adapted detention centre or institution that followed a court sentence. This institution had its origin in the old French common law, which allowed a father to imprison his child of any age (from 1673 onwards only a minor) without the consent of the court. We could also find an age demarcation in the Code, as a descendant who had already begun his or her sixteenth year could also be detained until he or she came of age or became emancipated for a period of no more than six months. In this case, however, this could not happen through the father's sole decision. Indeed, he had to refer the matter to the aforementioned president of the tribunal, who, after consultation with the government commissioner (*le commissaire du Gouvernement*), could grant the father's request (and at the same time reduce the requested sentence) or reject it (Art. 377). The above procedure did not require any formalities other than a detention order, which did not state the reasons for the detention, and a written undertaking by the father to pay all costs and maintenance of the arrested person (Art. 378). At any time, the father could reduce the time of confinement and, in the event of a repeat offence, apply this type of punishment again (Art. 379). In the case of remarriage, he was in turn obliged to comply with Article 377 in respect of his

became emancipated, the father could only request his arrest for a period not exceeding six months by applying to the president of the court, who, after consultation with the public prosecutor (*procurorul*), would issue or refuse an order of arrest (Art. 331).

The role of the court in this matter was reduced to the legal confirmation of the paternal request for the offspring's confinement, only in the case of an older minor did the court participate in the decision. The mother was almost excluded here, as she could only exercise this power as a widow or in relation to a natural child. The Romanian Civil Code of 1864 did not contain any provisions explicitly referring to the use of corporal punishment against children, but more importantly, it also did not contain any measures restricting or capable of providing protection against it.

5.2 The 1953 Family Code

After many changes, the Civil Code 1864 remained in force until 2011, but the family law regulations were previously replaced by the Family Code of 1953⁵⁸. The relationship between parents and children was included in the third title. According to Art. 97, both parents had the same rights and obligations (*drepturi și îndatoriri*) in relation to their minor children, regardless of whether they were married or not, and they were to exercise parental authority only in the interest of the children. Parents were to make decisions regarding the personal and property interests of their children by mutual consent (Art. 98). In the event of the death of one of the parents, deprivation of parental rights, prohibition or inability to express one's will for any reason, the other parent was to exercise parental rights alone. In the event of a dispute between the parents as to the exercise of parental rights or duties, the guardianship authority (*autoritatea tutelara*), after listening to the parents, was to decide in accordance with the best interests of the child (Art. 99). A minor child was to live with his or her parents (Art. 100). If the parents did not live together, they were to jointly decide which of them the child should live with. In the absence of an agreement between the parents, the court was to decide on this matter, after hearing the guardianship authority and the child, if he or she was over ten years old.

Parents were obliged to take care of the child, bring up the child, take care of his or her health and physical development, education and professional preparation, according to his or her capabilities, in accordance with the aims of the people's democratic state (*statului democrat popular*), to make him or her useful to society (Art. 101). The guardianship authority could consent to a child, at his or her request, changing the type of education or vocational preparation determined by the parents after reaching the age of fourteen, or to change the place of residence required to complete education or vocational preparation (Art. 102). If the child's physical, moral or intellectual development was at risk in the

---

child from his first marriage, even if he was under sixteen (Art. 380). A widow could also apply to arrest her child, but only jointly with her husband's two closest relatives (Art. 381). If a child had personal property or held office, his or her liberty could be restricted only by means of a request under Art. 377, even if he or she was under sixteen (Art. 382). Such an imprisoned minor could apply to the government commissioner, who, after gathering evidence and reviewing the case, could modify the order issued by the president of the court of first instance. The possibility of confinement was also extended to legally recognised natural children, the subject of entitlement here being both father and mother (Art. 383). See: *Code civil des Français : édition originale et seule officielle*. Paris, 1804, pp. 93–95.

⁵⁸ Lege nr. 4 din 4 ianuarie 1953 Codul familiei [Act No. 4 of 4 January 1953 Family Code] (Buletinul Oficial nr. 13/18 aprilie 1956 [Official Bulletin No. 13/18 April 1956]).

parents' home, the guardianship authority was to apply to the court to entrust the child to a care institution or to another person with its consent (Art. 104).

The guardianship authority was obliged to exercise effective and constant control over the manner in which the parents performed their duties towards the person and property of the child (Art. 108). The representatives of the guardianship authority had the right to visit children in their homes and to find out in any way what their care was like in terms of their health and physical development, education, study and professional preparation, in accordance with the objectives of the people's democratic state. If the child's health or physical development was jeopardized by the manner in which parental rights were exercised, if there was abuse or gross negligence in the performance of parental duties, or if the child's upbringing, training or professional preparation was not in a spirit of devotion to the Romanian People's Republic (*devotament față de Republica Populara Română*), the court, at the request of the guardianship authority, was to adjudicate on depriving a parent of parental rights (Art. 109).

The guardianship authority was to allow a parent deprived of parental rights to maintain personal ties with the child, unless such ties would jeopardize the child's upbringing, education or professional preparation (Art. 111). The court was to restore the exercise of these rights to a parent deprived of parental rights if the circumstances that led to the deprivation of parental rights ceased (Art. 112).

Parental authority was vested in both parents, but at the same time ample opportunity was provided for state services to interfere. The Romanian legislator chose not to provide parents with the possibility to discipline their children. The 1953 Family Code was amended several times, e.g. references to the socialist state were abandoned. Its regulations were replaced by family law provisions⁵⁹ contained in the new 2009 Civil Code⁶⁰.

6. Eastern union republics of the Soviet Union

6.1 The interwar codes

In the Russian state after the October Revolution, new family law regulations were adopted very quickly⁶¹. On December 18, 1917, the Decree on Civil Marriage, Children and Keeping of the Civil Status Books (Russian: *О гражданском браке, о детях и о ведении книг актов состояния*)⁶² was issued. This was followed on September 16, 1918, by the RSFSR

⁵⁹ BUDA, D. The Administrative Reform in Romania: The New Civil Code and the Institution of Marriage. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 2012, Vol. 36, p. 27, 28–30; FLORIAN, E. Romania. In: SOSSON, J. – WILLEMS, G. – MOTTE, G. (eds.), *Adults and Children in Postmodern Societies. A Comparative Law and Multidisciplinary Handbook*. Intersentia, 2019, p. 451.

⁶⁰ Lege nr. 287 din 17 iulie 2009 privind Codul civil [Act No. 287 of 17 July 2009 on the Civil Code] (Monitorul Oficial nr. 511/24 iulie 2009 [Official Journal No. 511/24 July 2009]).

⁶¹ The nature and principles of Soviet family law, including the background to the work and enactment of the individual decrees and codes, have been described in: LITYŃSKI, A. *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991 czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*. Krótki kurs [Legal Order in Russia and USSR 1917–1991 – History of Communist (Bolshevik) Law. A Short Course]. Warszawa, C. H. Beck: 2017, pp. 278–307.

⁶² Декрет ВЦИК и СНК «О гражданском браке, о детях и о ведении книг актов состояния». 18 декабря 1917 г. [Decree of the All-Russian Central Executive Committee and the Council of People's Commissars «On Civil Marriage, Children and Keeping of the Civil Status Books». 18 December 1917]. In: *Декреты Советской власти. Том I. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г.* [Decrees of Soviet Authority. Volume I.

Code of Laws on Civil Status Records, Marriage, Family and Guardianship Law (Russian: *Кодекс законов об актах гражданского состояния, брачном, семейном и опекунском праве*)⁶³, which was not only the first codification of Soviet family law, but the first Soviet legal code in general⁶⁴. Political changes in the Soviet Union soon led to further reforms in this area, made separately in the individual union republics.

In the Russian Soviet Federative Socialist Republic, the following law was adopted: the Code of Laws on Marriage, Family and Guardianship (Russian: *Кодекс законов о браке, семье и опеке*) of November 19, 1926. It is worth paying attention to the Code of Laws on Family, Guardianship, Marriage and Civil Status Records of the Ukrainian SSR (Ukrainian: *Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР*) of May 31, 1926⁶⁵, which was even legislatively a few months older than its RSFSR counterpart. Another of these types of acts was the Code on Marriage and Family of the Belarusian SSR (Belarusian: *Кодэкс аб шлюбе і сям'і БССР*) of January 27, 1927⁶⁶. With various amendments, all three codes remained in force until 1969. However, all of them were similar to each other and contained provisions that were identical in content with regard to the duties and powers of parents in relation to the youngest.

According to them, parental rights were to be exercised only in the interests of the children and parents could be deprived of them in the event of unlawful behaviour. All actions in relation to the children were to be taken jointly by the parents and, in the absence of parental consent, individual issues were to be decided by the guardianship authority. Parents were obliged to care for their minor children, in particular to bring them up and prepare them for a socially useful life. In the event of the parents' failure to fulfil their obligations, the unlawful exercise of their powers in relation to the children, and in the event of child abuse or cruel treatment, the court had the right to take the children away from the parents and place them in the care of the guardianship authority and to decide on child maintenance from both parents. The guardianship authority could independently order the removal of the child from both parents if the child was in danger. The decision was later subject to court approval.

---

25 October 1917 – 16 March 1918]. Москва: Гос. издат-во политической литературы [Moscow: State Publishing House of Political Literature]: 1957.

⁶³ 16 сентября. Кодекс законов ВЦИК об актах гражданского состояния, брачном, семейном и опекунском праве // Проект: «Протоколы», стр. 173–203 [16 September. Code of Laws of the All-Russian Central Executive Committee on Civil Status Records, Marriage, Family and Guardianship Law // Draft: «Protocols», pp. 173–203]. Кодекс закон ов: «Собрание Узаконений» № 76–77, ст. 818 [Code of Laws: «Collection of Legislation» No. 76–77, Art. 818].

⁶⁴ FIEDORCZYK, *Radzieckie prawo rodzinne*, p. 362.

⁶⁵ Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР від 31.05.1926р [The Code of Laws on Family, Guardianship, Marriage and Civil Status Acts of the Ukrainian SSR of 31.05.1926]. Затверджений 3-ю сесією ЦВК УРСР 31.05.1926 р. // ЗВ УРСР. – 1926. – № 67–69. – Ст. 440 [Approved by the 3rd session of the Central Executive Committee of the Ukrainian SSR on 31.05.1926 // Collection of Legislation of the USSR – 1926 No. 67–69 – Art. 440].

⁶⁶ О введении в действие Кодекса законов о браке, семье и опеке : постановление ЦИК Белорус. ССР, 27 янв. 1927 г. [On Enactment of the Code of Laws on Marriage, Family and Guardianship : Decree of the Central Executive Committee of the Belarusian SSR, 27 January 1927] // Собр. законов и распоряжений Рабоче-крестьян. правительства Белорус. Социалист. Совет. Респ. – 1927. – Отд. 1. – № 7. – Ст. 26 [Collected Laws and Orders of the Workers' and Peasants' Government of Belarusian SSR – 1927 – Chapter 1 – No. 7 – Art. 26].

The possibility of depriving parental authority in the case of unlawful behaviour allowed for almost arbitrary interpretation, which the Soviet courts eagerly took advantage of when dealing with all real and imagined enemies of Soviet power. Among the reasons for taking children away from their parents, cruel treatment of minors was explicitly mentioned, which could have strengthened child protection. In the case of imminent danger, the guardianship authority could itself have had the child taken away, which was a preventive measure. Under the conditions of the totalitarian and anti-humanitarian Soviet state, however, the above provisions mostly failed to fulfil their protective role and were largely another weapon in the fight against family-owning citizens.

In 1940, following the Soviet Union's annexation of the territories of Lithuania, Latvia and Estonia and the establishment of further union republics therein, the force of the 1926 RSFSR Code of Laws on Marriage, Family and Guardianship was extended to these lands⁶⁷.

6.2 The 1969 codes

In the years 1969–1970, the above-mentioned codes were replaced by the Marriage and Family Code (Russian: *Кодекс о браке и семье*) in each individual republic. The codes coincided in their foundations, as their principles had previously been established by the USSR Supreme Council on July 27, 1968, in the Fundamentals of Legislation of the USSR and the Union Republics on Marriage and Family⁶⁸. Its adoption was the responsibility of the union republics of the Soviet Union. These include, among others:

- Marriage and Family Code of the Latvian SSR (Latvian: *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Laulības un ģimenes kodekss*) of April 18, 1969⁶⁹, which entered into force on October 1, 1969; the code expired on September 1, 1993, when the Civil Code of the Republic of Latvia (*Latvijas Republikas Civillikums*) of January 28, 1937⁷⁰ was reinstated, which contained provisions in the field of family law;

⁶⁷ OSIPOVA, S. Soviet Family Law: Genesis and Evolution from the Perspective of the Latvian SSR Experience. *Miscellanea Historico-Iuridica*, 2017, Vol. 16, No. 1, pp. 67–68, 79.

⁶⁸ Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик. Закон СССР от 27.06.1968 об утверждении основ законодательства СССР и союзных республик о браке и семье [The Supreme Soviet of the Union of Soviet Socialist Republics. Law of the USSR of 27.06.1968 on Approval of the Fundamentals of Legislation of the USSR and Union Republics on Marriage and Family], Ведомости ВС СССР, N 27, 1968, p. 241 [Bulletin of the Supreme Council of the USSR, No. 27, 1968, p. 241].

⁶⁹ Latvijas PSR 1969. gada 18. aprīļa likumā «Par Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa apstiprināšanu» [Law of the Latvian SSR of 18 April 1969 «On Approval of the Marriage and Family Code of the Latvian SSR»] (Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotāja 1969 [Bulletin of the Supreme Soviet and Government of the Latvian SSR 1969]).

⁷⁰ Latvijas Republikas Likums Par Latvijas Republikas 1937. gada Civillikumu [Law of the Republic of Latvia on the Civil Code of the Republic of Latvia of 1937] (Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs [Bulletin of the Supreme Council and Government of the Republic of Latvia], 4/5, 30.01.1992). Latvijas Republikas Likums Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas karību [Law of the Republic of Latvia on the Period of Entry into Force and Application of the Family Law Part of the Civil Code of the Republic of Latvia of 1937] (Latvijas Vēstnesis [Latvian Gazette], 35, 08.06.1993).

- Marriage and Family Code of the Belarusian SSR (Belarusian: *Кодэкс Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі аб шлюбе і сям’і*) of June 13, 1969⁷¹, which entered into force on November 1, 1969; the code expired on September 1, 1999, when the Code of the Republic of Belarus on Marriage and Family (*Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб шлюбе і сям’і*) of July 9, 1999⁷² entered into force;
- Marriage and Family Code of the Ukrainian SSR (Ukrainian: *Кодекс про шлюб і сім’ю Української Радянської Соціалістичної Республіки*) of June 20, 1969⁷³, which entered into force on January 1, 1970; the code expired on February 26, 2002, when the Family Code of Ukraine (*Сімейний кодекс України*) of January 10, 2002⁷⁴ entered into force;
- Marriage and Family Code of the Lithuanian SSR (Lithuanian: *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos santuokos ir šeimos kodeksas*) of July 16, 1969⁷⁵, which entered into force on January 1, 1970; the code expired on July 1, 2001, when the Civil Code of the Republic of Lithuania (*Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas*) of July 18, 2000⁷⁶ entered into force, which contained provisions in the field of family law;
- Marriage and Family Code of the Estonian SSR (Estonian: *Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi abielu- ja perekonnakoodeks*) of July 31, 1969⁷⁷, which entered into force on January 1, 1970; the code expired on January 1, 1995, when the Family Law Act (*Perekonnaseadus*) of October 12, 1994⁷⁸ entered into force⁷⁹;

⁷¹ Об утверждении Кодекса о браке и семье Белорусской ССР : Закон Белорус. ССР, 13 июня 1969 г. [On Approval of the Code on Marriage and Family of the Belarusian SSR : Law of the Belarusian SSR, 13 June 1969] // Собр. законов, указов Президиума Верхов. Совета Белорус. ССР, постановлений и распоряжений Совета Министров Белорус. ССР. – 1969. – N 17. – Ст. 278 [Collection of Laws, Decrees of the Presidium of the Supreme Soviet of Belarusian SSR, Resolutions and Orders of the Council of Ministers of the Belarusian SSR – 1969 – No. 17 – Art. 278].

⁷² Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб шлюбе і сям’і ад 9 ліпеня 1999 г. № 278-3 [Code of the Republic of Belarus on Marriage and Family of 9 July 1999 No. 278-3] (Ведамасці Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, 1999 г., № 23, ст. 419 [Bulletin of the National Assembly of the Republic of Belarus, 1999, No. 23, Art. 419]).

⁷³ Закон Української РСР від 20 червня 1969 року “Про затвердження Кодексу про шлюб та сім’ю Української РСР” [Law of the Ukrainian SSR of 20 June 1969 “On Approval of the Code on Marriage and Family of the Ukrainian SSR”] (Відомості Верховної Ради УРСР, 1969 р., N 26, ст. 204 [Bulletin of the Supreme Council of the Ukrainian SSR, 1969, No. 26, Art. 204]).

⁷⁴ Сімейний кодекс України [Family Code of Ukraine] (Відомості Верховної Ради України, 2002, № 21–22, ст. 135 [Bulletin of the Supreme Council of Ukraine, 2002, No. 21–22, Art. 135]).

⁷⁵ Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos santuokos ir šeimos kodekso patvirtinimo [On the Approval of the Marriage and Family Code of the Lithuanian Soviet Socialist Republic] (Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios [Bulletin of the Supreme Council and Government of the Lithuanian SSR] 1969, Nr. 21–186).

⁷⁶ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas [Law on Approval, Entry into Force and Implementation of the Civil Code of the Republic of Lithuania] (Valstybės žinios [State Gazette] 2000, Nr. 74-2262).

⁷⁷ Eesti NSV abielu- ja perekonnakoodeks [Marriage and Family Code of the Estonian SSR] (Eesti NSV Teataja [Estonian SSR Official Gazette] 1969, 31).

⁷⁸ Perekonnaseadus Vastu võetud 12.10.1994 [Family Law Act Adopted on 12.10.1994] (Riigi Teataja [State Gazette] I 1994, 75, 1326).

⁷⁹ The 1994 Family Act was subsequently replaced by the 2009 Family Act. See: Perekonnaseadus Vastu võetud 18.11.2009 [Family Law Act Adopted on 18.11.2009] (Riigi Teataja [State Gazette] I 2009, 60, 395)

- Marriage and Family Code of the Moldavian SSR (Moldavian: *Codul căsătoriei și familiei al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești*) of December 26, 1969⁸⁰; the code expired on April 26, 2001, when the Family Code (*Codul Familiei*) of October 26, 2000⁸¹ entered into force.

In all the above-mentioned codes, the rights and duties of parents towards their children were to be equal, even in cases where the marriage between them had been dissolved. Parents were to have the right and duty to bring up their children, to care for their health, physical, spiritual and moral development, to educate them, to prepare them for socially useful work, to bring them up as worthy members of socialist society. The protection of the rights and interests of minor children was to be the duty their parents. Parental rights could not be exercised in conflict with the interests of children. If one of the parents improperly fulfilled their upbringing duties or abused their parental rights, children could turn to the guardianship and custody authorities for protection of their rights and interests.

Parents or one parent could be deprived of parental rights if they were found to have shirked their child-rearing responsibilities or abused their parental rights, treated the children cruelly, exerted a harmful influence on the children with their immoral or antisocial behaviour or were chronic alcoholics or drug addicts. The restoration of parental rights was to be allowed if the welfare of the child required it and if the child was not adopted. The termination of parental rights and the restoration of parental rights was to take place only before a court. It should be taken into account that, similarly to the Soviet codes from the interwar period, many liberal or pro-social provisions of the 1969 codes existed only on paper, and the basis for all decisions, including those concerning family relations, was still the omnipotence of the communist party.

7. Conclusion

The content of the rights and duties in the relationship between parents and their children in Central and Eastern Europe has not changed significantly from the time of the first comprehensive family law regulations to the present day. Parents had, first and foremost, the duty to care for their children, to provide for them, to meet their basic needs, and they could also decide on the direction of their upbringing and preparation for adult life. However, with the development of social relations, children's rights and the science of upbringing, the nature of the individual rights and duties of parents changed, their wide range of autonomy was gradually reduced, and the emphasis was placed on the welfare of the children and the possible consideration of their opinions.

---

⁸⁰ Codul căsătoriei și familiei, aprobat prin Legea R.S.S. Moldovenești din 26 decembrie 1969 [Marriage and Family Code, Approved by the Law of the Moldavian SSR on 26 December 1969] (Vestile Sovietului Suprem și ale Guvernului R.S.S. Moldovenești [Bulletin of the Supreme Soviet and the Government of the Moldavian SSR], 1969, nr. 12, art. 213).

⁸¹ Cod Nr. CP1316/2000 din 26.10.2000: Codul Familiei [Family Code] (Monitorul Oficial [Official Gazette], 2001-04-26, N° 47).

The original term “paternal authority” has been extended to “parental authority”, and nowadays, thanks to international law, there is more and more talk of “parental responsibility”, which is also reflected in legislative amendments⁸². Other interchangeable terms are also being discussed, such as “parental care”, “parental liability” and “parent-child relationship”, as exemplified by the work on the current Hungarian civil code⁸³.

In the analysed period of over two centuries in Central and Eastern Europe, we could come across many different solutions for establishing parent-child relationships. In the 19th century, a liberal approach prevailed in the sense of broad parental autonomy, which was reflected, for example, in the right to discipline a child, and the restrictions of which were mainly limited to general terms such as “appropriate” or “moderate” choice of punishment. There were greater differences in the issue of child protection, which in some provisions were poorly marked or not very specific, while in others they were given more importance. More serious changes took place only in the post-war laws and codes, when state authorities gained greater opportunities to interfere with parental authority, and in many cases, by including discipline on the list of parental rights.

In all the countries analysed above, the new codes or laws that regulated family law relations were drafted (although some were based on pre-war drafts) and adopted in the first years after the end of the Second World War. This was facilitated primarily by the lack of a real political opposition, which in the Eastern Bloc was not only hampered but often outlawed and even physically liquidated. In these undemocratic conditions, it was not difficult to push through exactly the law demanded by the communist party in power in each of these countries. The second factor influencing the speed of the adoption of new family law regulations was the need to break away from the old liberal provisions in terms of the autonomy of parental authority and to reorganise the family life of citizens, primarily in the direction of increasing state control over the basic social cell, the family. To this end, the various codes and laws on family law were saturated with references to workers’ ideals, socialist values and the subordination of the individual to the state.

Although, after the change of regimes in the various countries, as well as the independence of the former Soviet republics, the various codes and laws on family law were usually amended quite rapidly, they have not stood the test of time and have been replaced by new legislation over the last three decades. This demonstrates the eventual rejection of the solutions adopted in the Stalinist era, as well as the continuous evolution of parental authority powers. An exception in this respect is the Polish Family and Guardianship Code

---

⁸² See for example: SÁPI, E. Family Protection Under Public and Private Law in Hungary. In: BARZÓ, T. – LENKOVICS, B. (eds.), *Family Protection From a Legal Perspective*. Ferenc Mádl Institute of Comparative Law – Central European Academic Publishing: 2021, p. 111, 133–134, 140–145; KRÁLÍČKOVÁ, Z. Czech Republic: The Content of the Right to Parental Responsibility. In: Sobczyk, P. (ed.), *Content of the Right to Parental Responsibility: Experiences – Analyses – Postulates. Studies of the Central European Professors’ Network*. Central European Academic Publishing: 2022, pp. 73–75.

⁸³ BARZÓ, B. Hungary: the Content of the Right to Parental Responsibility. In: Sobczyk, P. (ed.), *Content of the Right to Parental Responsibility: Experiences – Analyses – Postulates. Studies of the Central European Professors’ Network*. Central European Academic Publishing: 2022, p. 105.

of 1964, which is still in force, but which, after numerous systemic changes in its character, bears little resemblance to its 1960s prototype.

This is all the more reason to highlight the real legal revolution in Poland in 2010, when a clear and strict ban on physical punishment of minors was introduced, which was defined as a ban on corporal punishment. Therefore, although in Poland the statutory term is still “parental authority”, it can be said that this change has become a real shift towards the evolution towards “parental responsibility”.

KADLEC, P. *Moravský advokát a politik Fritz Plachky (1836–1928). Mezi slávou a zatracením, rakušanstvím a němečtím*

Ostrava: Pavel Mervart – Ostravská univerzita, 2022, 244 s.

V Slovenskej i Českej republike v ostatných rokoch uzrelo svetlo už niekoľko publikácií venovaných životným osudom významných právnikov, ktorí sa okrem výkonu svojej profesie exponovali aj v politickej a spoločenskej sfére. Na Slovensku tak boli vo Vydavateľstve VEDA vydané viaceré monografie o živote absolventov právnických štúdií (Milan Hodža – štátnik a politik v roku 1994, Dr. Ivan Dérer – politik, právnik a publicista v roku 2010, Matúš Dula politik, právnik a národný činiteľ v roku 2023 a Ivan Markovič – politik, legionár, právnik v roku 2024). V Českej republike sa zase možno stretnúť so životopismi praktizujúcich advokátov práve na stránkach posledných vydání časopisu Právněhistorické studie (PIJÁK, Martin: *Otec a syn ve službách státu. Činnost Augustina a Augusta Adolfa Popelkových* v čísle 54/1 a HALÁSZ, Ivan: *Anton Vavrínek Ottmayer – administrácia, advokácia, správa a vzdelávanie* v čísle 54/2 z roku 2024). K predmetným publikáciami môžeme zaradiť aj knihu Mgr. Petra Kadleca, Ph.D. z Filozofickej fakulty Ostravskej univerzity venovanú regionálnemu predstaviteľovi advokácie z Moravského markgrófstva v období Rakúsko-uhorskej monarchie. Monografia, ktorou je čitateľom predstavený Fritz Plachky, pozostáva po predhovore a úvode z 5 kapitol, súpisu prameňov i literatúry, skratiek, obrázkov, zhrnutia v nemčine, príloh aj menného registra.

V „Predhovore“ autor ako rodák z mesta Hranice uvádza dôvody, pre ktoré sa rozhodol spracovať životopisnú štúdiu osoby doteraz najdlhšie kontinuálne úradujúcej na poste starostu Hraníc. V Úvode komparuje písomné zdroje získané o Fritzovi Plachkom (zmámom v literatúre aj pod menom Friedrich Plachki, resp. Fridrich Plachký) a to od adorácie v nemeckojazyčných prameňoch po zaznávanie v česky písaných dokumentoch. K výskumu Plachkého, ktorý žil v Hraniciach takmer 35 rokov, autorovi napomohli tiež viaceré archívne pramene ako i dobová tlač v českom a nemeckom jazyku.

Prvá kapitola „Mladosť, študijné roky a profesná príprava“ sa týkajú úvodných troch decénií života Fritza Plachkého. Narodil sa pritom 22. októbra 1836 v obci Rudice z rakúskeho Sliezska patriacej v súčasnosti Poľskej republike. Jeho rodičmi boli hospodársky úradník Johann Plachky (1793–1874) a Mariana Rosalia Franziska, rod. Mikschikova (1805–1883), pričom obaja patrili k rímskokatolíckej konfesii. Rodina sa často sťahovala, Fritz navštevoval v období 1847 až 1855 s výborným prospechom nemecké gymnázium v Olomouci, kde si aj osvojil základy češtiny. Následne študoval na Fakulte právnych a štátnych vied na univerzite v metropole štátu Viedni, ktorá v tejto dobe umožňovala získať vysokoškolské vzdelanie 2 695 poslucháčom teda 1/3 študentov Rakúskeho cisárstva. Obdobne jej právnická fakulta s 1 245 poslucháčmi poskytovala štúdium 30 % budúcich

právníkom monarchie. Išlo o najvyšší počet študentov práv z 9 fakúlt mocnárstva, ďalší poslucháči boli v počte 646 v lombardskej Pavii, 574 v benátskej Padove, 507 v českej Prahe, 449 v uhorskej Pešti, 307 v haličsko-vladimírskom Lvove, 186 v štajerskom Grazi, 159 v tirolskom Innsbrucku a 71 v haličsko-vladimírskom Krakove. Z prezentovaných štatistických údajov zaujal aj fakt o národnosti 1 218 študentov práv viedenskej univerzity v akademickom roku 1856/1857 na základe materinského jazyka, 536 tvorili nemeckojazyční Rakúšania, 301 Česi, 136 Juhoslovania, 87 Maďari, 56 Poliaci, 47 Taliani a 33 Židia. Po absolvovaní univerzity v roku 1859 pracoval Plachky ako advokátsky koncipient zrejme u advokáta Carla Ptaczeka (1819–1889) v juhomoravských Boskoviciach.

Kapitola „Príchod do Hraníc a etablovanie v meste v rokoch 1868–1890“ mapuje Plachkého život po jeho menovaní advokátom v Hraniciach ministerstvom spravodlivosti i následnom zložení advokátskej prisahy na c. k. Vrchnom krajinskom súde v Brne v roku 1868. Vlastnú kanceláriu si otvoril po uvoľnení postu advokáta v Hraniciach Augustom Weeberom (1826–1895), ktorý sa odsťahoval do Olomouca. V tomto období mali Hranice asi 6 300 obyvateľov väčšinou českej národnosti a známe boli predovšetkým tamojším umiestnením vojenských škôl. Aj keď sa Plachky neúspešne uchádzal dva krát i o miesto notára, etabloval sa predovšetkým ako advokát, ktorého koncipientmi boli Josef Lederer, Ignaz Stiebry, Leopold Schüller a jeho budúci zať židovskej viery Max Mandl. V meste sa pritom zapojil tiež do činnosti viacerých spolkov a združení vrátane hasičského zboru, ktorému napokon aj velil a Mužského speváckeho spolku, kde prevzal následne funkciu predsedu. Významnejšia bola jeho politická činnosť, už v roku 1870 bol zvolený za člena obecného výboru a od roku 1886 zastával post vicestarostu mesta.

Nasledujúca kapitola „Na vrchole – starostom Hraníc a krajinským poslancom“ je venovaná najplodnejšiemu obdobiu života Fritza Plachkého, ktorý bol do najvyššej funkcie v meste zvolený po voľbách z roku 1890 a potom tiež v rokoch 1894 a 1898. Česká opozícia v mestskom zastupiteľstve i medzi obyvateľstvom samotných Hraníc mu vyčítala predovšetkým okázalú podporu nemeckého jazyka i kultúry. Viedol ju pritom nástupca Eduarda Kallusa v miestnej advokátskej kancelárii František Šromota (1853–1912), ktorý ako rodák z Penčic pri Přerove absolvoval olomoucké Slovanské gymnázium aj právnickú fakultu pražskej univerzity. Profesne pôsobil ako advokátsky koncipient v Olomouci u advokáta Jana Žáčka (1849–1934), odtiaľ sa však v roku 1888 presťahoval do Hraníc, kde sa zosobášil s Máriou Annou Šindlerovou (1855–1918). Kritici z radov miestnej českej populácie vyčítali Plachkému takisto menovanie viacerých čestných občanov mesta z radov jemu naklonených osôb bez väzieb na Hranice, ktorí tak získali volebné právo. Na druhej strane je však nesporný významný podiel Fritza Plachkeho na enormnej investičnej a stavebnej činnosti v Hraniciach ako napr. výstavbe nového areálu všeobecnej nemocnice či školských budov vrátane arboréta a areálu lesníckej školy, sporiteľne, plynárne, plavárne, vodovodnej siete či kanalizácie. Za zásluhy na modernizácii mesta, pri ktorých mu jeho oponenti zdôrazňovali zadĺženie Hraníc, bol Plachkému v roku 1895 udelený Rytiersky kríž Radu Františka Jozefa I. Získal aj čestné občianstvo neďalekého Lipníka nad Bečvou a hranickej židovskej politickej obce, pre podporu Židov bol dokonca označovaný za židovsko-liberálneho poslanca (*Judenliberaler Abgeordneter*). Plachky sa však podľa autora identifikoval ako rakúsky lokálpatriot, nie ako nemecký nacionalista. V roku 1899 bol za okrskok Hranice-Lipník nad Bečvou-Potštát zvolený za poslanca krajinského snemu Moravského markgrófstva, toto víťazstvo zopakoval ako člen klubu nemeckých liberálov

aj v roku 1902. V kresle krajinárskeho poslanca ho v roku 1906 vystriedal František Šromota, ktorý ho nahradil už v roku 1903 na poste starostu Hraníc ako prvý Čech. Neúspešná bola snaha Fritza Plachkého z roku 1899 získať vo voľbách mandát člena Poslaneckej snemovne Ríšskej rady vo Viedni, kde boli jeho protikandidátmi František Šromota a víťaz volieb viedenský advokát pochádzajúci z Moravskej Třebovej Karl Fochler (1864–1914). V roku 1902 Plachkého obvinila nemajetná, krivajúca a hluchá Marie Brumková (nar. 1842) z toho, že ju v rokoch 1887 až 1900 telesne zneužíval a uvrhol do chudoby, čo sa v následnom súdnom konaní nepreukázalo.

Predmetom predposlednej kapitoly „Ústup zo scény – olomoucké intermezzo a viedenský epilóg (1904–1928)“ je záver profesného aj osobného života Fritza Plachkého, ktorý sa odohrával už mimo Hraníc ako miesta jeho najexponovanejšieho pôsobenia. V roku 1904 presídlil do Olomouca, kde spolu s kolegom Maxom Hochwaldom prevádzkoval po Karlovi Schrötterovi uvoľnenú advokátsku kanceláriu. V roku 1910 sa dal vymazať zo zoznamu advokátov a kanceláriu vzhľadom na svoje presťahovanie sa do Viedne prenechal práve M. Hochwaldovi. Vzhľadom na zlú hospodársku situáciu v rakúskej metropole po skončení prvej svetovej vojny požiadal v roku 1922 o finančnú pomoc moravskú advokátsku komoru, ktorá mu vyhovelá na rozdiel od mestského zastupiteľstva Hraníc, kam v tomto roku zaslal obdobnú žiadosť. Fritz Plachky zomrel vo vysokom veku 19. februára 1928 v metropole bývalého Rakúsko-uhorského mocnárstva.

V záverečnej kapitole „Osobný a rodinný život“ má čitateľ možnosť oboznámiť sa s krátkym životopisom Plachkého manželky Blandine Josephe Theresii Stephane, rodenej Stribelovej (1830–1928) pochádzajúcej z Viedne a venujúcej sa pôvodne hereckému povolaniu. Svadbu mali v roku 1869 v Bystřici pod Hostýnem, pričom ako bezdetní manželia si adoptovali Mariu Lehnerovú narodenú v roku 1871. Ich adoptívna dcéra sa v roku 1892 vydala za absolventa práv univerzity vo Viedni a od roku 1890 viedenského advokáta Maxa Mandla (nar. 1863) pochádzajúceho z Kyjova. Mandl pôsobil aj ako docent lesníckej školy v Hraniciach, pričom v manželstve s Mariou sa im narodili v roku 1893 syn Friedrich a o 3 roky neskôr syn Rudolf. S Moravou sú späté aj osudy súrodencov Fritza Plachkého, z jeho 4 bratov (Rudolf, Karl, Theodor, Gustav) všetci čas svojho života spojili s moravskou metropolou Brnom.

V „Závěre“ autor poznamenáva, že Fritz Plachky patrí k mnohým nemeckojazyčným Rakúšanom z čias habsburskej monarchie, ktorí sú napriek výraznému politickému sa exponovaniu na území dnešnej Českej republiky historiografiou opomínaní. Po prečítaní predkladanej monografie je vhodné poznamenať, že u Plachkého je to s ohľadom na všetko, čo pre mesto Hranice v čase jeho enormného rozmachu v závere XIX. storočia vykonal, nezaslúžené. Už v období jeho výkonu starostovskej funkcie názory na neho oscilovali medzi glorifikáciou zo strany miestnych Nemcov a dehonestovaním príslušníkmi českej majority. Plachky bol však predovšetkým človekom z mäsa a kostí, na základe autorovej charakteristiky jeho osobnosti ho možno zaradiť k nemeckým liberálom prodynastického zmýšľania. Ak účelom monografie Petra Kadleca nebolo rehabilitovať Fritza Plachkého, ale vyvážiť jeho pokrivený obraz v českej dejinnej spisbe, recenzovaná publikácia ho zjavne naplnila. Autorovi k tomu napomohli okrem dobovej regionálnej tlače tiež bohatá literatúra a archívne pramene svetskej i cirkevnej proveniencie z Českej aj Rakúskej republiky.

Rudolf Manik

DOSTALÍK, P. *Majetková ochrana ženy po smrti manžela v římském právu*

Praha: Leges, 2023, 132 s.

Nová publikace doc. JUDr. Petra Dostalíka, Ph.D., vydaná v roce 2023 v nakladatelství Leges, se zabývá problematikou římského rodinného práva, jmenovitě majetkovou ochranou ženy po smrti manžela, přičemž se snaží ukázat na skutečnost, že římské manželské právo majetkové, na rozdíl od římského rodinného práva, je možné použít jako vzor pro moderní právní úpravu.

Kniha je rozčleněna do tří kapitol. První velká kapitola následující po úvodu nazvaná *Manželské majetkové právo* je uvedena krátkou charakteristikou základních rysů římského manželství, po níž následuje první podkapitola *Zánik římského manželství pojednávající o jednotlivých způsobech zániku manželství*. Navazující podkapitola *Majetkové vztahy mezi manžely po zániku manželství* komplexně rozebírá právní úpravu věna od pojmu a účelu věna, až po jeho faktické vrácení.

Ve druhé kapitole *Darování* se autor v úvodu zabývá instituty *donatio ante nuptias* a *donatio propter nuptias* a pokračuje výkladem darování mezi manžely a jeho zákazem.

Závěrečná a nejrozsáhlejší kapitola nazvaná *Dědění* se dále dělí na čtyři podkapitoly. V první podkapitole se autor věnuje institutu darování pro případ smrti, následuje výklad odkazu, nároků manželky z titulu dědictví a celou třetí kapitolu uzavírá podkapitola věnovaná dědictví po matce, respektive vzájemným dědickým vztahům mezi matkou a dětmi.

Knihu uzavírá resumé, ve kterém se autor vyjadřuje k výběru tématu a metod, kterými přistupuje ke svému výkladu.

V úvodu autor vyjadřuje naději, že podrobný rozbor výše uvedených institutů majetkového manželského práva se zaměřením na ochranu manželky po smrti manžela, může sloužit jako vzor pro řešení problematických případů současné právní úpravy. Při čtení knihy jsem tuto ambici autora měla neustále na paměti, což zajisté ovlivnilo můj pohled na celou knihu. V prvé řadě si nelze nevsimnout odlišného přístupu k výkladu v jednotlivých kapitolách, zejména postupného úbytku citací a překladů jednotlivých fragmentů. Zatímco o první kapitole by se s nadsázkou dalo říct, že obsahuje z větší části právě fragmenty a autorovy překlady těchto fragmentů, třetí kapitola, zabývající se děděním, obsahuje minimum citací fragmentů a naopak představuje systematický výklad podložený množstvím pramenů a literatury.

Stejně tak je nutno zmínit odlišnost autorova přístupu k výběru fragmentů v jednotlivých kapitolách. V první kapitole autor cituje množství fragmentů, ke kterým následně poskytuje autorský překlad, hlubší výklad jednotlivých fragmentů a vztahů mezi nimi však ponechává na čtenáři. V průběhu pojednání autor k jednotlivým fragmentům a jejich

překladům přidává vlastní výklad a upozorňuje na souvislosti mezi uváděnými fragmenty a řešenými problémy. Toto kulminuje v poslední kapitole *Dědění*, ve které převažuje autorův text doplněný pouze několika fragmenty (včetně jejich překladu).

Ačkoliv jsou vybrané citace fragmentů velice zajímavé a je nutné ocenit autorův překlad, s ohledem na sestupnou tendenci četnosti těchto citací a přibývajícím množstvím vlastního textu a odlišným přístupem k výkladu se nemůžu zbavit dojmu, že autor chtěl první dvě kapitoly co nejrychleji přelést, a dostat se tak ke kapitole třetí, tj. poslední a nejrozsáhlejší kapitole, která je svým tématem, dle mého názoru, pro širokou veřejnost nejzajímavější. Je zjevné, že pokud by autor postupoval jednotným stylem, a počty citací fragmentů by v poměru k textu zachoval, jednalo by se o mnohem rozsáhlejší publikaci, která by již nemusela odpovídat autorově představě o užítí knihy pro řešení současných složitých případů. Jak již jsem ale uvedla, jedná se můj dojem, kterému jsem se při čtení knihy neubránila.

I když je kniha svou délkou kratší, obsahuje, zejména ve třetí kapitole, ucelený výklad dané problematiky. O to více bych ocenila, kdyby za každou kapitolou autor zařadil určitý závěr, ve kterém by nejen shrnul to nejpodstatnější, ale zároveň by na příkladu ukázal, zda je možné aplikovat řešená římskoprávní pravidla na současnou právní problematiku.

Mám-li shrnout dojmy z této knihy, jsou v celku pozitivní. Témata zabývající se postavením ženy v římské společnosti, ať již z pohledu majetkové ochrany či jakéhokoli jiného, jsou pro mě vždy zajímavá a neubráním se myšlenkám o postavení žen tehdy a dnes.

Ponechám na každém čtenáři, zda pro něj kniha bude nápomocná při řešení současných právních problémů, neboť se jedná o knihu, na kterou je možné nahlížet z více úhlů. Pro mě osobně se nejedná o knihu, ke které bych sáhla při řešení složitého problému z praxe, nicméně zcela určitě je pro mě dalším zdrojem pro kvalifikované zamyšlení se na téma postavení ženy v římské společnosti, rozsahu jejích práv a srovnáním s postavením moderní ženy ve střední Evropě. I přes výše uvedené výtky, je možné knihu doporučit, a to zejména široké veřejnosti zabývající se o dědické právo.

Adéla Brtková

doi: 10.14712/2464689X.2025.10

ROUSSEAU, J. J. *Návrh korsické ústavy*

Praha: Karolinum 2024, 116 s.

Význam díla Jeana-Jacquesa Rousseaua nejen pro evropské politické a právní myšlení není jistě třeba obšírně připomínat. Jeho základní kontury jsou jasné a nesporné. O to více je pak ale záslužnější, když se k tomuto přidají i méně známé náčrty, které pomohou onen hlavní obrys zpřesnit a doplnit, a především pak i zasadit do celkového dobového kontextu. A právě takovou prací je i jeho spis „Návrh korsické ústavy“, jenž nedávno vyšel v nakladatelství Karolinum v rámci jeho ediční řady „Dějiny politické filozofie“. Z francouzského originálu „Projet de constitution pour la Corse“ jej pak do češtiny přeložila a také rozsáhlou úvodní studií jakož i poznámkovým aparátem opatřila Hana Fořtová. Konečně dlužno dodat, že tento počín je o to záslužnější, že se jedná o překlad první, který tak logicky premiérově umožňuje i širší české veřejnosti bližší seznámení se s tímto dílem.

Ono samotné pak má ovšem jen ráz nedokončeného fragmentu, který byl ve Francii poprvé vydán až roku 1861, tedy dlouho po smrti svého autora. Přesto je i v této podobě cenným pramenem poznání jeho myšlení v době, kdy už měl za sebou vydání svých nejdůležitějších děl (zejména tak slavné „Společenské smlouvy“). Konkrétně totiž Rousseau na návrhu korsické ústavy pracoval v letech 1764–1765, tedy v době, kdy je jeho osobní situace po vydání zatykače krajně nesnadná, a on sám se musí přesouvat z místa na místo, dokud příčiněním D. Humea nenachází bezpečnější azyl v Anglii.

Jedná se přitom „o práci na zakázku“, neboť podnět na sepsání návrhu ústavy vychází přímo od Korsičanů (konkrétně od M. Buttafoca), přičemž ovšem politická situace činí možnost jeho realizace už záhy bezpředmětnou, to, když po jejich vojenské porážce u Ponte Novu roku 1769 dochází k definitivnímu ovládnutí ostrova Francií.

Problematický je přitom ovšem už název díla (sám Rousseau jej pracovně označoval jako „Korsické záležitosti“), neboť velmi by se mýlil ten, kdo by z něj snad vyvozoval, že se po otevření knihy před ním objeví jakési již do článků konkrétní právní úpravy rozvržené znění ústavního textu.

O nic takového se zde však nejedná. Před čtenářem se naopak objevuje ze všeho nejvíce „esejistický útvar“, v němž autor rozebírá jak konkrétní politickou situaci Korsiky, tak se i obecněji zamýšlí nad faktory, jež vedou v lidském společenství v závislosti na okolnostech k nastavení správné vlády. Je přitom zajímavé, že i když jsou jeho názory často vnímány jako určitý protiklad Montesquieuho pohledu na tvorbu zákonodárství (sám spíše upřednostňoval poněkud abstraktní stanovení principů „politického práva“), v případě návrhu korsického nastavení ústavnosti (podobně jako ostatně i v případě „Úvah o polské vládě“ z roku 1771) vychází právě poměrně důsledně z místních podmínek jako podstatného faktoru její výsledné podoby.

Jak již naznačeno výše, klíčem pro uchopení celého spisu je – dle mého osobního soudu – skvělá studie Hany Fořtové, která čtenáře na následné studium samotného Rousseauova díla ve všech myslitelných aspektech velmi zdařile připravuje. A i proto je se u ní nutno podrobněji zastavit. Nejprve nás tak autorka seznamuje s významem a zejména genezí vzniku Rousseauova spisu. V této souvislosti se tak i sama odvolává na editory francouzského kritického vydání spisu o Korsice, kteří v něm vidí dvojí základní přínos: „prvním je prohloubení a projasnění Rousseauových náhledů na ekonomiku a správu veřejných financí v souvislosti s jeho úvahami o roli šlechty na ostrově, druhou je reflexe nad možnostmi demokracie, nad možným ztotožněním vladaře a suveréna realizovaným zde na příkladu Korsiky. Rousseau se totiž obrací na korsický národ jakožto na vladaře a navrhuje pro Korsiku republikánské zřízení s demokratickou vládou promíšenou s aristokratickými prvky“ (s. 11).

Tento citát pak lze skutečně i dle recenzentova úsudku považovat za vlastní vyjádření jádra sdělení, proč je i dnes zajímavé tento spis číst. Pokud se pak okolností vzniku spisu dotýká, Fořtová připomíná dlouhou tradici korsického boje za získání nezávislosti na janovské republice, jenž poněkud paradoxně nakonec vyústí (jak již ostatně i výše zmíněno) „k definitivní ztrátě nezávislosti ostrova jeho připojením k Francii“. V případě samotného Janova pak měly být opakující se „korsické revoluce“ 19. století vedeny spíše politickými požadavky na zastoupení ostrovanů v rámci janovské republiky než souběžně rostoucím daňovým zatížením. To pak ovšem ale i bylo záminkou ke vzpourám, podobně jako i zákaz nošení palných zbraní na ostrově z roku 1711.

Jistým úspěchem je pak v tomto kontextu rok 1755, kdy zde dochází k vyhlášení vlastní republikánské ústavy, jež ve svých klíkových institucích odrážela ideál polybiiovské smíšené ústavy. O její novou verzi je pak požádán právě Rousseau, přičemž ovšem uzavření versailleské smlouvy mezi Janovem a Francií roku 1768 zpečetěné následnou již zmiňovanou vojenskou porážkou odbojných Korsičanů znamená zmaření všech nadějí na realizaci korsické nezávislosti, a tak i uvedení ústavy založené na Rousseauově návrhu v život.

Ten sám v něm pak poměrně lichotivě hovoří o Korsičanech, jako „o lidu vhodném pro zákonodárství“, což opírá zejména o jejich konkrétní historickou situaci, z níž plynou i jejich ctnosti a možnosti. Mezi nimi pak vyniká zejména fakt „soběstačnosti“ související s orientací místní ekonomiky především na zemědělskou činnost, jež je pro Rousseaua vždy daleko větší zárukou celkového zdravého duchu národa než obchod mající své sídlo ve městech, jež tak časem i nevyhnutelně proměňuje v sídla úpadku a neřesti. V této souvislosti se ostatně často vrací i k „švýcarskému modelu“, kdy ovšem již i hovoří o jeho současném úpadku právě proto, že Švýcaři pozvolna opustili ideu vlastní soběstačnosti. V této souvislosti tak zmiňuje i ctnost „prostřednosti“ či možná lépe „uměřenosti“ („médiocrité“), jež má být republikánskému modelu vlastní. V této souvislosti se pak nepřekvapivě dostává i ke vzorům majícím svůj původ v antice, kdy kromě „mýtu Sparty“ kladně vyzvedává zejména údobí republikánského Říma.

Skutečně pak toto vše zaznívá i ve vlastním Rousseauově textu, když třeba hovoří o tom, co má být „základem zákonodárství Korsičanů“: „Využít vlastního lidu a vlastní země, pěstovat a soustředit co možná vlastní síly, opírat se pouze o ně a nepomýšlet na cizí mocnosti, jako kdyby tu ani žádná mocnost neexistovala“ (s. 55). Dále se obsáhle zabývá v rámci nejlepšího nastavení ekonomiky i daňovou problematikou, přičemž z hlediska

konstituování „lidu-suveréna“ je pro něj důležitá i úloha šlechty, kterou odmítá v její dědičné podobě, a naopak vítá v pozici těch nejlepších správců zájmů lidu.

Při hodnocení Rousseauova spisu však nemůže na druhé straně uniknout ani jeho „technokraticky-inženýrská poloha“, kdy možnost ustanovit ostrovu státní uspořádání jej vede i k myšlence „formování národu pro vládu“. Zde tedy autor nezaměnitelně vystupuje v roli „osvícenského vychovatele“, jenž chce vést „svěřený lid“ ke ctnostem bez ohledu na konstanty lidské přirozenosti, kdy dnešní čtenář poučený totalitními utopiemi 20. století žel příliš dobře ví, kam až může takový požadavek na upřednostnění obecného zájmu nad osobním vést. To je pak dobře patrné zejména v závěrečné části vydaného spisu nazvané „Fragmenty“, kde už se nejedná o esejistický text, ale o konkrétní navrhovanou právní úpravu, jež je tu striktně moralistická, tu však i kasuisticky úsměvná – viz třeba „Na ostrově nebude žádný kočár a církevní činitelé a ženy budou moci používat dvoukolák. Avšak lidé laického stavu, ať již jakéhokoli postavení, budou moci cestovat pouze pěšky nebo na koni, ledaže by byli zmrzačení nebo těžce nemocní“ (s. 96).

Inu, dostanete-li podnět zavést kdesi „své vlastní zákonodárství“, pak jsou možnosti jistě neomezené.

Radim Seltenreich

doi: 10.14712/2464689X.2025.11

Zpráva z mezinárodní konference „60 let od přijetí československého občanského zákoníku 1964 v historickoprávní perspektivě“

Ve dnech 24. a 25. září se na půdě Právnické fakulty Univerzity Karlovy uskutečnila mezinárodní konference nazvaná „60 let od přijetí československého občanského zákoníku 1964 v historickoprávní perspektivě“ pořádaná u příležitosti výročí přijetí zmíněného pozoruhodného civilistického předpisu. Konferenci pořádala Katedra právních dějin Univerzity Karlovy pod záštitou svého vedoucího a prorektora, profesora Jana Kuklíka, a za podpory programu Cooperatio Law. Během dvou konferenčních dnů se vystřídaly téměř dvě desítky domácích i zahraničních řečníků, kteří ve třech tematických sekcích rozdělených do šesti konferenčních bloků představili vybrané aspekty zkoumaného zákona, ale i koncepční pohled na systematiku a vývoj soukromého práva v Československu i středoevropském prostoru.

Konference byla zahájena úvodním slovem a zdravicí Jana Kuklíka, v rámci které přivítal přítomné účastníky a zamyslel se nad významem zkoumaného předpisu pro vývoj občanského práva v Československu a později i v samostatné České republice i nad společenskými a politickými důvody, které vedly k přijetí tohoto poměrně nestandardního a v rámci civilistické tradice unikátního předpisu. Na toto zahájení plynule navázal první konferenční blok zabývající se občanským zákoníkem 1964 v historickém kontextu.

Na své úvodní vystoupení plynule navázal Jan Kuklík prvním příspěvkem v tomto bloku zaměřeném na vývoj pojetí vlastnictví v občanském zákoníku. Přednášející ve svém vystoupení jasně na institutu vlastnictví demonstroval rozdíly mezi legislativním textem a skutečným životem dané úpravy v každodenní praxi. Tento rozpor byl zdůrazněn i ve značné části příspěvků dalších řečníků. Druhým vystupujícím v úvodním bloku byl profesor Martin Löhnig z Univerzity v Řezně, který se věnoval ohlasům na československý občanský zákoník v dobové západoevropské odborné literatuře. I přes poměrně omezený počet zmínek o zkoumaném předpisu v této literatuře rozebral řečník hned několik příspěvků, které se československému předpisu věnovaly a zdařile demonstroval rozdíly v názorech zahraničních autorů a autorů československých, kteří v zahraničí publikovali. Poslední příspěvek ranního bloku přednesl profesor Maciej Jońca z Univerzity v Lodži. Věnoval se v něm úpravě vlastnického práva v Polsku v turbulentní době ohraničené léty 1944 a 1964. Profesor Jońca akcentoval nestabilitu a časté změny ve sledovaném období a připomněl i dobu faktického právního bezčasu a určité anarchie v letech 1944–1948. Po posledním příspěvku následovala diskuze zaměřená zejména na podobnosti a rozdíly ve vývoji občanského práva v Československu a v Polsku.

Po krátké přestávce na kávu otevřel druhý blok prvního dne konference profesor Piotr Fiedorczyk z Univerzity v Bělostoku (Białystok) s příspěvkem, který se soustředil na

otázky spojené se vzájemnou participací československých a polských kolegů na tvorbě soukromoprávních předpisů v době komunistické vlády. Profesor Fiedorczyk problematiku představil na příkladu dotazníkového šetření, které bylo v Polsku prováděno v souvislosti s přijímanou úpravou rodinného práva. Přednášející upozornil na určitou nereprezentativnost těchto šetření, jakož i na další problematické aspekty v podobě nereflexování některých nevhodících se odpovědí. Poslední dopolední příspěvek přednesla docentka Kamila Staudigl-Ciechowicz z Vídeňské univerzity. Jeho tématem byla komparace dějinného vývoje institutu povinného dílu a dalších majetkových práv manželky či manžela zesnulého vůči vybavení společné domácnosti. Docentka Staudigl-Ciechowicz porovnávala vývoj v Německu, Polsku, Československu a Rakousku v delším časovém horizontu a na zvolené problematice zdařile demonstrovala koncepční rozdíly v přístupu k právní úpravě v jednotlivých zemích. Po obou příspěvcích následovala diskuze, jejímž hlavním tématem byla otázka vzájemného ovlivňování právních řádů jednotlivých středoevropských zemí v první a druhé polovině 20. století.

Třetí blok konference zahájila profesorka Irena Pelikánová příspěvkem, který se zabýval nejprve významem kodifikací obecně, poté významem kodifikace z roku 1964 zvlášť. Zdůraznila to, že se jednalo o kodifikaci přijatou v období stabilizace socialistického režimu, která na jedné straně postrádala rys provizornosti, na druhé straně byla výsledkem pokusu o nové řešení právního systému sloužícímu novému politickému uspořádání. Dále se věnovala profesorka Pelikánová podrobněji zkoumání kontextu doby, jazyku a pojmům nového kodexu, který provedl zásadní zkrácení a zjednodušení úpravy, opustil mnohé tradiční instituce, které se autorům zdály přežitě a zbytečné. Nová úprava byla postavena na principu jednoty moci a vlastnictví což vedlo k tomu, že postavení socialistického vlastnictví bylo privilegované a postavení občana bylo pouze v kategorii jako spotřebitele a zaměstnance. Podnikání jednotlivců bylo vyloučeno, a tudíž je ani občanský zákoník neupravoval. V závěru vystoupení zdůraznila, že historický odstup od kodifikace dnes dovoluje objektivní a všestranné zhodnocení tohoto zákoníku i prostředí, v němž působil.

Profesor Michal Skřejpek (Právnická fakulta UK) se věnoval fenoménu dobrých mravů v občanských zákonících, které byly platné na našem území, počínaje dílem Brikcího z Licska, Koldínovým zákoníkem, ABGB, až po zákoníky 20. století, včetně občanského zákoníku z roku 1964. Zaměřil se zejména na proměny tohoto institutu a jeho pojetí v dobovém kontextu. Kromě toho se rovněž zabýval jeho římskoprávními kořeny a spojitostí se zvyky předků (*mores maiorum*).

Jako další přednášející vystoupil profesor Tomáš Gábriš (Právnická fakulta v Tnávě), který vytvořil příspěvek spolu s profesorkou Miriam Laclavíkovou z téže fakulty. Tito právní historici ve svém příspěvku zkoumali pravidla socialistického soužití jako hranice autonomie vůle ve sledované kodifikaci. Tato pravidla pak následně srovnávali s dobrými mravy, s tím, že tento pojem byl v dané kodifikaci nahrazen právě pojmem „pravidla socialistického soužití“ stejně jako v dokumentech a programech KSČ. Autoři poukázali na kogentnost textace právní úpravy, která neumožňovala vstupovat do právních vztahů, které by této koncepci odporovaly. Tomáš Gábriš zdůraznil, že v právní teorii se dokonce uvažovalo o tom, že by mohly mít význam samostatného pramene práva. Tato úvaha se nakonec neprosadila.

Na jeho vystoupení navázal profesor Petr Bělovský (Právnická fakulta UK), který se zaměřil na soukromoprávní aspekty OZ 1964, přičemž zdůraznil, že tato kodifikace patří

mezi nejradikálněji pojaté občanské zákoníky světa. Jeho celkový charakter předurčovala politická objednávka a podřízenost ideologické i právní doktríně SSSR (kterou někdy dokonce přesahovala) na úkor specifik a tradic československé právní kultury. Obsahoval mnoho experimentálních institutů a norem (např. služby, osobní užívání ad.), které se v praxi neosvědčily a vedly postupně k šedé ekonomice. Zdůraznil dále, že o jeho koncepci vedli na stránkách dobových právních časopisů polemickou diskusi mj. Zdeněk Kratochvíl a Viktor Knapp. Programově zákoník odmítal rovnost subjektů, což se promítalo mj. do kritérií ochrany majetku, která vycházela ze způsobu jeho nabytí, stejně jako z charakteru věci (např. výrobní prostředky). Zákon byl cíleně koncipován k potlačení tzv. soukromého vlastnictví. Profesor Bělovský zdůraznil, že navzdory novelizaci po roce 1989 přetrvával i nadále duch toho zákona, jenž zanechal stopy na právním myšlení českých právníků, které se projevují ještě po 10 letech od konce jeho účinnosti.

Čtvrtý blok, zahájil doktor Jan Šejd (Právnická fakulta UK), který věnoval svůj příspěvek tématice neplatnosti právního jednání (úkonu) v kodifikaci občanského práva z roku 1964, a to v historickém, ale i komparačním pohledu, s určitým zaměřením na terminologii. V tomto smyslu nastínil problematiku neplatnosti v římském právu a následně odraz tohoto základu do právního řádu Francie a Itálie, a to v časovém obraze 60. let XX. století, tedy ve stejné době, kdy byl tvořen občanský zákoník v Československu. Ve svém vystoupení se doktor Šejdl snažil nastínit kontext a případně i paralely v otázkách neplatnosti mezi československým občanským právem a jeho vědou a vybranými západními právními řády. Dalším přednášejícím byl docent Pavel Mates z Vysoké školy finanční a správní, který se zaměřil na vývoj práva na soukromí v občanském zákoníku z roku 1964. Zdůraznil, že právo na soukromí, dnes řazené mezi základní práva a svobody, nebylo v našem občanském zákoníku až do roku 1991 chráněno. Dovozováno bylo sice v obecné rovině v literatuře, nicméně v období tzv. normalizace nebylo toto právo, jeho garance na pořadu dne, byť právě v této době se lidé uchýlovali do soukromí svých rekreačních objektů, kde mimo jiné rozvíjeli neformální vztahy. Zlom nastal po roce 1989, kdy bylo toto právo výslovně zakotveno v Listině základních práv a svobod a v roce 1991 také v § 11 občanského zákoníku. Posledním referujícím tohoto dne byl docent Jaromír Tauchen z brněnské Masarykovy univerzity, který se zaměřil na odvětví občanského práva jako pedagogické disciplíny na Právnické fakultě v Brně v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století. Zároveň docent Tauchen přiblížil jednotlivé osobnosti, které občanské právo hmotné na brněnské právnické fakultě vyučovaly, a které tento obor rozvíjely i vědecky.

Jednání druhého konferenčního dne zahájil docent Jiří Šouša z Právnické fakulty Univerzity Karlovy s příspěvkem nazvaným „Vybrané otázky právních úkonů dle části V. občanského zákoníku 1964“. V rámci svého vystoupení se zaměřil zejména na otázku občanské výpomoci, přičemž tento fenomén zkoumal v teorii i v aplikační praxi soudních orgánů. V příspěvku popsal rozdíly mezi legislativním textem a reálnou praxí a zaměřil se i na mezinárodní srovnání daného institutu. Jako druhý v daném bloku vystoupil doktor Lukáš Blažek z Právnické fakulty Univerzity Karlovy, který se věnoval převážně přípravné fázi nového občanskoprávního předpisu, přičemž se zaměřoval na koncepční změny v závazkovém právu. V návaznosti na některé předešlé řečníky zdůraznil nesystémovost a trend zjednodušování, který se v občanském zákoníku 1964 projevoval. S odkazem na svůj archivní výzkum znovu otevřel otázku autorství některých spornějších částí diskutované právní úpravy. Ranní blok druhého dne uzavřela doktorka Petra Skřejpková

z Právnické fakulty Univerzity Karlovy s příspěvkem, ve kterém se věnovala životu a dílu Anatolije Vasiljeviče Venediktova, předního sovětského autora, jehož dílo Státní socialistické vlastnictví významně ovlivnilo civilistiku v celém Východním bloku. Přednášející kriticky zhodnotila některé koncepční slabiny Venediktova díla a na praktických příkladech demonstrovala jeho vliv na československé zákonodárství. Otázky, které následně padly v diskuzi, se dotýkaly všech třech prezentovaných témat.

V posledním bloku konference nejprve vystoupil doktor Petr Čechák z Vysoké školy finanční a správní s příspěvkem nazvaným „Ideologická predestinace obsahu a reálné fungování občanského zákoníku z roku 1964“. Ve svém vystoupení navázal na řečníky z předešlého dne a věnoval se otázce širší koncepce zkoumaného občanskoprávního předpisu. Zdůraznil nutnost posuzování některých východisek v dobovém kontextu a načrtl některé možné alternativní závěry týkající se celkové koncepce bývalého občanského kodexu. Jako druhý vystoupil Jan Beránek z Právnické fakulty Univerzity Karlovy, který ve svém příspěvku demonstroval místy nenaplněné ambice tvůrců občanského zákoníku na příkladu v praxi nevyužívaného a v mezinárodním srovnání unikátního institutu odpovědnosti za nesplnění povinnosti k odvrácení škody. Se třetím příspěvkem v bloku vystoupila doktorka Alexandra Letková z Právnické fakulty Univerzity Palackého. Ve svém vystoupení se věnovala zásadám výstavby a zákonným specifikacím rodinných domů. Na konkrétních příkladech pak zdařile demonstrovala, že i při povolování staveb a realizaci výstavby se projevovaly ideologické zásady obsažené v občanském zákoníku. Celou konferenci pak uzavřela doktorka Tereza Blažková z Právnické fakulty Univerzity Karlovy, která prezentovala příspěvek nazvaný „Vybrané poznámky z dědického práva občanského zákoníku 1964“, který vytvořila s kolegyní magistrou Marií Sádlovou z téže fakulty. Doktorka Blažková poutavým způsobem seznámila posluchače s některými specifickými a spornými aspekty, které do dědického práva spolu s novým předpisem pronikly a na příkladu konkrétních současných notářských řízení více než zdařile demonstrovala, že ustanovení občanského zákoníku 1964 mají velký význam i pro aktuální právo a jejich zkoumání není relevantní pouze pro právní historii.

Celá konference se nesla v přátelské a tvůrčí atmosféře, o čemž svědčí i podnětné diskuze probíhající po jednotlivých blocích i během pauz na občerstvení. Prezentované poznatky z výzkumů významným způsobem obohatily debatu o historickém, ale i současném vývoji občanského práva a posloužily jako inspirační zdroj pro budoucí bádání v této oblasti.

Jan Beránek, Petra Skřejpková

doi: 10.14712/2464689X.2025.12

Zpráva z druhého ročníku mezinárodní konference „International Legal History Meeting of PhD Students“¹

Na počátku nového akademického roku 2024/2025 ve dnech 11. a 12. září se na Právnické fakultě Masarykovy univerzity konal druhý ročník mezinárodní konference s názvem „International Legal History Meeting of PhD Students“, který organizovala zdejší katedra dějin státu a práva. Jejím hlavním účelem bylo vytvořit platformu pro setkání doktorandů a postdoktorandů z oborů dějin státu a práva a římského práva z celé Evropy. Cílem setkání bylo představit dosavadní výsledky disertačních výzkumů, vyměnit si zkušenosti z doktorského studia a akademického života a odborně diskutovat o prezentovaných tématech. Účastníci tak měli příležitost seznámit se s kolegy z rakouských, maďarských, slovenských, polských, bulharských, rumunských a českých právnických fakult, což umožnilo rozvoj odborné spolupráce a navázání mezinárodních vztahů.

Brněnská konference byla zahájena úvodním proslovem vedoucího katedry dějin státu a práva, Jaromíra Tauchena, který všechny účastníky srdečně přivítal a popřál jim, aby jejich čas strávený v Brně byl ve všech směrech obohacující. Po celou dobu konference byl hlavním moderátorem David Kolumber, který se navíc ujal role průvodce po historickém centru Brna.

Konference byla rozdělena do několika tematických sekcí, vždy po dvou v jednom jednacím dni. První část se nesla v duchu římské a klasické právní tradice. Prvním vystupujícím této sekce byl Michael Binder z Vídeňské univerzity, který se ve svém příspěvku zaměřil na srovnání předčasného splacení dluhu podle ABGB a římského práva. Následoval Mateusz Ulanowicz z Univerzity v polském Białystoku, který ve své prezentaci přiblížil výjimečnou situaci implementace francouzského občanského práva v Polsku v 19. století. Třetí vystoupila Lenka Skoupá z Univerzity Karlovy, která posluchačům představila svůj disertační výzkum o Justiniánských Institucích zabývajících se právní nezpůsobilostí. Po ní předstoupil Václav Dvorský z téže univerzity, jenž se ve svém příspěvku věnoval úrokům z prodlení u úschovy v římském právu. Poslední příspěvek této sekce přednesl Radosław Miśkiewicz z Varšavské univerzity, který seznámil účastníky s problematikou neplatnosti práva v právním systému klasických Athén v souvislosti s tzv. Diokleovým zákonem.

Po přestávce vystoupila Ivona Encheva z Jihozápadní univerzity Neofit Rilski v bulharském Blagoevgradu s příspěvkem, ve kterém se věnovala problematice námitek v římském právu. Následně promluvil Cristian-Codrin Botu z rumunské Univerzity Babeş-Bolyai,

---

¹ Tento příspěvek vznikl na Masarykově univerzitě v rámci projektu *Aktuální problémy teorie a dějin práva*, číslo MUNI/A/1504/2023, podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytl MŠMT v roce 2024.

kteřý se věnoval historické analýze subjektivních a objektivních teorií výkladu smluv. Poté předstoupil Kacper Żochowski z Varšavské univerzity se svým pohledem na císařské konstituce v peticích z 3. století v Egyptě v době, kdy byl součástí římské říše. Poslední prezentaci před obědem přednesla Zsanett Dorang z Univerzity Gáspára Károliho Reformované církve v Maďarsku v Budapešti, která posluchače seznámila s úpravou souhrnného trestu v Uhersku v 19. století.

Po obědové pauze začala druhá část konference věnovaná komparativní právní historii. Bence Zsolt Kovács z Univerzity Ference Deáka v maďarském Miškovci zahájil tento blok zajímavou přednáškou o otroctví na území dnešního Moldavska a části Rumunska. Následovala Eva Bažantová z Univerzity Karlovy s příspěvkem věnujícím se snahám o změny v majetkových právech vdaných žen v Anglii v druhé polovině 19. století. Třetím prezentujícím byl Benedek Varga, který představil některé aspekty stíhání hospodářských trestných činů v meziválečném Maďarsku se zvláštním zřetelem na podvod spojený s bankrotem. Poté vystoupil Jakub Jankovič z Univerzity Komenského v Bratislavě, který ve svém referátu analyzoval některá nařízení ministra s plnou mocí pro správu Slovenska v po vzniku samostatného československého státu. Následoval Igor Hron z téže univerzity s příspěvkem, ve kterém se zabýval osobností Jana Löwenbacha, právníka a hudebního skladatele, jenž spolupracoval mimo jiné s Leošem Janáčkem. Poslední dva vystupující prvního konferenčního dne byli z hostitelské instituce: Lukáš Maliňák hovořil o kolizním právu, výhradě veřejného pořádku a aplikací norimberských zákonech v britské judikatuře ve 30. letech 20. století a Martina Míková, která krátce přiblížila proces před vojenským soudem s bývalým československým legionářem Rudolfem Zelenkou.

Hlavním tématem druhého dne konference byly právní reformy. Prvním vystupujícím byl Borisz Bendegúz Burger z Katolické univerzity Petera Pázmányho v Budapešti, který představil svůj disertační výzkum věnovaný trestním řízením v Maďarsku po skončení první světové války. Následoval Jakub Novák z Masarykovy univerzity, jehož téma výzkumu představuje soudnictví československých legií v Rusku. Ve svém příspěvku hovořil o roli Radoly Gajdy v tomto specifickém soudním systému. Poté vystoupila Frederika Vešelényiová z Univerzity Komenského v Bratislavě s příspěvkem věnujícím se vývoji sociální péče o děti a mládež mezi lety 1930–1945 v okrese Dolní Kubín. Následně Boglárka Lilla Schlachta z univerzity Gáspára Károliho Reformované církve v Budapešti představila problematiku kárného postihu soudců Královského odvolacího soudu v Budapešti (1936–1950).

Po krátké přestávce pokračovala závěrečná část konference prezentací Zuzany Löbbling z Univerzity Karlovy na téma poválečných restitucí uměleckých děl, konkrétně umělecké sbírky Richarda Morawetze. Následoval Fábián László Horváth z Katolické univerzity Petera Pázmányho v Budapešti, jenž krátce představil soudní praxi lidových soudů v Maďarsku v období těsně po druhé světové válce. Poslední čtyři vystupující byli z Masarykovy univerzity. Prvním z nich byl Jan Kabát, který posluchače seznámil s problematikou tvorby občanských zákoníků v socialistickém Československu a účastí laiků na jejich vypracovávání. Poté Adam Šplíchal, hovořil o právní úpravě kolektivizace v socialistickém Československu. Svůj referát obohatil osobní zkušeností s kolektivizací, která zasáhla jeho rodinu. Třetím vystupujícím byl Milan Dobeš, který představil uplatňování trestného činu hanobení národa, rasy a přesvědčení v socialistickém Československu, s důrazem na hanobení skupiny obyvatel pro jejich příslušnost mezi stoupence socialistického státního

a společenského zřízení. Poslední vystupující byla Petra Zapletalová, která představila část výzkumu své doktorské práce, ve které se věnuje činnosti trestních komisí Národních výborů v Československu za socialismu.

V závěru konference organizátoři poděkovali za dlouhé, veskrze zajímavé a konstruktivní odborné diskuse po skončení každého přednáškového bloku. Tyto produktivní debaty odlišovaly toto setkání od jiných podobných českých konferencí, kde takové diskuse často chybí. Poznatky a připomínky vyslovené ostatními účastníky jistě doktorandky a doktorandi využijí při zpracování svých disertačních prací. Toto mezinárodní doktorandské setkání lze považovat za velmi vydařené, a nezbývá než vyjádřit přání, abychom se i v dalších letech mohli setkávat při prezentaci dílčích výsledků vědecké práce nejmladší generace evropských právních historiků a měli možnost se vzájemně inspirovat a motivovat k další práci.

S psanými příspěvky se bude moci široká veřejnost seznámit v připravovaném konferenčním sborníku, který bude k dispozici jak v tištěné, tak v elektronické podobě na webových stránkách brněnské právnické fakulty. Jeho editory budou opět Jaromír Tau-chen a David Kolumber. Sborník z prvního ročníku této konference s názvem „Edge of Tomorrow: The Next Generation of Legal Historians and Romanists“² dosáhl velkého úspěchu, když byl zařazen do databáze Web of Science. Nezbývá než doufat, že i připravovaný sborník bude do této databáze rovněž zařazen.

Milan Dobeš³

doi: 10.14712/2464689X.2025.13

---

² TAUCHEN, Jaromír a David KOLUMBER (eds.). *Edge of Tomorrow: the Next Generation of Legal Historians and Romanists: Collection of Contributions from the 2022 International Legal History Meeting of PhD Students*. Brno: Masarykova univerzita, 2022, 304 s., ISBN 978-80-280-0155-1 (print), 978-80-280-0156-8 (online, pdf).

³ Mgr. Milan Dobeš, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

Za docentem Ladislavem Soukupem

Jen velmi těžko se píše rozloučení s dlouholetým přítelem a kamarádem. To platí i o odchodu docenta Ladislava Soukupa, který v pondělí 26. srpna 2024 navždy odešel po těžké nemoci. Měl jsem to štěstí, že jsem s ním mohl spolupracovat dlouhá léta, nejprve na katedře právních dějin a posléze na Ústavu právních dějin, který se mnou založil. Měl jsem proto dostatek příležitostí se s ním seznámit, poznat jeho charakter a jeho moravské

kořeny, které si přinesl z rodiny svého otce, sedláka. Bylo na něj vždy spolehnutí a neváhal říci svůj názor i v okamžiku, kdy mu hrozily nepříjemné postihy.

To se skutečně jednou odehrálo u prof. Vaněčka, autoritativního vedoucího, kterého neváhal kritizovat za dvojí publikaci téže studie. Byl jsem tehdy na katedře, když zřejmě rozčilený šéf prohlásil, že Soukupa vyhodí, a žádal, abych s tím vyslovil jako činitel odborů souhlas. Pokud si pamatuji, řekl jsem jen, že ho nepřijímá, a tudíž ho nemůže propustit. Kupodivu to stačilo, aby se šéf stáhl.

Soukupova odborná právněhistorická činnost se od samého počátku soustřeďovala na období první republiky, a to převážně na tiskové právo. Ovšem jeho cesta do právní historie byla složitá – nejprve pracoval ve veřejné správě a v roce 1966 ho prof. Vaněček přijal na katedru právních dějin jako asistenta. Odtud jeho cesta vedla, roku 1974, do tehdejší Vysoké školy SNB, do vedení její katedry právních dějin. Jeho působení a vliv na tamní odborný kolektiv s mimořádnou invencí popsal ve stati věnované jeho 80. narozeninám profesor Ladislav Vojáček.

Po založení Policejní akademie, kde už pro právní dějiny nebylo místo, se vrátil na pražskou právnickou fakultu, učil také na plzeňské fakultě, pracoval jako advokát. Skutečnou možnost uplatnění mu otevřel však až Ústav právních dějin, který mi pomáhal budovat a kde jsem mu mohl svěřit některé důležité funkce – tajemníka ústavu, redaktora Právněhistorických studií a spolupředatele významných mezinárodních konferencí. Účelem zřízení Ústavu právních dějin byla skutečnost, že právní dějiny na rozdíl od ostatních oborů právní vědy neměly svou organizační a vědeckou základnu, neměly své místo v Ústavu státu a práva AV. Vytvořili jsme tehdy s doc. Soukupem malý kolektiv právních historiků, který tvořila Karolina Adamová, Petra Skřejpková, Vladimír Kindl, Jiří Šouša jr. a René Petráš. K tomuto kolektivu se podle potřeb řešení odborných úkolů připojovali další pracovníci z historického ústavu AV ČR a z dalších pracovišť domácích i zahraničních. Klíčovou roli při organizování práce na řešení úkolů měl doc. Soukup, který také převzal redakci Právněhistorických studií, jediného odborného časopisu, který soustřeďoval výsledky práce jak českých, československých i zahraničních badatelů zaměřených na právní dějiny. Práce v ústavu dala doc. Soukupovi široké možnosti vědecké práce, jejímž výsledkem byla řada studií a sborníků: Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu v letech 1945–1989, Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989, Vývoj české ústavnosti 1618–1918, účast na grantovém projektu Vladislavské zřízení zemské. Publikoval také řadu studií věnovaných právnímu vývoji v první republice. Nelze zapomenout na jeho učitelské působení, včetně vedení diplomových prací. Byl oblíbeným učitelem, studenti oceňovali jeho korektní způsob zkoušení. Bude jim chybět jeho laskavý přístup.

Ve vzpomínce na docenta Soukupa nelze opomenout jeho rodinu, především jeho vzácnou manželku Zdeňku, která mu byla oporou i v nejtěžších chvílích, jeho dceru Marušku, vynikající mikrobioložku a právníka syna Martina. A nakonec i jeho rekreační chalupu, které ironicky nazýval „pastouška“. Když po odchodu některých přátel říkáme, že nám budou navždy chybět, o Ladislavu Soukupovi to platí zejména!

Karel Malý

